

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yıl: 7 • Sayı: 14 • Aralık 2017

KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Year: 7 • Number: 14 • December 2017

TRABZON
2017

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi
Yıl: 7 - Sayı: 14 - Aralık 2017

Karadeniz Technical University Institute of Social Sciences Journal of Social Sciences
Year: 7 - Number: 14 - December 2017

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Editörler / Editors

Yrd. Doç. Dr. Osman Murat TELATAR – Prof. Dr. Abdülkerim DAŞTAN / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Editör Yardımcıları / Associate Editors

Arş. Gör. Muharrem Akın DOĞANAY – Arş. Gör. Oğuz Yusuf ATASEL / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Nursel YAVUZ / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Yayın Kurulu / Publication Board

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Abdülkerim DAŞTAN / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Metin BERBER / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Vasfi HAFTACI / Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Suat OKTAR / Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Tekin AKDEMİR / Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Adem DURSUN / Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ERYİĞİT / Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Fatma ACUN / Hacettepe Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL / Medipol Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Mustafa CİN / Karadeniz Teknik Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Osman Murat TELATAR / Karadeniz Teknik Üniversitesi

ISSN: 2146–3727

Basım Yeri / Printing Press

Karadeniz Teknik Üniversitesi Matbaası

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kanuni Kampüsü 61080

Trabzon / Türkiye

E-mail: sbdergi@ktu.edu.tr

Tel: +90 462 377 20 22

Fax: +90 462 325 32 10

<http://dergipark.gov.tr/sbed>

<http://www.ktu.edu.tr/sbedergisi>

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran ve Aralık sayıları ile yılda iki kez yayınlanan ulusal, hakemli ve bilimsel bir dergidir. Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan dergimiz; EBSCO, ASOS, TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (TR Dizin) ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

BU SAYININ HAKEM KURULU

Ahmet Kemal BAYRAM	Mevhibe COŞAR
Ali ESGİN	Murat Can GENÇ
Aykut KARAKAYA	Mustafa Çağatay OKUTAN
Ayşe Cansu GÖK KISA	Nurdan DEĞİRMENCİ
Birol KARAKURT	Osman MERT
Famil ŞAMİLOĞLU	Sabiha KILIÇ
Fatih TEMİZEL	Seher ŞEN
Gülçin Bilgin TURNA	Selçuk PERÇİN
Hakan PABUÇCU	Serkan BENK
Hasan AYDIN	Süleyman İLASLAN
Hüseyin SADOĞLU	Tarhan OKAN
İmam Bakır ARABACI	Tekin AKDEMİR
İskender PEKER	Zehra ABDİOĞLU
Lütfü ÖZTÜRK	Zülfü DEMİRTAŞ

İÇİNDEKİLER

Bulanık Dematel ve Bulanık Promethee Yöntemleri ile Kablo Üretiminde Makine Seçimi [Araştırma Makalesi]

Machine Selection in a Cable Manufacturing with Using Fuzzy Dematel and Fuzzy Promethee [Research Paper]

Nihan KABADAYI | Sündüs DAĞ..... 239

Olumsuz Değerlendirilme Korkusu ile Ani-Kompulsif Satın Alma Davranışı İlişkisinde Yatay Bireysellik ve/veya Normatif Uyumluluğun Olası Etkilerinin İncelenmesi [Araştırma Makalesi]

An Investigation on The Possible Effects of Horizontal Individuality and/or Normative Compatibility in The Relationship Between Fear of Negative Evaluation and Impulsive-Compulsive Buying Behaviour [Research Paper]

Ahmet Mutlu AKYÜZ | Hasan AYYILDIZ | Ferda YETİM..... 261

Gecekondu Alanlarında Uygulanan Kentsel Dönüşüm Projelerinin Meşruiyet Zemini Olarak Yoksulluk ve Suç [Araştırma Makalesi]

Poverty and Crime as The Basis of Legitimization of Urban Regeneration in Squatter Housing Areas [Research Paper]

Erman AKSOY | Özlem GÜZEY KOCATAŞ..... 275

Lise Öğrencilerinin Finansal Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma [Araştırma Makalesi]

A Research on The Determination of Financial Literacy Levels of High School Students [Research Paper]

Bünyamin ER | Asiye Ecem TAYLAN..... 297

Ali Şir Nevâî ve Hüseyin Baykara'nın Manzum Eserlerine Göre Klasik Çağatay Türkçesinde İkillemeler [Araştırma Makalesi]

Handiadyoins on Classical Çağatay Turkish According to Poetical Works of Ali Şir Nevâî and Hüseyin Baykara [Research Paper]

Serpil SOYDAN..... 319

Genel Kamu Hukuku Bağlamında Thomas Hobbes'u Yeniden Düşünmek: Burjuvazi ve Monark Yandaşlığı ya da Burjuvazi ve Monark "In" – Tanrı "Out" [Araştırma Makalesi]

In the Context of General Public Law Re-Thinking Thomas Hobbes: Supporter of the Bourgeoisie and Monarchy or Bourgeoisie and the Monarch "in" – God "out" [Research Paper]

Adil ŞAHİN | Atila DOĞAN..... 333

İngiltere'de On Yedinci Yüzyıl Devrimler Çağı ve Parlamenterizmin Gelişimi Doğrultusunda Bütçe Hakkı [Araştırma Makalesi]

Revolutions Agenda of The Seventh Century and Budget Right in The Line Development of Parliamentarism in United Kingdom [Research Paper]

Kadir Caner DOĞAN | Suat Hayri ŞENTÜRK..... 353

Ortadoğu'da Oryantalist Kışkırtma ve Kùrtler [Araştırma Makalesi]

Orientalist Agitation in Middle East and Kurds [Research Paper]

M. Yavuz ALPTEKİN 375

Trakya Üniversitesi İİBF Öğrencilerinin Ekonomik Kalkınma Farkındalıklarının Analizi [Araştırma Makalesi]

The Analysis of Economic Development Awareness of Students in Feas, Trakya University [Research Paper]

Meltem OKUR DİNÇSOY | Özgür TAŞDEMİR 401

Gıda Enflasyonunun Enflasyon Belirsizliği Üzerine Etkisi [Araştırma Makalesi]

The Effect of Food Inflation on Inflation Uncertainty [Research Paper]

Havvanur Feyza ERDEM 425

Sosyal Bilimler Araştırma Yöntemleri Kitaplarının İhmal Edilen Unsuru Olarak Felsefe [Araştırma Makalesi]

Philosophy: The Neglected Element of Research Methodology Books [Research Paper]

Uğur KESKİN 437

BİST'de Haftanın Günü ve Tatil Etkisi Anomalilerinin Getiri ve Oynaklık Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi [Araştırma Makalesi]

Investigation of Day of The Week and Holiday Effect Anomalies on Return and Volatility in the BİST [Research Paper]

Reşat KARCIOĞLU | Nevin ÖZER 457

Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Özelinde Akademik Filiz İşletmelerin Kuruluşunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Örneği [Araştırma Makalesi]

Identification of Factors Affecting The Establishment of University Spin-off Companies in Technology Development Zones: The Case of Turkey [Research Paper]

Adem KALÇA | Yeşim DİNDAROĞLU | Belkıs BAL 485

BULANIK DEMATEL VE BULANIK PROMETHEE YÖNTEMLERİ İLE KABLO ÜRETİMİNDE MAKİNE SEÇİMİ*

MACHINE SELECTION IN A CABLE MANUFACTURING WITH USING FUZZY DEMATEL AND FUZZY PROMETHEE

Araştırma Makalesi
Research Paper

Nihan KABADAYI**
Sündüs DAĞ***

Öz:

Günümüzde, dijital ve teknolojik gelişmeler sonucunda müşteri talepleri çeşitlenmiş ve müşteri beklentileri daha kişisel özellikler kazanmıştır. Bunun sonucunda firmaların pazarda sürdürülebilir bir başarı elde edebilmesi için değişen müşteri beklentilerini karşılamaya yönelik stratejik iş süreçlerini planlaması gerekmektedir. Üretim, firmaların stratejik hedeflerini gerçekleştirmesinde etkisi büyük olan bir işletme fonksiyonudur. İşletmelerin üretim fonksiyonlarını iyileştirmesi insan, makine, malzeme vb. çok çeşitli üretim faktörlerini başarılı bir şekilde yönetebilmesine bağlıdır. Bu üretim faktörlerinin birbirleri ile uyumlu bir şekilde faaliyet göstermesi ve işletmenin stratejik hedeflerine yönelik planlanması oldukça önemlidir. İşletmelerin stratejilerine uygun kararların alınabilmesi için karar vericilerin mümkün olduğu kadar fazla kriteri değerlendirerek objektif kararlar alabilmesi gerekmektedir. Uygun makine ve ekipman seçiminin gerçekleştirilmesi, üretim süreçlerinin verimliliğini ve esnekliğini artırmaktadır. Bu nedenle firmalar için makine ve ekipman seçimi probleminin kapsamlı bir şekilde ele alınarak değerlendirilmesi önemlidir. Çok kriterli karar verme yöntemleri (ÇKKVY), karar vericilere aynı anda birden fazla kriteri değerlendirme imkanı sağladığı için literatürde makine ve ekipman seçiminde çok sayıda araştırmacı tarafından kullanılmıştır. Bu çalışmada, bir kablo üretim tesisindeki makine seçim problemi ele alınmıştır. Uygulamada makine seçiminde kullanılan kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesinde bulanık DEMATEL (The Decision Trial and Evaluation Laboratory) yöntemi; alternatif makinelerin değerlendirilmesinde ve işletme için en uygun makinenin belirlenmesinde PROMETHEE (Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluations) yöntemi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üretim, Makine Ekipman Seçimi, Bulanık DEMATEL, Bulanık PROMETHEE, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi (ÇKKV).

Abstract:

Nowadays, digital and technological developments have a great effect on consumer behavior. Product life cycles shorten with recent technological changes and customer demands became more sophisticated and varied. In order to gain sustainable competitive advantage, profitability is not only enough, but also productivity, flexibility and quality in manufacturing process are required. The decision-making processes in the production environment are ought to be operated well in order

* Makale Gönderim Tarihi: 06.10.2017

Makale Kabul Tarihi: 19.12.2017

** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Üretim Anabilim Dalı, nihank@istanbul.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1950-4877

*** Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, Üretim Anabilim Dalı, skumpas@istanbul.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2413-2887

to keep up with these changes. Since, the selection of suitable machine improves the productivity and flexibility of the manufacturing process, machine selection problem is one of the critical decision making process in today's production environment. Therefore, determining the most suitable machine helps firm to provide competitiveness in the market. The purpose of this study is to help decision makers by determining the best criteria for saving money and time. In this study, we deal with strategic machine selection problem in order to determine industry specific machine selection criteria in a cable manufacturing company. To evaluate the critical machine selection criteria, a fuzzy DEMATEL method is developed and fuzzy PROMETHEE method is used to select the most suitable machine in the cable company.

Keywords: Production, Machine Tool Selection, Fuzzy DEMATEL, Fuzzy PROMETHEE, Multi-criteria Decision Making (MCDM).

GİRİŞ

Günümüzde teknolojik gelişmeler ve dijitalleşmenin artmasıyla birlikte müşteri talepleri çok çeşitlenmiş ve değişken bir hale gelmiştir. Firmalar arasındaki rekabet küresel pazarlarda gerçekleşmeye başlamıştır. İnternetin ticarete yaygınlaşmasıyla birlikte ticarete ülkelerarasındaki sınırlar ortadan kalkmıştır. Bu durum firmalar için bir taraftan büyük pazarlarda faaliyet gösterdikleri için avantaj haline gelirken, dünyanın her ülkesinden rakipler ile mücadele etmek ve farklı pazarlardaki müşterilerin isteklerine cevap verebilmek için üretim ve dağıtım ağlarını düzenlemek durumunda kalmaları nedeniyle de belirli açılardan dezavantaj haline gelmektedir. Firmaların küresel pazarlardaki çetin rekabet şartlarında mücadele edebilmeleri için stratejik karar süreçlerini dikkatle ele alarak güçlü bir karar mekanizmasına sahip olması önemlidir. Teknolojik gelişmeler ile birlikte ürünlerin hayat eğrileri kısalmışken rekabette de firmaların rakiplerinden farklılaşması için imkanlar azalır hale gelmiştir. Firmaların değişen pazar şartlarında sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayabilmesi için müşteri ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayabilecek esnek operasyonel yetkinliklere sahip olması önemlidir.

Üretim süreci firmalar için oldukça kritik bir strateji unsurudur. Firmanın üç ana fonksiyonundan birisi olan üretim fonksiyonu işletmelerin başarılı olabilmesi için çok önemlidir. Üretim fonksiyonunun başarısı üretim süreçlerinin girdisi olan makine, malzeme, insan gücü ve finansal kaynakların doğru yönetilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Makine üretim sürecinin önemli ve stratejik bir kaynağıdır. Doğru makine seçimi firmaların üretim süreçlerindeki kalite, esneklik ve verimliliğin arttırılmasını sağlamaktadır. Firmaların müşteri ihtiyaçlarına hızlı cevap verebilmesi için üretim hatlarında kullandıkları makinelerin özelliklerinin işletmenin stratejik hedeflerini karşılamaya yetecek uyumlulukta olması gerekmektedir (Ngunyen vd., 2014: 3078; Ayağ ve Özdemir, 2011: 163). Üretim hattının ve endüstrinin özelliğine bağlı olarak makine seçim kararı, işletmeler için çok yüksek maliyetli bir yatırım kararı olabilmektedir. Makine seçimi ile ilgili alınacak yanlış kararlar işletmeleri hem üretim süreçleri, hem de maliyetler açısından negatif yönde etkileyebilmektedir. Bu nedenle firmalarda makine seçimi kararının uzman ekip yardımıyla detaylı bir değerlendirme sürecinin ardından alınması önemlidir.

Makine seçiminde görev alacak olan ekibin uzmanlık derecesi ve analiz yeteneği oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra makine seçiminde kullanılacak olan kriterlerin belirlenmesi de doğru makine seçim kararını etkileyen önemli bir unsurdur. Makine seçiminde etkili olan kriterlerin belirlenmesinde uzman görüşlerine başvurulurken, kriterlerin farklı önem derecelerini ifade eden ağırlıkların belirlenmesinde kantitatif bir yöntemden yararlanmak sonuçların doğruluk derecesini arttıracak ve objektif sonuçların elde edilmesine yardımcı olacaktır. İşletmelerin makine seçimlerinde etkili olacak olan kriterler ve bu kriterlerin önem derecesi, firmaların buldukları endüstriye ve stratejik hedeflerine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu nedenle, her bir firmanın kendi stratejik hedeflerini gerçekleştirebilmesi ve endüstrisinin rekabet şartlarında başarılı olabilmesi için kendine özel belirleyeceği kriterler ile karar sürecini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Makine seçim problemi yapısında birbiriyle çelişen kriterler barındıran çok kriterli bir karar verme problemidir. Bu sebeple bu problemin çözümünde birden fazla kriteri aynı anda değerlendirmeye imkan tanıyan Çok kriterli karar verme teknikleri (ÇKKV) literatürde yaygın olarak kullanılmıştır. Bu yöntemler genellikle uygulaması kolay ve etkin yöntemler olduğu için işletmeler tarafından rahatlıkla uygulanabilmektedir. ÇKKV yöntemlerinde kriterlerin birbiriyle ilişkisi ve önem dereceleri objektif bir şekilde belirlenebilmektedir. Ayrıca bu yöntemlerin çözümünde birden fazla uzmanın görüşünün alınması yöntemlerin etkinliğini ve doğruluğunu arttırmaktadır (Yıldırım ve Önder, 2014: 16).

Literatürde makine seçim probleminin çözümünde farklı analiz yöntemleri kullanılmıştır. Ayağ ve Özdemir (2006) çalışmalarında makine ekipmanlarının seçimi için bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemini önermişlerdir. Dağdeviren (2008), makine ekipman seçimi için AHP ve PROMETHEE yöntemlerini birlikte kullanmıştır. Önüt vd. (2008), makine seçim probleminin çözümü için bulanık AHP ve bulanık TOPSİS yöntemlerini uygulamışlardır. Yılmaz ve Dağdeviren (2011) üretimde kullanılan malzemelerin seçiminde hedef programlama ve Bulanık PROMETHEE yöntemini birlikte kullanarak karar sürecini belirlemişlerdir. Özgen vd. (2011) çalışmalarında, DELPHI, bulanık AHP ve bulanık PROMETHEE yöntemlerini birlikte kullanarak bir firmadaki baskı makinesi seçimi problemini çözmüştür. Perçin (2012) çalışmasında bulanık AHP yöntemini kullanarak firmaların CNC makine seçiminde kullandıkları kriterlerin önem derecelerini belirledikten sonra en uygun CNC teknolojisini bulanık TOPSİS yöntemiyle belirlemiştir. Ayağ ve Özdemir (2011) çalışmalarında makine seçim probleminin çözümü için bulanık ANP yöntemini kullanmışlardır. Samvedı vd. (2012) çalışmalarında makine ekipman seçimi problemini ele almışlardır. Çalışmada kriterlerin önem ağırlıkları bulanık AHP yöntemi ile belirlenirken, alternatiflerin sıralanması için bulanık gri ilişki analizi yöntemi kullanılmıştır. Organ (2013) konteyner seçiminde bulanık PROMETHEE yöntemini uygulayarak alternatif firmalar arasından seçim yapmıştır. Vatanserver ve Kazançoğlu (2014) çalışmalarında, bulanık AHP yöntemi ile makine seçim kriterlerinin önem derecelerini belirlemiş ve bulanık MOORA yöntemini kullanarak alternatif makineler arasından firma için en uygun makine seçimini gerçekleştirmişlerdir. Kumru ve Kumru (2015), 3 boyutlu koordine-ölçüm makinesinin seçim probleminin

çözümü için kullanılacak olan kriterlerin bulunması için Analitik ağ süreci (ANP) yöntemini kullanmıştır. Karim ve Karmaker (2016), makine seçim problemlerinde kullanılmak üzere AHP ve TOPSİS yöntemlerinin kombinasyonunu önermiştir. AHP ile kriterlerin önem derecelerini ifade eden ağırlıklar belirlenirken, TOPSİS ile alternatif makineler değerlendirilerek firma için en uygun makine seçimi gerçekleştirilmiştir. Wu vd. (2016), CNC makinelerinin seçimi için bulanık VIKOR yöntemini iki farklı bulanık sayıları durulaştırma yöntemi ile uygulayarak en iyi yöntemin uygulanmasını önermiştir. Gök Kısa ve Perçin (2017), makine seçim probleminin çözümünde kriterlerin önem derecesini ve aralarındaki nedensel ilişkiyi bulanık DEMATEL yöntemini kullanarak belirledikten sonra bulanık VIKOR yöntemi ile alternatif makineler arasından işleme için en uygun olanının seçilmesini sağlamışlardır.

Literatür incelendiğinde genellikle makine seçim probleminde kriterlerin önem dereceleri belirlenirken AHP yönteminin tercih edilmiş olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra alternatiflerin değerlendirilmesi için genellikle PROMETHEE, VIKOR ve TOPSİS yöntemleri kullanılmıştır. Literatürdeki ÇKKV ve bulanık ÇKKV yöntemlerinin uygulaması ile ilgili yapılmış olan literatür araştırmaları incelendiğinde son 20 yıl içerisinde bulanık DEMATEL ve bulanık PROMETHEE yöntemleri birlikte kullanılmamıştır (Mardani vd, 2015a; Mardani vd., 2015b; Kahraman vd., 2015). Bu çalışmada, literatür araştırması sürecinde elde edilen bilgilere dayanılarak daha önce makine seçim probleminin çözümünde kullanılmamış olan bulanık DEMATEL- bulanık PROMETHEE yönteminin uygulanması amaçlanmıştır.

Bu çalışmada Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren ve kablo üretimi yapan büyük bir firmanın makine seçim problemi ele alınmıştır. Kablo üretimi sürekli üretim sistemlerinden birisi olan akış tipi üretimin özelliklerini taşımaktadır. Bu tip üretim sistemlerinde büyük miktarlarda ve az çeşitlilikte ürünler üretilmektedir. Akış tipi üretimde belirli tipteki ürünleri üretecek olan makineler sıralı olarak yerleştirilerek hat boyunca bir ürünün tamamlanmasını sağlayacak işlemler gerçekleştirilmektedir. Bu üretim sisteminde, üretim hattının verimliliği makine hattındaki en yavaş makinenin hızıyla sınırlanmaktadır. Ayrıca sürekli üretim olduğu için her hangi bir makinenin bozulması tüm sistemin durmasına ve yüksek maliyetlere katlanılmasına neden olmaktadır. Bu sebeple akış tipi üretimde makine seçim problemi kritik bir özellik taşımaktadır. Makine seçiminde firmanın faaliyet gösterdiği endüstrinin ve üretim sistemi türünün önemli bir etkisi bulunmaktadır. Çalışmada, firmanın ürünlerinin büyük bir kısmını oluşturan alçak gerilim kablolarının üretiminde kullanılan makinelerin seçiminde etkili olan kriterlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Seçim probleminde değerlendirilecek olan kriterler belirlenirken, firmada çalışan üretim müdürü, teknik müdür ve 2 ustabaşından oluşan uzman gruba danışılmış ve literatürden yararlanılmıştır. Yapılmış olan çalışma sonucunda “Kalite”, “Maliyet”, “Kullanım Kolaylığı”, “Satış sonrası hizmetler”, “Fiziksel Özellikler”, “Güvenlik”, “Endüstriyel Tercih” ve “Performans” kriterleri kablo üretimi makine seçiminde etkili olan kriterler olarak belirlenmiştir. Çalışmada kriterlerin arasındaki neden-sonuç ilişkisi ve önem dereceleri bulanık DEMATEL yöntemi kullanılarak tanımlanmış ve bu kriterlere göre en iyi makine alternatifi bulanık PROMETHEE kullanılarak önerilmiştir.

1. ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ

Çalışmada makine seçim kriterlerinin nedensel ilişkisi ve önem dereceleri bulanık DEMATEL yöntemi ile belirlenmiştir. Ardından alternatif makineler belirlenen kritere göre değerlendirilerek firma için en uygun makinenin seçimi bulanık PROMETHEE yöntemi kullanılarak yapılmıştır.

1.1 Bulanık DEMATEL Yöntemi

DEMATEL tekniği Fontela ve Gabus tarafından 1973 yılında geliştirilmiş olan bir ÇKKV yöntemidir. Bu yöntemde de diğer ÇKKV yöntemleri gibi uzman görüşleri ve deneyimleri problemin analizinde kullanılmaktadır. DEMATEL yöntemi kriterler arasındaki ilişkileri neden-sonuç ilişkisi açısından ele almaktadır ve kriterler arasındaki ilişkinin gücünün değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu yöntemde kriterler arasındaki karmaşık ilişki grafik üzerinde görselleştirilerek karar vericilerin daha kolay bir şekilde kriterler arasındaki ilişkileri değerlendirmesi mümkün olmaktadır. Yöntemde kriterler, etkileyen ve etkilenen grup olarak ikiye ayrılmaktadır. Böylece karar vericiler hangi kriterlerin üzerinde değişiklik yaparak dolaylı yoldan diğer kriterleri geliştirebileceklerini analiz edilebilmektedir. Bu sayede problem çözümü üzerinde daha fazla etkiye sahip olan kriterler belirlenerek problemdeki kriter sayısı daha aza indirgenebilir. Chang vd., 2011: 1852; Lin, 2013: 35; Tsai vd. 2015: 5-6)

Literatürde DEMATEL yöntemi yaygın olarak TOPSİS, AHP, ANP, VIKOR gibi diğer ÇKKV yöntemleri ile birlikte kullanılmıştır. Tsai vd. (2015) çalışmalarında Tayvan' daki basılı devre levhası sektöründeki çevreye duyarlı üretim yapmayı etkileyen nedenleri araştırmışlardır. Çalışmada firmaların çevresel performansını etkileyen kriterlerin belirlenmesi için bulanık DEMATEL yöntemi kullanılmıştır. Yeşil ürün dizaynı, yeşil satınalma ve enerji tüketimi kritik nedensel kriterler olarak belirlenmiştir. Sektördeki firmaların çevreye duyarlılığının artırılması için bu kriterlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Chang vd. (2011) tedarikçi seçiminde etkili olan kriterleri belirlemek için bulanık DEMATEL yöntemini kullanmıştır. Tayvan' daki elektronik sektörde tedarikçi seçiminde ürün kalitesi, ürün fiyatı, teknolojik yetkinlik, hizmet, teslimat performansı, ürünlerin teslimatında istikrar, tedarik süresi, talepteki değişime cevap verebilme yeteneği, üretim kapasitesi, finansal durum kriterlerinin etkisi incelenmiştir. Çalışmada elektronik sektörde tedarikçi seçim kriterleri arasında ürünlerin teslimatındaki istikrarın diğer kriterler üzerinde de etkisi fazla olduğu için öncelikle bu kriterin göz önüne alınması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Dalalah vd. (2011) tedarikçi seçiminde kullanılacak olan kriterlerin arasındaki etki-sonuç ilişkisini bulanık DEMATEL ile inceledikten sonra bu kriterlere göre tedarikçi seçim problemini TOPSİS ile çözmüşlerdir. Uygulamada süt ve mısır gevreği üreten bir firmanın tedarikçi seçim problemi ele alınmıştır. Potansiyel dört tedarikçi firmayı uzmanlar tarafından belirlenmiş olan 17 kritere göre değerlendirmişler ve bulanık DEMATEL ile tedarikçi üretim kapasitesinin, lokasyonunun, teknik donanımının, sertifikalarının, baskı ve dizayn yeteneğinin, test yöntemlerinin etki grubunda olduğunu bulmuşlardır. Organ (2013) çalışmasında işletmelerin makine seçiminde kritik faktörlerin belirlenmesi için bulanık

DEMATEL yöntemini kullanmıştır. Maliyet, esneklik, teknik özellikler, kalite, performans kriterlerinin makine seçimindeki etkisi analiz edildiğinde, teknik özellik kriterinin diğer kriterler üzerinde etkisi yüksek olan kriter olması nedeniyle öncelikli olarak ele alınması gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Lin (2013) çalışmasında yeşil tedarikçi seçim problemini ele almış ve kriterler arasındaki ilişkiyi bulanık DEMATEL yöntemiyle incelemiştir. Yasal düzenleme ve tedarik-müşteri ortaklığının yeşil tedarikçi seçiminde etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sumrit ve Anuntavoranich (2013) teknoloji firmalarının inovasyon yeteneklerini etkileyen kriterlerin arasındaki ilişkiyi bulanık DEMATEL yöntemiyle incelemiştir. Çalışmanın sonucunda inovasyon yönetim yeteneğinin diğer kriterler üzerinde en fazla etkiye sahip kriter olduğu belirlenmiştir.

Gerçek hayat problemlerinin yapısında barındırdığı belirsizlikler ve sözel değerlendirme yöntemlerinin sayısallaştırılmasında yaşanan zorluk bulanık yöntemlerin uygulanmasıyla çözümlenmektedir. Burada karar vericilerin sözel ifadeler ile değerlendirmiş oldukları ilişki değerleri bulanık sayılar yardımı ile ifade edilerek daha doğru bir şekilde sayısal ifadelere çevrilebilmektedir. Günümüzde karmaşık güncel hayat problemlerinin çözümünde bulanık yöntemlerin kullanılması oldukça yaygınlaşmıştır. Bu çalışmada da makine seçim problemindeki kalitatif ve kantitatif kriterlerin değerlendirilmesinde bulanık DEMATEL yöntemi kullanılarak daha homojen bir değerlendirme elde etmek amaçlanmıştır. Bulanık DEMATEL yöntemi ile kriterlerin arasındaki neden-sonuç ilişkisi ve etki derecesi belirlenmiştir.

Bulanık DEMATEL yönteminin uygulanmasını sekiz aşama ile özetlemek mümkündür (Chang vd., 2011: 1853-1855; Lin, 2013: 35-36; Organ, 2013: 161-163; Tsai vd., 2015: 9-12)

Adım 1: Problem kriterlerinin ve bulanık değerlendirme ölçeğinin belirlenmesi. Problemin ele alındığı firmanın ve endüstrinin özelliklerine göre kriterlerin belirlenmesi için firmadaki uzman çalışanlardan ve akademisyenlerden oluşan bir karar grubu oluşturulur. Karar grubunun üyeleri arasında gerçekleştirilen beyin fırtınası sonucunda firmanın mevcut probleminin çözümünü etkileyebilecek kriterler belirlenmiştir. Daha sonra belirlenen kriterlerin arasındaki ilişkinin ölçülmesi amacıyla bulanık skala kullanılmıştır. Bulanık skala karar vericilerin kriterler arasındaki ilişkiyi çok fazla, fazla, normal, az ve çok az olarak beşli dilsel terim ile değerlendirmesine imkan vermektedir. Çalışmada Li (1999: 96) tarafından önerilen bulanık skala ve üçgensel bulanık sayı karşılıklarından oluşan bulanık değerlendirme ölçeği kullanılmıştır ve Tablo 1’de bu ölçek değerleri yer almaktadır.

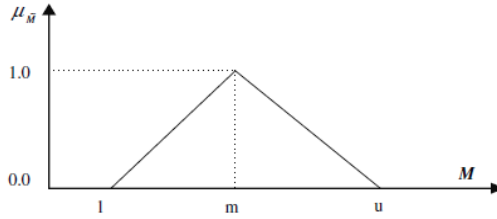
Tablo 1: Bulanık Değerlendirme Ölçeği

Dilsel İfadeler	Etki Puanı	Bulanık Sayı Karşılıkları
Çok az Etkili	0	(0;0;0,25)
Az Etkili	1	(0;0,25;0,50)
Normal Etkili	2	(0,25;0,50;0,75)
Fazla Etkili	3	(0,50; 0,75;1,00)
Çok Fazla Etkili	4	(0,75;1,00;1,00)

Hesaplama kolaylığı sağlaması nedeniyle literatürde en yaygın olarak kullanılan bulanık sayı kümesi üçgensel bulanık sayı kümesidir. Bu çalışmada hesaplama kolaylığı ve sezgisel olarak oluşturulabilmesi sebebiyle üçgensel bulanık sayı kümesi kullanılmıştır.

Üçgensel bulanık sayı kümesi (l, m, u) şeklinde gösterilebilmektedir. Buradaki l , m ve u parametreleri sırasıyla bir bulanık olayı tanımlayan en küçük mümkün sayı, en uygun değer ve en büyük mümkün sayıyı ifade etmektedir.

\tilde{M} bir üçgensel bulanık sayı olup, aşağıdaki Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Üçgensel Bulanık Sayı, \tilde{M}

Bu çalışmada bulanık sayılar ile dört farklı işlem gerçekleştirilmiştir. Bu işlemler aşağıdaki gibi özetlenmiştir. Eğer $M_1 = (l_1, m_1, u_1)$ ve $M_2 = (l_2, m_2, u_2)$ ’nin iki bulanık sayı kümesi olduğunu varsayarsak:

$$M_1 \oplus M_2 = (l_1 + l_2, m_1 + m_2, u_1 + u_2) \tag{1}$$

$$M_1 \ominus M_2 = (l_1 + u_2, m_1 - m_2, u_1 - l_2) \tag{2}$$

$$M_1 \otimes M_2 = (l_1 * l_2, m_1 * m_2, u_1 * u_2) \tag{3}$$

$$M_1^{-1} = (l_1, m_1, u_1)^{-1} \approx \left(\frac{1}{u_1}, \frac{1}{m_1}, \frac{1}{l_1}\right) \tag{4}$$

Adım 2: Bulanık direkt ilişki matrisinin oluşturulması. Bu aşamada kriterler $\{C_1, C_2, \dots, C_n\}$ arasındaki ilişkinin düzeyini belirlemek üzere, her bir uzmandan i kriterinin j kriterini etkileme derecesini belirlemesi istenir. \tilde{x}_{ij}^k , k uzmanının i kriterinin j kriterini etkileme derecesini ifade ettiği değişkendir. H sayıda uzman tarafından gerçekleştirilen ilişki değerlendirme matrisinin ortalaması alınarak direkt ilişki matrisi oluşturulur. Bulanık direkt ilişki matrisi \tilde{A} , $n \times n$ boyutlarında olup aşağıdaki eşitlik (5) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$\tilde{a}_{ij} = \frac{1}{H} \sum_{k=1}^H \tilde{x}_{ij}^k \tag{5}$$

Adım 3: Bulanık normalize direkt ilişki Matrisinin oluşturulması. Normalleştirilmiş bulanık direk ilişki matrisi \tilde{X} ($\tilde{X} = [\tilde{x}_{ij}]_{n \times n}$), bulanık ortalama matris \tilde{A} , ‘nın eşitlik (6) ve (7) kullanılarak normalleştirilmesiyle elde edilir.

$$\tilde{X} = \lambda x \tilde{A} \quad (6)$$

$$\lambda = \min \left[\frac{1}{\max_i \sum_{j=1}^n |a_{ij}|}, \frac{1}{\max_j \sum_{i=1}^n |a_{ij}|} \right] \quad (7)$$

Adım 4: Bulanık Toplam ilişki matrisi \tilde{T}' 'nin hesaplanması. Bulanık toplam ilişki matrisi \tilde{T} , bir önceki aşamada elde edilen normalize direkt ilişki matrisi \tilde{X} ve I birim matrisi ile aşağıdaki eşitlik (8) yardımıyla hesaplanır.

$$\tilde{T} = \tilde{X} (1 - \tilde{X})^{-1} \quad (8)$$

Adım 5: Nedensel ilişkilerin hesaplanması. Toplam ilişki matrisi T'nin satır ve sütun değerlerinin toplanmasıyla \tilde{D} ve \tilde{R} değerleri hesaplanır. \tilde{D} ve \tilde{R} değerleri sırasıyla kriterler arasındaki direkt ve dolaylı ilişkileri ifade etmektedir. \tilde{D} ve \tilde{R} değerleri eşitlik (9) ve (10) yardımıyla hesaplanabilmektedir.

$$\tilde{D}_i = \sum_{j=1}^n \tilde{T}_{ij} \quad (i = 1, 2, \dots, n) \quad (9)$$

$$\tilde{R}_j = \sum_{i=1}^n \tilde{T}_{ij} \quad (j = 1, 2, \dots, n) \quad (10)$$

Adım 6: Bulanık değerlerin durulaştırılması işlemi. Bir önceki aşamada hesaplanmış olan \tilde{D} ve \tilde{R} değerleri üçgensel bulanık sayılar kullanılarak hesaplanmıştır. Bu aşamada bu değerlerin durulaştırma işlemleri gerçekleştirilir. Durulaştırılmış D_i^{Def} ve R_i^{Def} değerleri aşağıdaki eşitlik (11) ve (12) kullanılarak hesaplanmaktadır. Buradaki “def” kısaltması durulaştırma anlamına gelen “defuzzifying” kelimesinin kısaltmasıdır ve durulaştırılmış değerleri tanımlamaktadır.

$$\overline{D_i^{Def}} + \overline{R_i^{Def}} = \frac{1}{4}(l + 2n + u) \quad (11)$$

$$\overline{D_i^{Def}} - \overline{R_i^{Def}} = \frac{1}{4}(l + 2n + u) \quad (12)$$

Tablo 2: Kriterlerin Öncelik (D+R) ve İlişki ($\overline{D_i^{Def}} - \overline{R_i^{Def}}$) Değerlerinin Yorumu

(D-R) değeri	(D+R) değeri	Kriterin özelliği
Pozitif	Yüksek	Bu kriterler nedensel kriter olarak sınıflandırılmaktadır ve bu kriterlerin diğer problem kriterleri üzerinde etki dereceleri yüksektir. Nedensel gruptaki kriterlerin diğer kriterleri etkileme ve dolaylı yoldan değiştirme özelliği olduğu için bu kriterler karar vericilerin istedikleri sonuçları elde etmek için odaklanması gereken kriterlerdir.
Pozitif	Düşük	Bu kriterler de pozitif D-R değerine sahip olduğu için nedensel kriterler olarak sınıflandırılır. Ancak bu kriterlerin diğer kriterler üzerindeki etkisi azdır ve bağımsız kriterlerdir. Bu kriterlerde yapılacak değişikliğin diğer kriterleri etkilemesi beklenmez.
Negatif	Yüksek	Bu kriterler sonuç kriteri olarak sınıflandırılır ve nedensel kriterlerin bu kriterler üzerindeki etkisi büyüktür. Nedensel kriterlerin geliştirilmesiyle bu kriterlerin de dolaylı olarak gelişmesi mümkündür.
Negatif	Düşük	Bu grupta yer alan kriterler sonuç kriteri olarak değerlendirilmekle beraber bu kriterler göreceli olarak bağımsız kriterlerdir. Nedensel kriterler tarafından çok fazla etkilenmezler. Problemin sonucu üzerindeki etkileri zayıftır.

$(\overline{D_i^{Def}} + \overline{R_i^{Def}})$ değeri kriterlerin önem ve toplam etki değerini temsil ederken ($\overline{D_i^{Def}} - \overline{R_i^{Def}}$) değeri kriterlerin arasındaki ilişkilerin yönünü belirleyerek neden sonuç kriteri olarak gruplandırılmasını sağlamaktadır. Kriterlerin ilişki yönünü ve etki derecesini belirleyen $(\overline{D_i^{Def}} + \overline{R_i^{Def}})$ ve $(\overline{D_i^{Def}} - \overline{R_i^{Def}})$ değerleri dört farklı şekilde yorumlanabilmektedir. Tablo 2’de bu değerlere göre kriterlerin yorumlanması açıklanmıştır.

Adım 7: İlişki diyagramının oluşturulması. Kriterler arasındaki önem ve toplam etki ile neden sonuç ilişkisini görsel olarak ifade eden ilişki diyagramı, $(\overline{D_i^{Def}} + \overline{R_i^{Def}}$, $\overline{D_i^{Def}} - \overline{R_i^{Def}}$) değerleri ile oluşturulmaktadır.

Adım 8: Kriterlerin ağırlıklarının hesaplanması. Kriter ağırlıkları aşağıdaki eşitlik (13) kullanılarak hesaplanmaktadır.

$$w_i = \left\{ (\overline{D_i^{Def}} + \overline{R_i^{Def}})^2 + (\overline{D_i^{Def}} - \overline{R_i^{Def}})^2 \right\}^{1/2}, W_i = \frac{w_i}{\sum_i w_i} \quad (13)$$

1.2. Bulanık PROMETHEE Yöntemi

PROMETHEE yöntemi Brans tarafından geliştirilmiş ve ilk olarak 1982 yılında Kanada’da bir konferansta tanıtılmıştır. Etkin ve uygulaması kolay bir yöntem olan PROMETHEE metodunun, üretim ve hizmet sektörünün çeşitli alanlarında başarılı birçok uygulaması gerçekleştirilmiştir. PROMETHEE, çok kriterli karar verme problemlerinde, karar verici tarafından en uygun seçimin ve sıralamanın yapılmasına yardımcı olmak için geliştirilmiş bir yöntemdir. Mevcut çok kriterli karar verme yöntemlerinin uygulamadaki zorluklarından yola çıkılarak ortaya atılmış bir önceliklendirme metodudur. Yöntem, çok kriterli bir karar problemindeki mevcut alternatifleri daha önceden belirlenmiş kriterlere göre ikili olarak karşılaştırır ve sıralama yapar. Bunu gerçekleştirirken her kriter için karar verici tarafından belirlenmiş tercih fonksiyonlarını kullanır (Ömürbek ve Eren, 2016:178, Senvar vd., 2014:27).

PROMETHEE yöntemini uygulamadan önce karar vericiler iki farklı bilgiye ihtiyaç duyarlar. Bunlar (Dağdeviren, 2008:400):

- Karar vericinin belirlediği kriterlere ait ağırlıkları gösteren bilgi
- Kararı verecek kişinin alternatiflerin katkılarını karşılaştırırken kullandığı farklı her bir kriter bakımından tercih fonksiyonlarına ait bilgi

Karar vericiler tarafından belirlenen kriterlerin ağırlıklarının tayini için çeşitli yöntemler önerilmiştir. Ağırlıkların belirlenmesinde en çok kullanılan metotlardan biri Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemidir. PROMETHEE yöntemi ağırlıkların belirlenmesi için yol göstermez; karar verici tarafından ağırlıkların kriterler arasında uygun bir şekilde dağıtıldığını farz eder. Kriterlere verilen ağırlıklar 0 ila 1 arasında değişen bir pozitif sayıdır ve alternatiflerin her bir kriter için aldığı değerlerden bağımsızdır. Kriterlerin önem derecesi ağırlıkların büyüklüğü ile doğru orantılıdır.

PROMETHEE yöntemi aşağıdaki 7 adımda gerçekleştirilmektedir (Greco, 2005:170-174).

Adım 1: İlk adımda, karar noktaları (alternatifler) ve karar vericinin ilgili konuda kararını etkileyecek değerlendirme kriterleri belirlenir. Daha sonra her bir alternatif her bir kriter bazında konunun uzmanları tarafından değerlendirilir. Bu işlem sonunda bir değerlendirme matrisi elde edilir.

Tablo 3: Veri Matrisi

Alternatifler/Kriterler	k_1	k_2	k_3
A	$k_1(a)$	$k_2(a)$	$k_3(a)$
B	$k_1(b)$	$k_2(b)$	$k_3(b)$
C	$k_1(c)$	$k_2(c)$	$k_3(c)$
....

Adım 2: Her kriter için ayrı bir tercih fonksiyonu belirlenmelidir. Bu fonksiyonlar kullanılarak, alternatiflerin ikili karşılaştırmalarında en iyi alternatifin tercih derecesi bulunur. a ve b gibi iki alternatif karşılaştırılırken, bu karşılaştırmanın sonucunu tercihler bakımından açıklanabilmektedir. Bu nedenle bir P tercih fonksiyonu seçilir (Dagdeviren, 2008:400). Bu tercih fonksiyonu, 0–1 aralığında değişen değerler alabilen, belirli bir kriter baz alınarak değerlendirilen a ve b gibi iki karar noktası arasındaki farkı ifade eder. Brans ve Vincke (1985) tarafından karar vericinin seçimini kolaylaştırmak için, yöntemin uygulanmasında kullanılacak altı farklı tercih fonksiyonu sunulmuştur. Bunlar, olağan tip, U tipi, V tipi, seviyeli tip, doğrusal tip ve Gaussian tip tercih fonksiyonlarıdır. Ayrıca kullanılan tercih fonksiyonunun tipine bağlı olarak bir takım eşik değerleri tanımlanmalıdır:

q: Farksızlık Değeri

p: Kesin Tercih Eşiği

s: p ve q Arasındaki Ara Değer

q farksızlık değeri, karar verici tarafından önemsiz görülebilecek kriterlerin alternatiflere göre en büyük fark değeri iken, p değeri ise karar verici tarafından kesin tercih oluşturabilmek için yeterli görülebilecek en küçük fark değeridir. Yapılan literatür araştırmasında en çok tercih edilen tercih fonksiyonu tipi doğrusal tip olarak tespit edilmiştir ve aşağıdaki eşitlik (14)'deki gibi hesaplanmaktadır (Yılmaz ve Dağdeviren, 2010:816).

$$\begin{aligned}
 P(a, b) &= 0, & d &\leq q \\
 P(a, b) &= \frac{d-q}{p-q}, & q &\leq d \leq p \\
 p(a, b) &= 1, & d &\geq p
 \end{aligned} \tag{14}$$

Adım 3: Kriterler için tayin edilen tercih fonksiyonlarından yola çıkarak alternatifleri karşılaştırabilmek için ortak tercih fonksiyonları belirlenir; a ve b alternatiflerini karşılaştırabilmek için ortak bir tercih fonksiyonu seçilir. Alternatifler her kriter bazında karşılaştırılır. Alternatifler arasındaki $P_j(a, b)$ tercih fonksiyonunun genel gösterimi aşağıdaki eşitlik 15’de verilmiştir;

$$P_j(a, b) = \begin{cases} 0 & f(a) \leq f(b) \\ p[f(a) - f(b)] & f(a) > f(b) \end{cases} \quad (15)$$

Adım 4: Bu adımda, her bir alternatif çifti için tercih indeksleri hesaplanır. Tercih indeksi eşitlik 16 ve 17 kullanılarak belirlenir;

$$\pi(a, b) = \sum_j^k P_j(a, b).w_j \quad (16)$$

$$\pi(b, a) = \sum_j^k P_j(b, a).w_j \quad (17)$$

$\pi(a, b)$, tüm kriterler için a alternatifinin b alternatifine tercih edilme derecesini gösterirken; $\pi(b, a)$, b alternatifinin a alternatifine tercih edilme derecesini göstermektedir.

Adım 5: Alternatifler arasında sıralama yapabilmek amacıyla her bir alternatif için pozitif üstünlük (Φ^+) ve negatif üstünlük (Φ^-) değerleri hesaplanır. Bunun için sırasıyla eşitlik 18 ve 19 kullanılır;

$$\Phi^+(a) = 1 / (n-1) \sum \pi(a, x) \quad x = (b, c, d, \dots) \quad (18)$$

$$\Phi^-(a) = 1 / (n-1) \sum \pi(x, a) \quad x = (b, c, d, \dots) \quad (19)$$

Pozitif üstünlük değeri, a alternatifinin diğer alternatiflere olan üstünlük ölçütü olarak ifade edilir. Bir alternatifin pozitif üstünlük değerinin yüksek olması, o alternatifin diğer alternatiflere kıyasla daha iyi bir seçim olduğunu gösterir. Negatif üstünlük değeri, a alternatifinin diğer alternatifler tarafından bastırılma derecesini gösterir. Bir alternatifin negatif üstünlük değerinin düşük olması, o alternatifin diğer alternatiflere kıyasla daha iyi bir seçim olduğunu ifadesidir.

Adım 6: Pozitif ve negatif üstünlük değerleri belirlendikten sonra, PROMETHEE I ile alternatiflerin kısmi sıralaması gerçekleştirilir. Bu vasıta ile alternatifler arası ilişkilerin niteliği belirlenir. Bu aşamadaki değerlendirmeler üstünlük (P), eşitlik (I) ve kıyaslanamaz (R) şeklinde ifade edilir. PROMETHEE I yöntemi için (P^+ , I^+) ve (P^- , I^-) değerleri belirlenerek pozitif ve negatif değerler karşılaştırılır; bu karşılaştırmada aşağıdaki durumlar göz önünde bulundurulur.

1. Durum: a alternatifi b alternatifinden üstündür

$$1) \quad \Phi^+(a) > \Phi^+(b) \text{ ve } \Phi^-(a) < \Phi^-(b) \quad (20)$$

$$2) \quad \Phi+(a) > \Phi+(b) \text{ ve } \Phi-(a) = \Phi-(b) \quad (21)$$

$$3) \quad \Phi+(a) = \Phi+(b) \text{ ve } \Phi-(a) < \Phi-(b) \quad (22)$$

2. Durum: a alternatifi b alternatifine eşittir

$$1) \quad \Phi+(a) = \Phi+(b) \text{ ve } \Phi-(a) = \Phi-(b) \quad (23)$$

3. Durum a alternatifi b alternatififiyle kıyaslanamaz

$$1) \quad \Phi+(a) > \Phi+(b) \text{ ve } \Phi-(a) > \Phi-(b) \quad (24)$$

$$2) \quad \Phi+(a) < \Phi+(b) \text{ ve } \Phi-(a) < \Phi-(b) \quad (25)$$

Adım 7: PROMETHEE I ile kısmi sıralama yapıldıktan sonra PROMETHEE II ile tüm alternatifler için pozitif ve negatif üstünlük değerleri arasındaki fark bulunarak net öncelik değerleri hesaplanır. Böylece tüm alternatifler için tam sıralama elde edilmiş olur.

$$\Phi_{net}(a) = \Phi+(a) - \Phi-(a) \quad (26)$$

a ve b gibi iki alternatifin net öncelik değerleri kıyaslanırken iki karar söz konusudur; $\Phi_{net}(a) > \Phi_{net}(b)$ ise, a alternatifi b alternatifinden daha üstündür. $\Phi_{net}(a) = \Phi_{net}(b)$ ise, a ve b alternatifleri birbirinden farksızdır.

Bulanıklık teorisinin PROMETHEE yöntemine entegrasyonu ile bulanık PROMETHEE yöntemi ortaya çıkmıştır. Söz konusu yöntem ilk olarak Lé Teno ve Mareschal tarafından 1998 yılında önerilmiştir. Yöntemin amacı, PROMTHEE yöntemine bulanık sayıları entegre ederek daha hassas ve daha belirgin sonuçlar elde edebilmektir. Bulanık PROMETHEE yöntemi, PROMETHEE yöntemindeki tüm işlemler bulanıklaştırılarak gerçekleştirilir; sadece kriter ağırlıkları ve tercih fonksiyonundaki tercih eşikleri (q ve p) kesin sayı olarak kalır. Alternatifler konusunda karara varmamızı sağlayacak anket değerlendirmeleri, dilsel ifadelerle yapılır ve daha sonra bu dilsel ifadeler bulanık sayılara dönüştürülür. Çalışmanın bu kısmında kullanılan dilsel ifadeler ve üçgensel bulanık sayı karşılıkları aşağıdaki Tablo 4’de verilmiştir (Li, 1999:96).

Tablo 4: Bulanık Değerlendirme Ölçeği

Dilsel İfadeler	Bulanık Sayı Karşılıkları
Çok iyi	(0;0;0,25)
İyi	(0;0,25;0,50)
Orta	(0,25;0,50;0,75)
Zayıf	(0,50; 0,75;1,00)
Çok zayıf	(0,75;1,00;1,00)

Bulanık PROMETHEE yönteminde, tercih fonksiyonlarındaki işlemler de bulanık sayılarla ifade edilecek şekilde değiştirilir. Bu çalışmada, tüm kriterler için problem yapısına uygun olan doğrusal tip tercih fonksiyonu kullanılmıştır. Doğrusal tip tercih fonksiyonundaki, alternatiflerin bir kriter bazında aralarındaki farkı ifade eden d , (n,c,d) bulanık sayısı olarak ifade edilecek ve fonksiyon aşağıdaki eşitlik 27’de gösterildiği gibi değişecektir (Yılmaz ve Dağdeviren, 2010:816).

$$\begin{aligned}
 P(a,b) &= 0, & n - c &\leq q \\
 P(a,b) &= \frac{d-q}{p-q}, & q &\leq n - c \text{ ve } n + d \leq p \\
 p(a,b) &= 1, & n + d &\geq p
 \end{aligned} \tag{27}$$

Bu aşamada elde edilen sayılar bulanık olacağı için, alternatiflerin karşılaştırılmasında sorun yaratacaktır. Bu çalışmada, alternatiflerin karşılaştırılabilmesi için 1981 yılında Yager tarafından önerilen Yager indeksi kullanılmıştır. Bu indekse göre, elde edilen bir bulanık sayının $F(n,c,d)$ durulaştırılmış şekli $YI=(3*n-c+d)/3$ formülü kullanılarak elde edilir. Daha sonraki işlemler PROMETHEE yöntemiyle aynı şekilde gerçekleştirilir. $\Phi+$, $\Phi-$ ve Φ net değerleri hesaplanarak alternatiflerin tam ve kısmi sıralaması elde edilir (Senvar vd., 2014: 29).

2. UYGULAMA

Kablo üretim sektöründe makine seçim problemi stratejik karar süreçlerinden biridir. Firmaların pazarda rekabet avantajı kazanabilmesi için makine seçim probleminin değerlendirilmesinde kullanılacak olan kriterlerin firmanın stratejik hedeflerini destekleyici olması önemlidir. Her firmanın bulunduğu pazardaki rakiplerinin konumuna ve kendi konumlandırılmasına uygun olarak belirlenen stratejik hedefleri farklı olacağından makine seçiminde kullanılacak kriterlerin de firmalara özel olarak belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın uygulama kısmı, Çerkezköy Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren ve kablo üretimi yapan büyük bir firmada gerçekleştirilmiştir. Uygulamanın ilk kısmında, firmanın ürünlerinin büyük bir kısmını oluşturan alçak gerilim kablolarının üretiminde kullanılan makinelerin seçiminde etkili olan kriterlerin belirlenmesi amaçlanmıştır; ikinci kısımda ise bu kriterler bazında uygun makine alternatifinin seçimi ele alınmıştır.

Çalışmada değerlendirilecek kriterler, firmada çalışan üretim müdürü, teknik müdür ve 2 ustabaşından oluşan uzman gruba danışılarak ve literatürdeki çalışmalardan yararlanılarak belirlenmiştir. Yapılan ön çalışma sonucunda firmanın makine seçim sürecinde etkili olabilecek sekiz kritik kriter belirlenmiştir. Bunlar, “Kalite” (C1), “Maliyet” (C2), “Kullanım Kolaylığı” (C3), Satış sonrası hizmetler (C4), “Fiziksel Özellikler” (C5), “Güvenlik” (C6), Endüstriyel Tercih (C7), ve “Performans” (C8)’dir. Kriterlerin listesi ve tanımları aşağıdaki Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: Makine Seçim Problemi Kriterleri ve Tanımlar

Kriter	Tanım	Kaynaklar
Kalite (C1)	Yüksek kaliteli ve hata oranı düşük üretebilme yeteneği	Organ, 2013; Gök Kısa&Perçin, 2017
Maliyet(C2)	Satınalma maliyeti	Önüt,2008;Vatansever,2014;Samvedi,2014
Kullanım kolaylığı (C3)	Makinenin çalışanlar tarafından kolay kontrol edilebilme ve anlaşılabilme kolaylığı. Yeni kullanıcı eğitim süresinin kısalığı	Önüt,2008; GökKısa&Perçin,2017;Samvedi,2014
Satış sonrası hizmetler (C4)	Yedek parça bulunabilirliği ve tamir-bakım hizmetlerinin kalitesi	Vatansever,2014; Samvedi,2014; Perçin,2012
Güvenlik (C5)	Makinenin çalışanlar ve çevrenin güvenliği açısından risk oluşturma düzeyi	Önüt,2008; GökKısa&Perçin,2017;Samvedi,2014
Endüstriyel Tercih (C6)	Makinenin marka imajının endüstrideki kullanıcılar üzerindeki etkisi	Önüt,2008; Yılmaz&Dağdeviren,2010
Fiziksel Özellikler (C7)	Makinenin fiziksel boyutları, kapladığı alan ve ağırlığı	Vatansever,2014
Performans (C8)	Birim zamandaki üretim hızı ve üretim hacmi	Önüt,2008; GökKısa&Perçin,2017;Samvedi,2014

İlk aşamada uzman gruptan ilgili kriterler arasındaki neden-sonuç ilişkisini değerlendirmeleri istenmiş ve bunun için bulanık DEMATEL yönteminden yararlanılmıştır. Bulanık DEMATEL metodunun uygulaması için hazırlanan anketler uzman grup tarafından değerlendirilmiş ve ortalaması alınan anketlerden başlangıç direkt ilişki matrisi olarak adlandırılan ortalama matris elde edilmiştir.

Ortalama bulanık direkt ilişki matrisi Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: Ortalama Bulanık Direkt İlişki Matrisi

	(C1)			(C2)			(C3)			(C4)			(C5)			(C6)			(C7)			(C8)		
(C1)	0.0	0.0	0.0	0.8	1.0	1.0	0.7	0.9	1.0	0.4	0.6	0.8	0.1	0.3	0.6	0.1	0.3	0.6	0.4	0.7	0.9	0.3	0.5	0.8
(C2)	0.2	0.4	0.7	0.0	0.0	0.0	0.6	0.8	0.9	0.6	0.9	0.9	0.3	0.5	0.7	0.2	0.3	0.6	0.3	0.6	0.8	0.2	0.4	0.6
(C3)	0.6	0.8	0.9	0.5	0.8	0.9	0.0	0.0	0.0	0.5	0.8	0.9	0.3	0.4	0.6	0.2	0.4	0.6	0.4	0.7	0.8	0.1	0.3	0.6
(C4)	0.3	0.5	0.8	0.5	0.8	0.9	0.5	0.8	0.9	0.0	0.0	0.0	0.2	0.3	0.6	0.1	0.4	0.6	0.6	0.9	0.9	0.2	0.4	0.6
(C5)	0.1	0.3	0.6	0.3	0.5	0.7	0.3	0.5	0.7	0.2	0.4	0.6	0.0	0.0	0.0	0.1	0.1	0.4	0.3	0.6	0.8	0.2	0.3	0.6
(C6)	0.2	0.4	0.6	0.4	0.7	0.8	0.3	0.4	0.6	0.4	0.7	0.9	0.1	0.2	0.4	0.0	0.0	0.0	0.3	0.6	0.8	0.2	0.4	0.6
(C7)	0.4	0.6	0.8	0.4	0.6	0.8	0.5	0.7	0.8	0.3	0.4	0.6	0.2	0.4	0.6	0.1	0.2	0.4	0.0	0.0	0.0	0.2	0.4	0.6
(C8)	0.3	0.5	0.7	0.4	0.6	0.8	0.0	0.1	0.4	0.1	0.3	0.6	0.1	0.3	0.5	0.1	0.2	0.4	0.5	0.8	0.9	0.0	0.0	0.0

Not: kalite (C1), maliyet (C2), kullanım kolaylığı (C3), satış sonrası hizmetler (C4), güvenlik (C5), endüstriyel tercih (C6), fiziksel özellikler (C7), performans (C8).

Direkt ilişki matrisinden sonra eşitlik (6) kullanılarak normalleştirilmiş ilişki matrisi hesaplanmıştır. Tablo 7'de bulanık normalize ilişki matrisi değerlerini göstermektedir.

Tablo 7: Bulanık Normalize-İlişki Matrisi

	(C1)			(C2)			(C3)			(C4)			(C5)			(C6)			(C7)			(C8)		
(C1)	0.0	0.0	0.0	0.1	0.2	0.2	0.1	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1	0.0	0.1	0.1	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.2	0.0	0.1	0.1
(C2)	0.0	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.1	0.1	0.2	0.1	0.2	0.2	0.0	0.1	0.1	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
(C3)	0.1	0.1	0.2	0.1	0.1	0.2	0.0	0.0	0.0	0.1	0.1	0.2	0.0	0.1	0.1	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
(C4)	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.2	0.1	0.1	0.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.1	0.0	0.1	0.1	0.1	0.2	0.2	0.0	0.1	0.1
(C5)	0.0	0.1	0.1	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
(C6)	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.2	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
(C7)	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.1	0.1	0.0	0.1	0.1	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.1
(C8)	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0	0.0	0.1	0.0	0.1	0.1	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	0.1	0.1	0.1	0.2	0.0	0.0	0.0

Not: kalite (C1), maliyet (C2), kullanım kolaylığı (C3), satış sonrası hizmetler (C4), güvenlik (C5), endüstriyel tercih (C6), fiziksel özellikler (C7), performans (C8).

Bulanık toplam ilişki matrisi eşitlik (8) yardımıyla hesaplanır. Tablo 8 ‘de bulanık toplam ilişki matrisi değerleri yer almaktadır.

Tablo 8: Bulanık Toplam İlişki Matrisi

	(C1)			(C2)			(C3)			(C4)			(C5)			(C6)			(C7)			(C8)		
(C1)	.00	.00	.00	.03	.08	.25	.02	.07	.24	.01	.03	.17	.00	.01	.10	.00	.01	.09	.01	.05	.22	.00	.02	.14
(C2)	.00	.02	.14	.00	.00	.00	.01	.05	.19	.02	.05	.20	.00	.02	.12	.00	.01	.09	.01	.03	.17	.00	.01	.11
(C3)	.01	.05	.20	.01	.05	.21	.00	.00	.00	.01	.04	.21	.00	.01	.10	.00	.01	.10	.01	.04	.20	.00	.01	.10
(C4)	.00	.02	.16	.01	.05	.23	.01	.05	.22	.00	.00	.00	.00	.01	.10	.00	.01	.10	.02	.06	.23	.00	.01	.12
(C5)	.00	.01	.10	.00	.02	.14	.00	.02	.13	.00	.01	.11	.00	.00	.00	.00	.00	.05	.00	.03	.16	.00	.01	.09
(C6)	.00	.01	.10	.01	.04	.18	.00	.02	.11	.01	.04	.18	.00	.00	.07	.00	.00	.00	.01	.03	.18	.00	.02	.10
(C7)	.01	.03	.14	.01	.04	.16	.01	.04	.16	.00	.02	.11	.00	.01	.10	.00	.00	.06	.00	.00	.00	.00	.01	.09
(C8)	.00	.02	.12	.01	.03	.16	.00	.00	.07	.00	.01	.10	.00	.01	.07	.00	.00	.06	.01	.04	.18	.00	.00	.00

Not: kalite (C1), maliyet (C2), kullanım kolaylığı (C3), satış sonrası hizmetler (C4), güvenlik (C5), endüstriyel tercih (C6), fiziksel özellikler (C7), performans (C8).

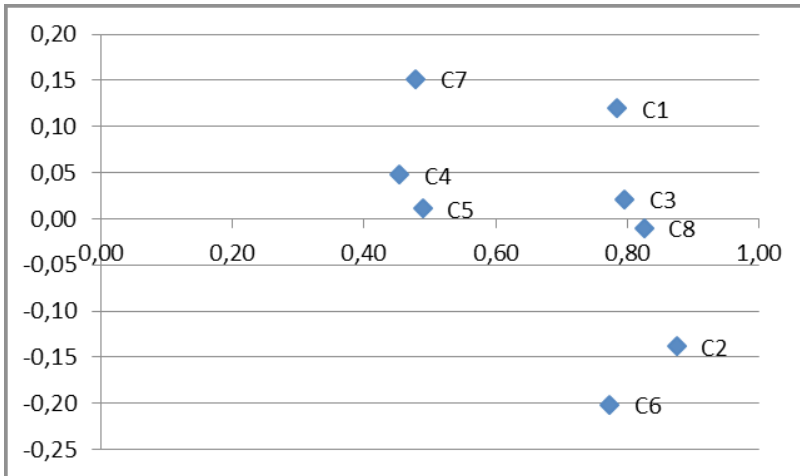
Bulanık toplam ilişki matrisindeki satır ve sütun değerlerinin toplanmasıyla oluşturulan D ve R değerlerinin eşitlik (11) ve (12) kullanılarak durulaştırılmış ve öncelik ve toplam etki $(\overline{D}_i^{Def} + \overline{R}_i^{Def})$, ilişki $(\overline{D}_i^{Def} - \overline{R}_i^{Def})$ değerleri Tablo 9’daki gibi hesaplanmıştır. Buna göre, öncelik ve toplam etki $(\overline{D}_i^{Def} + \overline{R}_i^{Def})$, değerleri yüksek olan Maliyet (C2), Performans (C8) ve Kullanım Kolaylığı (C3) diğer kriterlere göre makine seçiminde kritik bir öneme sahiptir.

Tablo 9: Kriterlerin Öncelik ($\overline{D}_i^{Def} + \overline{R}_i^{Def}$), İlişki Değerleri ($\overline{D}_i^{Def} - \overline{R}_i^{Def}$), ve Kriter Ağırlıkları (w_i)

Kriter	D+R	D-R	w_i	W_i
(C2)	.87	-.14	0.89	0.16
(C8)	.83	-.01	0.83	0.15
(C6)	.77	-.20	0.80	0.14
(C3)	.80	.02	0.80	0.14
(C1)	.79	.12	0.79	0.14
(C7)	.48	.15	0.50	0.09
(C5)	.49	.01	0.49	0.09
(C4)	.45	.05	0.46	0.08

Tablo 9'a göre Maliyet (C2) kriteri en yüksek normalize ağırlık değerine sahip olması nedeniyle makine seçiminde en önemli kriter olarak belirlenmiştir. Maliyet (C2)'den sonra sırasıyla, Performans (C8), Kullanım Kolaylığı (C3), Endüstriyel Tercih (C6) ve Kalite (C1) kriterleri de yüksek ağırlık değerleriyle makine seçiminde önemli kriterlerdir.

İlişki diyagramı ($\overline{D}_i^{Def} + \overline{R}_i^{Def}$), ve ($\overline{D}_i^{Def} - \overline{R}_i^{Def}$), değerleri kullanılarak Şekil 2'deki gibi oluşturulmuştur. Şekildeki yatay eksen (x) değerleri kriterlerin önem ve toplam etki değerini göstermektedir. Bu değerlerin yüksek olması kriterin diğer kriterler ile daha fazla etkileşim halinde olduğunu ve toplam etki değerinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Aşağıdaki şekilden, Maliyet (C2) kriterinin diğer kriterler üzerinde yüksek etkiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buna ilaveten, şekildeki dikey eksen (y), kriterler arasındaki ilişki yönünü belirlemektedir. Pozitif ($\overline{D}_i^{Def} - \overline{R}_i^{Def}$), değerine sahip olan kriterler nedensel kriterler olarak sınıflandırılır ve sonuç kriterleri üzerinde etkiye sahiptir. Aşağıdaki şekilde Maliyet (C2), Performans (C8) ve Endüstriyel tercih (C6) kriterleri diğer tarafından etkilenen sonuç kriterleri sınıfında yer alırken diğer kriterler bu üç kriter üzerinde değişik etki derecelerine sahip olan nedensel kriterler olarak sınıflandırılmaktadır.

Şekil 2: İlişki Diyagramı

Not: kalite (C1), maliyet (C2), kullanım kolaylığı (C3), satış sonrası hizmetler (C4), güvenlik (C5), endüstriyel tercih (C6), fiziksel özellikler (C7), performans (C8).

Bulanık DEMATEL yöntemi ile karar noktalarının seçiminde etkili olan kriterlerin ağırlıkları belirlendikten sonra, belirlenen kriterler bazında kablo üretiminde kullanılan üç farklı makine markası uzmanların değerlendirmesine sunulmuştur. Elde edilen değerlendirme sonuçlarının ortalaması alınmış ve dilsel ifadelerin bulanık sayı karşılıkları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 10: Makine Markalarının Sözel Değerlendirmelerinin Bulanık sayılara Dönüştürülmesi

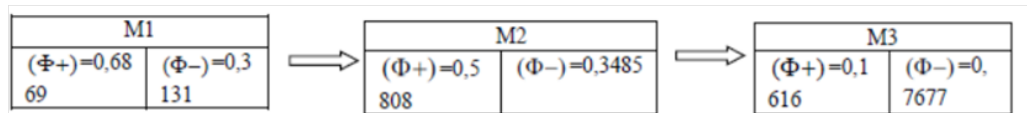
	Marka 1			Marka 2			Marka 3		
C1	0,75	1	1	0,5	0,75	1	0,25	0,5	0,75
C2	0,25	0,5	0,75	0,5	0,75	1	0	0,25	0,5
C3	0,5	0,75	1	0,5	0,75	1	0,25	0,5	0,75
C4	0,5	0,75	1	0,5	0,75	1	0,75	1	1
C5	0,5	0,75	1	0,75	1	1	0,5	0,75	1
C6	0,75	1	1	0,5	0,75	1	0,25	0,5	0,75
C7	0,5	0,75	1	0,75	1	1	0,5	0,75	1
C8	0,75	1	1	0,75	1	1	0,25	0,5	0,75

Bir sonraki adımda tercih fonksiyonu tanımlanır. Bu çalışmada kullanılacak olan tercih fonksiyonu doğrusal tip olarak belirlenmiştir. Doğrusal tip tercih fonksiyonunda farksızlık eşiği q tüm kriterler için 0 olarak, tercih eşiği p 0,60 olarak alınmıştır. Alternatiflerin her kriter bazında ikili karşılaştırmaları yapılarak tercih indeksleri hesaplanmıştır. Daha sonrasında her bir alternatife ait pozitif, negatif ve net üstünlük değerleri elde edilmiş ve aşağıdaki Tablo (11) 'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Alternatiflerin Üstünlük Değerleri

Alternatifler	Pozitif Üstünlük	Negatif Üstünlük	Net Üstünlük
Marka 1	0,6869	0,3131	0,3737
Marka 2	0,5808	0,3485	0,2323
Marka 3	0,1616	0,7677	-0,6061

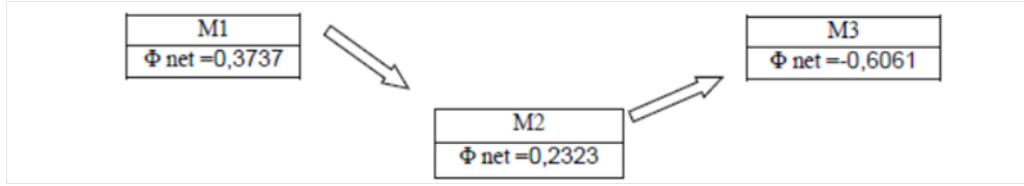
Bulanık PROMETHEE I yöntemi ile ortaya çıkan kısmi sıralama aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 3: PROMETHEE I ile Kısmi Sıralama

Şekil 3'de görüldüğü üzere M1 ve M2, M3 alternatifinden üstündür. M1 ve M2 markalarının değerleri birbirine çok yakındır; PROMETHEE II ile yapılan tam sıralamada net

değerler değerlendirilerek M1 'in üstünlüğü ortaya çıkmıştır. Bulanık PROMETHEE II yöntemi ile ortaya çıkan tam sıralama aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 4: PROMETHEE II ile Tam Sıralama

PROMETHEE II yönteminden elde edilen tam sıralama M1, M2, M3 şeklindedir. Buna göre yapılan analizler sonucunda firma için M1 marka makine diğer marka makinelere üstünlük sağlamıştır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Üretim firmaları için makine seçim kararı kritik bir yatırım kararıdır. Firmaların üretim süreçlerinin ihtiyaçlarına uygun makine seçim kriterleri belirlemesi ve mümkün olduğunca kapsamlı miktarda kriter ile bu süreci değerlendirmesi yatırım kararının daha doğru alınmasına katkı sağlayacaktır. Çok kriterli karar verme yöntemleri (ÇKKVY) karar vericilerin aynı anda bir çok kriteri değerlendirmesine imkan sağladığı için firmaların seçim kararı aldıkları problemlerin çözümünde etkili olmaktadır. Bu çalışmada, bir kablo üretim firmasındaki makine seçim problemi ele alınmış ve problemin çözümü için bulanık DEMATEL – bulanık PROMETHEE yöntemleri bütünsel olarak önerilmiştir. Firmanın kablo üretim seri hattında yer alan bir makinenin seçiminde uygun karar alabilmek için etkili olabilecek sekiz kriter uzmanlar tarafından belirlenmiştir. Kriterlerin önem dereceleri ve aralarındaki ilişki bulanık DEMATEL yöntemi ile incelendiğinde maliyet kriterinin makine seçiminde firma için en önem verilen kriter olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra performans ve kullanım kolaylığı kriterlerinin de maliyetten sonra en yüksek önem derecesine sahip kriterler olduğu gözlemlenmiştir.

Çalışmada önerilen bütünsel yöntem ve uygulamanın daha önce literatürde yer almadığı olması nedeniyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Kullanılan yöntemlerin bulanık yapıda olması nedeniyle karar vericilerin sözel ifadelerinin değerlendirilmesini daha kolay hale getirmiştir. Bunun yanı sıra kullanılan yöntemlerin basit ve pratik olması, karar vericilere makine seçimi konusunda kısa sürede etkin kararlar verebilme imkanı tanımaktadır. Uygulamanın firmaya sağladığı yararlar ele alındığında, makine seçim sürecinde birden fazla kriterin ele alınması sağlanarak sistematik bir karar verme süreci oluşturulmuş ve bu sayede firma için stratejik bir öneme sahip olan makinenin seçim kararı daha objektif hale getirilmiştir. Aynı zamanda firmaya bu konuda kolaylık sağlayarak zaman kazandırmıştır.

Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda, farklı sektörlerde ve karar problemlerinde ilgili yöntemin uygulanabilirliği ve performansı ölçülebilir. Buna ek olarak, makine seçim probleminin çözümü için literatürde diğer klasik yöntemlere göre daha az sayıda araştırmada kullanılmış olan ORESTE, bulanık ELECTRE, bulanık ENTROPY, MULTIMOORA gibi ÇKKV yöntemlerinin uygulanması mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ayag, Z., & Özdemir R.G. (2006). A Fuzzy AHP Approach to Evaluating Machine Tool Alternatives, *Journal of Intelligence Manufacturing*, (17), 179–190.
- Ayağ, Z., & Özdemir, R. G. (2011). An Intelligent Approach to Machine Tool Selection through Fuzzy Analytic Network Process, *Journal of Intelligent Manufacturing*, 22(2), 163-177.
- Brans, J. P., & Vincke, P. (1985). Note—A Preference Ranking Organisation Method: (The PROMETHEE Method for Multiple Criteria Decision-Making). *Management Science*, 31(6), 647-656.
- Büyükközkın, G., & Çifçi, G. (2012). A Novel Hybrid MCDM Approach Based on Fuzzy DEMATEL, Fuzzy ANP and Fuzzy TOPSIS to Evaluate Green Suppliers, *Expert Systems with Applications*, 39(3), 3000-3011.
- Chang, B., Chang, C. W., & Wu, C. H. (2011). Fuzzy DEMATEL Method for Developing Supplier Selection Criteria, *Expert Systems with Applications*, 38(3), 1850-1858.
- Dagdeviren, M. (2008). Decision Making in Equipment Selection: An Integrated Approach with AHP and PROMETHEE, *Journal of Intelligence Manufacturing*, (19), 397–406.
- Dalalah, D., Hayajneh, M., & Batiha, F. (2011). A Fuzzy Multi-Criteria Decision Making Model for Supplier Selection, *Expert Systems with Applications*, 38(7), 8384-8391.
- Falatoonitoosi, E., Ahmed, S. & Sorooshian, S. (2014). Expanded DEMATEL for Determining Cause and Effect Group in Bidirectional Relations, *The Scientific World Journal*, 2014.
- Gabus, A., & Fontela, E. (1972). *World problems, an invitation to further thought within the framework of DEMATEL*, Geneva, Switzerland: Battelle Geneva Research Center.
- Gharakhani, D. (2012). The Evaluation of Supplier Selection Criteria by Fuzzy DEMATEL Method, *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 2(4), 3215-3224.
- Govindan, K., Khodaverdi, R., & Vafadarnikjoo, A. (2016). A Grey DEMATEL Approach to Develop Third-Party Logistics Provider Selection Criteria, *Industrial Management & Data Systems*, 116(4), 690-722.
- Gök Kısa A. C. & Perçin S. (2017). Bütünleşik Bulanık DEMATEL-Bulanık VIKOR Yaklaşımının Makine Seçimi Problemine Uygulanması. *Journal of Yasar University*, 12(48), 249-256.
- Greco, S., Figueira, J. & Ehrgott, M. (2005). Multiple Criteria Decision Analysis. *Springer's International Series*.
- Hsu, C. W., Kuo, T. C., Chen, S. H., & Hu, A. H. (2013). Using DEMATEL to Develop A Carbon Management Model of Supplier Selection in Green Supply Chain Management, *Journal Of Cleaner Production*, (56), 164-172.
- Jiang, X. L., Wu, Z. B., & Yang, Y. (2016, November). A fuzzy DEMATEL Method to Analyze The Criteria for Sustainable Supplier Selection. *In Green Building, Environment, Energy and Civil Engineering: Proceedings of the 2016 International Conference on Green Build-*

- ding, *Materials and Civil Engineering (GBMCE 2016)*, April 26-27 2016, Hong Kong, PR China (Vol. 27, p. 85). CRC Press.
- Kahraman, C., Onar, S. C. & Oztaysi, B. (2015). Fuzzy Multicriteria Decision-Making: A Literature Review. *International Journal of Computational Intelligence Systems*, 8(4), 637-666.
- Karim, R., & Karmaker, C. L. (2016). Machine Selection by AHP and TOPSIS Methods, *American Journal of Industrial Engineering*, 1(4), 7-13.
- Kumru, M., & Kumru, P.,Y. (2015). A Fuzzy ANP Model for The Selection of 3D Coordinate-Measuring Machine, *Journal of Intelligent Manufacturing* (26)5, 999-1010.
- Le Teno, J. F., & Mareschal, B. (1998). An Interval Version of PROMETHEE for the Comparison of Building Products' Design with Ill-defined Data on Environmental Quality, *European Journal of Operational Research*, 109(2), 522-529.
- Li, R. J. (1999). Fuzzy Method in Group Decision Making, *Computers & Mathematics with Applications*, 38(1), 91-101.
- Lin, R. J. (2013). Using Fuzzy DEMATEL to Evaluate The Green Supply Chain Management Practices, *Journal of Cleaner Production*, (40), 32-39.
- Liu, Weng-Kun, (2015). Using FDM and DEMATEL Approaches to Evaluate the Location Selection of Investments, *International Journal of Information and Education Technology*, 5(10).
- Lu, M. T., Lin, S. W., & Tzeng, G. H. (2013). Improving RFID Adoption in Taiwan's Healthcare Industry Based on A DEMATEL Technique with A Hybrid MCDM Model, *Decision Support Systems*, (56), 259-269.
- Mardani, A., Jusoh, A., MD Nor, K., Khalifah, Z., Zakwan, N., & Valipour, A. (2015a). Multiple Criteria Decision-Making Techniques and Their Applications—A Review of The Literature from 2000 to 2014. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 28(1), 516-571.
- Mardani, A., Jusoh, A., & Zavadskas, E. K. (2015b). Fuzzy Multiple Criteria Decision-Making Techniques and Applications—Two Decades Review from 1994 to 2014. *Expert Systems with Applications*, 42(8), 4126-4148.
- Nguyen, H. T., Dawal, S. Z. M., Nukman, Y., & Aoyama, H. (2014). A Hybrid Approach For Fuzzy Multi-Attribute Decision Making in Machine Tool Selection with Consideration of The Interactions of Attributes, *Expert Systems with Applications*, 41(6), 3078-3090.
- Organ, A. (2013). Bulanık Dematel Yöntemiyle Makine Seçimini Etkileyen Kriterlerin Değerlendirilmesi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1).
- Organ, A. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden Bulanık PROMETHEE Yönteminin Konteynır Seçiminde Uygulanması, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 45(45).
- Önüt, S., Kara, S. S., & Efendigil, T. (2008). A Hybrid Fuzzy MCDM Approach to Machine Tool Selection, *Journal of intelligent manufacturing*, 19(4), 443-453.
- Özgen, A., et al. (2011). A Multi-Criteria Decision Making Approach for Machine Tool Selection Problem in A Fuzzy Environment, *International Journal of Computational Intelligence Systems*, (4)4, 431-445.

- Perçin, S. (2012). Bulanık AHS ve Topsis Yaklaşımının Makine Teçhizat Seçimine Uygulanması, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(1).
- Raut, R. D., Bhasin, H. V., & Kamble, S. S. (2011). Evaluation of Supplier Selection Criteria by Combination of AHP and Fuzzy DEMATEL Method, *International Journal of Business Innovation and Research*, 5(4), 359-392.
- Samvedi, A., Jain, V., & Chan, F. T. (2012). An Integrated Approach for Machine Tool Selection Using Fuzzy Analytical Hierarchy Process and Grey Relational Analysis, *International Journal of Production Research*, 50(12), 3211-3221.
- Senvar, O., Tuzkaya, G., & Kahraman, C. (2014). *Multi Criteria Supplier Selection Using Fuzzy PROMETHEE Method. in Supply Chain Management under Fuzziness* (pp. 21-34), Springer Berlin Heidelberg.
- Shieh, J. I., Wu, H. H., & Huang, K. K. (2010). A DEMATEL Method in identifying Key Success Factors of Hospital Service Quality, *Knowledge-Based Systems*, 23(3), 277-282.
- Sumrit, D. & Anuntavoranich, P. (2013). Using DEMATEL Method to Analyze The Causal Relations on Technological Innovation Capability Evaluation Factors in Thai Technology-Based Firms. *Int Trans J Eng Manag Appl Sci Technol*, 4(2), 81-103.
- Tsai, S. B., Chien, M. F., Xue, Y., Li, L., Jiang, X., Chen, Q., & Wang, L. (2015). Using The Fuzzy DEMATEL to Determine Environmental Performance: A Case of Printed Circuit board Industry in Taiwan. *PloS One*, 10(6), e0129153.
- Tzeng, G.-H., C.-H. Chiang, & C.-W. Li (2007). Evaluating Intertwined Effects in E-learning Programs: A Novel Hybrid MCDM Model Based on Factor Analysis and DEMATEL, *Expert Systems with Applications*, 32(4), 1028–1044.
- Vatansever, K. (2014). Integrated Usage of Fuzzy Multi Criteria Decision Making Techniques for Machine Selection Problems and An Application, *International Journal of Business and Social Science*, 5(9).
- Wu, Z., Ahmad, J., & Xu, J. (2016). A Group Decision Making Framework Based on Fuzzy VIKOR Approach for Machine Tool Selection with Linguistic Information, *Applied Soft Computing*, (42), 314-324.
- Yıldırım, B. F., & Önder, E. (2014). *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*, İstanbul: Dora Yayıncılık.
- Yılmaz, B. & Dağdeviren, M. (2011). A Combined Approach for Equipment Selection: F-PROMETHEE Method and Zero–One Goal Programming, *Expert Systems with Applications*, 38(9), 11641-11650.
- Yılmaz, B., & Dağdeviren M. (2010). Ekipman Seçimi Probleminde PROMETHEE ve Bulanık PROMETHEE Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Analizi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 25(4).

OLUMSUZ DEĞERLENDİRİLME KORKUSU İLE ANİ-KOMPULSİF SATIN ALMA DAVRANIŞI İLİŞKİSİNDE YATAY BİREYSELLİK VE/VEYA NORMATİF UYUMLULUĞUN OLASI ETKİLERİNİN İNCELENMESİ*

AN INVESTIGATION ON THE POSSIBLE EFFECTS OF HORIZONTAL INDIVIDUALITY AND/OR NORMATIVE COMPATIBILITY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN FEAR OF NEGATIVE EVALUATION AND IMPULSIVE-COMPULSIVE BUYING BEHAVIOUR

Araştırma Makalesi
Research Paper

Ahmet Mutlu AKYÜZ**
Hasan AYYILDIZ***
Ferda YETİM****

Öz:

Ani-kompulsif satın alma (ASA) şeklinde tanımlanan davranış, günümüzde tüm sosyal düzeydeki insanları etkilemektedir. Araştırmalar bu davranış ile psikiyatrik rahatsızlıklar arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu psikiyatrik rahatsızlıklardan biri de bireylerdeki olumsuz değerlendirilme korkusu (ODK) yani sosyal kaygıdır. Bu çalışmada geliştirilen araştırma modelinin testi ile yatay bireysellik (YB) ve normatif uyumluluk (NU) değişkenlerinin, ODK ve bunun neden olduğu düşünülen ASA davranışı arasında bir ara değişken rolü oynayıp oynamadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda, basit tesadüfî örnekleme yöntemi ile Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Gümüşhane Üniversitesi'nde görev yapmakta olan 102 akademisyenin katılımıyla araştırma verisi elde edilmiştir. Araştırma modelinin testinde Yapısal Eşitlik Modeli kullanılmıştır. Analiz sonucunda ODK ile ASA arasında doğrudan bir etkinin olmadığı, ancak NU üzerinden ortaya çıkan anlamlı bir dolaylı etkinin varlığı ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ani-Kompulsif Satın Alma, Sosyal Kaygı, Normatif Uyumluluk, Yatay Bireysellik, Yapısal Eşitlik Analizi.

* Makale Gönderim Tarihi: 18.07.2017

Makale Kabul Tarihi: 12.12.2017

** Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İKY Bölümü, ahmetmutluakyuz@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6406-3284

*** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, ayyildiz@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-1954-6719

**** SBE Yüksek Lisans Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi, ferdayetim@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-4846-1231

Abstract

Impulsive-Compulsive Buying Behaviour (ICB) affects people from all social levels of community today. Studies show that there is a relationship between psychiatric disorders and this behaviour. One reason causing depression in individuals is the Fear of Negative Evaluation (FNE) (individuals' social concerns). In this study, it is studied to determine with the test of the developed research model that whether Horizontal Individuality (HI) and/or Normative Compatibility (NC) variables play an "intervening effect" on the relationship between FNE and ICB behaviour. In this regard, data were collected from 102 academics who have been working either in Karadeniz Technical University or Gumushane University by the method of simple random sampling. Structural Equation Modelling was used for the test of the research model. As a result of the analysis, it is understood that there is not a direct effect between ICB and FNE, but it is demonstrated that there is a significant indirect effect (intervening effect) over the NC variable.

Keywords: Impulsive-Compulsive Buying, Social Anxiety, Normative Compatibility, Horizontal Individuality, Structural Equation Analysis.

GİRİŞ

Araştırmalar, bazı psikolojik faktörlerin anlık satın alma davranışını etkilediğini göstermektedir. Özellikle bu davranışın oluşumunda yoğun duygusal bir aktivasyonun, hatta yoğun bilişsel tepki vermenin rolü olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla anlık satın alma davranışı bir bakıma bireyin yapısında bulunan ve adeta kişinin korku ve endişelerinin üstesinden gelmesini sağlayan bir bağımlılık şekli olarak da tanımlanabilir (Arslan, 2015: 28).

Tüketicinin satın alma davranışı, onun arzu ve istekleri, ruhi durumları veya duygusal durumları tarafından yönlendirilmektedir (Erdem vd., 2015: 60). Anlık satın alma davranışı bazı başlıklar altında incelenebilir. Bunlar; plansız satın alma (unplanned buying), içgüdüsel satın alma (impulse buying) ve satın alma takıntısı (compulsive buying). Tüketicilerde gerginliğe sebep olan birtakım sıkıntılardan dolayı tekrarlayan bir şekilde alışveriş yapma isteği ortaya çıkabilmektedir (Dursun ve Yener, 2014: 23).

Ani satın alma olarak da tanımlanan eylem, öncelikle yirminci yüzyılın hemen başında Bleuler ve Kraepelin tarafından "dürtüsel delilik" şeklinde tanımlanmış ve "oniomani" olarak adlandırılmıştır. Patolojik kumara benzeyen ani-kompulsif satın alma eylemi, her düzeydeki insanı etkilemekle birlikte, her geçen gün artmakta olduğu gözlemlenmektedir (Annagür vd., 2011: 75). Yapılan çalışmalar, bu davranışın psikiyatrik rahatsızlıklarla ilişkili olduğunu göstermektedir. Araştırmalar, depresyonla arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Üzüntü, yalnızlık, kızgınlık ve engellenme gibi olumsuz duygular depresyona, depresyon ise ani gelişen satın alma isteğinde artışa neden olabilmektedir (www.milliyet.com.tr/alisveris-tutkusunun-sebebi-pembonar-detay-ruhsagligi-1996274).

Satın alma eyleminin aniden yapıyor oluşu ve önceden planlanmaması yani gelişigüzel bir satın alma davranışı olması, satın almaya sebep olan güdünün tam anlamıyla tanımlanmasını da imkânsız kılmaktadır (Yalman ve Aytekin, 2014: 90). Olumsuz duygulara karşılık olarak gerçekleştirilen, kronik, süreklilik gösteren bir satın alma şeklidir. Bireyler aniden, güçlü ve karşı koyamadıkları bir dürtü eşliğinde bir satın alma gerçekleştirirler (Çer-

çi ve Özkaya, 2014: 363). Ani satın alma, süreklilik gösteren, stereotipik, karşı konulması güç, çoğu zaman uygunsuz, aşırı ve bireyleri rahatsız eden bir alışveriş davranışı olarak tanımlanmakta ve bu durumun obsesif-kompulsif bozukluk, bağımlılık ve dürtü-denetim bozukluğuyla alakalı olma ihtimalinin yüksek olduğu varsayılmaktadır (Tamam, 2009: 66).

Ayrıca gözden kaçmaması gereken bir durum da bireylerin ani-kompulsif satın alıcılar olmalarına yol açan etkenler arasında bireyin içinde bulunduğu çevrede bir statü sahibi olma veya bir gruba dâhil olma şeklindeki isteklerinin de olmasıdır. Şayet kişinin kendine olan güveni olması gereken düzeyden az ise, bu eksikliğini ani gelişen satın alma davranışlarına başvurarak gidermeye çalışabildiği belirtilmektedir (Okutan vd., 2013: 122). Öte yandan, bireyin normal satın alma davranışı, özellikle tatiller veya doğum günleri gibi zamanlarda kompulsif bir şekilde dönüşebilmektedir. Alışverişlere konu nesnelere çoğunlukla kişisel bakım ürünleri (giyim eşyaları, parfümeri ve makyaj malzemeleri vb.) şeklindedir (Bican, 2011: 34-35). Burada müşterilerin motivasyonlarının sadece ürün ve hizmet elde etme amacına bağlı olmadığı anlaşılmaktadır. Özellikle ani ve kompulsif satın almanın potansiyel nedenleri doğal olarak psikolojik, biyokimyasal ya da sosyolojik olabilir. Ani kompulsif satın alma davranışı için en yaygın açıklamaların içeriğinde benlik saygısını, materyalizmi, stresi, anksiyete ve depresyonu, yaratıcı fanteziyi barındırdıklarını görmek mümkündür (Yüksel ve Eroğlu, 2015: 47).

İstatistikler incelendiğinde, bu ani gelişen satın alma davranışının toplumda yetişkinlerde %2 ile %16 arası bir yoğunlukta görüldüğü, ve ayrıca bireylerin büyük kısmının ise kadınlardan oluştuğu bildirilmektedir (Tamam, 2009: 66; Karakuş vd., 2011: 241). Özellikle ABD ve bazı gelişmiş batı toplumlarında bu davranışın diğerlerine oranla daha da yaygın olduğu ve yıllık yaklaşık dört trilyon Amerikan doları hacminde bir büyüklüğe ulaşmış olduğu görülmektedir (Çakıcı ve Özdamar, 2014: 290). Bununla birlikte tüketicilerin, bu tür hesapta olmayan anlık gelişen, standartlarının dışındaki satın alma davranışını sergilemekten pek hoşlanmadıkları ve bu davranışlarını kontrol altına almayı arzuladıkları söylenebilir (Erdem vd., 2015: 60).

1. ANI SATIN ALMA DAVRANIŞININ İLİŞKİLİ OLDUĞU OLASI SEBEPLERDEN BİRİ OLARAK SOSYAL KAYGI DURUMU

Psikolojik sebepli satın alma davranışlarının azımsanamayan boyutları dikkate alındığında, bireylerin bu tür satın alma yapma gerekçelerinin incelenmesi yerinde olacaktır. Bu doğrultuda önemli psikolojik sebeplerden biri de bireylerin sosyal kaygıdır.

Olumsuz sonuçlar, savunmacı kötümserlerde endişe, kaygı, korku gibi olumsuz duyguları ortaya çıkartmaktadır. Bu bireyler, olumsuz duygulardan kurtulmak için eyleme geçerler (Eryılmaz, 2015: 393). Sosyal bir varlık olan insan, bir parçası olmaya istekli olduğu grup veya topluluklardaki bireyler tarafından olumsuz algılanmamak ve değerlendirilmemek için, bir dışlanma korkusu ve endişesi taşıması onu bir takım refleksif önlemler almaya ve olası bir olumsuzlukla karşılaşmamak üzere ani tedbirsiz davranışlarda bulunmaya itebilir. Öte yandan psikolojik rahatsızlıkların doğrudan kompulsif satın almaya etkisi olma ihtimalinin yanı sıra başka aracı değişkenler üzerinden de bu davranışın tetiklenebileceği ve ortaya çıkabileceği gerçeği de göz ardı edilmemeli ve irdelenmelidir. Bu doğrultuda araştırmanın yapılacağı top-

lumsal yapının iyi incelenmesi ve toplumsal kültürün bu mekanizmada rol oynayabileceği düşünülmelidir. Özellikle Hofstede'in kültür ile ilgili çalışmaları incelenmelidir. Kültür, adeta bir bireyin beynine yüklenmiş olan zihinsel bir yazılım, bir nevi programa benzetilmektedir. Kültürün bir boyutu olarak tanımlanan bireycilik boyutu ise, bu örnek verilen programın sanki her bir tüketiciye birbirinden farklı biçimde yüklenilmesini tarif etmektedir. Bu anlamda doğal olarak birbirine tam olarak benzer olan birey bulunmamaktadır. Öte taraftan tam zıt yöndeki toplulukçu kültür boyutunda ise, tüketen bireye ait davranışlar belirli bir şablona uymak durumundadır. Sanki yukarıda bahsi geçen benzer programın bu sefer farklı tipte beyinlere yüklenmesi şeklindedir. İki farklı ve birbirine uç durum bu şekilde tarif edilebilir (Sakal ve Yıldız, 2015: 6613). Dolayısıyla psikolojik bir rahatsızlık olarak da tanımlayabileceğimiz ani kompulsif satın alma davranışının farklı kültürel yapılara sahip toplumsal yapılarda bir bakıma farklı şekillerde mekanizmalar tarafından güdülenmesi gerekeceği tarafımızdan öngörülmektedir. Yukarıda iki farklı kültürel yapı boyutundan bahsedilmektedir. Bireysellik veya toplumsallık gösteren bir toplumsal yapının bu boyutları, bu davranışın ortaya çıkmasında adeta aracılık ediyor olabilir. Öte yandan kültürlerarası psikolojide, bağımsız ve karşılıklı bağımlı benlik kurgusu şeklinde iki farklı benlik kurgusundan bahsedilmektedir. Bu iki yaklaşıma göre, bir kültür içerisinde benlik kurgusuna dair gelişim bağımsızlık yönünde şekillenebileceği gibi tam tersine ilişkisellik yönünde de gelişebilmektedir. Bu duruma göre daha ziyade batıda ayrışık benlik kurgusu baskın iken, doğulu toplumlarda karşılıklı ilişki benlik kurgusunun çok daha yaygın olduğu düşünülmektedir (Morsünbül, 2012: 266).

İmamoğlu tarafından geliştirilen "Denge Modeli" ise, kişinin sahip olduğu özü ortaya çıkaracak şekilde ya kişisel ayrışma (intrapersonal differentiation) veya kişilerarası bütünleşme (interpersonal integration) ihtiyacına sahip olduğu varsayımını ortaya atmaktadır (Kararırmak vd., 2014: 238).

Çalışmamızda dikkate aldığımız kültür boyutlarından bir tanesi olan yatay bireyci kültür kurgusu, bağımsızlık ve özgünlük değerlerine dayanmaktadır (Sakal ve AYTEKİN, 2014: 54). Diğer taraftan, şayet sosyal anlamda düşük statüde gördüğü bir ortama girdiğinde, bir bireyde utanç, kaygı ve depresyon belirtileri görülebilmektedir. Sosyal Statü Kuramına (Social Ranking Theory) göre, kendisini diğerlerine göre daha düşük sosyoekonomik statüde gören bireyler, diğerleriyle yaşadıkları anlaşmazlık ya da çatışmalarda üstün gelme şanslarının daha az olacağını varsaydıklarından dolayı daha ziyade kaçınma ya da razı gelip boyun eğme davranışını sergileyebilmektedirler (Yılmaz, 2015: 83). Öte yandan aynı kuramdan yola çıkarak bireylerin düşük statüde algılanmama kaygısıyla diğer bireylere eşdeğer görünme amaçlı çabalara başvurarak yaşadıkları çatışmaları kazanmaya ve çözüme ihtimallerini artırma yönünde davranmaya çalışabilecekleri de öngörülebilir.

Bir bakıma bireyci kültürlerde bireyin başkalarından farklı bir benlik yapısı oluşturması ve onlardan farklılaşması durumu sıkça gözlemlenirken, toplulukçu kültürel yapıda ise bireylerin grupla uyumu önemli bir hareket güdüsünü oluşturacaktır (Eryılmaz, 2015: 394).

Bir bireyin içinde bulunduğu toplumdaki farklı kesimler ile kurduğu ilişkiler bağı onu, bu topluluğun bir üyesi yapmaktadır. Doğaldır ki, bir insan içinde yaşadığı toplumla olan

aidiyet bağlarını yitirip kopardığında, kendini güvende hissetmemeye başlayacaktır, bu şekildeki bir aidiyet duygusu yokluğu ya da yetersizliği, ondaki umutsuzluğu tetikleyecek ve onu bir depresyon ya da kaygı durumuna sokacaktır. Aidiyet sosyal bağlılığın bir göstergesi olduğundan dolayı bireyin yalnız kalma ve yalıtılma korkularına karşı ruh sağlığını koruyan adeta bir kalkan işlevi görür. Bu nedendir ki aidiyet ihtiyacı insanın temel bir sosyal ilişki ihtiyacından çok daha fazlasıdır. Aidiyet daha ziyade benlikle ilişkili bir kavramdır (Duru, 2015: 126). Doğal olarak toplulukçu bir kültürü bireyci kültürden ayıran temel fark toplulukçu kültürlerde bireyin kendisini bir grubun (örneğin aile, kavim, ulus vb.) bir parçası olarak görmesi, bunun sonucunda ise bireysel amaç ve davranışlarını bu grubunun norm ve beklentileri ile uyumlu hale getirebilme kaygısıdır (Wasti ve Erdil, 2007: 40).

Sosyotropi kişilik özelliği, bireyin mutluluğunda diğer kişilerle ilişkilerinin ne kadar önemli olduğunu, otonomi kişilik özelliği ise, bireyin mutlu olmasında başarılı olması durumunun ne kadar önemli olduğunu açıklamaktadır. Oldukça sosyotropik diye tanımlanabilen bireyler onaylanma durumuna, yakın ilişkiler kurmaya veya destekleme ve rehberlik etmeye büyük önem ve değer vermektedirler. Ayrıca insanlar tarafından kabul görmeleri onlar için çok ama çok önemlidir. Çoğunlukla ilişkileri sürdürme eğilimi gösterirler (Yılmaz, 2015: 83).

Yakın ilişkiler kurup yürütebilmek, sosyal açıdan destek vermesi anlamında önemli bir davranış şekli olsa da özellikle batılı toplumlarda bireyselliğin desteklenmesi ihtiyacı ön planda olmaktadır. Bu yakın ilişki, boyun eğme durumuna doğru evrildiğinde ise birey ya kendi beklentilerinden önce toplumun beklentilerine daha fazla önem verecek, ya da tam tersi yönde hareket etmeyi tercih edecektir. Bu tercih anı, bireyin olmayı umduğu kişiyle aslında olduğu kişi arasında bir farklılık oluşmasına ve dengesizlik yaşamasına sebep olan andır. Bu noktada bireysel hareket eden hırslı ve başarı odaklı kişilerin daha sonra sosyal açıdan uyum sorunu yaşayacağı, yalnız kalacakları iddia edilebilir (Yılmaz, 2015: 84).

Gerek bireyci gerek toplulukçu özellikler gösterecek bireylerin psikolojik açıdan sıkıntı yaşayabilecekleri ve onları depresyona yöneltebilecek sorunların başında sosyal kaygıları gelmektedir denebilir. Bu yaygın inancı destekleyen henüz çok az doğrudan kanıt olsa da, Psikopatolojinin çağdaş bilişsel davranışçı kuramları, insanların duygusal ve davranışsal problemlerinin belirli düşünce kalıplarından etkilendiklerini varsaymaktadır (Davison, 1984: 349). Davranışçı düşünce açısından baktığımızda, insanoğlu sosyal bir varlıktır ve insan davranışları ise çoğunlukla neden sonuç ilişkileri içinde açıklanabilmektedir. Bu yüzden her bireyin her satın alma eyleminin, bir gerekçesi olması gerektiği düşünülebilir. Bu gerekçeler arasında bir tanesi vardır ki psikoloji biliminde “anksiyete” veya “kaygı” diye adlandırılır ve bir çeşit endişe veya korku kaynaklıdır. Güncel Büyük Türkçe Sözlüğe göre kaygı kavramı, “üzüntü, endişe duyulan düşünce, tasa”, Ruh Bilim Terimleri Sözlüğü’ne göre, “güçlü bir istek ya da dürtünün amacına ulaşamayacak gibi gözüktüğü durumlarda beliren tedirgin edici bir duygu” ve nihayet Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü’ndeki açıklamasına göre ise; “bireylerin, toplumsal kümelerin herhangi bir güçlü istek ya da güdülerinin gerçekleşmemesi olasılığı karşısında duydukları tedirginlik” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Akgün ve diğerleri (2007: 284) çalışmalarında kaygıyı genel anlamda tehdit edici bir durum karşısında birey tarafından hissedilen huzursuz-

luk ve endişe durumu olarak açıklamaktadırlar. Bireyin “sosyal” anlamda kaygılanması ve bunun doğuracağı olası davranışlar bizim inceleme konumuzu oluşturmaktadır.

Sosyal kaygı, diğer çeşitlerinden farklı olarak, bireyin gerek kendi hayal âleminde, gerekse de gerçek yaşantısı sırasında, diğer kişiler tarafından aralarında değerlendirilmesi veya bunun olma olasılığının bulunmasıdır. Dolayısıyla da sosyal kaygı, “değerlendirilme kaygısı” olarak da adlandırılabilir (Erkan, 2002: 121). Olumsuz yönlerine rağmen kaygılanma eyleminin bireyi uyaran, koruyan ve motive eden yönleri de bulunmaktadır. Kaygılanma sayesinde birey, muhtemel başına gelebilecek fiziki veya psikolojik olumsuz olayları (yaranlanma, acı, cezalandırılma, ayrılık, düş kırıklığı gibi) düşünebilir ve bunlara karşı onu hazır hale getireceğine inandığı tedbirleri olma çabası güder. Yani bu doğrultuda düşünülecek olursa kaygı adeta bir uyarıcıdır. Kişinin tedbirli ve temkinli olmasına yardımcı olur. Bu noktada aynı zamanda onu daha dikkatli davranmaya ve hatta daha çok çalışmaya sevk eden motive edici bir durumdur (Akgün vd., 2007: 284).

İçinde yer aldığı sosyal yapı tarafından olumsuz değerlendirilme korkusu sosyal bir kaygı olmakla birlikte, bireyin başkaları tarafından kötüleyici ve düşmanca eleştirileceğine dair aşırı ve sürekli bir endişe duymasına sebep olmaktadır. Bu durum, bireyin kendi kendine koşullu inançlar geliştirmesine de neden olmaktadır. Örneğin, olumsuz değerlendirilme korkusu yaşayan birey yer alacağı sosyal bir faaliyette hiç istemediği, arzulamadığı ve kabullenemediği bir şekilde değerlendirileceğine ilişkin bir inanca kapılabilmektedir (Çetin vd., 2014:136). Bu tür aşırı kaygılanma davranışı normal bir insan davranışı olmaktan uzaktır. Çoğu zaman bu bireyler aslında sosyal bir anksiyete yaşadıklarının ve kaygının gerçekçi (rational) olmadığını farkındadırlar. Ancak öte yandan bu korkunun yaşamlarını kontrol etmesiyle de baş edememektedirler (Mercan vd., 2012: 218).

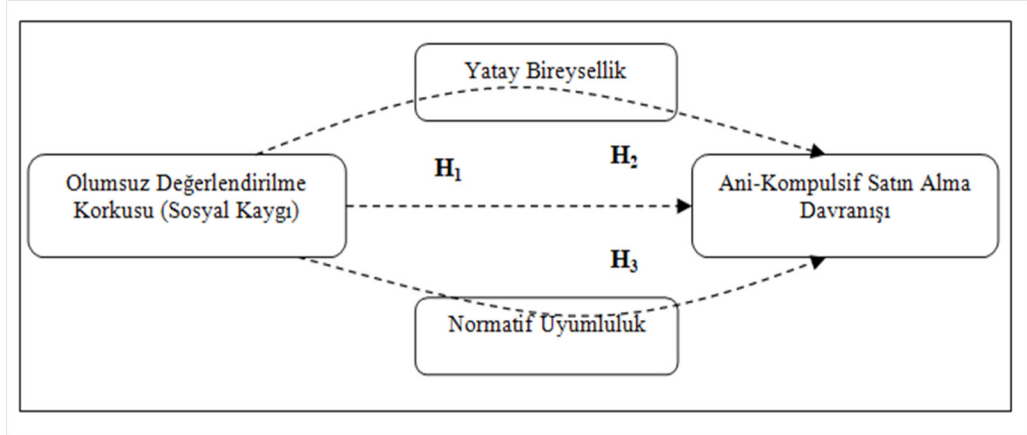
2. METODOLOJİ

2.1. Araştırmanın Modeli ve Geliştirilen Hipotezler

Olumsuz değerlendirilme korkusu (sosyal kaygı), yatay bireysellik, normatif uyumluluk ve ani-kompulsif satın alma davranışı ilişkisini ele alan bu çalışmada söz konusu değişkenler arasındaki ilişkilerin testine yönelik bir araştırma modeli geliştirilmiştir (Şekil 1).

Araştırma modelinde yer alan yatay bireysellik ve normatif uyumluluk değişkenlerine atfedilen “ara değişken rolü” bu noktada çalışmanın ana varsayımını oluşturmaktadır. Bu varsayımın temel mantığını oluşturan ara etki (intervening effect) kavramı ise, bir öncül değişkeni bir diğer değişkene bağlayan bir tür bağlantı mekanizması olarak tanımlanmaktadır. Ara değişken etkisi, iki farklı şekilde ortaya çıkabilmektedir. Buna göre eğer bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki toplam etki anlamlı ise bu durumda ara değişken etkisinin özel bir türü olan “aracılık etkisi (mediation effect)” ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte böyle bir toplam etkinin olmaması durumunda sadece bir “*dolaylı etkiden*” bahsedilebileceği ifade edilmektedir (Okan ve Özbek, 2016: 206).

Bu çalışmada geliştirilen araştırma modelinin testi ile yatay bireysellik ve normatif uyumluluk değişkenlerinin, olumsuz değerlendirilme korkusu (sosyal kaygı) ve bunun neden olduğu düşünülen ani-kompulsif satın alma davranışı sonuç değişkeni arasında bir ara değişken rolü oynayıp oynamadığının ve böyle bir etki mevcut ise söz konusu ara etkinin nasıl bir mekanizma çerçevesinde ortaya çıktığının ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma modelinde de belirtilmeye çalışılan ve yukarıda tanımlanan öngörülerden hareketle geliştirilen hipotezler aşağıdaki gibidir:

H₁: Olumsuz Değerlendirilme Korkusu (Sosyal Kaygı) Ani Kompulsif Satın Alma Davranışı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.

H₂: Olumsuz Değerlendirilme Korkusu (Sosyal Kaygı) ve Ani Kompulsif Satın Alma Davranışı ilişkisinde Yatay Bireysellik ara değişken olarak rol oynar.

H₃: Olumsuz Değerlendirilme Korkusu (Sosyal Kaygı) ve Ani Kompulsif Satın Alma Davranışı ilişkisinde Normatif Uyumluluk ara değişken olarak rol oynar.

2.2. Araştırmanın Örnek Yapısı, Ölçekler, Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizleri

Çalışmanın amacı ve kısıtları çerçevesinde ana evrenini Karadeniz Teknik Üniversitesi ve Gümüşhane Üniversitesi'nde görev yapmakta olan akademik personel oluşturmaktadır. Evrenden örneklem girmede her örneğe eşit seçilme şansı veren basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmış ve veri toplama aşaması sonucu çalışmaya katılmayı kabul eden 102 akademisyen örnekleme dâhil edilmiştir. Çalışmada veri elde etme aracı olarak, anket yöntemi kullanılmıştır. Hazırlanan anket formu iki ana bölümden oluşmuştur. Anket formunun ilk bölümünde katılımcılara ait demografik değişkenlerin tespitine yönelik sorulara yer verilmiştir.

Örnekleme dâhil edilen çalışanların demografik özellikleri (Tablo 1) incelendiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunu erkek akademisyenlerin (% 63,73) oluşturduğu, her yaş grubundan katılımcının yer aldığı, 4001-5000 TL arası (% 26,47) ve 5001-6000 TL arası (% 20,59) gelire sahip katılımcıların çoğunluğu oluşturdukları görülmektedir. Öte yandan

mesleki tecrübelerine bakıldığında 1-5 yıl arası (% 38,24) ve 6-10 yıl arası (% 28,43) görev yapmış akademisyenlerin çoğu göze çarpmaktadır. Akademisyenlerin bakmakla yükümlü oldukları ailelerindeki birey sayıları incelendiğinde ise ağırlıklı olarak 3 kişi (% 27,45) ve 4 kişinin (% 23,53) olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Örneklemin Demografik Özellikleri

		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Bayan	37	36,27
	Erkek	65	63,73
Yaş	25-30	29	28,43
	31-35	25	24,51
	36-40	21	20,59
	41-45	9	8,82
	46-50	14	13,73
	51 ve üstü	4	3,92
	Ailenin Aylık Toplam Geliri	3001-4000 TL	12
4001-5000 TL		27	26,47
5001-6000 TL		21	20,59
6001-7000 TL		14	13,73
7001-8000 TL		12	11,76
8001-9000 TL		7	6,86
9001-10.000 TL		4	3,92
10.000 TL ve üstü		5	4,90
Meslekteki Toplam Çalışma Yılı	1-5 yıl	39	38,24
	6-10 yıl	29	28,43
	11-15 yıl	10	9,80
	16-20 yıl	12	11,76
	20 yıl ve üstü	12	11,76
Ailedeki Bakmakla Yükümlü Olunan Birey Sayısı	1 kişi	16	15,69
	2 kişi	16	15,69
	3 kişi	28	27,45
	4 kişi	24	23,53
	5 kişi	11	10,78
	6 kişi	5	4,90
	7 ve üstü	2	1,96
Toplam		102	100,00

Anket formunun ikinci bölümünde ise olumsuz değerlendirilme korkusu (ODK) değişkeninin ölçümüne yönelik 9 adet soruya, yatay bireysellik (YB) değişkeninin ölçümüne yönelik 7 adet soruya, normatif uyumluluk (NU) değişkeninin ölçümüne yönelik 7 adet soruya ve son olarak ta ani-kompulsif satın alma davranışı (ASA) değişkeninin ölçümüne yönelik 4 adet soruya yer verilmiştir.

Olumsuz değerlendirilme korkusu (ODK) ölçeğine ait sorular Çetin ve arkadaşlarının (2010) çalışmalarında kullandıkları ölçekten¹, yatay bireysellik (YB) ölçeğine ait sorular Wasti ve Erdil'in (2007) geliştirmiş oldukları ölçekten, normatif uyumluluk (NU) ölçeğine ait sorular Kararımak ve arkadaşlarının (2014) çalışmalarında kullandıkları ölçekten ve nihayetinde ani-kompulsif satın alma davranışı (ASA) ölçeğine ait sorular ise Aytekin ve Ay'ın (2015) çalışmalarından uyarlanarak elde edilmiştir. Bu sorulara verilecek alternatif yanıtlar 5'li Likert ölçeği üzerinde, en düşük 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile en yüksek 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişen değerler alabilmektedir.

Tablo 2: Döndürülmüş Bileşen Matrisi

		Bileşenler			
		1	2	3	4
Yatay Bireysellik	YB2			,665	
	YB3			,727	
	YB5			,701	
	YB6			,643	
	YB7			,688	
Anlık Satın Alma Davranışı	ASA1		,862		
	ASA2		,800		
	ASA3		,633		
	ASA4		,868		
Olumsuz Değerlendirilme Korkusu	ODK1	,770			
	ODK2	,739			
	ODK3	,777			
	ODK4	,619			
	ODK5	,844			
	ODK6	,709			
	ODK7	,795			
	ODK8	,737			
Normatif Uyumluluk	NU1				,446
	NU2				,653
	NU3				,735
	NU4				,801
	NU6				,571
Açıklanan Varyans	31,721	12,441	11,411	11,669	
Toplam Varyans	63,520				
Cronbach's Alpha	,894	,836	,735	,770	
Testler:					
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO): 0,767					
Bartlett's Test of Sphericity; Chi-Square: 1046,077; df: 231 (p<0,000)					

¹ Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği Kısa Formu-ODKÖ (The Brief Fear of Negative Evaluation Scale-BFNE) Çetin ve diğerleri (2010, s.207) tarafından "Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği Kısa Formu'nun Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması" adlı çalışmada kullanılmış olup, yine Çetin (2010)'un ifadesiyle "bireyin başkaları tarafından olumsuz ya da düşmanca değerlendirilmeye karşı toleransını ölçmeye yönelik olarak geliştirilmiş, özbidirim tarzı bir ölçektir".

Kullanılan ölçeklerin yapı geçerlilikleri, doğrulayıcı faktör analizi (CFA), güvenilirlikleri ise Cronbach's Alpha yöntemi kullanılarak ölçülmüştür. Yapılan güvenilirlik analizi sonucunda, ölçeğin toplanabilirlik özelliğini olumsuz etkileyen sorular ölçekten çıkarılmıştır. Bu doğrultuda yatay bireysellik (YB) ölçeğinden 2 adet ve normatif uyumluluk (NU) ölçeğinden 2 adet ve olumsuz değerlendirilme korkusu (ODK) ölçeğinden 1 adet olmak üzere toplam 5 soru atılarak en uygun güvenilirlik değerleri elde edilmiştir. Çalışmadaki ölçeklerin güvenilirlik katsayıları 0,70'in üzerindedir ve tümü Tablo 2'de özet şeklinde sunulmaktadır (Tablo 2).

2.3. Verilerin Analizi ve Bulgular

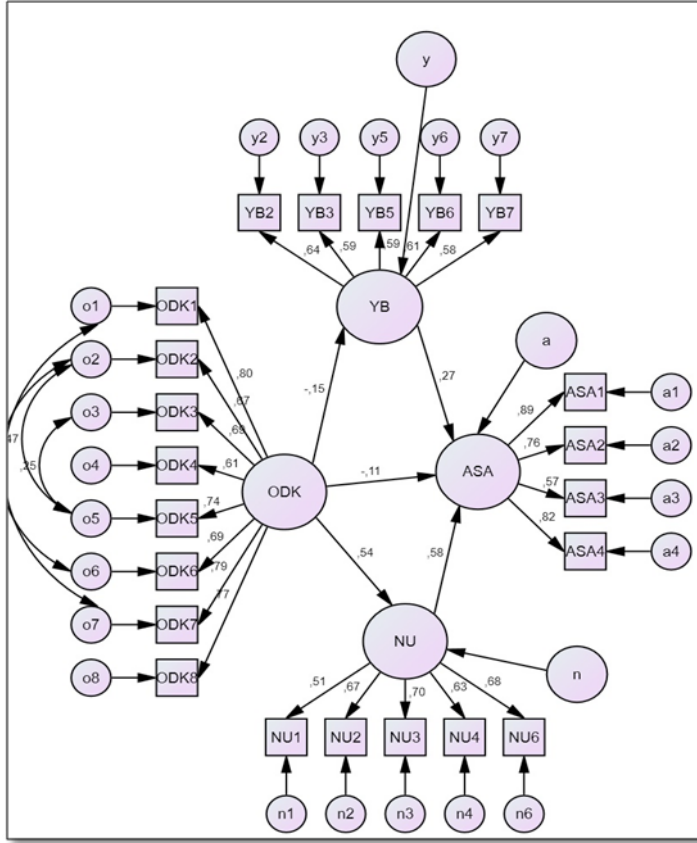
Araştırma modeli, Yapısal Eşitlik Modeli ile test edilmiş olup, analiz sonuçları Tablo 3'de özetlenmiştir. Araştırma modeli incelendiğinde; olumsuz değerlendirilme korkusu (ODK) değişkeninin gerek doğrudan ani satın alma (ASA) değişkeni üzerinde ($\beta=-0,105$; $P=0,410$), gerekse de yatay bireysellik (YB) değişkeni üzerinde herhangi bir anlamlı etkisinin olmadığı ($\beta=-0,148$; $P=0,224$), öte yandan olumsuz değerlendirilme korkusu (ODK) değişkeninin normatif uyumluluk (NU) değişkeni üzerinde pozitif yönlü ($\beta=0,538$; $P<0,000$) bir etkisi olduğu ve normatif uyumluluk (NU) değişkeninin de ani satın alma (ASA) değişkeni üzerinde pozitif yönlü ($\beta=0,584$; $P<0,000$) etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır (Tablo 3, Şekil 2).

Tablo 3: Yapısal Eşitlik Model Sonuçları

Değişkenler ve ilişkinin yönü	Standardize Edilmiş Toplam Etki (β)	Standardize Edilmiş Dolaylı Etki (B)	P
ODK → NU	0,538	-	***
ODK → YB	-0,148	-	0,224
NU → ASA	0,584	-	***
YB → ASA	0,270	-	0,021
ODK → ASA	-0,105	0,274	0,410

*** $P<0,000$

Model	CMIN	DF	P	CMIN/DF	NFI	RFI	IFI	TLI	CFI	RMSEA
Default model	292,522	200	0,000	1,463	0,744	0,704	0,902	0,883	0,898	0,068

Şekil 2: Yapısal Eşitlik Modeli

Bununla birlikte olumsuz değerlendirilme korkusu ile anlık satın alma davranışı arasında normatif uyumluluk üzerinden ortaya çıkan dolaylı etkinin anlamlı olduğu görülmektedir. Bu ilişki örüntüsü modelle ilgili açıklamalar çerçevesinde yorumlandığında yatay bireysellik üzerinden ortaya çıkan bir ara değişken etkisinin mevcut olmadığı, öte yandan normatif uyumluluk üzerinden ortaya çıkan etkinin ise bir dolaylı etki olduğu söylenebilmektedir (Tablo 3). Dolayısıyla araştırmada geliştirilen hipotezlerin sonuçları aşağıda Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4: Araştırma Hipotezlerinin Sonuçları

H ₁ : Olumsuz Değerlendirilme Korkusu (Sosyal Kaygı) Ani Kompulsif Satın Alma Davranışında doğrudan pozitif yönde artışa sebep olmaktadır.	RED
H ₂ : Olumsuz Değerlendirilme Korkusu (Sosyal Kaygı) ve Ani Kompulsif Satın Alma Davranışı ilişkisinde Yatay Bireysellik ara değişken olarak rol oynar.	RED
H ₃ : Olumsuz Değerlendirilme Korkusu (Sosyal Kaygı) ve Ani Kompulsif Satın Alma Davranışı ilişkisinde Normatif Uyumluluk ara değişken olarak rol oynar.	KABUL

Tablo 4’te görüldüğü üzere olumsuz değerlendirilme korkusunun (sosyal kaygı) ani kompulsif satın alma davranışı üzerinde doğrudan bir etkisinin ortaya çıkmadığı ancak yukarıda da belirtildiği üzere normatif uyumluluk (NU) değişkeni üzerinden ortaya çıkan pozitif bir “*dolaylı etkiden*” bahsedilebileceği görülmüştür. Dolayısıyla H_1 ve H_2 hipotezleri reddedilirken, H_3 hipotezi kabul edilmiştir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Tüketim, sosyal, kültürel ve ekonomik bir olgudur. Ekonomik ve kültürel etkilerinin yanı sıra sosyal yapı içerisinde bireylerin kendilerini ifade etmeleri yani kişilik ifadeleriyle de ilişkili bir kavramdır (Kuzu ve Özveren: 65). Bireyleri tüketime yönelten nedenlerin başında stresten kaçma, olumsuz bir ruh halinden çıkmak gelmektedir. Çoğu insan yaşadığı sorunları unutmak ve stresini hafifletmek adına tüketmektedir. Çoğu zaman bireyler olumsuz bir ruh halinden kurtulmak ve rahatlamak için alışveriş yapmaktadırlar (Ünal ve Ceylan: 270). Beklide sırf bu kaygıdan ve endişelerinden dolayı bireylerin sosyal ortamlarda diğer insanlar üzerinde kendince bir izlenim bırakma çabasında olmaları gayet doğal bir davranıştır. Kendilik sunum (the self-presentation approach) yaklaşımına göre, kişi sosyal ilişki içerisinde bulunduğu insanlar üzerinde, belli izlenimler bırakmaya güdülenmektedir (Erkan, 2002: 121).

Bu çalışmada kurulan hipotezler bireyleri ani, beklenmedik, plansızca satın alma eylemine iten sebeplerden birinin içinde yer aldıkları sosyal çevredekiler tarafından olumsuz değerlendirileceklerine dair taşıdıkları endişe ve korkular olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ayrıca her birey belirli bir kültürel yapı içerisinde yer aldığından bu mekanizmanın kültürel faktörlerden de etkileneceği öngörülmüştür. Hofstede’in çalışmalarında da görüleceği üzere toplumlar bireysellik ve toplumsallık gibi kültürel özellikler taşıyabilmektedirler. Özellikle batı toplumlarında bireysel bir kültür yapısı olmasına karşılık, Türkiye ve diğer doğu toplumlarında daha ziyade toplumsal bir yapı bulunmaktadır. Dolayısıyla da bu toplum içerisindeki bireylerin davranışlarında normatif uyumluluğun izlerini görmek olasıdır. Öte yandan bu çalışmanın sonuçları da göstermiştir ki, toplumun bilinçli bireyleri olarak kabul edebileceğimiz akademisyenlerden oluşan katılımcılar da, literatürde belirtilen diğer demografik yapılardan farksız biçimde ani satın alma davranışları göstermekte ve bunun toplumla olan normatif uyumlulukları sebebiyle olumsuz değerlendirilme kaygılarıyla ilişkisi bulunmaktadır. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlar göstermiştir ki, Türk toplumunun toplumsallık özelliğinin bireylerin psikolojik rahatsızlıklarının dışı yansımaları ve eylemlerine taşınmasında rol oynayabilmektedir. Bu noktada bireyselleşmenin gözlemlenemeyişi ancak normatif uyumluluğun dolaylı etki oluşturması bu hipotezin ortaya konmasını haklı çıkarmaktadır. İleride yapılacak çalışmada evren ve örneklem genişletilerek ve başka ara değişkenler modele eklenerek çalışmanın boyutlarının geliştirilmesi düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgün, A., & Gönen, A. M. (2007). İlköğretim Fen ve Matematik Öğretmenliği Öğrencilerinin Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 283-299.
- Annagür, B. B. & Tamam, L. (2011). Obsesif Kompulsif Bozukluk ve Kompulsif Satınalma Birlikteliği Olan Bir Olgu, *Nöropsikiyatri Arşivi*, (48), 75-78.
- Arslan, B. (2015). Kredi Kartı Kullanımının Kompulsif Satın Almaya Etkisi, *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*, 5(20), 27-40.
- Bican, M. (2011). *Yaşlı Hastalarda Dürtü Kontrol Bozukluklarının Özellikleri*, Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Anabilim Dalı Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Adana.
- Çakıcı, A. C. & Özdamar, M. (2014). Şanlıurfa'da Kültür Turlarına Katılan Yerli Turistlerin Anlık Satın Alma Davranışları Üzerine Bir Araştırma, *Bahkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(31), 287-306.
- Çerçi, M. & Özkaya, B. (2014). Özel Alışveriş Sitelerinin Kompulsif Satın Alma Davranışına Yansımaları, *Dijital İletişim Etkisi Uluslararası Akademik Konferansı Bildiri Kitabı*, 362-376, İstanbul: İskenderiye Kitap: 24.
- Çetin, B., İlhan, M. & Yılmaz, F. (2014). Olumsuz Değerlendirilme Korkusu ve Akademik Risk Alma Arasındaki İlişkinin Kanonik Korelasyonla İncelenmesi, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 14(1), 135-158.
- Çetin, B., Doğan, T. & Sapmaz, F. (2010). Olumsuz Değerlendirilme Korkusu Ölçeği Kısa Formu'nun Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Eğitim ve Bilim*, 35(156), 205-216.
- Davison, G. C., Feldman, P. M. & Osborn, C. E. (1984), Articulated Thoughts, Irrational Beliefs, and Fear of Negative Evaluation, *Cognitive Therapy and Research*, 8(4), 349-362.
- Dursun, T. & Dursun, Y. (2014). İçgüdüsel Satınalma Ölçeklerinin Türk Tüketiciler İçin Uyarlanmasına Yönelik Hazır Giyim Sektöründe Bir Uygulama, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 1(4), 22-31.
- Duru, E. (2015). Genel Aidiyet Ölçeğinin Psikometrik Özellikleri: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(44), 125-135.
- Erdem, Ş., Türkyılmaz, C. A. & Kırgız, A. C. (2015). Online Anlık Satın Alma Davranışlarının Hazır Alışveriş Motivasyonları ile Açıklaması: Hazır Giyim Ürünleri Üzerine Bir Araştırma, *Beykoz Akademi Dergisi*, 3(2), 55-74.
- Erkan, Z. (2002). Sosyal Kaygı Düzeyleri Yüksek ve Düşük ergenlerin Ana Baba Tutumlarına ilişkin Nitel Bir Çalışma, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(10), 120-133.
- Eryılmaz, A. (2015). Sistem Yaklaşımı Açısından Kötümserlik, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 7(4), 391-400.

- <http://www.milliyet.com.tr/alisveris-tutkusunun-sebebi-pembenar-detay-ruhsagligi-1996274/>
- Kararımk, Ö., Hacıfazlıoğlu, Ö. & Şirin: (2014). Dengeli Bütünleşme ve Ayrışma Ölçeğinin Psikometrik Özellikleri: Ergenlerde Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(22), 237-257.
- Karakuş, G., Tamam, L., Öztürk, Z., Eroğlu, M. Z., Bahalı, K., Nebioğlu, M., Turhan, N. & Çakmak (2011). Bir Grup Üniversiteye Hazırlık Öğrencisinde Dürtü Kontrol Bozukluğu, *Nöropsikiyatri Arşivi*, (48), 238-242.
- Kuzu, A. & Özveren, H. (2011). Tüketilen Tüketici, *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, (2011-1), 61-72.
- Mercan, N., Oyur, E., Alatur, & B., Gül, Bengül (2012). İşyeri Yalnızlığı ve Sosyal Fobi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 213-226.
- Morsünbül, Ü. (2012). Özerklik ve Ruh Sağlığına Etkisi, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(2), 260-278.
- Okan, T. & Özbek M. F. (2016). İş Yüğü Talebi, İş Tatminsizliği Ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerde İş-Aile Çatışması Ve İş Stresinin Ara Değişken Rolü: Sağlık Çalışanları Örneği, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7(17), 203-226.
- Okutan, Bora, B. & Altunışık, R. (2013). Keşifsel Satın Alma Eğilimleri ve Bu Eğilimlerin Plansız, Kompulsif ve Hedonik Satın Alma Tarzlarıyla Olan İlişisinin İncelenmesi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 117- 136.
- Sakal, Ö. & Aytekin, İ. (2014). Bireycilik-Toplulukçuluk Değerlerinin Başarı Amaç Yönelimlerine Etkisi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma, *KAU İİBF Dergisi*, 5(8), 45-66.
- Sakal, Ö. & Yıldız (2015). Bireycilik ve Toplulukçuluk Değerleri, Kariyer Çapaları ve Kariyer Tatmini İlişkisi, *Journal of Yasar University*,10(40), 6612-6623.
- Tamam, L. (2009). Kompulsif Satın Alma, *Türkiye Klinikleri J Psychiatry-Special Topics*, 2(1), 66-74.
- Ünal, Ceylan, C. (2008). Tüketicileri Hedonik Alışverişe Yönelten Nedenler: İstanbul Ve Erzurum İllerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2), 265-283.
- Wasti, A. & Erdil: E. (2007). Bireycilik ve Toplulukçuluk Değerlerinin Ölçülmesi: Benlik Kurgusu ve INDCOL Ölçeklerinin Türkçe Geçerlemesi, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 7(1-2), 39-66.
- Yalman, Ş. & Aytekin, P. (2014). Promosyonların Anlık Satın Alma Davranışına Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 83-119.
- Yılmaz, B. Ş. (2015). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Boyun Eğici Davranışlarının Yordayıcıları. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(43), 82-94.
- Yüksel, C. A. & Eroğlu, F.(2015). The Effects of Personal Factors and Attitudes Towards Advertising on Compulsive Buying Tendency. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, (16), 43-70

GECEKONDU ALANLARINDA UYGULANAN KENTSEL DÖNÜŞÜM PROJELERİNİN MEŞRUIYET ZEMİNİ OLARAK YOKSULLUK VE SUÇ*

POVERTY AND CRIME AS THE BASIS OF LEGITIMIZATION OF URBAN REGENERATION IN SQUATTER HOUSING AREAS

Araştırma Makalesi
Research Paper

Erman AKSOY**
Özlem GÜZEY KOCATAŞ***

Öz:

Türkiye’de kentsel dönüşüm, mekânın küresel sermayeye çekici alanlara dönüşümünde etkin bir müdahale biçimi olurken, müdahale alanları çöküntüleşmenin görülebilir olduğu, nüfusunun toplumsal uyum süreçleri içerisinde kabul edilebilirliğinin azaldığı gecekondu alanlarıdır. Gecekondu alanlarını yoksulluk ve suçla ilişkilendiren bakış açısı 1940’lardan günümüze evrilerek gecekonduya karşı bir toplumsal algı oluşturmuştur. Hükümet politikaları da bu algıya göre şekillenmekte ve gecekondu problemine yıkımdan affa, ıslaha ve dönüşüme kadar farklı müdahale biçimleri tanımlanmaktadır. Bu süreçte günümüz dönüşüm uygulamalarının farkı yoksulluk ve suç unsurları kullanılarak müdahalenin meşrulaştırılmasıdır. Ancak gecekondu alanları yıkılır ve farklı bir nüfus grubunun eline geçerken, gecekondu nüfusu problemleri ile birlikte kente dağılmakta ve başka sorun alanları yaratmaktadır. Bu alanların da dönüşüme konu olması kaçınılmazdır. Çalışma öncelikle bu olgunun tarihsel süreçte sorgulanması ve bu sorgulamanın sonuçlarının iki örneklem alanda irdelenmesi üzerine odaklanmaktadır. İlk çalışma alanı Ankara Altındağ İlçesi Çiçin Bölgesidir. Bu alanın yıllardır artan yoksulluk ve suç oranları ile dikkat çekmesi kentsel dönüşüm uygulamasını getirmiştir. Ancak dönüşüm sonrasında suçlu nüfusun bir kesimi başka yerlere göç ederken, bir kısmı suç oranlarını devam ettirmiştir. İkinci çalışma alanı Çiçin nüfusunun göç ettiği ve mevcut nüfusun terk ettiği Sincan Saraycık Mahallesidir. Bu değişim sosyal ve fiziksel mekanda görünür hale gelmiş ve Saraycık Mahallesi kentsel dönüşüm alanı olarak ilan edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gecekondu, Gecekondu, Yoksulluk, Suç, Kentsel Güvenlik, Kentsel Dönüşüm.

Abstract:

While urban regeneration in Turkey emerges as an effective method of intervention in the transformation of urban space into areas of attraction for the global capital, intervention areas are squatter housing areas where degradation is visible, the population of which gradually loses its acceptability in social integration processes. Evolving from the 1940s up to the present, the urbanites, meeting an unexpected population and space, have always viewed squatter housing population as a problem. Government policies are formulated in accordance with this social perception. The difference with today’s regeneration applications is their legitimization of intervention through elements of poverty and crime. But as the squatter housing areas are demolished and subject to gentrification, squatter population moves to different areas of the city with their problems. So it is inevitable that these areas will be subject to regeneration. This study first questions this phenomenon in a historical perspective and then discusses its results in two case study areas in Ankara. The preliminary research area is Çiçin in where increasing poverty and crime rates

* Makale Gönderim Tarihi: 19.09.2016

Makale Kabul Tarihi: 28.11.2017

** Dr., Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
eaksoy@gazi.edu.tr, orcid.org/0000-0002-5215-7021

*** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü,
odundar@gazi.edu.tr, orcid.org/0000-0001-7660-1054

brought about urban regeneration. Yet, while some portion of the criminal population migrated to other destinations after regeneration, another portion has remained and sustained the crime rates. The second study area is Sincan Saraycık Neighborhood, a place where Altındağ's squatter population migrated to and the original population abandoned. This change has become visible in the social and physical space and Sincan's Mayor has announced his decision on applying urban regeneration in the Saraycık Neighborhood.

Keywords: Squatter Housing, Squatter Population, Poverty, Crime, Urban Security, Urban Regeneration.

GİRİŞ

Türkiye’de kentsel dönüşüm, kentsel alanların yenilenerek arsa pazarına kazandırılmasında başlıca araç olarak öne çıkmaktadır. Gecekondu alanlarında konutun azalan değeri ile kentsel arsanın merkezi konumundan kaynaklı artan değeri arasındaki rant farkının kentsel aktörler arasında paylaşımı dönüşümün motivasyonunu belirlemekte, yüksek gelir/statü alanlarına dönüştürülmesi temelinde neo-liberal kent politikalarının uygulama aracı olmaktadır. Arz ve talebin bir üst ölçekte neoliberal politikalar ile belirlenmesinin göstergesi ise dönüşüm ve sonrasında gelişen soylulaştırma sürecinin yasal mevzuat ile güvence altına alınması ve meşrulaştırılmasıdır.

Bu bağlamda meşrulaştırmanın sınırları çöküntüleşme sürecinin görülebilir olduğu, nüfusunun toplumsal uyum süreçleri içerisinde kabul edilebilirliğinin azaldığı, hatta zararlı görüldüğü gecekondu alanları ile tanımlanmaktadır (Güzey, 2012; Türkün 2011; Kurtuluş 2006). Böylece bir noktada girişimlerin “küreselleşen dünyanın kendi iç dinamikleri ile şekillendiği” söylem olarak yayılırken, diğer noktada çöküntüleşme süreci sosyal kaygılar temelinde Belediyeler ve TOKİ başta olmak üzere kentsel alan ile ilgili kurumlar ve medya elinde görünür kılınmaktadır (Güzey, 2012; Türkün 2011; Kurtuluş 2006; Karaman, 2012).

Gecekondu ve gecekondu, 1940’larda yoksulluğun görünür yüzü olması nedeniyle gözden ırak tutulmalıdır. 1950’ler ve 1960’larda artık kentin bir parçasıdır ama nüfusunun kentleşmesi gerekmektedir. 1970’ler ve sonrasında sağlıklı yaşam koşulları ile birlikte gerçek ve potansiyel suç odaklarıdır, 1980’ler ve 1990’lara gelindiğinde ise gecekondu varoluşudur. Bu süreçte değişen toplumsal algı önce devlet politikalarını şekillendirirken, refah toplumu uygulamalarından piyasa odaklı uygulamalara geçişi ile devletin toplumsal algı üzerinde açık şekillendiriciliği görülmektedir. Böylece hükümet politikaları bu görüşlere göre şekillenmekte ve gecekondu problemine yıkımdan affa, ıslaha ve son olarak dönüşüme kadar farklı müdahale biçimleri ortaya koymaktadır. Bu bağlamda 1970’lerde kentsel söylemde yerini bulan, 1990’larla öne çıkan ve 2000’lerle birlikte ivme kazanan görüş, gecekondu alanlarının suç odakları olduğu, suç unsurunun kentsel dönüşüm ile ortadan kaldırılabileceğidir ki pek çok belediye kentsel dönüşümün gerekçesi olarak artan suç oranlarını göstermekte ve toplum gözünde kabul görmektedir. Bu noktada göz ardı edilen dönüşümün sadece fiziksel bir müdahale olmadığı, bütünsellik olgusu ile sosyal ve ekonomik dönüşümü de barındırması gerektiğidir. Yoksulluk ve suç ekonomik ve sosyal

temelli sorunlardır. Bu sorunların mekanla etkileri ise karşılıklılık içerir. Bu çalışmanın amacı kentsel dönüşümün tanımlanan problem(ler)e ne kadar çözüm getirdiğinin alan araştırması ile sorgulanmasıdır.

Çalışmanın yöntemi, gecekondulaşma ve müdahale biçimlerinin sorgulanmasına yönelik literatür taraması, gecekonduya bakış açısının irdelenmesine yönelik gazete haberlerinin taranması, müdahale biçimlerine yönelik bilgi ve belge inceleme ve çalışma alanlarında derin görüşme ve anket uygulamasından oluşmaktadır. Bu bağlamda Ankara'daki dönüşüme konu edilen gecekondu alanları arasından suçla bağdaştırılan en tanınmış örnek olan Çiçin Bölgesi seçilmiştir. Böylece ilk çalışma alanı Çiçin Bağları diye de bilinen, Ankara Altındağ İlçesi Çiçin Bölgesidir. Anket uygulaması %10 örneklem ile gerçekleştirilmiştir. Çiçin Mahallesi 1. Etap'ta dönüşüm sonrası nüfus yaklaşık 2500 kişidir. Bu alanda 2013 yılında toplam 100 adet anket uygulanmıştır.

Çalışmanın diğer bir önemli çıkış noktası dönüşen alanlarda nüfusun yer değiştirmesi ile problemlerin kentsel mekanda yeni bölgelere kaydığıdır ki Çiçin Kentsel Dönüşüm Projesi sonrası nüfusun büyük bir bölümünün Sincan İlçesi Saraycık Mahallesine taşındığı tespit edilmiştir. Böylece ikinci çalışma alanı Çiçin nüfusunun göç ettiği ve mevcut nüfusun terk ettiği Ankara Sincan İlçesi Saraycık Mahallesi olaek seçilmiştir. Zamanla bu değişim sosyal ve fiziksel mekanda görünür hale gelmiş ve Saraycık Mahallesi kentsel dönüşüm alanı olarak ilan edilmiştir. Saraycık Mahallesinde güvenlik problemleri nedeniyle anket yapılamamış, araştırma 2013 yılında yapılan 10 adet derin görüşme ve katılımcı gözlemi ile sınırlı kalmıştır. Ayrıca her iki alanla ilgili olarak Emniyet Genel Müdürlüğü ile de derin görüşme uygulanmıştır.

1. DÖNÜŞÜMÜN MEŞRUIYET ZEMİNİ

Türkiye'de gecekondu alanlarının oluşumu 1940'larla başlayan köyden kente göç ve devletin kente gelen nüfusa konut sunamaması ile açıklanmaktadır (Tekeli 2008; Çakır, 2011; Erman, 2004; Şenyapılı, 2004). Aynı memleketten gelenlerin dayanışma arayışları ile aynı yerde yoğunlaşarak oluşturdukları gecekondu alanları, zaman içerisinde gelişerek büyük kentsel alanlar kaplamaya başlamıştır. Kentli nüfus oranı 1945'lerde % 20'lerden, 2000'lerde % 80'lerin üstüne çıkmıştır (Tekeli 2008: 50).

Kentsel gelişim temelinde kentlerin dönüşerek öncelikle kentsel yaşam kalitesi bağlamında çağa uyum sağlaması gerekliliği kaçınılmaz bir olgudur. Böylece dönüşüm olmazsa olmaz olarak kabul görmekte ve gecekondu alanlarının sağlıklı kent parçalarına dönüştürülmesi, artan yoksulluk ile daha da belirginleşen suç potansiyelinin bertaraf edilmesi, vb. kaygılarla yeniden yapılandırılmaktadır. Bu kaygılar, gecekondu ve nüfusunun toplum gözündeki yerinin geçirdiği evrim ve bu evrimin dayandığı ekonomik, toplumsal, sosyal ve siyasal süreçlerle yakından ilişkilidir.

1.1. “Dezavantajlı Öteki”den “Sakıncalı Gecekondu”ya

Gecekondu ve nüfusuna yönelik devlet politikalarında ilk kırılma noktası, 1950’de tek partili dönemden çok partili döneme geçiş ile ortaya çıkmakta ve 1960 müdahalesi ile sonlanmaktadır. Bu dönemde gecekondu alanlarına yaklaşım köyden kente göçün engellenmesine dayanan yoksulluğun kırsal mekana tecriti çabasıdır (Buğra, 2008; Tekeli, 2008; Demirtaş ve Şen, 2007: 88). Köylü insanlık dışı bir “öteki” olarak resmedilmektedir (Buğra, 2008: 106; Kılınç ve Çelik, 2009).

Bu soruna 1948 yılında kabul edilen 5218 sayılı Bina Yapımını Teşvik Kanunuyla bir çözüm bulunmaya çalışılmış, “yersiz yurtsuz vatandaşları” konut sahibi yapabilmek için belediyelere arsa tahsis yetkisi verilmekte (Buğra, 2008: 169) ve gecekondu alanlarına belli bir süre için af getirilmektedir (Tekeli, 2008: 56; Çakır, 2011). Ancak kanunun yürürlüğe girmesini izleyen bir yıl içinde ruhsatsız yapılarda artış olmuştur. Gecekondu yapımının mülkiyet nizamını ciddi biçimde tehdit ettiği görülmekte, acil önlem alınmadığı takdirde ruhsatsız yapıların hızla artmaya devam edeceği kabul edilmekte, ama iş yıkım önlemine geldiğinde çözümsüzlük ortaya çıkmaktadır (Buğra, 2008: 169).

İkinci kırılma noktası 1961 anayasasının sosyal devlet ve planlı kalkınma politikaları ile şekillenmekte ve 1966 yılında çıkan gecekondu yasası ile biçim kazanmaktadır. Bu dönem köyden kente göçlerin hızlandığı ve yoksulun seçmen olarak önem kazandığı dönemdir (Buğra, 2008: 170, Davis, 2007; Pınarcıoğlu ve Işık, 2008). Aynı zamanda sanayileşme ile devlet işçi temini zorlukları ile de baş başa kalmakta ve işçi köye dönmesin diye önlem alınması gerekmektedir. Böylece gecekondu kentten bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde ortaya çıkan Gecekondu Güzelleştirme Dernekleri bir yanda gecekondu kentte kabul edildiğini gösterirken, diğer yanda gecekondu kentlileşme çabalarının bir göstergesidir (Buğra, 2008: 170). Davis (2007) bu noktada gecekonducuların popüler ve akademik yazında romantize edilmesine vurgu yapmaktadır. Böylece kentleşme oranı % 25’ten % 32’ye (Buğra, 2008: 105), 1955-65 yılları arasında gecekondu nüfusunun toplam kent nüfusuna oranı ise % 5’ten % 23’e çıkmaktadır (Davis, 2007: 79).

Erman’a (2004) göre bu dönemde Demokrat Parti, köyden kente göç olgusuna popülist bir yaklaşım sergilemiş, gecekondu yapımına karşı kesin bir duruş almaktan kaçınmıştır. İktidarın bu esnek tavrı gecekondu yapımını yaygınlaştırmıştır. Kıray (1998: 24–27) bu süreçte gecekonducuların geçici yerleşim birimleri olmak yerine kentlerimizin temel karakteri haline geldiğini ifade etmektedir. Bu ortamda köylüden çekinme/korkma temelinde kentlileşme yeni gelişen bir kavram olmaktan çıkarak, kentlileşememe sorunu olarak algılanmaktadır (Buğra, 2008: 16). Gecekondu, “kentli” ailelerden farklı “Öteki” olarak kurgulanmaktadır (Tok, 1999: 44’dan alıntılan Erman, 2004). Gecekondu kavramı, genel olarak plansız ve çarpık kentleşmeyi ve maddi açıdan gelirin düşük oluşunu ifade etmekle birlikte, kent kavramının modern siyasi düşüncenin ileri sürdüğü entelektüel, moral, sivil ve medenilik boyutları açısından da problem teşkil etmektedir (Kıray, 1998: 22) (Şekil 1).

Şekil 1: Gecekondu ve Çöküntüleşme
Kaynak: Orijinal

1966 yılında çıkan gecekondu yasası, problemi, kamulaştırma ve ıslah veya tasfiye ve sosyal konut inşası yollarıyla çözmeyi öngörüyordu. Ancak bu çözüm büyük kaynak gerektiriyordu. Böylece 1966'dan sonra gecekondu, belediye hizmetlerinden yararlanarak geliştiler. Yeni yerleşimlerde, enformel nitelikli karşılıklılık ilkesi devlet-vatandaş ilişkilerine uzanarak, her seçim arifesinde gündeme gelen gecekondu aflarıyla bir oy karşılığı tapu tahsis belgesi verme, ardından da belediye hizmeti getirme uygulamasına yol açtı.

1970'lere geldiğinde, gecekondu, gelenekselden moderne geçiş süreci içinde yaşanan geçici bir olgu yerine, kapitalist sistemdeki çeper ülkelerin yaşadıkları kentleşme olgusunun kalıcı bir ürünü olarak görülmeye başlanmıştır (Erman, 2004). Gecekondu, sorunların kaynağı yerine şartların mağduru olarak "Sömürülen/Dezavantajlı Öteki" olarak kurgulanmaya başlanmıştır. Gecekondu artık, kapitalist sistemin getirdiği dengesiz gelişmenin ve çarpıklıkların sonucunda oluşan konumundan dolayı kentle bütünleşemeyen, kentin hizmet ve olanaklarından yararlanamayan kişidir (Erman, 2004: 7).

Böylece 1970'lerde iki yönlü bir gelişme gerçekleşmiştir. Bir yandan var olan gecekondu mahalleleri kentsel hizmetlerden yararlanmasını sürekli artırmakta, sağlanan güvenceler gecekonducularını çok katlı hale getirmesine, yapı kalitesini geliştirmesine yol açmaktadır. Öte yandan gecekondu yapımı, kente gelenlerin, geldiklerinden kısa bir süre sonra, kendi emekleriyle gerçekleştirebildikleri derme çatma bir konut olmaktan çıkmıştır (Tekeli, 2008: 56-57; Demirtaş ve Şen, 2007: 88). Gecekondu yapımı yarı piyasa ilişkileri, yarı mafya türü güç ilişkileri içinde gerçekleştirilmektedir. Bu ilişkiler gecekonduya meşruiyet sağlamasına bile güvence sağlamaktadır (Tekeli, 2008; Davis, 2007)

Artık göçerlerin geri dönmeyecekleri anlaşılmaya başlanmıştır. Bu dönemin en belirgin özelliği gecekonducuların hızla yayılması yanı sıra ticarileşmesidir. Ancak 1970'li yılların sonuna doğru gecekondu yapımı şiddet kullanabilen radikal siyasal gruplar tarafından örgütlenmeye başlamıştır (Tekeli, 2008; Erman, 2004; Demirtaş ve Şen, 2007). Artık para değil, gecekondu yapımlarına olanak verilmesi karşılığında radikal ideolojilere sadakat talep edilmektedir. 1980 müdahalesi sonrasında bu parçalanma zaman içinde yok olmuştur. Ama aynı model bir ölçüde değişik tarikatlar tarafından uygulamaya konulmuştur (Tekeli,

2008: 57-58). Artık gecekondulu varolan düzenle bütünleşmek yerine, varolanı kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmek istemektedir. Böylece gecekondulu, toplumsal kurgulama içinde “Sakıncalı Öteki”ne dönüşmeye başlamıştır.

Üçüncü kırılma noktası 1980 sonrası neo-liberal politikalar ile şekillenmektedir (Öniş 2004; Lovering ve Türkmen 2011; Emimi 2009). 1980’lerde ekonomik istikrarın sağlanmasına yönelik tedbirler, piyasanın serbestleştirilmesi ve kamu sektörünün daraltılmasına odaklanmaktadır. Planlama ise piyasa odaklı uygulamalara zemin hazırlayan yeni bir rol üstlenmektedir. Türkiye’yi yönetenlerin dönemin neo-liberal dünya ekonomisine eklemlenmiş bir piyasa ekonomisi modelini benimsemeleriyle birlikte, bir önceki dönemin ahlaki ekonomi ortamı yerini başka bir şeye bırakmaktadır (Buğra, 2008: 17). Türkiye’de yoksulluğu kontrol altında tutmaya hizmet eden mekanizmalar ortadan kalkmaya başlamaktadır. Bu değişim, kentlere göç edenlerin topluma entegre olmasına yardım eden mekanizmaların zayıflamaya başlamasına işaret etmektedir (Buğra, 2008: 201).

Bu arada gecekondulu, piyasa ekonomisine geçişin getirdiği değişimlerden etkilenmeye başlamıştır. Gecekonduların önceden başlayan ticarileşmesi, kent yoksullarının konut edinme imkanlarını giderek zorlaştırırken, kentin gelişmesi ve yeni çevre yollarının ulaşımı kolaylaştırmasıyla, orta sınıf konutları kent merkezinden çepere doğru yayılmaya başlamıştır. Bu yeni yerleşim biçimleri, orta sınıfın konut ihtiyacına cevap veren büyük inşaat şirketlerinin çevre arazisine el koyma gayreti içinde potansiyel gecekondularla rekabete girmelerine yol açmaktadır (Buğra, 2008: 202). Bu ortamda gecekondulu konusuna toplumun bakışındaki önemli bir değişim 1984 yılında çıkartılan af yasasında ortaya çıkmıştır (Şenyapılı, 1998; Karaman, 2012: 8; Şenyapılı, 2004). Yasada gecekondulu alanlarında imar ve islah planları yapılması ve bu planlar yapıldıktan sonra piyasa süreçleri içinde gecekonduların yıkılarak yerine yapsatıcılık yoluyla çok katlı apartmanlar yapılması öngörülmüyordu. Bu affin ilginç yanı siyasal otoritenin gecekondulara geçmişteki aflarda olduğu gibi sadece kentte yaşamlarını sürdürmeleri için yapılan, bir anlamda devletin kendisinin halkının konut hakkını karşılayamayışı dolayısıyla emrivaki olarak gelişmiş bir duruma razı olmasından çıkması ve gecekondulunun da kentte toprak spekülasyonu yapabilme hakkının varlığının tanınması haline gelmiştir. Bu çözüm ancak büyük kentlerde prestijli konut alanlarına yakın gecekondulu mahallelerinde etkili olmuş ve gecekondulu sahipleri çok büyük kazançlar elde etmişlerdir. Bu da toplum vicdanını rahatsız etmiştir (Tekeli, 2008: 58; Çakır, 2011; Karaman, 2012).

Ayrıca 1980’lerde hükümet, gecekondulu yapımını engellemekte konut kooperatiflerinin önemli bir rol oynayacağı fikrini benimsemiştir. Bu doğrultuda, 1984’te Toplu Konut ve Yatırım İdaresi (TKYİ) kurulmuş ve ülkenin en büyük konut finans kurumu haline gelmiştir. Ama TKYİ’nin rolü, gerçekten yoksul kesime konut sağlamaktan çok çevre arazisinde orta sınıf yerleşimleri inşa eden büyük müteahhitlerin bu alandaki faaliyetlerini desteklemek olmuştur (Buğra, 2008: 202-3). Böylece ilk tutum, yol açtığı yıkımlar nedeniyle servet ve korku içinde harcanan bunca emeğin kaybına, kente göçenlerin yersiz, meskensiz kalmasına neden olurken, ikinci tutum kentsel arsa ve konut vurguncululuğunu, yağmacılığı, geti-

rimciliği körükleyerek sorunu bugünkü konumuna getirmiştir (Çakır, 2011). Bu gelişmeler gecekondu o zamana kadar konut ihtiyacının tartışılmaz gerçekliğine dayanılarak savunulan sosyal meşruiyet zeminini zayıflatmıştır (Buğra, 2008: 203). Öte yandan, gecekondu ve yoksulluk, giderek artan bir şekilde araştırmalara konu olmaktadır. Bugün, gecekondu denilince akla gelen kent yoksullarıdır. Gecekondu alanlarında yoksulluk hakim olurken, fakirlik kültürü beğenilmeyen gecekonduyunun arabesk, “varoş” gibi terimlerle diğerlerinin söyleminde oluşmaktadır (Demirtaş ve Şen, 2007: 101; Şenyapılı, 2004). Medya alt gelir grubu konut alanlarında artan yoksulluğun sokak çocukları, “varoş çocukları” ile görünür hale geldiğine deyinmektedir. Artık kentteki yoksulun adresi gecekondulardır ve gecekondu artık köylü değil, kentin yoksuludur (Erder 1996; Adaman ve Keyder, 2006).

1990'lara gelindiğinde kurumsal düzenlemeler kentsel rantların artırılması motivasyonu ile biçimlenen neo-liberal söylem ardında mülkiyete dayalı gelişim destekli yeni bir kentsel koalisyon tanımlamaktadır. Bu koalisyonun en büyük destekçileri olan müteahhitler, arazi sahipleri, danışmanlar, profesyoneller ve medya gibi özel sektör aktörlerinin yetkileri ve/veya gücü, yasal düzenlemeler ve TOKİ gibi devlet kurumlarının artan inisiyatifi ile daha da belirginleşmektedir (Türkün, 2011). Bu bağlamda planlamanın değişen rolü özel sektörün yetki alanını genişleten ve kentsel aktörlerin yapabilir kılındığı yeni bir devlet aracı ile tanımlanmaktadır (Swyngedouw vd., 2002; Taşan-Kok, 2010; Gunder, 2010). Planlamanın müdahale alanları ise kamu yararının en yüksek olduğu alanlar değil, en yüksek ekonomik fayda mantığı ile kentsel elitlerin yatırım sermayesi çekim alanlarını belirleyeceği mega projelerdir (Swyngedouw vd., 2002; Lovering, 2007; Peck ve Tickell, 2002).

Bu süreçte 1990'ların ortasına gelindiğinde artık gecekonduya acınmamakta, onlara haksız kazanç sahipleri olarak bakılmaktadır. Bir zamanlar sefalet edebiyatına konu edilen gecekondu şimdi rant ekonomisinin bel kemiğini oluşturmaktadır. Bu ortamda gecekonducuların yoksul olmadıkları fikri de, basının işlediği bir fikir haline gelmiştir (Buğra, 2008: 203; Bozkulak, 2005). Toplumun bir zamanlar yoksul ve çaresiz olarak gördüğü, ve gecekonduculu, onaylamasa ve kenti bozduğuna inansa bile, hoş görüyle yaklaştığı gecekondu, bugün gecekonducular rant mekanizması içine çekildikçe, “haksız kazanç” “talan” “yağma” gibi sözcüklerle anılır olmuştur (Erman, 2004).

2001 krizi ile birlikte değişen önce piyasanın işlerlik kazanması için ciddi bir devlet müdahalesine ihtiyaç olduğunun anlaşılması, ikincisi yoksulluğun piyasanın çözemeyeceği bir sosyal sorun olduğunun görülmesidir. Artık enformel nitelikli karşılıklı ilişkileri, ne aile ve hemşerilik bağlarının ne de devlet-toplum ilişkilerinin kapsamı içinde, zor durumdaki bireylere sosyal güvence sağlayacak durumda değildir (Buğra, 2008: 220; Şenyapılı, 2004).

Gecekondu alanlarında dayanışma örüntüleri de bu süreçte çözülmektedir. Bir önceki dönemde başlayan gecekonduculunun haksız kazanç” “talan” “yağma” gibi sözcüklerle anılması, bu dönemin ekonomik politikaları daha da güçlenmektedir. Gecekonduculunun tehlikeli olduğu da daha sıklıkla vurgulanmaktadır. Her türlü şiddetin ve yasa dışılığın adresi gecekonduculu olmaktadır (Şenyapılı, 2004). Bu durumu ifade etmek için 1990'ların ortala-

rında oluşturulan varoş kavramı artık sık kullanılır bir kavram haline gelmiştir (Demirtaş ve Şen, 2007). Akademik çevrede bu kavramı kullanan (Ayata, 1996) ya da bu kavramı eleştirel olarak irdeleyen (Etöz, 2000) çalışmalar ortaya çıkmaktadır. Varoşun şiddetin kol gezdiği, yasa dışı faaliyetlerin hakim olduğu, toplumla bütünleşmek yerine topluma ve sisteme karşı bir duruşun üretildiği yerler olarak kurgulanması söz konusudur (Etöz, 2000). Bu kurgulama içinde varoşlu, kent ve kentli için sürekli bir tehlike kaynağıdır (Erman, 2004). Varoş kavramı, göç sonucunda kentlerde oluşan kültüre 2000’li yılların yerleşik kentlisinin tepkisini içinde taşımaktadır. “Kent seçkinleri,” “yoz” “dejenere” olarak tanımladıkları “varoş kültürü”nü beğenmemekte, 1980 sonrasında içlerinden kısa zamanda servet sahibi olmuş yeni zenginler çıkararak köy kökenli göçmenleri kültürsüzlükleri ile kent yaşantısını bozmakla suçlamaktadırlar. Kısacası, “varoşlu” şemsiyesi altında şiddet ve toplumsal düzensizlik bir araya getirilmektedir (Erman, 2004: 13; Demirtaş ve Şen, 2007: 99-100). 1950’lerin kentle bütünleşemediği, köylü değerleri ve yaşam biçimini koruduğu için “kentli” tarafından toplumun modernleşmesi önünde bir engel olarak görülen gecekondu halkı, bugün “varoşlu” adı altında “Sakıncalı Öteki” olarak tanımlanmakta ve “kentliler” tarafından giderek kendi dışlarına itilmektedir (Erman, 2004: 13).

2004’te yapılan yeni yasal düzenlemeler ile gecekondu yapımı 5 yıl hapis ile cezalandırılan bir suçtur (Karaman, 2012: 5). Dönüşüm adına yapılan yasal düzenlemeler ise 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmazların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanununun ve 5393 sayılı Belediyeler Kanununun eskiyen tarihi mekânların ya da afet ve riske açık kent parçalarının yenilenmesine olanak sağlayan 73. madde hükümleridir (TMMOB Şehir Plancıları Odası Yönetim Kurulu, 2006). Ancak 5366 sayılı yasadaki yıpranan ve özelliğini yitirmiş kent bölgelerinin nasıl ve hangi ölçütlere göre belirleneceği açıklanmazken, 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 73. maddesi Belediyelere her konum ve özellikte ve neredeyse her büyüklükte alanı dönüşüme konu edebilme olanağı tanımaktadır (Uzun, 2006). Bu kanun kentsel dönüşümü olanaklı kılan en güçlü yasal düzenleme olarak halen yürürlüktedir. Kent bütününe gözetir hiç bir karara referans vermeyen 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 73. maddesinin temel amacı kentsel yenilemeyi 3194, 2863 vb. tüm hukuksal bağlardan kurtarmak ve kentleri mevzi planlardan oluşan bir “yap-boz”a dönüştürmektir. Ayrıca bu yasa, kentsel gelişme ile ilgili tüm müdahale hakkını Belediyeler ve TOKİ’ye devretmektedir. 2005’den günümüze TOKİ’nin kentsel gelişme ile ilgili yetki alanı, konut sektörü ile ilgili şirket kurmadan her türlü gelişme planı yapma ve gecekondu alanlarının dönüşümü projelerine kredi olanağı sağlamaya kadar hızla genişletilmiştir. 2007 yılında çıkarılan 5609 sayılı yasa ile de TOKİ artık gecekondu rehabilitasyon, yıkım ve önleme alanlarının sınırlarını belirlemekle yetkili tek kurumdur (Türkün, 2011). 2003’den bu yana TOKİ, devletin “planlı kentleşme ve konut üretimi politikaları” çerçevesinde farklı belediyeler ile birlikte toplam 162.886 konut sayısına ulaşan kentsel dönüşüm projesi hazırlamıştır (Kara ve Palabıyık, 2009). Ulusoy (2008) ve Işık ve Pınarcıoğlu (2001) bunun kentlerin merkezi alanlarının dönüşümü için yaratılan piyasa odaklı ortaklıkları destekleyen sürecin bir parçası ya da yeni elitler için arsa pazarlama stratejisinin

bir uzantısı olarak tanımlamaktadır. Kentsel alanlar sağlıklılaştırılırken, “problemlili” nüfus kent dışına atılmakta, kentler “temizlenmektedir.” Bu oluşum, dönüşümün toplum açısından kabul edilebilirliğini artıracaktır. İdarenin web sitesinde (www.toki.gov.tr) kentsel dönüşüm yaşanabilirlik kriteri üzerinde durularak bu alanlar için tek çözüm yolu olarak tanıtılmakta ve kentsel dönüşüm artık bir devlet politikası olduğu vurgulanmaktadır.

2011 yılında Hükümetin devlet sistemini yeni 11 bakanlık ile yeniden yapılandırması da otoriter devlet kurumunun oluşumunda önemli bir adım olmuştur. Bu bağlamda kurulan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 17.08.2011 tarihinde çıkarılan 648 sayılı Çevre ve Şehircilik Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Belediyeleri tüm planlama yetkilerini eline almıştır. Bu düzenlemenin 4. Maddesi, kentsel dönüşüm alanı ilan etme ve bu alanlarda uygulama imar planı ve proje yapma yetkisini de Bakanlığa devretmektedir. Kentsel dönüşüm alanında yapılan son yasal düzenleme ise 16.05.2012 tarihinde çıkarılan Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanundur. Bu Kanunun amacı; “afet riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu arsa ve arazilerde, fen ve sanat norm ve standartlarına uygun, sağlıklı ve güvenli yaşama çevrelerini teşkil etmek üzere iyileştirme, tasfiye ve yenilemelere dair usul ve esasları belirlemektir.” Bu tür riskli alanlar Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, TOKİ ya da Belediyeler tarafından belirlenirken tüm yetki yine bu kurumlara devredilmektedir. Tüm bu yasal düzenlemeler özellikle akademik çevrelerce eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin başında yenilemeye ihtiyaç duyulan kentsel mekânların sosyal, kültürel ve ekonomik köklerinden soyutlayarak değerlendirilmesi ve kentsel yenilemenin fiziksel yenilemeye indirgenerek piyasanın işleyişine terk edilmesi gelmektedir.

Başbakanlığın İç Güvenlik Stratejisi Belgesi-2006’da, varoş niteliğindeki yerleşimlerin, belirli bir plan doğrultusunda, ilgili belediyeler tarafından “kentsel dönüşüm” kapsamında ortadan kaldırılması ve gecekondu önleme bölgeleri oluşturularak yeni varoşların oluşmasının engellenmesi öngörülmüştür (Güven, 2008’den alıntılan Kılınç ve Çelik, 2009). Fiziki mekânın güvenli, nitelikli ve yaşanabilir kılınması için afet riski taşıyan alanların, fiziki, sosyal ve ekonomik köhneme alanlarının, korunması gerekli doğal, tarihi ve kültürel çevre alanlarının toplum yararı esas alınarak dönüşüm plan ve projeleri kapsamında tasfiye, yenileme ve iyileştirmeye tabi tutulması gerekmektedir.” (Kılınç ve Çelik, 2009: 159-160). Ancak burada sözü hiç edilmeyen dönüştürülecek kentlerimizde yaşayan kentli nüfusun kültürel açıdan nasıl dönüştürüleceği ve modern standartlarda inşa edilmiş kentlerin beşeri unsuru olarak kentli nüfusun kentlileştirilmesi problemidir. Kültürel dönüşüm maddi çıkar güdüsüyle hareket eden özel sektör için uygun bir faaliyet alanı değildir. Bu nedenle maddi açıdan dönüştürülen kentlerimizin insan unsurunun benzeri bir iyileştirmeye tabi tutulması görevi topluma ve kamu kurumlarına düşmektedir (Kılınç ve Çelik, 2009: 160). Bu gelişmeler ile birlikte emlak piyasasının önemli bir aracı haline gelen gecekondu alanları hızla dönüşüme konu olmaktadır. Günümüzde kentlerin çoğunda artık orijinal nitelikleri ile bir gecekondu alanına rastlamak mümkün değildir (Öncü, 1988’den alıntılan Karaman, 2012).

1.2. Mekânsal Damgalanma

Suç teorisyenleri Brantingham ve Brantingham'a (1993'den alıntılanan Sheldon, 1998) göre, kentte yaşayan tüm insanlar günlük yaşamlarında rutin olarak kullandıkları kentsel mekanlara karşı bir algı geliştirirler. Kentlerdeki kriminal hedeflerin seçiminde kişilerin mekanı nasıl algıladıkları ve mekanın kişilerde yarattığı farklı algılara neden olan özellikleri (genellikle fiziksel özellikler) önem taşımaktadır. Kimi kentsel mekanlar suça karşı nötr ya da az suç oranına sahipken, kimi mekanlar ise suçun gelişimine zemin hazırlayan, sorunlu alanlar olarak belirlenmiştir (Brantingham, 1995).

Bu bağlamda çöküntü bölgesi, "fiziki yıkıntı ve şekil değiştirmenin, kötü konut şartlarının, aşırı kalabalığın, yoksulluğun ve suçun yüksek derecede bulunduğu" sorunlu kentsel bölgeleri adlandırmak için kullanılmaktadır (Dönmezer, 1981). Bu adlandırmada bu bölgelerin toplumda yarattığı izlenim önemlidir. Suçun açıklanmasında ve incelenmesinde suç olarak nitelendirilen eylemden ziyade, toplumun bu eyleme verdiği tepkiye ağırlık veren yaklaşımlar damgalama (labelling) kuramı içerisinde değerlendirilir. Damgalama yaklaşımı, her ne kadar suç işlemlerinin nedenlerini açıklayamasa da, düşük gelirli ve azınlık gruplarının damgalanma ihtimallerinin daha fazla olduklarına dikkat çekmektedir (Sokullu ve Akıncı, 2004). "Toplumun marjinde" yaşayanlar, çok az güce ve kaynağa sahip olanlar damgalanmaya en az direnebilecek ve sapkın rolüne yönelmeleri olasılığı en fazla olanlardır (Gove, 1975). Kentleşme ve suç ilişkisi açısından bu yaklaşımın önemi belirli kişiler gibi, belirli kentsel bölgelerin de bir damgalanma sürecine maruz kalmalarıdır. Wacquant (2006) bu durumu "mekansal damgalanma" olarak adlandırmaktadır.

Türkiye'de mekansal damgalanma özellikle medya elinde gecekondulara odaklanmaktadır. Geniş (2006) medyanın rolünü şu şekilde tanımlamaktadır: "Medyanın gecekonduları 'insanlıktan çıkmış', tehlikeli ve arsız' addeden söylemi, onları her türlü zulme müstahak 'ötekiler' olarak resmediyor ve toplum gözünde yerinden edilmelerini meşrulaştırıyor. Oysa gecekondular medyanın onları yaftaladığı gibi kendilerini varoşlu olarak görmezler. Varoş söyleminin dışlayıcı, aşağılayıcı karakterinin onlar da farkındadır ve onları vatandaşlık haklarından azade kıldığını düşündükleri için reddederler. Varoş söylemi üzerine yapılan analizlerde, bu söylemi oluşturan parçaları, bu söylemin kentli yoksullara dair tahayyülünü, hakim kent kültürü ile onun sosyal ve kültürel 'ötekisini' görüyoruz. Bu tahayyülde, gecekondular artık sadece yoksulların değil, 'tehlikeli sınıfların' mekanıdır."

Böylece medyada bir yanda gecekonduların suç alanlarına dönüşümü vurgulanırken (Şekil 2), diğer yanda emlak siteleri kentsel dönüşümün emlak piyasasına getirişi üzerinde bir algı yaratmaktadır.

Şekil 2: Varoşlar

Kaynak: <http://www.aksam.com.tr>, <http://www.diyarbakirolay.com.tr>

Kentsel dönüşüm projelerinin gerçekleştirilmesinde yerel yönetimlerle işbirliğinin önemine vurgu yapan eski Çevre ve Şehircilik Bakanı bir basın bildirisinde: " özellikle dönüşüm projelerine çok önem vererek azami mesai harcıyoruz. Kentsel dönüşüm şehircilik açısından olduğu kadar polisiye olaylar ile suç oranlarının azalması için de son derece önemlidir. Düzenli şehirleşmenin olduğu bölgelerde suç oranları da düşüyor" demektedir.

Yeni Şafak gazetesinin 6 Aralık 2004 tarihli yazısında gecekondu bölgeleri potansiyel suç merkezi olarak tanımlanmakta, Emniyet'in Adana, Ankara, Antalya, İçel, İstanbul ve İzmir'deki 16 bin 144 şüpheli üzerinde yaptığı araştırmada, gecekonduların ve kimsesizlerin barındığı sokakların birer potansiyel suç merkezi olduğunun ortaya çıkarıldığı ifade edilmektedir. Hürriyet gazetesinin bir haberinde ise "Suç mahallesi olarak bilinen Çiçin Mahallesi, kabuğundan sıyrılıyor" (<http://www.hurriyet.com.tr>) başlığı ile, geçmişte yaşanan asayiş olaylarıyla bilinen mahallenin, kabuğundan sıyrıldığı, 2005'te hayata geçirilen kentsel dönüşüm projeleri ile gecekonduların yerini lüks konutlar alırken, dar ve kapalı yolların yerini ise geniş yolların aldığı (<http://www.hurriyet.com.tr>) ifadesi ile bir suç alanının kentsel dönüşümle kurtarıldığına değinilmektedir. Aynı habere ayrıca <http://www.emlakproje.com> adresinde de rastlanmaktadır:

"Altındağ, fark edilmeye başlandı, umutlar yeniden yeşerdi. İnsanların bırakın yürüyerek, arabalarıyla bile geçmekten korktukları Çiçin bölgesi, Altındağ Belediyesi'nin yürüttüğü kentsel dönüşüm çalışmaları ile yeni bir görünüme kavuştu. Kötü şöhreti ile anılan bölgede gecekonduların yerini lüks konutlar almaya başladı. Kararlı tavrımızdan bir kez olsun geri adım atmadan, yıkımların kavgasız gürültüsüz tamamlanmasını sağladık. Üst yapı, alt yapı ve çevre düzenlemesi ile birlikte Çiçin Toplu Konut Projesi Ankara'da yeni bir dönemin simgesi olmaya aday."

Bugün gazetesinin "TOKİ, büyükşehirlerde gecekondu bırakmayacak" başlıklı yazısında ise kentsel dönüşümün şehircilik açısından olduğu kadar polisiye olaylar ile suç oranlarının azalması için de son derece önemli olduğu vurgulanmakta ve düzenli şehirleşmenin olduğu bölgelerde suç oranlarının da düştüğü belirtilmektedir (<http://www.bugun.com.tr/>

son-dakika). Akşam gazetesinin 23.01.2014 tarihli yazısında şu ifadelere yer verilmektedir: “Adana’da taş atan çocukların sayısı arttı, Emniyet rapor hazırladı. Sokakları dar gecekonduların mahallelerinin suç ve suçlu için doğal korunak sağladığını vurgulayan Emniyet 'kentsel dönüşüm' istedi... Raporda 'Plansız yapılaşma nedeniyle araç giremeyen dar ve çıkmaz sokaklar şüphelilerin kaçışını ve barınmasını kolaylaştırıyor. Birbirine geçilebilen basit binalardan oluşan yapı tarzları suçluyla mücadeleyi zorlaştırıyor. Bu tür semtlerde terör örgütü mahalle baskısı kuruyor. Suç odağı haline gelen gecekonduların kentsel dönüşümüne öncelik verilsin' denildi. Söz konusu bölgelerde 8 yıl kesintisiz eğitime katılan çocuk sayısının bile tespit edilemediği belirtildi. Valilik raporun ardından başta Seyhan olmak üzere ilde yaklaşık 250 bin kişiyi ilgilendiren dönüşüm için harekete geçti.” (<http://www.aksam.com.tr>).

Böylece bir yanda artan nüfus ve çöküntüleşme süreci, diğer yanda dönüşümün meşruiyet zeminini oluşturan mekansal damgalanma ve bu iki sürecin birbirini tetikleyici özellikleri süreci gecekonduların mahallelerini hızla suç odağına dönüştürmektedir. Örneğin yukarıda değinilen Çiğir bölgesi giderek suça eğilimlilerin, işsizlerin, alkoliklerin yeri haline gelmekte, kentte tutunamayanları kendisine çekmektedir. Böylece mekân suçu yeniden üreten önemli bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır (Erman, 2007). Ancak bu noktada Erman (2007) mahallede suçla ilişkisi olmayan, yoksulluktan dolayı başka seçeneği olmadığı için mahalleye mahkum olan ailelerin de mevcut olduğuna ve bu nüfusun mekansal damgalanma tehdidi altında olduğuna vurgu yapmaktadır:

“Hem şiddet ve suç olaylarının heran yeralma olasılığı olan günlük yaşam, hem de mahallenin suça örtüşen ünü, bu 'sıradan' mahalleliyi çok zor durumda bırakmaktadır. Başka bir araştırmada ortaya çıktığı gibi (Aksungur, 2006), bir genç, polislin nerede oturduğunu öğrenince kendisine suçlu muamelesi yaptığından bahsetmektedir: “(Polis) gençler nerde oturuyorsunuz, şurası, deyince, hadi binin arabaya, naptık abi? Çeviriyorlar, pat beş sene önce kavga etmişim, o çıkıyor, hemen bu hırsızlık da yapmıştır... Bizim eşgal bozuk, nerde oturuyorsun, şurda, hemen yapıyor bu hırsızdır diye.”

Diğer bir genç oturduğu mahalleden dolayı damgalanma durumunun önünü kesmek için İnternet üzerinden 'chat' yaptığı kişilere oturduğu yeri farklı söylemektedir: “İş ararken, gezerken, hatta ‘chat’ ortamında da oluyor, nerelisin, Doğan-tepe dediğimiz zaman olay bitiyor. Bazen biz de yalan atmak zorunda kalıyoruz Bahçelievler falan diye. Ne yani, bilmese seninle saatlerce konuşuyor, ama gecekonduların çocuğu olduğunu söyleyince, anında kesiyorlar sohbeti... Diyorum ya abi, biz oturduğumuz yerden dolayı dışlanıyoruz hem yani.” Bir diğer genç de şöyle demmektedir: “Adam ilk önce soruyor nerelisin diye (iş ararken) Doğan-tepe deyince zaten kafada bitiriyor seni. Ne bileyim, tipine bakıyorlar offside'sın...”

1.3. Kentsel Dönüşüm Bir Kısır Döngü Yaratıyor

Türkiye’de ekonomik ve sosyal temellerinden arındırılmış, sadece fiziksel bir müdahale biçimi alan ve kentsel arsa pazarının hareketlendirilerek rant kazanımı olanaklarının artırılmasını hedefleyen kentsel dönüşümün meşruiyeti son yıllarda devlet kurumları ve medya

elinde şekillenmektedir. Bu şekillenmenin dayanağı ise artık varoş olarak anılan gecekondu mahallelerinin artan yoksulluk ve suç potansiyelidir. Ancak son uygulamalar dönüşüm ile suçun yer değiştirdiği ve suç nedeni ile dönüşüme konu olan alanların nüfusunun göç ederek yeni dönüşüm alanları yarattığını göstermektedir. Böylece Türkiye’de dönüşüm yeni bir kısır döngü yaratmaktadır.

Bu olguya en iyi örnek Ankara Altındağ ilçesi Çiçin bölgesi ve bu bölgenin dönüşümünün yarattığı yeni suç mekanlarıdır. Ayrıca bulgular Çiçin bölgesinin de suçtan arındıramadığını hatta suçun daha organize hale geldiğini göstermektedir.

Ankara Altındağ İlçesi sınırları içerisinde bir gecekondu mahallesi olan Çiçin bölgesi, yukarıda tanımlandığı üzere yıllardır artan yoksulluk ve suç oranları ile dikkat çekmekte ve bu konu medyada sıklıkla yer almaktadır. TOKİ, Altındağ Belediyesi ile uyguladığı kentsel dönüşümle; Ankara’nın asayiş açısından sorunlu mahallelerinden, halk arasında “Çiçin” olarak bilinen Gültepe, Doğanstepe ve Aktaş Mahallelerinin çehresini değiştirmek hedefi ile dönüşüm çalışmalarına başlamıştır (www.toki.gov.tr).

“Sağlam şehirler, sağlam gelecek için dönüşüm” sloganıyla başlatılan proje kapsamında, TOKİ ve Altındağ Belediyesi Çiçin mahallesinde bulunan eski yapıları yıkarken yerlerine site içinde kaloriferli, asansörlü ve doğalgazlı yeni konutlar yapmaktadır. 2005 yılında gerçekleştirilen yıkımların ardından Çiçin 1. Etap Toplu Konut Projesi için 2006 yılında inşaatlar başlamış, dört ada üzerine inşa edilen Çiçin Toplu Konut Projesi kapsamında 14 blok 2008 yılında tamamlanmıştır. 950 gecekonduyun yıkımı ile 2009 yılında başlayan 2. Etap ise 2010 yılında tamamlanmış, 3. Etapta kalan 985 adet gecekonduyu yıkan Altındağ Belediyesi 2012 yılında, Çiçin Mahallesi toplu konut inşaatlarına başlamıştır (www.altindag.bel.tr) (Şekil 3).

Şekil 3: Altındağ Çiçin
Kaynak: Orijinal

Ancak dönüşüm sonrasında suçlu olarak kayıtlı nüfusun bir kesimi başka yerlere göç ederken, bir kısmı yine bu alanda kalmış ve suç oranlarını dönüştürerek devam ettirmiştir.

Çiçin bölgesinde anket çalışmasında nüfusun %66’sının en fazla beş yıl, %7’sinin 5-10 yıl, % 6’sının 20-25 yıldır bu mahallede oturduğu sonucu çıkmıştır. Eski gecekondu sahiplerinin oranı ise sadece % 1’dir. Bu sonuç alanda oturan her 3 kişiden 2 sinin kentsel

dönüşüm sonrasında ikamete başladığını göstermektedir. Alanda kiracılık oranı % 36.4'dür. Bu oran da dönüşüm ile ev sahibi olanların önemli bir yüzdesinin evini kiraya verdiğini ve alanı terk ettiğini göstermektedir.

Bu noktada soylulaştırma sorgulamasında nüfus yapısı önem kazanmaktadır. Mevcut nüfusun aylık gelir durumuna bakıldığında 500TL ile 5500TL arasında olduğu görülmektedir. Aylık geliri 1000TL altında olanların oranı % 29, 1000-2000TL aralığında olanların oranı %43, 2000-5500TL aralığında olanların ise %28, 4000-5500TL arasında olanların oranı ise %1'dir. 2014 yılında asgari ücretin 846TL olduğu ve gecekondu nüfusunun düşük gelir düzeyi düşünüldüğünde, asgari ücret altı gelir düzeyine sahip olanların oranının % 20'lerde kalması yeni gelen nüfusun bir üst gelir grubuna dahil olduğunu doğrulamaktadır. Marjinal işlerde çalışan alt gelir grubunun bu alanda yer seçimi de görece azdır.

Anket yapılan kişilere "komşuları ile görüşme sıklığı" sorulduğunda %18 komşularıyla hiç görüşmediğini belirtmiştir. %12'si yılda bir kere, % 9'u ise ayda bir kere görüştüğünü söylemiştir. Sonuçta yaklaşık % 50'nin komşuluk ilişkileri zayıftır. Gecekondu nüfusunun birlikte yaşama alışkanlığı göz önünde bulundurulduğunda bu sonuç da farklı bir nüfusa işaret etmektedir.

%61 mahalleden memnun değildir. Özellikle 1 yıldan az süredir burada yaşayanların tamamı güvenlik problemlerinden şikâyetçidir. Mahallede 1-5 yıldır yaşayanların yani dönüşüm projesi sonrasında ilk yerleşenlerin %88,8'i "güvenli olmaması" nedeniyle mahalleden "memnun olmadıklarını" belirtmişlerdir. Bu durum güvenlik sorununun son yıllarda yeniden ortaya çıktığının göstergesidir. Emniyet Genel Müdürlüğü ile yapılan görüşmelerde de güvenlik problemine farklı bir nitelik kazanarak artışına işaret edilmiştir:

"Modern korunaklı, güvenlik kameralı ve güvenlik elemanlarıyla korunan sitelerde 2013 yılı itibarıyla özellikle narkotik suçlarda yeniden artış oldu. Bu sitelere yerleşen suç örgütleri güvenlik önlemlerini lehlerinde kullanmaya başladılar. Özellikle narkotik suçlar yeni konut alanları ile daha organize oldu. Site girişindeki kameralar ile polisin geldiğinden haberdar oluyorlar. Ayrıca güvenlik personeli de suçlular ile işbirliğide, haber veriyor. Apartman içindeki kameralar da kontrolleri altında. Bir kaç daire sahibi oluyorlar ve daireler arasında saklanmak, kaçmak daha kolaylaştı. Önceleri yeni yeni konutlara yerleşen sakinlerin kapı önlerinden hırsızlıkların, garp, darp ve tacizlerin arttığı bu nedenle bu güvenli görünen sitelerden ayrıldıkları görülmektedir. "

Emniyet Genel Müdürlüğü 2010-2013 yılları arasında suç değişimi incelendiğinde suç oranlarının narkotikte arttığı görülmektedir. Çiçin Bölgesinin yer aldığı Gültepe Mahallesi mal varlığına karşı suç %49, şahsa karşı suç %50 azalırken, 2010 yılında 6 adet olan narkotik baskın sayısı 2013 yılında 16'ya çıkmıştır. Çevre Mahallelerde özellikle şahsa karşı suç ve narkotik suçların arttığı görülmektedir. Aktaş Mahallesi şahsa karşı suç %21, Atilla Mahallesi şahsa karşı suç %30, Kale Mahallesi mal varlığına karşı suç %3, şahsa karşı suç %6, narkotik suçlar %3, Çandarlı Mahallesi narkotik suçlar %42, Server Somuncuoğlu Mahallesi şahsa karşı suç % 700, narkotik suçlar %30 artmıştır.

“Bir suç olayından mağdur olup olmadıkları” sorulduğunda sadece % 36 bu soruya yanıt vermiş, geri kalan cevap vermekten çekinmiştir. Bu % 36 içinde bir suç olayından mağdur olan nüfus %11’dir. Bu soruya cevap verilme oranının azlığı düşündürücüdür. Suç mağdurlarına “hangi suç türlerine maruz kaldıkları” sorusuna %81,8 hırsızlık, %9.1 silahlı saldırı, %9.1 adam yaralama cevabını vermiştir. “Konut alanı çevresinde herhangi bir suça şahit olup olmadıkları ve eğer oldularsa suç türü” sorulduğunda ise %32 şahit olduğunu belirtmiştir. Bu olayların % 62,5’i hırsızlık, %28’i adam yaralama ve %6,5’i yasadışı ticari faaliyetlerdir. Derin görüşmelerde de dönüşüm sonrası güvenlik sorunlarının değişmediği özellikle vurgulanmaktadır.

Bu noktada kentsel dönüşümüne bakış açısı sorgulanmıştır. %55.2 kentsel dönüşüme olumlu yaklaşmaktadır. Özellikle önceki gecekondu alanında dışlanmışlık hissettiklerini söyleyen nüfusun % 44.8’i yeni konutlar ile bu hissini yok olduğunu belirtmiştir. Gecekondu nüfus için apartmanda oturmak kentlileşmenin önemli bir göstergesidir. Ancak değişen nüfus, artan suç oranları ve konut memnuniyetsizliğine ilişkin sonuçlar gecekondu nüfus için dönüşümün pek de istenileni vermediğini göstermektedir. Dönüşüm yaratılan algı temelinde “iyi” olarak değerlendirilmekte, ancak bu konudaki düşük bilgi düzeyi sonuçlarına ilişkin bilinçlenmeyi sınırlı düzeyde tutmaktadır.

Çin çin Bölgesinden göç edilen yerlerin başında Sincan Saraycık Mahallesi gelmektedir (Şekil 4). Bu alan Altındağ’dan aldığı göç ile kimlik değiştirmiştir. Mevcut nüfusun alanı terk etmesi ile ivme kazanan bu değişim sosyal ve fiziksel mekanda görünür hale gelmiş ve Sincan Belediye Başkanı Saraycık Mahallesinde artan suç oranları ile kentsel dönüşüm uygulamaya karar verdiğini açıklamıştır.

Şekil 4: Sincan Saraycık
Kaynak: Orijinal

2000 nüfusu 7005 olan Sincan Saraycık Mahallesi nüfusunun günümüzde yaklaşık 3000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Derin görüşmelerde nüfus kaybında ilk kırılmanın alanın Güneydoğudan göç alması ile başladığı, sonrasında Çinçin’de gecekondu yıkılanların 2008 yılından itibaren Sincan’ın Saraycık bölgesine yerleşmesi ile hızlandığı belirtilmektedir. Son yıllarda özellikle narkotik suçlar ile adından bahsedilen mahallede gerçekleştirilen uyuşturucu madde baskınlarında artış gözlemlendiği ifade edilmektedir. Eskiden komşuları ile huzur içinde yaşayan Saraycık halkı bugün sokak aralarında uyuşturucu satışından, komşuluk ilişkilerinin yok olmasından, çocuklarının güvenle sokağa çıkamamasından şikayet etmektedir:

“Geçen sene yan komşumuzu bıçakladılar. O da evinin etrafını tel örgü ile çevirdi. Çocuğunu ve karısını dışarı çıkarmıyor.”

“Geceleri lüks arabalar mahalleye doluyor. Her yerde uyuşturucu satılıyor.”

“Eskiden sabah ve akşamları buradan geçen belediye otobüsü dolu olurdu. Şimdi 2-3 kişi oluyor. Çalışan kalmadı ki. Belediye ve farklı kurumların yaptıkları erzak yardımları da bunda etkili oluyor. Nasıl olsa yardım gelir diye çalışmak istemiyorlar. Zaten çoğu uyuşturucu satıcısı.”

“Biz de taşınacağız. Çocuğumun işten gelmesini korku ile bekliyorum. Kimse ile konuşmuyorum.”

Alanda yapılan gözlem de bu sözleri doğrulamaktadır. Gündüz sokaklar bomboş, sokaktaki bir kaç kişi de birbirine endişe ile bakıyor. Yaşam kalitesi çok düşük, evler ve sokaklar bakımsız, eskiden dikili olan bahçeler şimdi terk edilmiş, gecekondu alanlarının açık alana taşınan toplu yaşam biçimi artık yok.

Böylece mevcut nüfusun alanı terk etmesi ile ivme kazanan ve sosyal ve fiziksel mekanda görünür hale gelen bu değişim kentsel dönüşümün meşruiyet zeminini hazırlamaktadır. Sincan Belediye Başkanı Saraycık Mahallesi’nde artan suç oranlarına dikkat çekerek kentsel dönüşüm uygulamaya karar verdiğini açıklamıştır. Bu açıklama Belediye internet sitesinde şu şekilde yer almaktadır:

“Çinçin’de gecekonduları yıkılan vatandaşların 2008 yılından itibaren Sincan’ın Saraycık bölgesine yerleşmesi ile bu bölgedeki yine özellikle narkotik baskınlarının Ankara genelinde tavan yapması Saraycık belediyesini hareket geçirmiştir. ‘İkinci Çinçin’ vakasının önüne geçmek isteyen Sincan Belediyesi, bölgeyi ‘kentsel dönüşüm alanı’ ilan ederek çalışmalarına başladı.” (www.sincan.bel.tr)

“Başkent’in güvenlik açısından en sorunlu bölgelerinin başında gelen Çinçin Bağları’nda gecekonduları yıkılan vatandaşların Pursaklar ve Saraycık’a yerleşmesi üzerine TOKİ ile Sincan Belediyesi arasında imzalan protokol çerçevesinde Saraycık ve Ulubatlı Hasan Mahallelerinde ihtiyaç duyulan tüm sosyal donatı tesisleri ile birlikte 11.000 konutluk dönüşüm projesi hazırlandı. Proje kapsamında Saraycık Mahallesi’nde 4.800 konut, Ulubatlı Hasan Mahallesi’nde ise 6.200 konut ve 160 işyeri yapılacak.” (www.sincan.bel.tr) (Şekil 5).

Şekil 5: Saraycık Kentsel Dönüşüm Projesi
Kaynak: www.sincan.bel.tr

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Araştırmalar mekânın suçu üreten bir etken olduğunu doğrulamakla birlikte, suçla ilişkilendirilen mekanların toplum gözünde bir algı yaratarak tüm yerleşiklerin damlgalanması sonucunu doğurduğuna da vurgu yapmaktadır. Böylece bu durumun dışında kalmak isteyenler mahalle dışına kaçarken, mahalle ile birlikte mahalleli de damgalanarak, iş bulma, farklı ortamdaki arkadaş edinme şansı törpülenmekte, ve böylece suç davranışları içine çekilmektedir (Erman, 2007). Bu kısır döngü bir anlamda kentsel dönüşüm uygulamalarının meşruiyet temelini oluşturmaktadır.

Ancak unutulmamalıdır ki bu durum sadece toplum gözünde kabul edilebilirliği artırma temelinde şekillenmekte, kentsel dönüşümün özünde ise, sağlıklı yapılaşmış kentsel alanlar ve nüfuslarının sorunlarına çözüm bulmak değil, bu tür alanların yenilenerek kentsel arsa piyasasına katılması yer almaktadır. Kentlerin çöküntüleşmesi gerçeği toplum gözünde meşrulaşan niteliği ile en yüksek faydayı sağlamaktadır. Böylece gecekondu alanları, sağlıklı yaşam koşulları ve yoksul nüfusunun varsayılan suç potansiyeli ile yoksulluğun ve kentsel güvensizliğin görünür yüzü olmuştur.

Gecekondu alanları ve nüfusunun problem olarak algılanması yeni değildir. Geçmişten günümüze değişen etmenler ile gecekondu ve gecekondu problem olarak algılanmış ve hükümet politikaları bu problemin çözümüne temellendirilmiştir. Müdahale biçimleri toplumsal algı düzeyi ile ilişkilendirilmekte, bu ilişkilendirme müdahalelerin meşruiyet sınırlarını tanımlamaktadır. Ancak günümüz kentsel dönüşüm uygulamalarında farklı olan, toplumsal bakış açısının kurumlar ve medya elinde şekillendirildiği ve müdahalenin gerekliliğinin de toplumsal kaygılar temelinde biçimlendirilen bakış açısı ile meşrulaştırıldığıdır.

Bu oluşum yeni söylem alanı “varoş” ile dönüşümün toplum gözünde kabul edilebilirliğini artırırken, gecekondu nüfusun dışlanması ve alanın soylulaştırılması artık bir gerekliliktir. Dönüşüm uygulanan ve rantı yüksek alanlarda soylulaştırma dile getirilmeyen ancak beklenen sonuç olmaktadır. Bu alanlardan ayrılan gecekondu nüfus ise kentin farklı alanlarına, öncelikle başka gecekondu alanlarına dağılmakta, bu alanlardaki yoğunluğu artırmaktadır. Böylece bu alanlar yeni dönüşüm alanları olmaktadır. Dönüşüm uygulanan ancak rantı yüksek olmaya alanlarda ise ya mevcut nüfus yine alanda kalmakta ya da yaşam biçimine uyum sağlayamama, giderleri karşılayamama, vb. nedenlerle satış ya da kiraya verme yoluyla alanı terk etmektedir. Bu durumda yeni gelen nüfus beklenen aksine orta ve yüksek gelir grubu değil yine alt gelir grubudur ve bir yanda değişen nüfus ile dayanışma örüntülerinin yok olması bir yanda da yoksulluğun devamı ile gecekondu sorunu çöküntüleşme sorununa dönüşmektedir. Bu alanların da ileride dönüşüme konu olması kaçınılmazdır. Çiğçin ve Saraycık örnekleri bu savı doğrulamaktadır.

Ancak bu oluşumların sorgulanmasına yönelik, etmenlerin karşılıklı ilişkisine dayalı araştırmalar sınırlı kalmaktadır. Araştırmalar göç ile gecekonduyu, göç ile kentleşmeyi, gecekondu ile kentleşmeyi, gecekondu ile kentleşmeyi, suç ile gecekonduyu, suç ile kent güvenliğini, vb. sorgulamakta, tüm bunların karşılıklı ilişkilerine ve özellikle sorun olarak

algılanan gecekondü alanlarına müdahale biçimlerinin etkilerine değinmemektedir. Bu eksiklik olgunun medya, vb. araçlar elinde yanlış bir söylem olarak güçlenmesine neden olmaktadır. Bu söylem ile kentsel dönüşümü tek yöntem olarak gören yaklaşımlar mekansal farklılıklar, ekonomik ve sosyal mekan oluşumlarının yeniden üretimini zedelenmektedir. Bu nedenle dönüşüme plan dahilinde ve kent bütününde ekonomik ve sosyal olguları ile birlikte bütüncül yaklaşma gerekliliği, mekansal iyileştirme ile birlikte topluma katılma/entegre olma yollarının araştırılması, bu anlamda sosyal bütünleşme hedefine ulaşım ortamlarının yaratılması, sosyal dayanışma ağlarının dönüşümde tetikleyici olarak kullanılması, diğer bir deyişle kendine özgünlüğün sınırlayıcı değil, olanak olarak değerlendirilmesi, dönüşümün başarısı ve sürekliliği açısından gereklidir.

KAYNAKLAR

- Adaman, F. & Keyder, Ç. (2006). Türkiye’de Büyük Kentlerin Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma. *Rapor*.
- Akman, K. (2009). İstanbul’da Kentsel Farklılaşmalar ve Mekansal Yansımaları, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 117-127.
- Ayata, S. (1996). Varoşlar Çatışma ve Şiddet, *Görüş*, (6), 18-23.
- Bektaş, Y. & Yücel, C. (2013). Ankara-Altındağ Tepesi Gecekondu Bölgesi’nde Mekansal Ayrışmanın Gözlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *MEGARON*, 8(2), 115-129.
- Bozkulak, S. (2005). Gecekondu Varoş’a: Gülsuyu Mahallesi, İstanbul’da Kentsel Ayrışma: Mekansal Dönüşümde Farklı Boyutlar, (166), 239.
- Brantingham, P.J. (1995). Criminality of Place: Crime Generators and Crime Attractors, *European Journal of Criminal Policy and Research*, (3), 5-26.
- Buğra, A. (2008). Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika, *İletişim Yayınları*, İstanbul.
- Çakır, S. (2011). Türkiye’de Göç, Kentleşme/Gecekondu Sorunu ve Üretilen Politikalar, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 209-222.
- Davis, M. (2007). Gecekondu Gezegeni, *Metis Yayınları*, İstanbul.
- Demirtaş, N. & Şen, S. (2007). Varoş Identity: The Redefinition of Low Income Settlements in Turkey, *Middle Eastern Studies*, 43(1), 87-106.
- Dönmezer, S. (1981). Kriminoloji, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi*, İstanbul.
- Emini, F. T. (2009). Türkiye’de Yerel Yönetimler Reformunun İç ve Dış Dinamikleri, *Yönetim ve Ekonomi*, 16(2), 31-48.
- Erder, S. (1996). İstanbul’a Bir Kent Kondu Ümraniye, *İletişim Yayınları*, İstanbul.
- Erman, T. (2007). Çandarlı-Hıdırlıktepe (Altındağ, Ankara) Örneği Üzerinden Suç ve Mekân İlişkisi ve Mahalleli Deneyimleri, *Kent ve Suç, Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülteni*, (6), 30-33.
- Erman, T. (2004). Gecekondu Çalışmalarında ‘Öteki’ Olarak Gecekondu Kurguları, *European Journal of Turkish Studies*, 1.
- Etöz, Z. (2000). Varoş: Bir İstila, Bir Tehdit, *Birikim*, (132), 49-53.
- Geniş, Ş. (2006). Review: İstanbul’da Kentsel Ayrışma: Mekansal Dönüşümde Farklı Boyutlar, *European Journal of Turkish Studies*.
- Gove, W. R. (1975). The Labelling Perspective: an Overview, *Sage Publications*, New York-London, 3-20.
- Gunder, M. (2010). Planning As The Ideology of (Neoliberal) Space, *Planning Theory*, 9(4), 298-314.
- Güzey, Ö. (2012). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Uygulamaları: Neo-liberal Kent Politikaları, Yeni Kentsel Aktörler ve Gecekondu Alanları, *İdeal Kent*, (7), 64-83.

- Harvey, S. (2005). Literature Review: Police Practice in Reducing Residential Burglary, *Research on the effectiveness of Police Practice in Reducing Residential Burglary Report 3*, Ministry of Justice Publishes, New Zealand, 19-59.
- Hubbard, P. (2004). Revenge and injustice in the neoliberal city: uncovering masculinist agendas, *Antipode*, 665-686.
- Işık, O. & Pınarcıoğlu, M. (2001). Nöbetleşe Yoksulluk, Sultanbeyli Örneği, *İletişim Yayınları*, İstanbul.
- Kara, M. & Palabıyık, H. (2009). 1980 sonrası Türkiye’de konut politikaları: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (TOKİ) Gecekondu Dönüşüm Uygulamaları, <http://idc.sdu.edu.tr> (10.04.2012).
- Karaman, O. (2012). Urban Renewal in Istanbul: Reconfigured Spaces, Robotic Lives, *International Journal of Urban and Regional Research*, 10.1111/j.1468-2427.2012.01163.x.
- Kılınç, Z, A. & Çelik, A. (2009). Kentsel Dönüşüm ve Kültürel Dönüşüm, *Selçuk Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Konya, (18), 145–164.
- Kıray, M. (1998). Modern Çehirlerin Gelişmesi ve Türkiye’ye Has Bazı Eğilimler, *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları.
- Kurtuluş, H. (2006). Kentsel Dönüşüme Modern Kent Mitinin Çöküşü Çerçevesinden Bakmak, *Planlama*, (2), 7-12.
- Lovering, J. (2007). The Relationship Between Urban Regeneration and Neoliberalism: Two Presumptuous Theories and A Research Agenda, *International Planning Studies*, 12(4), 343-366.
- Lovering, J. & Türkmen, H. (2011). Bulldozer Neo-Liberalism in Istanbul: The State-led Construction of Property Markets, and The Displacement of The Urban Poor”, *International Planning Studies*, 16(1), 73-96.
- Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and His Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective”, *Middle Eastern Studies*, 40(4), 113-134.
- Peck, J. & Tickell, A. (2002). Neoliberalizing space, *Antipode*, 380-404.
- Pınarcıoğlu, M. & Işık, O. (2008). Not Only Helpless But Also Hopeless: Changing Dynamics of Urban Poverty in Turkey, The Case of Sultanbeyli-Istanbul, *European Planning Studies*, 16(10), 1353-1368.
- Sheldon, K. (1998). The Home Range: Topographical & Psychological Influences on the Target Selection of House Burglars, *Liverpool Hope University 1998-99 Library Articles*, (1), 7-21.
- Sokullu-Akıncı, F. (1994). Suç Nedenleri, *Kriminoloji*, İstanbul.
- Swyngedouw, E., Moulaert, F. & Rodriguez, A. (2002). Neoliberal Urbanism in Europe: Large-scale Urban Development Projects and The New Urban Policy, *Antipode*, 542-577.
- Şenyapılı, T. (1998). Cumhuriyet’in 75. Yılı, Gecekondu’nun 50. Yılı, *75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık*, Y. Sey (der), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 301-316.

- _____ (2004). Charting the ‘Voyage’ of Squatter Housing in Urban Spatial ‘Quadruped’, *European Journal of Turkish Studies*, 1.
- Taşan-Kok, T. (2010). Entrepreneurial Governance: Challenges of Large-scale Property-led Urban Regeneration Projects, *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 101(2), 126-149.
- Tekeli, İ. (2008). Göç ve Ötesi, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, İstanbul.
- TMMOB Şehir Plancıları Odası Yönetim Kurulu, (2006). Kentsel Dönüşüm Değil, Rant Amaçlı Tasfiye Yasası, *Planlama*, (2), 5-6.
- Türkün, A. (2011). Urban Regeneration and Hegemonic Power Relationships, *International Planning Studies*, 16(1), 61-72.
- Ulusoy, A. (2008). Kentsel Dönüşüm ve Ankara’da Toplu Konut Uygulamaları, *Mülkiye Dergisi*, (32), 151-160.
- Uzun, C. N. (2006). Yeni Yasal Düzenlemeler ve Kentsel Dönüşüme Etkileri, *Planlama*, (2), 49-52.
- Wacquant, Loic J.D. (2006). Territorial Stigmatization in the Age of Advanced Marginality, *Thesis Eleven*, (91), 66- 77.
- <http://tr.wikipedia.org/wiki/Gecekondu>
- <https://www.toki.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF693712DAEAF2E646> (01.04.2012).
- <http://www.hurriyet.com.tr/ankara/24489201.asp> (16.02.2014).
- <http://www.emlakproje.com/suc-mahallesinde-buyuk-donusum> (16.02.2014).
- <http://www.bugun.com.tr/son-dakika/-maalesef-bugun-kentsel-donusum--haberi/1224722> (16.02.2014).
- <http://www.aksam.com.tr/yasam/tassal-donusum--84717h/haber-84717> (16.02.2014).
- http://www.altindag.bel.tr/haber.asp?islem=1&haber_ID=4018 (20.01.2017).
- <http://www.sincan.bel.tr/HaberDetay.aspx?HID=88> (20.01.2017).

LİSE ÖĞRENCİLERİNİN FİNANSAL OKURYAZARLIK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA^{*,**}

A RESEARCH ON THE DETERMINATION OF FINANCIAL LITERACY LEVELS OF HIGH SCHOOL STUDENTS

Araştırma Makalesi
Research Paper

Bünyamin ER^{***}
Asiye Ecem TAYLAN^{****}

Öz:

Finansal okuryazarlık, temel düzeyde finansal ürünler ve uygulamalar hakkında bilgi sahibi olarak, gündelik hayatta kullanılan finansal araçların seçiminde bilgi temelli kararlar verebilmeyi sağlayan yeterlilik düzeyini ifade etmektedir. Finansal okuryazarlığı oluşturan unsurlar finansal bilgi, finansal tutum ve finansal davranış kapsamında ele alınabilmektedir. Toplumun geleceğini temsil eden gençler için finansal okuryazarlık düzeyinin yüksek olması önemlidir. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, lise öğrencileri için önemli olan finansal okuryazarlık konusunu teorik olarak incelemek ve Trabzon Ortahisar ilçesinde yer alan liselerde öğrenim gören öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeylerini, finansal erişim, bilgi, tutum ve davranışlarından hareketle belirlemektir. Analiz sonucunda, öğrencilerin finansal gelişmelere olan ilgilerinin düşük olduğu ve temel finansal terimler hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları belirlenmiştir. Ayrıca, öğrencilerin olumlu finansal davranış ve tutumlar sergiledikleri ancak finansal bilgilerinin, tutum ve davranışları üzerinde etkisinin az olduğundan da söz edilebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Okuryazarlık, Finansal Erişim, Finansal Bilgi, Finansal Tutum ve Davranış, Lise Öğrencileri.

Abstract:

Financial literacy refers to level of competence in making information based decisions about selection of financial instruments in daily life, is basically a skill about financial products and their applications. The component parts of financial literacy can be discussed in the framework of financial knowledge, financial attitude and financial behavior. Youth who can be viewed as the future of the society are important to have a relatively high level of financial literacy. In this context, the main goal of this study is to examine the financial literacy which plays an important role for high school in a theoretical way and determine their financial literacy level with get information from financial access, knowledge, attitudes and behaviors of the students of high schools where is in Trabzon, Ortahisar. From the result of the analysis show that students haven't enough knowledge about basic financial concepts and students's interests are low on financial developments. Also, students show

* Makale Gönderim Tarihi: 02.05.2017
Makale Kabul Tarihi: 13.10.2017

** Bu çalışma, Doç. Dr. Bünyamin ER danışmanlığında yürütülen Asiye Ecem TAYLAN tarafından hazırlanan Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Meslek Lisesi Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Belirlenmesi: Trabzon İli Örneği" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

*** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ber@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9598-7458
**** taylanecem7@gmail.com, orcid.org/0000-0002-9686-5599

favorable behaviors and attitudes but can say that their financial knowladges have a low effect on their behaviors and attitudes.

Keywords: Financial Literacy, Financial Access, Financial Information, Financial Attitude and Behavior, Students of High School.

GİRİŞ

Günümüzde finansal piyasaların genişlemesi ve teknolojinin gelişmesi ile finansal araçların artması ve karmaşık hale gelmesi, bireylerin finansal konularda tek başına karar almalarını engel oluşturmaktadır. Bireylerin finansal sisteme dahil olmaları ve finansal karar alma süreçlerinde bilinçli tercihler yapması ise bireylerin bu konudaki bilgi düzeyleri ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda finansal okuryazarlık öncelikli olarak bireyin kendi ekonomisi için olsa da, ekonomi içerisinde almış olduğu kararlar ve atmış olduğu adımlar, finans ve sermaye piyasalarına yön verdiğinden dolayı finansal sistemin gelişmesi ve verimliliği açısından da önem taşımaktadır.

Finansal okuryazarlık; bütçeleme, tasarruf, yatırım, ödünç alma/verme, sigortalama, çeşitlendirme ve gelir-gider eşleştirmesi ile ilgili uygulamalar gibi finansal müşterilerin finansal ürün/hizmet ve kavramlar hakkında bilgi ve becerilerini geliştirmelerini, finansal risk ve fırsatları daha iyi görmelerini, daha bilinçli tercih yapmalarını, nereden yardım almaları gerektiğini ve finansal refahlarını arttırmak için bunun dışındaki diğer tüm faaliyetleri etkin bir şekilde yapmalarını sağlayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Temizel, 2010: 5-7).

Bireylerin, günlük yaşantılarında yaptıkları harcamalar, fatura ödemeleri, kredi kartı kullanımı, kredi kullanımı ya da ödeme yöntemleri arasında yapacakları seçimlerden, elde ettiği gelirden kalan gelecek dönemlere yönelik planladığı tasarruflar için, finansal kararları etkin bir biçimde alabilmesi adına finansal okuryazar olması gerekmektedir. Finansal okuryazarlıkla bireyler, finansal sistem hakkında bilgi sahibi olmakta ve finansal riskleri daha iyi yönetmesini öğrenmektedir. Ekonomi sisteminden bireye aktarılan finansal riskler dolayısıyla bireylerin üstlendikleri riskin farkında olmaları ve bu riski başarıyla yönetmeleri gereklilik halini almıştır. Bu açıdan bakıldığında toplumun tüm kesimlerinin finansal okuryazar olması gereği ortaya çıkmaktadır.

Finansal kararların, yaşam kalitesi üzerindeki etkileri son derece önemlidir. Finansal kararlar, yaşamda verilen kararların çok önemli bir bölümünü oluşturur ve kişinin yaşam standartlarını belirleyen en etkili unsurlar arasındadır. Finansal hizmet satın almaya ilişkin kararlarda rasyonel olabilmek için bu konuda gelişmiş bir farkındalığa ihtiyaç duyulmaktadır. Finansal okuryazarlık, farkındalığın artmasına ve finansal tüketicilerin rasyonel karar vermesine yardımcı olmaktadır. Bireylerin, finansal kararlar almadan önce temel finansal bilgileri öğrenmeleri, verecekleri kararların sonuçları ile ilişkilidir. Doğru kararlar bireyin yaşamına olumlu etkilerde bulunurken, yanlış kararların etkisi ise ciddi anlamda olumsuz olabilmektedir. Bireyler, yanlış tercihlerinin sonucunda yılların emeği ile ortaya çıkan biri-

kimleri kaybetmek noktasına gelebilir ya da finansal okuryazarlıklarını arttırarak, yapacakları bilinçli tercihlerle refah düzeyini artırabilirler.

Bireylerin kendi finansal yönetim yetenekleri artan bir öneme sahiptir. Bu çerçevede, insanlar çocuklarının eğitimi ve kendi emeklilikleri için uzun dönemli yatırım planları ve kısa vadeli tasarruf, tatil için kredi, ev peşinatı, araba kredisi, hayat sigortası ihtiyaçları ve diğer pahalı eşyalar için finansal kararlarını da iyi bir şekilde yönetmeleri gerekmektedir (Chen ve Volpe, 1998: 107). Bireyin ekonomik çıkarlarını korunması adına finansal okuryazarlık vazgeçilmez bir unsur olmakla birlikte, gelişen dünyada her birey için zorunlu hale gelmektedir.

Finansal okuryazarlık, gencinden yaşlısına toplumun her kesimini ilgilendiren ve uzun vadeli etkileri olan önemli bir olgudur. Ancak bireyin finansal okuryazar olabilmesi için öncelikle finansal terimler ve araçlar hakkında bilgi sahibi olması yani finansal eğitim alması gerekmektedir. Finansal hizmetlere nasıl ulaşılması gerektiği ve finansal kuruluşların sunduğu imkanların neler olduğu ancak finansal erişim ile sağlanabilmektedir. Finansal eğitim ve erişim olmadan finansal okuryazarlıktan söz edilemeyeceği gibi, bu üç kavram birbirinden ayrı düşünülmemektedir.

Finansal kararlar çocukluktan başlar ve bir ömür boyu devam eder. Tüketim, tasarruf, yatırım, borç alma, borç verme ve risk konuları yaşamın her evresinde birey için önemli ve geçerlidir. Dolayısıyla, finans sadece yetişkinleri değil, çocuklar ve gençler de dahil herkesi ilgilendirmektedir. Çalışmada, lise öğrencilerinin seçilmiş olması büyük önem taşımaktadır. Çünkü erken yaşta edinilen alışkanlıklar, kısının ilerisindeki hayatına yön vermektedir. 18 yaşına kadar ailelerinin yanında, finansal bakımdan hiçbir sorumluluk almayan gençlerin, üniversiteye ya da çalışma hayatına başlamalarıyla birlikte, bütçelerini kendileri idare etmeye başlamakta, banka kartı, kredi kartı gibi finansal araçları kullanmakla birtakım yükümlülükler altına girmeye başlamaktadırlar. Bu konuda ailelere ve bireyin yakın çevresine büyük sorumluluklar düşmektedir. Aile, çocuğuna finansal konular hakkında temel bilgileri vermeli ona davranış kazandırmalıdır.

Gençlerin finansal konuları takip etmesi, anlaması ve yorumlaması, ileriki yaşlarında karşılaşacakları finansal krizlerle başa çıkabilmelerini kolaylaştıracak ve kendi çözüm yöntemlerini bulmaları konusunda yardımcı olacaktır. Genç nüfusun finansal okuryazarlık düzeyinin gelişimi, gelecekte bu konuda yaşanabilecek olası problemleri azaltabilecek ya da önleyebilecektir.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Finansal okuryazarlık kavramı, birçok araştırmacı tarafından üzerinde çalışılan bir konu olmuştur. Finansal okuryazarlık üzerine yapılan araştırmalarda finansal bilgi (OECD, 2005; Stewart, 2006; Rutledge, 2009; Jappelli, 2010; Civan ve Cenger, 2010; Temizel ve Bayram, 2011; Shambare ve Rugimbana, 2012; Louw vd., 2013; Nicolini vd., 2013; İbrahim ve Algaydi, 2013; Sarıgül, 2014), finansal tutum ve davranış (Hilgerth vd., 2003; Co-

urchane ve Zom, 2005; Borden vd., 2008; Lusardi ve Mitchell, 2009; Pahnke ve Honekamp, 2010; Capuano vd., 2011; Robb ve Woodyard, 2011; Gatherhood, 2012; Klapper vd., 2013; Duca ve Kumar, 2014), demografik değişkenler ile finansal okuryazarlık düzeyi arasındaki ilişki (Worthington, 2006; Rosacker vd., 2009; Garcia vd., 2011; Ansong ve Gyansare, 2012; Mahdzan ve Tabiani, 2013; Bacova vd., 2013; Ergün vd., 2014), aile ve finansal okuryazarlık düzeyi ilişkisi (Cude vd., 2006; Cole vd., 2008; Jorgensen ve Salva, 2010) gibi farklı konular araştırılmıştır. Bununla birlikte literatürde lise öğrencileri üzerine yapılmış çok sınırlı sayıda finansal okuryazarlık çalışması bulunmaktadır.

Danes vd. (1999) çalışmalarında, lisede alınan finansal eğitimin faydasına ve finansal okuryazarlıkla ilişkisine dair olumlu ve olumsuz görüşler ortaya koymuşlardır. Ortaya koymuş oldukları olumlu görüşe göre, lisede verilen kişisel finans eğitimlerinin sonucunda gençlerin bilgisi, davranışı ve kendisine yeterliliğinin olumlu olarak etkilenmektedir.

Bernheim vd. (2001)'ne göre ise, lisede alınan finansal eğitim sonucunda, öğrenciler yaşamın ilerleyen yıllarında tasarruf oranlarını ve edinilen servet miktarını önemli düzeyde arttırmaktadır.

Amacı ABD'li gençlerin finansal okuryazarlığını geliştirmek olan ve lise son sınıf öğrencileri üzerinde yürütülen ABD'lilerin Para Becerileri Karnesi araştırması anket sonuçlarına göre, öğrencilerin üçte ikisi finansal konuların hayatları üzerine bir etkisi olduğuna inanmamaktadır (Varcoe vd., 2005).

Bowen (2002) araştırmasında, öğrenci ve aileleri arasındaki finansal bilgi ilişkisinin, finansal okuryazarlık üzerine etkisini incelemiştir. Parasal terimler ve finansal kavramlar hakkında öğrenci ve aileleri arasındaki finansal bilgi ilişkisini parametrik olmayan kavramlar ile açıklamıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin, net gelir ve sahte çekler hakkında bilgi sahibi oldukları, ailelerin ise araştırmada bulunan finansal alanlar hakkında, özellikle kredi kartı kullanımı ve yükümlülükleri hakkında bilgi sahibi oldukları bulgularına ulaşmıştır.

National Council on Economic Education (NCEE) tarafından 2005 yılında Amerika'da ki yetişkinler ve lise öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen çalışmada, yetişkinlerin tamamına yakının ekonomiyi anlamının önemli olduğu düşüncesine sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu duruma rağmen finansal bilgi konusunda hem yetişkinlerin hem de lise öğrencilerinin yetersiz olduğu ve iki grup arasında fark olduğu sonucuna ulaşılmıştır (NCEE, 2005: 9).

Valentine ve Khayum (2005) demografik ve sosyo-ekonomik faktörlerin kişisel finansal okuryazarlık üzerine etkilerini belirlemek adına, Hindistan'da kırsal ve kentsel bölgelerde yaşayan lise öğrencileri üzerine bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada, öğrencilerin ailelerinin finansal bilgi ve davranışlarının gelişme çağında olan bireylerin finansal okuryazarlıkları üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Jumpstart Koalisyonu 1997 yılından beri her iki yılda bir ABD'de liseli gençlerin finansal okuryazarlık düzeyini ölçmektedir. 2008'de yapılan anket sonuçlarına göre liseli öğrencilerin ortalama finansal okuryazarlık puanları % 48 ile en düşük seviyesine inmiştir (Mandell, 2008).

Mandell ve Klein (2009), lise öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada finansal okuryazarlık eğitiminin finansal davranış üzerine etkisini incelemiştir. Araştırmada, kişisel finans dersi alan öğrenciler ile almayan öğrenciler karşılaştırıldığında, finans dersi alan öğrencilerin ders almayan öğrencilere göre daha iyi finansal davranışlar sergiledikleri sonucunu elde etmişlerdir. Buradan hareketle araştırmacılar, lisede alınan kişisel finans veya para yönetimi derslerinin öğrencilerin finansal okuryazarlığını geliştirmediği sonucuna varmışlardır. Araştırmacılar bu durumun başlıca nedenlerinden birisinin öğrencilerin aldırış etmemesi ve motivasyonlarının düşük olmasının olduğunu ifade etmişlerdir.

Amerika Tasarruf Eğitim Konseyi'nin (American Savings Education Council) yürüttüğü "Gençlik ve Para" projesi sonuçlarına göre, öğrenciler finansal bilgilerinin iyi olduğunu düşünmekte, tutum ve davranışları ise bunu doğrulamamaktadır. Söz konusu araştırmada öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun finansal eğitimini ailesinden ya da arkadaşlarından aldığı ortaya koyulmuştur (Varcoe vd., 2005).

Robb ve Sharpe (2009) yapmış oldukları araştırmada, lisede alınan kişisel finans eğitiminin faydalı olmadığı ve finansal okuryazarlığı arttırmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Buna göre, okulda alınan finans dersi kişisel finansal kararlarda yardımcı olmayabilir. Araştırmacılar çalışmalarında ayrıca, dersin zamanlamasının ve öğrencinin öğrenmeye hazır olmasının, yani öğrencinin bu bilgiye ihtiyacı olduğunu anlamasının kişisel finans derslerinden elde edilecek faydayı etkilediğini ortaya koymuşlardır.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmanın amacı, Trabzon'da bulunan lise öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyini ortaya koymaktır. Erişilmek istenilen sonuç, öğrencilerin konu hakkında seviyelerini öğrenip, düşük bir düzey olması durumunda çözüm yolları geliştirerek, öğrencileri finansal terimler ve konular hakkında bilinçlendirmek ve eğilimlerini arttırmaya yönelik öneriler geliştirmektir. Bu amaca bağlı olarak, lise öğrencilerinin finansal okuryazarlık konusunda ne kadar bilgiye sahip olduğu, finansal erişime yönelik hangi yolları kullandığı, finansal tutum ve davranışları belirlenmeye çalışılmıştır. Trabzon merkez Ortahisar ilçesinde bulunan tüm lise türlerinde öğrenim gören 1., 2., 3. ve 4. sınıf öğrencileri araştırmanın genel kapsamını oluşturmaktadır. Öğrenci sayıları, söz konusu liselerin ve ilgili sınıfların öğrencilerinin toplamından oluşan ana kütle içerisindeki ağırlıkları dikkate alınarak lise türü ve sınıf bazında tesadüfen seçilmiştir. Yani öğrencilerin seçiminde basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Dolayısıyla örneğe girme şansı her bir öğrenci için eşittir. Araştırmada bilgi toplama yöntem ve aracı olarak formel yapıda düzenlenmiş bir anket formu kullanılmıştır. Toplam 29 sorudan oluşan ankette, açık uçlu sorulara yer verilmemiştir. Anket çalışması Trabzon İl Milli Eğitim Müdürlüğü ve anket uygulanacak lise yetkililerinden izin alınarak 2-6 Kasım 2015 tarihleri arasında yürütülmüştür.

Araştırma kapsamında 9 farklı lisede toplam 840 anket yapılmıştır. Bu anketlerden eksik cevap, kontrol sorularına yönlü cevap verme gibi çeşitli nedenlerle 28 anket çalışma kapsamı dışında bırakılmış, sonuçta toplam 812 anket ile çalışmaya devam edilmiştir. Ge-

rekli ayıklama işlemlerinin ardından anketleri SPSS 22.0 paket program ile analiz edilmiştir. Toplanan veriler ile keşfedici ve tanımlayıcı araştırma gereği frekans dağılımları ve farklılık analizleri yapılmıştır.

3. BULGULAR

Ankete katılan öğrencilerin demografik durumuna ilişkin sonuçlar Tablo 1’de aktarılmıştır. Buna göre, araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet dağılımları incelendiğinde, söz konusu katılımcıların % 61,9’unun kız, % 38,1’inin ise erkek öğrenci olduğu görülmektedir. Yine anket çalışmasına katılan öğrencilerin % 28,7’si 1. sınıf, % 29,2’si 2. sınıf, % 22,4’ü 3. sınıf ve % 19,7’si ise 4. sınıf öğrencileridir. Ankette yer alan sorulara cevap çeşitliliği sağlamak ve alan farklılıklarının finansal okuryazarlık düzeylerinin üzerindeki etkisini görmek amacıyla 6 türde lisenin çalışmaya katılması sağlanmıştır. Buna göre katılımcıların % 24,4’ü Anadolu İmam Hatip Lisesi, % 23,8’i Anadolu Lisesi, % 19,5’i Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, % 14,4’ü Fen Lisesi, % 10,1’i Sosyal Bilimler Lisesi ve %7,9’u ise Ticaret Meslek Liseli öğrencileridir.

Tablo 1: Katılımcıların Kişisel Özellikleri

Değişken	Grup	Frekans (%)
Cinsiyet	Bayan	503 (61,9)
	Bay	309 (38,1)
Sınıf	1. Sınıf	233 (28,7)
	2. Sınıf	237 (29,2)
	3. Sınıf	182 (22,4)
	4. Sınıf	160 (19,7)
Lise	Anadolu Lisesi	193 (23,8)
	Anadolu İmam-Hatip Lisesi	198 (24,4)
	Fen Lisesi	117 (14,3)
	Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi	158 (19,5)
	Sosyal Bilimler Lisesi	82 (10,1)
	Ticaret Meslek Lisesi	64 (7,9)

Öğrencilerin finansal okuryazarlık düzeyleri ile ilgili araştırma bulguları, katılımcıların finansal erişim durumlarına ilişkin bulgular, katılımcıların finansal tutum ve davranışlarına ilişkin bulgular ve katılımcıların finansal bilgi durumuna ilişkin bulgular şeklinde değerlendirilmiştir.

3.1. Finansal Erişime İlişkin Bulgular

Dünya Bankası’na yapılan tanıma göre finansal erişim, finansal hizmetlerin kullanımında fiyat ve fiyat dışı engellerin olmamasıdır. Finansal tabana yayılımın arz tarafını oluşturan finansal erişim, arz ve talep olarak iki alt sınıfa ayrılmaktadır. Talep kısmı, tüketicilerin finansal kuruluşlara ve hizmetlere olan ilgisi ve bu hizmetlerin kullanımı iken, arz kısmı ise finansal kuruluşların fiziksel imkanları ve finansal hizmetlerin yeterliliğidir.

Finansal hizmetlere olan ulaşımın artması, hane halkının refah düzeyinin yükselmesi ve işletmelerin faaliyetlerinin artmasına yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada ise finansal erişim öğrenciler açısından, finansal bilgi kaynaklarına erişim ve finansal olayları takip düzeyleri olarak değerlendirilmiştir.

Elde edilen ve Tablo 2’de aktarılan bulgulara göre, katılımcıların önemli bir bölümü (% 45) aile, % 18’i medya (tv, gazete, dergi), % 15,6’sı okul ve % 12,9’u ise sosyal medya araçları (facebook, twitter vb.) vasıtası ile ekonomi ve finans ile ilgili ilk terimlerle tanışmışlardır. Öğrencilerin % 8,4’ü ise konu ile ilgili bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmişlerdir. Sorunun yöneltildiğindeki amaç, bireyin finansal konular ile ilgili ilk bilgilere sahibi olmasında hangi etkenlerin rol oynadığının saptanmasıdır. % 45 oranında bilinçli ailelerin çoğunlukta olduğu, çocuğuna finansal bilinci aşılama temellerinin ailesi tarafından atıldığı görülmektedir.

Tablo 2: Finansal Erişime Yönelik Bulgular

Değişken	Grup	Frekans (%)	Değişken	Grup	Frekans (%)
Ekonomik terimleri öğrenme kaynağı	Aile	366 (45,1)	Ekonomi haberlerini öğrenme kaynağı	Aile/sosyal çevre	121 (14,9)
	Okul	127 (15,6)		TV/Radyo	362 (44,6)
	Sosyal medya	105 (12,9)		Kitap/dergi	23 (2,8)
	Medya	146 (18,0)		Sosyal medya	185 (22,8)
	Bilgim yok	68 (8,4)		Kullanmıyorum	121 (14,9)
Finansal olayları takip sıklığı	Her gün	68 (8,4)	Dergi/Kitap aboneliği	Evet	46 (5,7)
	Haftada birkaç kez	280 (34,5)		Hayır	766 (94,3)
	Ayda birkaç kez	180 (22,1)			
	Takip etmiyorum	284 (35,0)			

Finansal erişim ile ilgili diğer bir soruda, ülkemizde ve Dünyada gelişen finansal olayları takip aralığı sorulmuş ve öğrencilerin finansal olayların gelişimine yönelik ilgi ve merakları değerlendirilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin % 34,5’inin haftada bir kaç kez, % 22,2’sinin ayda bir kaç kez, % 8,4’ünün her gün finansal olayları takip ettiği, %35’inin ise finansal olayları takip etmediği görülmüştür. Büyük çoğunluğa bakıldığında finansal olayların takip edilmemesi veya takip oranının düşük olması, gençler arasında finansal olayların merak uyandırmadığı sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Ekonomi ve finans ile ilgili haberleri öğrenmek için öğrencilerin büyük çoğunluğunun (% 44,6) tv/radyo kanalını, % 22,8’inin sosyal medya araçlarını kullandığı görülmüştür. Bu sonuç, yayın organlarının gelişmekte olan bireyler için erişim aracı olarak popüler olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer taraftan araştırmaya katılan öğrencilerin % 14,9’u konu ile ilgili öğrenme eğilimlerinin olmadığını belirtmişlerdir. Alınan cevaplarla bireylerin çevresinden etkilenerek mi yoksa kendi ilgi ve araştırmasıyla mı bilgi sahibi olduğu da çıkarılabilir. Öğrencilerin finansal erişimlerinde, ekonomik olayları takip amaçlı dergi ve kitap aboneliği alışkanlıkları sorgulanmış ve % 94,’ünden hayır, % 5,7’sinden evet cevabı alınmıştır. Günümüz çağında teknolojinin her geçen gün gelişmesi ve sosyal araçların kullanım

alanının genişlemesi ile birlikte, kitap ve dergi okuma alışkanlığının azalması, abonelik gibi devamlılık arz eden faaliyetlerin azalmasında etkin rol oynamaktadır.

3.2. Finansal Tutum ve Davranışa Yönelik Bulgular

Öğrencilerin finansal erişime yönelik durumları ortaya konulduktan sonra, finansal okuryazarlık çalışmalarının önemli bir ayağını oluşturan finansal tutum ve davranışlarının belirlenmesine yönelik sonuçlar Tablo 3'te aktarılmıştır.

Gelişme çağında olan bireylerin, elde ettikleri parayı kısa vade mi yoksa uzun vadede mi yönettiklerine ilişkin soruya katılımcıların % 50'si tarafından günlük, % 38,1'i tarafından haftalık olarak cevap verilmiştir. Buradan hareketle öğrencilerin büyük bir çoğunluğunun kısa vadeli para yönetimine yönlendirildiği anlaşılmaktadır. Ailelerin para yönetimi konusundaki bu tutumu, çocuklarının ileriki yaşlarında özgüven eksikliği yaşamalarına sebep olabilmekte, üniversite çağında ailesinden uzakta yaşamaya başlayacak olan bireyin parasını ne kadar sürede değerlendireceği sorununa zemin hazırlamaktadır.

Yetişmekte olan neslin tutum ve davranışlarını ölçme amaçlı yöneltilen diğer bir soruda % 63,9'unun harcamalara öncelik verdiği, % 18,6'sının ise tasarruf eğiliminin daha ağır bastığı görülmüştür. Verilen cevaplarda, tasarrufa olan eğilimin bu derece düşük olmasının ya da olmamasının nedeni gelecek neslin finansal birikim ile ilgili yeterince bilgilendirilmesinin eksikliği olarak değerlendirilmektedir. Katılımcıların önemli bir kısmı (% 68) harçlıklarından kalan parayı nakit olarak tutmakta, geri kalan kısmı ise çeşitli birikim yolları ile değerlendirmektedir. Yastık altı olarak nitelendirilip biriken, ekonomik etkinliğe girmeyen finansal davranış şekillerinin bireylere küçük yaşta aşılandığı görülmekte, öğrencilerin % 5,5'inin parasını bankada muhafaza etmesi, küçük bir kısmının ise aile veya çevresi tarafından bilinçli olarak yönlendirildiğinin göstergesidir.

Diğer bir soruda elde edilen bulgulara göre öğrencilerin çoğunluğunun ellerindeki parayı uzun süre muhafaza etmeleri (% 44, % 20 ve % 4), beklenmedik harcamalara karşı tedbirli olduklarını göstermektedir. Diğer öğrencilerin ise, elindeki parayı kısa sürede tükettiği anlaşılmaktadır. Anketi yanıtlayan öğrencilerin % 40'ı bir sonraki harçlık dönemine gelmeden ailesinden tekrar para talebinde bulunurken, % 32,5'inin giderlerini kısması ve sahip olduğu parayı biriktirmesi, aynı yaş grubunda olan kişilerin ekonomik davranış ve tutumlarının farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Yetiştirilme tarzıyla yakından alakalı olan bu durumda, aileye birçok görev düşmektedir. Parasal yönden rahat bir ortam sunan aileler, çocuklarının tutumlarını yanlış yönlendirmekte, ileriki dönemlerinden yaşanması muhtemel finansal sıkıntılarına zemin hazırlamaktadırlar.

Sahip oldukları paranın yönetimi ile ilgili sorulan soru karşısında öğrencilerin % 55,2'si paralarını kendi yönettiği ve hedefler koyduğunu, % 21,6'sı hedef koyduğunu ve ulaştığını belirtmiştir. Buradan hareketle, öğrencilerin çoğunun para idaresine hakim olduğu görülmektedir. Öğrencilerin % 14,3'ü ise ailesine danışarak kararlar aldığını ifade etmiştir. Kişinin erken yaşta para idaresi üzerine verdiği kararlar ileriki dönemlerinde kendi bütçe

yönetimi bakımından büyük önem taşımaktadır. Bireyin kararları ve davranışları, finansal harcama ve tasarruflarının kontrolünü elinde tutan, ekonomik yaşamında kendine güvenen, ne istediğini bilen ve ekonomik farkındalığa erken yaşta ulaşabilen nesillerin yetişmesi bakımından önem taşımaktadır. Harcamalarının takibi, bireylerin yaptıkları giderlerin bilincinde olup olmadığı, sabit ve değişken giderlerinin farkındalığı ve bu giderlerinin, gelirlerine oranla ne şekilde karşılandığının anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

Diğer bir soruda, katılımcıların % 47,3'ü yapılan harcamaların bir kısmını takip ettiklerini, % 23,6'sı tamamını takip ettiklerini ve % 29,1'i ise yapılan harcamaları takip etmediklerini belirtmişlerdir. Yine ürünü satın alırken katılımcıların % 43,8'i ihtiyaçları doğrultusunda, % 27,2'si fiyatına bakarak alışveriş yaptıklarını belirtmişlerdir. Bireyin, aldığı ürünün ihtiyacı karşılaması ve piyasada bulunan ürünler arasında fiyat karşılaştırması yapabilmesi bilinçli bir tüketici olduğunun göstergesidir. İndirim ya da markasına bakılarak yapılan alışverişler, tüketicinin ihtiyaçlarına cevap vermiyor ise bilinçsizce yapılan harcamalar söz konusu olmaktadır.

Marka ve ambalaj büyüklüğüne bakarak fiyat karşılaştırılması sorulduğunda, öğrencilerin % 83,1'inin ilgilendiği ürünün piyasadaki değerinin farkında olduğu, % 16,9'unun ise farkında olmadığı görülmüştür. Ödeme yaptığı ürünün farkındalığında olan, değerini ölçebilen birey, tüketim malları piyasasına yön verebilmektedir.

Tablo 3: Finansal Tutum ve Davranışa Yönelik Bulgular

Değişken	Grup	Frekans (%)	Değişken	Grup	Frekans (%)
Harçlığı alma sıklığı	Günlük	406 (50,0)	Yeni harçlıktan önce paranın tükenme durumu	Daima	113 (13,9)
	Haftalık	309 (38,0)		Çok sık	143 (17,6)
	Aylık	65 (8,0)		Bazen	357 (44)
	Yıllık	8 (1,0)		Çok nadiren	163 (20,1)
	Almıyorum	24 (3,0)		Asla	36 (4,4)
Harçlığı değerlendirme	Tasarruf, sonra harcama	151 (18,6)	Ürün alırken dikkat edilen şey	Marka	177 (21,8)
	Harcama, sonra tasarruf	519 (63,9)		Fiyat	221 (27,2)
	Hepsini harcama	101 (12,4)		İndirim	58 (7,1)
	Yanıt yok	41 (5,1)		İhtiyaç	356 (43,8)
Harçlık almadan para tükenirse	Giderleri kısırım	264 (32,6)	Fiş/fatura saklama alışkanlığı	Her zaman	272 (33,5)
	Tasarruflarımı harcarım	161 (19,8)		Büyük miktarda alışverişlerde	401 (49,4)
	Borç alırım	62 (7,6)		Hayır	139 (17,1)
	Tekrar harçlık alırım	325 (40,0)			
Yeni Harçlık almadan kalan parayı değerlendirme	Harcarım	157 (19,3)	Harcamaları takip etme	Bir kısmını	384 (47,3)
	Nakit olarak saklarım	552 (68,0)		Tamamını	192 (23,6)
	Altın vb. alırım	32 (3,9)		Takip etmiyorum	236 (29,1)
	Banka hesabıma yatırırım	45 (5,5)	Fiyat karşılaştırması yapabilme	Evet	675 (83,1)
	Arkadaşlara borç veririm	26 (3,3)		Hayır	137 (16,9)

Satın alınan ürünlerin tutarlarını gösteren fiş ve faturanın muhafaza edilmesi, kişinin yaptığı harcamaların takibinde olması, kullandığı ürünün günlük, aylık ya da yıllık fiyat değişiminin farkına varması ve satın alma alışkanlığındaki değişimleri göstermesi bakımından önemlidir. Yapılan araştırma sonucuna göre, katılımcıların % 49,4'u büyük miktarlı alışverişlere, % 33,5'i ise bütün alışverişlere ilişkin fiş ya da faturaları saklamaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin % 17,1'inin ise fiş ya da fatura saklama alışkanlıkları bulunmamaktadır.

3.3. Finansal Bilgi Düzeyine Yönelik Bulgular

Öğrencilerin finansal erişime yönelik durumları ortaya konulduktan sonra, finansal okuryazarlık çalışmalarının bir başka önemli ayağını oluşturan finansal bilgi düzeylerinin belirlenmesine yönelik sonuçlar Tablo 4'te aktarılmıştır. Öğrencilerin finansal bilgi düzeyleri ölçülürken, hem ailelerinin finansal davranışları ya da bütçe koşullarına ilişkin bilgi sahibi olup olmadıkları ve hem de ekonomi ile ilgili bilgi ve kavramlara hakim olup olmadıkları ölçülmüştür.

Katılımcılara evlerinin kira mı yoksa kendi evleri mi sorusu yöneltildiğinde % 3,7'sinin kısmın 'Bilmiyorum' cevabını vermesi, iki ihtimali ön plana çıkartmaktadır. Bu durum; bireylerin, ailesinin finansal durum ya da gücünün hakkında bilgilendirilmemesi ya da konu hakkında ilgisinin olmadığı göstergesi olabilir. Genel olarak ailelerin tutum ve davranışları, çocuklarına da yansımaktadır.

Katılımcıların ailelerinin % 46,6'sı acil durumlar için tasarruf veya emeklilik için özel birikime sahipken, % 14,8'i sahip değildir. Aileler finansal koruma yöntemleri hakkında çocuklarını bilgilendirmeli, gerekli davranışları aşılamaları gerekmektedir.

Diğer bir soruda, katılımcıların % 54,2'sinin ailelerinin bütçe giderlerini bildiği, %33,3'ünün bir kısmı hakkında bilgi sahibi olduğu, % 12,6'sının konu hakkında bilgi sahibi olmadığı görülmüştür. Bireyin, aile bütçesi hakkında bilgi sahibi olmaması, ilgisizliği veya ailenin durumu kendisiyle paylaşmamasından kaynaklanabilir. Ailesel gider ve gelirleri hakkında çocuklarını bilinçlendirmeyen aileler, parasal harcamalar konusunda bilinçsiz ve sorumsuz bireylerin yetişmelerine neden olmaktadır.

Tüketim mallarındaki değişiklikler, altın, petrol, metal vb. fiyat değişimleri ya da enflasyon oranı kişilerin ekonomik durumunu yakından ilgilendirmekte, satın alma gücünde farklılıklar ortaya çıkarmaktadır. Bireylerin, ekonomilerini kontrol altına almak için finansal eğilimleri yakından takip etmeleri gerekir. Katılımcıların % 43,6'sı hiç bir eğilimi takip etmediğini belirterek, finansal olaylara olan ilgi eksikliğini ortaya koymuşlardır.

Kredi kartı, kişilerin nakit ihtiyacı doğduğunda ya da mal ve hizmet satın aldıklarında ödeme erteleme, taksitlendirme gibi durumlarda kullandığı, bankalardan temin edilen ödeme aracıdır. Kredi kartı kişilere, kullanım anında alım gücünü artırma özelliği sağlar. Katılımcıların % 21,8'i kredi kartı hakkında bilgi sahibi değilken, % 16,1'ine göre kredi kartı alım gücünü etkilememektedir. Kredi kartının bir ödeme aracı olduğu, doğu kullanıldığında hayatı kolaylaştırabileceği hakkında bireylerin bilgilendirilmesi gerekmektedir.

Katılımcılara fiyat indirimleri ile ilgili soru yöneltilmiş, indirim miktarı sonrası ürün fiyatının belirlenmesi talep edilmiştir. Öğrencilerin %76,4'ü doğru cevabı verirken, % 15,1'i yanılgıya düşmüştür. Katılımcıların % 8,5'i nakit ya da %'lik indirim hesabını yapamamış, soruyu yanıtlayamamıştır. Fiyat karşılaştırması yapabilmesi için, bireyin ekonomik faaliyetlere (alım-satım) katılımının teşvik edilmesi, çevre veya ailesi tarafından bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Gelirimiz sabitken, satın aldığımız ürün ya da hizmetlerin fiyat artışı, alım gücümüzü etkilediği gibi, caydırma etkisi de oluşturabilir. Öğrencilerin % 71,8'i bu fikre katılırken, % 18,8'i farklı görüşü savunmakta olup, % 9,4'ü konu hakkında bilgi sahibi olmadığını ifade etmişlerdir.

Diğer bir soruda katılımcılardan kendilerini, finansal okuryazar kişi olarak değerlendirilmeleri talep edildiğinde % 37,4'ü hiçbir bilgi ve becerilerin olmadığını, % 33,6'sı kendisini yeterli seviyede gördüğünü, % 28,9'u ise soruyu yanıtlamakta zorlandığını ifade etmişlerdir. Öğrencilerin kendilerini değerlendirmeleri adına aile, çevre veya okul alanlarında belirli testler, eğitimler düzenlenmeli, bilgi eksikleri giderilmelidir.

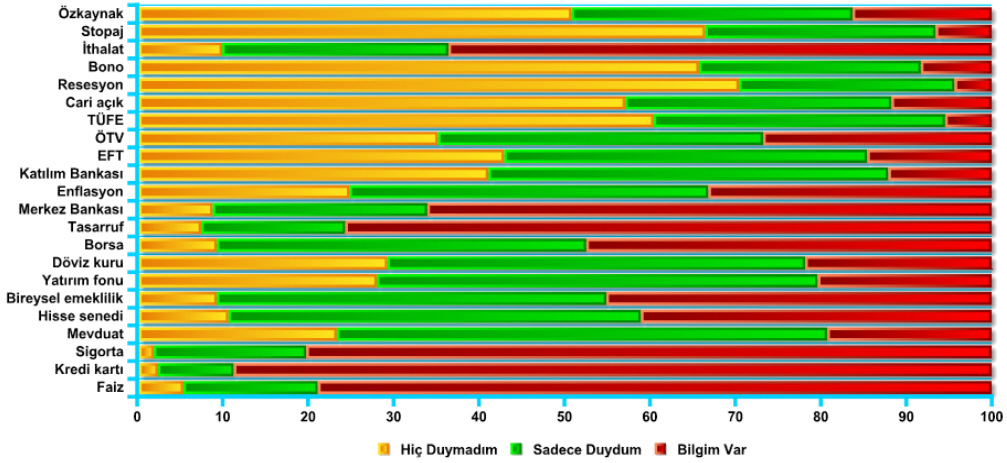
Tablo 4: Finansal Bilgi Düzeylerine Yönelik Bulgular

Değişken	Grup	Frekans (%)	Değişken	Grup	Frekans (%)
Ev mülkiyeti	Kira	229 (28,2)	Kredi kartı ve alım gücü ilişkisi	Arttırır	246 (30,3)
	Kendi evimiz	553 (68,1)		Arttırmaz	258 (31,8)
	Bilmiyorum	30 (3,7)		Etkilemez	131 (16,1)
		Bilgim yok		177 (21,8)	
Ailenin acil durumlar için özel birikimi	Evet	378 (46,6)	Ürün fiyatı ve alım gücü ilişkisi	Düşürür	583 (71,8)
	Hayır	120 (14,8)		Düşürmez	97 (11,9)
	Fikrim yok	314 (38,6)		Etkilemez	56 (6,9)
Aile bütçe gideri bilgisi	Evet	440 (54,2)		Bilgim yok	76 (9,4)
	Kısmen	270 (33,3)	Finansal okuryazar olarak değerlendirme	Evet	304 (37,5)
	Hayır	102 (12,5)		Hayır	273 (33,6)
		Cevaplayamıyorum		235 (28,9)	
Eğilim takip durumu	Enflasyon	49 (6,0)	Kredi çekme kararı	Araba	631 (77,7)
	Ürün fiyatları	283 (34,9)		Tatil	51 (6,3)
	Emtia fiyatları	126 (15,5)		Giyecek	75 (9,2)
Ürün indirimi hesaplama	Takip etmiyorum	354 (43,6)		Kişisel bakım	55 (6,8)
	50 TL'lik indirim	620 (76,4)			
	%10'luk indirim	123 (15,1)			
	Hesaplayamıyorum	69 (8,5)			

Öğrencilerin finansal bilgi düzeylerine ilişkin olarak yöneltilen diğer bir soru, kredi kullanım kararı ile ilgili olmuştur. Bu kapsamda öğrencilerin kredi çekme kararını öncelikle hangi ihtiyacı karşılamak üzere vereceğinden hareketle bilgiye dayalı doğru bir finansal davranış ortaya koyup koymadıkları belirlenmeye çalışılmıştır. Yöneltilen soru karşısında öğrencilerin % 77,7'si kendilerine uzun vadede fayda sağlayacak olan arabayı tercih etmiş, geri kalan kısmı ise kısa vadede tükenebilecek olan giyim, tatil ve kişisel bakım masrafla-

rını karşılamak üzere kredi çekme eğilimini ortaya koymuşlardır. Uzun vade yatırımı olan arabanın önemli ölçüde tercih edilmesi, yatırımlarını bilinçli bir şekilde değerlendirme özelliğine sahip kesimin fazla olduğunu göstermektedir. Bireylere, yaptıkları harcamaların uzun vadede kendilerine geri dönüşlerinin ne ölçüde olacağı konusunda bilgi verilmeli, doğru tercihlere yönelmesi için yol gösterilmelidir.

Finansal okuryazarlık çalışmalarında, finansal bilgi açısından tasarruf ve yatırım araçları ile genel ekonomiye ilişkin kavramlar konusundaki bilgi düzeyi araştırılan diğer bir konudur. Bu kapsamda yöneltilen sorulara araştırmaya katılan öğrencilerin vermiş oldukları cevaplar Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1: Finansal Bilgiye Yönelik Bulgular

Grafik 1’deki bulgulara göre öğrenciler genel ekonomi ile ilgili tasarruf, kredi kartı, faiz, enflasyon gibi bazı kavramlar konusunda büyük ölçüde bilgi sahibi iken, resesyon, cari açık, stopaj gibi diğer bazı kavramlar konusunda ve yatırım fonu, bono gibi yatırım araçları konusunda bilgi sahibi değillerdir.

3.4. Farklılık Analizlerine İlişkin Bulgular

Katılımcıların finansal erişim, finansal tutum ve davranış ile finansal bilgi düzeylerine ilişkin bulguların ardından, finansal okuryazarlık düzeylerinin öğrencilerin cinsiyet, okudukları sınıf ve lise türleri açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla farklılık analizleri yapılmıştır. Farklılık analizleri yapılırken iki grup (cinsiyet) arasındaki farklılıkları belirlemek için t testi ve ikiden fazla grup (sınıf, lise türü) arasındaki farklılıkları belirlemek için ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. T testi sonrası ortaya çıkan anlamlı farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek üzere frekans değerlerine, ANOVA sonrası belirlenen anlamlı farklılığın hangi gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere tamamlayıcı post-hoc analiz tekniklerine (Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği) bakılmıştır.

İlk olarak öğrencilerin finansal erişim durumlarının kişisel özellikleri açısından farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için farklılık analizleri yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 5’de aktarılmıştır.

Tablo 5: Katılımcıların Kişisel Özellikleri Açısından Finansal Erişim Durumları

	Cinsiyet t istatistik (p değeri)	Sınıf F istatistik (p değeri)	Lise türü F istatistik (p değeri)
Finansal Tutuma ve Davranışa Yönelik Sorular	0,383 (-0,702)	1,005 (-0,390)	2,431 (0,034)*
Ekonomi ve finans ile ilgili ilk terimleri nerede öğrendiniz?	5,645 (0,000)**	3,246 (0,021)*	1,873 (-0,097)
Ülkemizde ve Dünyada gelişen finansal olayları ne kadar sıklıkta takip ediyorsunuz?	1,624 (-0,105)	3,639 (0,013)*	1,229 (-0,293)
Ekonomi ve finans ile ilgili haberleri öğrenmek için aşağıdaki araçlardan hangilerini kullanıyorsunuz?	-0,477 (-0,633)	0,777 (-0,507)	0,586 (-0,711)

* 0,05 düzeyinde anlamlı, ** 0,01 düzeyinde anlamlı

Tablo 5’deki bulgulara göre;

- Öğrencilerin ekonomi ve finans terimleri ile ilgili ilk terimleri öğrendikleri kaynakların lise türleri açısından anlamlı derecede farklılaştığı görülmektedir. Bu durum, Anadolu Lisesi ve Fen Lisesinde öğrenim gören öğrencilerin finans ile ilgili ilk terimlerin aileden öğrenenlerin sayılarının Sosyal Bilimler Lisesi ve Ticaret Meslek Lisesinde öğrenim görenlere göre daha fazla olmasından kaynaklanmıştır. Bu sonuca göre Fen Lisesi ve Anadolu Lisesi öğrencilerin aileleri tarafından finansal konularda daha çok bilgilendirildikleri ifade edilebilir.
- Öğrenciler arasında cinsiyet ve okudukları sınıfa göre finansal olayları takip açısından anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Frekans değerleri ve Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği sonuçlarında hareketle, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre finansal olayların takibinde daha az ilgili olduğu, öğrenciler arasında yaş seviyesi yükseldikçe finansal olayların takibine yönelik ilgilerinin arttığı söylenilebilir.

Ekonomi ve finans ile ilgili haber kaynaklarının öğrencilerin sınıflarına göre anlamlı düzeyde farklılaştığı tespit edilmiştir. Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği sonuçlarından hareketle, ekonomi ve finans ile ilgili gelişmelerin takibinde yaş ortalaması yükseldikçe (daha yüksek sınıfta okuyan öğrenciler) aile ve sosyal çevrenin etkisinin azaldığı, bireylerin kendi iradesi ile bilgi edinmek adına tv/radyo ve sosyal medya araçlarına yöneldiği söylenilebilir.

Finansal erişim açısından öğrencilerin durumları değerlendirildikten sonra, öğrencilerin finansal tutum ve davranış durumlarının cinsiyetleri, okudukları sınıf ve lise türleri açısından farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için farklılık analizleri yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 6’da aktarılmıştır.

Tablo 6: Katılımcıların Kişisel Özellikleri Açısından Finansal Tutum ve Davranış Durumları

Finansal Tutuma ve Davranışa Yönelik Sorular	Cinsiyet t istatistik (p değeri)	Sınıf F istatistik (p değeri)	Lise türü F istatistik (p değeri)
Harçlığınızı ne sıklıkta alıyorsunuz?	-0,1034 (0,302)	5,279 (0,101)	6,707 (0,000)**
Harçlığınızı ne şekilde değerlendiriyorsunuz?	-0,081 (0,936)	0,051 (0,985)	0,539 (0,747)
Bir sonraki harçlığınızı almadan önce arda kalan paranız varsa bununla ne yaparsınız?	-1,842 (0,066)	0,660 (0,577)	1,745 (0,122)
Yeni harçlığınızı almadan önce elinizdeki para ne kadar sıklıkla tüketir?	-0,685 (0,494)	1,704 (0,165)	1,938 (0,086)
Bir sonraki harçlığınızı almadan önce paranız tükenirse genellikle ne yaparsınız?	1,379 (0,168)	0,483 (0,694)	2,735 (0,018)*
Para idaresi ile ilgili davranışınız aşağıdakilerden hangisidir?	-0,558 (0,577)	1,338 (0,261)	1,101 (0,359)
Günlük, aylık ya da yıllık harcamalarınızı takip eder misiniz?	-0,196 (0,845)	5,102 (0,002)**	1,989 (0,078)
Herhangi bir ürünü alırken nelere dikkat edersiniz?	1,254 (0,210)	2,668 (0,047)*	1,230 (0,293)
Bir markette fiyatlarına bakarak herhangi bir markada veya ambalaj büyüklüğünde fiyat karşılaştırmasını kolaylıkla yapabilir misiniz?	0,026 (0,979)	0,575 (0,632)	8,435 (0,000)**
Alışveriş yaptıktan sonra ödediğiniz tutarı gösteren fiş veya faturayı saklıyor musunuz?	-3,621 (0,000)**	0,637 (0,591)*	0,331 (0,895)

* 0,05 düzeyinde anlamlı, ** 0,01 düzeyinde anlamlı

Tablo 6'daki bulgulara göre;

- Harçlıkların değerlendirilmesi konusunda lise türleri açısından anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği sonuçlarına göre, Fen Lisesi ve Sosyal Bilimler Lisesinde öğrenim gören öğrencilerin harçlıklarını haftalık olarak değerlendirmesinin, geri kalan lise türlerinde öğrenim gören öğrencilerin ise harçlıklarını ağırlıklı olarak günlük değerlendirmelerinin bu farklılığa neden olduğu ifade edilebilir.
- Öğrencilerin bir sonraki harçlıklarını almadan ellerindeki parayı tükettiklerinde gösterdikleri davranış durumları lise türüne göre anlamlı derece de farklılık göstermiştir. Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği sonuçlarına göre, öğrencilerin genel olarak ailelerinden tekrar talepte bulunmayı tercih etmesinin, ancak Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Anadolu Lisesi öğrencilerine bakıldığında bu oranın daha da yüksek olmasının bu sonucu ortaya çıkardığı ifade edilebilir.

- Öğrencilerin sınıflarına göre harcamalarını takip durumları anlamlı derecede farklılık göstermiştir. Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği sonuçlarına göre, katılımcıların yaş ortalaması ilerledikçe harcamalarına olan takip eğilimlerinin arttığı görülmüştür. Bu bulguya göre bir değerlendirme yapılır ise öğrencilerin yaşı ilerledikçe sorumluluk bilincinin gelişmesi ile harcamalarını kontrol altında tutmak istedikleri söylenebilir.
- Öğrencilerin sınıflarına göre, ürün alırken dikkat ettikleri etkenler anlamlı derecede farklılık göstermiştir. Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği sonuçlarına göre değerlendirildiğinde, gelişmekte olan çağın yaş ortalamaları yükseldikçe marka alışkanlıklarının azaldığı ve alışverişlerini ihtiyaçları doğrultusunda gerçekleştirdiği ve bunun da öğrenim görülen sınıf açısından anlamlı bir farklılık ortaya çıkarttığı ifade edilebilir.
- Öğrencilerin lise türüne göre, ürün fiyatlarına bakarak herhangi bir markada veya ambalaj büyüklüğünde fiyat karşılaştırmasını yapabilme durumu yine anlamlı derecede farklılık göstermiştir. Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği sonuçlarına göre, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin, diğer lise türlerinde öğrenim gören öğrencilere göre fiyat farklılaştırması yapabilme durumları daha düşük çıkmış olup fiyat karşılaştırmalarında zorlandıkları görülmüş ve bu durumda istatistiki olarak anlamlı bir farklılık ortaya çıkarmıştır.
- Fiş veya fatura saklama alışkanlıkları hakkında bilgi edinmek amaçlı yöneltilen soru karşısında öğrenciler arasında cinsiyet ve okudukları sınıfa göre anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Frekans dağılımlarına göre, kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre alışveriş yaptıktan sonra ödenen tutarı gösteren fiş veya faturaları saklama alışkanlıklarının daha çok olduğu, aynı zamanda Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği sonuçlarına göre yaş seviyesi ilerledikçe saklama alışkanlıklarının arttığı görülmüştür.

Öğrencilerin finansal bilgi düzeylerinin cinsiyetleri, okudukları sınıf ve lise türleri açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için farklılık analizleri yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 7’de aktarılmıştır.

Tablo 7’deki bulgulara göre;

- Öğrencilerin lise türlerine göre, aile ekonomi durumu hakkındaki bilgi düzeyleri anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği sonuçlarına göre, Fen Lisesi ve Sosyal Bilimler Lisesi’nde öğrenim gören öğrencilerin diğer liselerde öğrenim gören öğrencilere göre ailesinin ekonomik durumuyla daha ilgili ve bilinçli olduğu görülmüştür.

Tablo 7: Katılımcıların Kişisel Özellikleri Açısından Finansal Bilgi Durumu

Finansal Bilgiyi Ölçmeye Yönelik Sorular	Cinsiyet t istatistik (p değeri)	Sınıf F istatistik (p değeri)	Lise türü F istatistik (p değeri)
Oturduğunuz ev kira mı yoksa kendi eviniz mi?	-0,801 (0,493)	0,977 (0,403)	5,021 (0,000)**
Ailenizin acil durumlara karşı tasarrufu veya emeklilik için özel birikimi var mıdır?	-1,206 (0,228)	0,601 (0,615)	4,218 (0,001)**
Ailenizin bütçe giderlerinin neler olduğunu biliyor musunuz?(kira, elektrik, su vb.)	1,683 (0,093)	0,940 (0,421)	6,050 (0,000)
Aşağıdaki eğilimlerden hangilerini takip ediyorsunuz?	2,785 (0,006)**	2,384 (0,068)	2,322 (0,042)
Kredi kartı sahibi olmak kişinin alım gücünü artırabilir mi?	0,652 (0,515)	1,446 (0,228)	2,310 (0,042)
Diyelim ki iki farklı mağazada satılan aynı TV modelini gördünüz. Başlangıç fiyatı 400 TL idi. Mağazalardan birisi 50 TL indirim yapmış diğeri de % 10 indirim yapmıştır. Hangi fiyat sizin için daha iyidir?	0,386 (0,700)	3,490 (0,015)*	10,754 (0,000)
Sizce gelirin sabitken, ürünlerin fiyatlarının artması alım gücünüzü düşürür mü?	-1,159 (0,247)	4,048 (0,007)**	8,814 (0,000)**
Kendinizi finansal okuryazar bir kişi olarak değerlendiriyor musunuz?	-0,205 (0,838)	1,001 (0,392)	0,612 (0,691)
Aşağıdaki seçeneklerden hangisini satın almak için kredi çekmek daha faydalıdır?	-3,240 (0,001)**	0,562 (0,640)	3,361 (0,005)**
Aileniz gelir ve giderlerin kaydını tutmaya alışkın mı? Aşağıdakilerden hangisi ailenizdeki uygulamaya en yakın düşüyor?	-1,201 (0,230)	0,900 (0,441)	0,927 (0,463)
Brüt ve net ücret arasındaki fark nedir?	2,429 (0,015)*	0,354 (0,786)	7,414 (0,000)**

* 0,05 düzeyinde anlamlı, ** 0,01 düzeyinde anlamlı

- Lise türüne göre öğrencilerin, ailelerinin acil durumlar için herhangi bir finansal önlemleri bulunup bulunmadığı durumları hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları anlamlı derecede farklılaşmaktadır. Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği sonuçlarına göre, Anadolu İmam Hatip Lisesi ve Fen Lisesine öğrenim gören öğrencilerin ailelerinin, beklenmedik giderler ve gelecek için daha bilinçli hareket etme oranının diğer liselerde öğrenim gören öğrencilerin ailelerine göre fazla olduğu görülmüştür. Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin ise ağırlıklı olarak ailelerinin ekonomik pozisyonları ile diğer öğrencilere göre daha ilgisiz olduğu görülmüştür.
- Bazı ekonomik göstergelere ilişkin eğilimlerin takip durumu öğrencilerin cinsiyetlerine göre anlamlı derecede farklılaşmaktadır. Frekans dağılımlarına bakıldığında kız öğren-

cilerin ekonomik değişkenlere ilişkin eğilimleri erkek öğrencilere göre daha az takip ettiği ve konuya olan ilgilerinin daha az olduğu görülmüştür.

- Ürünlerin fiyat durumları ile ilgili hesaplama kabiliyetlerinin öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıflara göre anlamlı derecede farklılaştığı görülmektedir. Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği sonuçlarına göre bu duruma, öğrenciler arasında yaş seviyesi yükseldikçe ürünlerin fiyatlarını hesaplayamama ya da yanlış hesap yapma olasılığının düşmesinin neden olduğu ifade edilebilir.
- Ürün fiyatları ile alım gücü ilişkisine yönelik yöneltilen soru karşısında, öğrenciler arasında okudukları sınıfa ve lise türüne göre anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği sonuçlarına göre, öğrenciler arasında yaş ortalaması yükseldikçe, satın alma gücü farkındalığının arttığı gözlenmiştir. Bu kapsamda lise türleri karşılaştırıldığında ise, Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ve Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde öğrenim gören öğrencilerin konu ile ilgili bilgi eksikliğinin diğer lise türlerinde öğrenim gören öğrencilere göre daha çok olduğu görülmüştür.
- Kredi çekme kararı konusunda yöneltilen soru karşısında öğrenciler arasında cinsiyet ve lise türüne göre anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Scheffe çoklu karşılaştırma tekniği sonuçlarına göre, Anadolu Lisesi ve Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin diğer öğrencilere göre, araba dışında kalan tatil, giyecek ve kişisel bakım masraflarını karşılamada kredi çekme eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Cinsiyet farklılığı açısından değerlendirildiğinde ise kız öğrencilerin araba dışındaki ihtiyaçlar için kredi çekme eğilimlerinin daha fazla olduğu görülmüştür.
- Net ve brüt ücret arasındaki farklılık üzerine yöneltilen soru karşısında öğrenciler arasında cinsiyet ve lise türüne göre anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, kız öğrencilerin erkek öğrencilere nazaran soruyu yanıtlamakta zorluk çektiği görülmüştür. Liseler arası farklılıklar değerlendirildiğinde ise Anadolu İmam Hatip ve Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi öğrencilerinin diğer liselerde öğrenim görenlere oranla ekonomi terimlerini tanımada daha az bilinçli olduğu görülmüştür.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Finansal okuryazarlık, yatırım, harcama, tasarruf, bütçe, finansal araçlar gibi birçok finansal yönetim unsurlarını barındıran bir kavram olmasından dolayı birçok ülkede araştırma ve çalışmalarda yerini almışken, özellikle maddi ve manevi sorumlulukların yavaş yavaş üstlenilmeye başlandığı gelişme çağındaki lise öğrencileri üzerine konu ile ilgili yapılan araştırmalar son derece sınırlıdır. Yetişmekte olan nesil üzerinde finansal okuryazarlık kavramının farkındalığını arttırmak ve finansal konularda davranışlarının şekillenmesine etki etmesi bakımından son derece önemli olduğundan dolayı bu araştırmada, Trabzon Ortahisar ilçesinde öğrenim gören lise öğrencilerinin finansal okuryazarlık düzeyleri araştırılmıştır.

Çalışmada finansal okuryazarlık; finansal erişim, finansal tutum ve finansal davranış ve finansal bilgi bakımından araştırılmıştır.

Finansal bilgi ve tutumlardaki cinsiyetlere göre değişen farklılıklar, kadın ve erkeklerin öğrenme konusundaki heveslerinin ve yatkınlıklarının derecesini etkileyebilmektedir. Kadınlar finansal bilgi ve becerileri konusunda kendilerine daha az güvenme, finansal risklerden daha fazla kaçınma ve bir şekilde finansal konulara erkeklerden daha az ilgi duyma eğilimindedir. Lise öğrencileri üzerinde yapılan bu çalışmada da, ekonomi ile ilgili gelişme ve bütçe giderlerinin takibi ile ekonomiye bağlı olarak değişen eğilimlere olan ilgi oranları erkek öğrenciler arasında daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğrenciler arasında yaş ortalaması yükseldikçe verilen doğru cevap oranlarının arttığı görülmektedir. Lise türü olarak bakıldığında ise değişken sonuçlar elde edilmiş olmakla birlikte, liseler arası eğitim farklılığı ile bağdaştırılamamaktadır. Bu sonuç, henüz finansal sorumlulukların üstlenilmediği ve finansal davranışlarının, finansal bilgi düzeylerinden çok etkilenmediği çağda olan, harcadıkları parayı kendi imkânları ile kazanmayan bireyler üzerinde çalışma yapıldığından kaynaklandığı söylenebilir.

Bireylerin, finansal tutum ve davranışlarının bilgi temelli kararlara dayalı şekillenmesi ekonomik sistemin sağlıklı bir biçimde işleyebilmesine yol açacaktır. Finansal sistemin etkinliği ve bireylerin finansal konularda farkındalığının artırılması ancak finansal okuryazarlık eğitimi ile sağlanmaktadır. Finansal eğitim programlarının nasıl tasarlanması ve hedef kitleye yararlı olabilecek şekilde nasıl uygulanması gerektiği konusunda çalışmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Bu araştırma konularının okul müfredatı ve okul dışı programlar olarak düşünülmeli gerekmektedir. Finansal eğitim programlarının kısa vadede sınırlı etkileri olduğu düşünülmeye karşın, uzun vadede işlerlik kazanacağı belirtilmektedir. Bu nedenle finansal eğitim programları uzun vadeye hizmet etse de, kısa vadeli programlar için aktif yöntemler geliştirilmelidir. Bunu gerçekleştirebilmenin yolu, daha özel hedef kitlelere yönelik, farklı ihtiyaçlara yanıt verebilecek, bilgilenmenin yanında uygulamalar hakkında somut öneriler sağlayabilecek programlar geliştirilmesidir. İhtiyaçlara göre geliştirilmiş finansal eğitim, bireylerin ekonomik ve finansal faaliyetlere katılma, etkili finansal karar alma ve gelecek planlamalarında daha bilinçli tutum ve davranış sergilemesinde katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak, finansal okuryazarlık toplumun her kesimini ilgilendiren bir konu haline gelmekle birlikte, gençlerin konu ile ilgili bilinçlendirilmesi ayrı bir hassasiyet taşımaktadır. Özellikle üniversite eğitimine başlanmadan önce en geç lise seviyesinde bireylerin temel finansal okuryazarlık düzeylerini kazanmaları önem arz etmektedir. Genç nesilin, üniversite ya da iş hayatına başlamadan önce finansal konularda bir takım bilgiler sahibi olması, finansal anlamda geleceği için sağlam temeller atmasını sağlayacaktır. Kişisel finansal yönetimini başarılı bir şekilde gerçekleştirmesi hem birey hem de ülkelerin finansal refahı açısından son derece önemli olacaktır. Zira temel finansal kavramları bilen, finansal okuryazarlık seviyesi sürekli yükselen bireyler finansal refahın sağlanmasında büyük rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ansong, A. & Gyensare, M. A. (2012). Determinant of University Working-Students' Financial Literacy at the University of Cape Coast, Ghana, *International Journal of Business and Management*, 7(9), 126-133.
- Bacova, M., Concova, M. & Bricova, Z. (2013). Financial Literacy Of Students in Slovak Republic, *The 7th International Days of Statistics and Economics*, 9(3), 51-60.
- Bernheim, D.B., Garrett, D.M. & Maki, D.M. (2001). Education and Savings: The Long-Term Effects of High School Financial Curriculum Mandates, *Journal of Public Economics*, 80(3), 435-465.
- Borden, L. M., Lee, S.A., Serido, J. & Collins, D. (2008). Changing College Students' Financial Knowledge, Attitudes, and Behavior through Seminar Participation, *Journal of Family and Economic Issues*, 29(1), 23-40.
- Bowen, C. F. (2002). Financial Knowledge of Teens and Their Parents, *Financial Counseling and Planning*, 13(2), 93-102.
- Capuano, A. & Ramsay I. (2011). *What Causes Suboptimal Financial Behaviour? An Exploration of Financial Literacy, Social Influences and Behavioural Economics*, *Financial Literacy Project*, Research Report, The University of Melbourne, 220.
- Chen, H. & Volpe, R. P. (1998). An Analysis of Personal Finance Literacy Among College Students, *Financial Services Review*, 7(2), 107-128.
- Civan, M. & Cenger, H. (2010). Finansal Yönetim Dersini Almış Öğrencilerin Finans Eğitimi Beklentilerini Ölçmeye Yönelik Yapılan Bir Çalışma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 46(4), 84-99.
- Cole, S, Sampson, T. & Zia, B. (2008). Money or Knowledge? What Drives The Demand for Financial Services in Developing Countries?, *Harvard Business School Working Paper*, 9(17), 1-51.
- Courchane, M. & Zorn, P. (2005). Consumer Literacy and Creditworthiness, http://www.chicagofed.org/digital_assets/others/events/2005/promises_and_pitfalls/paper_literacy.pdf (11.04.2014).
- Cude, J. B., Frances, C.L., Angela, C.L., Kaci, M., Emily, L. Loren, M. & Krisanna, M. (2006). College Students and Financial Literacy: What They Know and What We Need to Learn, *Eastern Family Economics and Resource Management Association Conference 2006*, 102-109.
- Danes, S.M., Catherine, H.C. & Laurie, B. (1999). Financial Planning Curriculum for Teens: Impact Evaluation, *Financial Counseling and Planning*, 10(1), 25-37.
- Duca, J.V. & Kumar, A. (2014). Financial Literacy and Mortgage Equity Withdrawals, *Journal of Urban Economics*, 80, 62-75.
- Ergün, B., Şahin, A. & Ergin, E. (2014). Finansal Okuryazarlık: İşletme Bölümü Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(34), 847-864.

- Garcia, M.T.M., Barros, C. & Silvestre, A. (2011). Saving Behaviour: Evidence from Portugal, *International Review of Applied Economics*, 25(2), 225-238.
- Gathergood, J. (2012). Self-Control, Financial Literacy And Consumer Over-Indebtedness, *Journal of Economic Psychology*, (33), 590-602.
- Hilgert, M.A. & Jeanne, M.H. (2003). Household Financial Management: The Connection between Knowledge and Behavior, *Federal Reserve Bulletin*, 89(7), 309-322.
- İbrahim, E.M. & Alqaydi, R.F. (2013). Financial Literacy, Personal Financial Attitude, and Forms of Personal Debt Among Residents of the UAE, *International Journal of Economics and Finance*, 5(7), 126-138.
- Japelli, T. (2010). Financial Literacy: An International Comparison, *Netspar Discussion Papers*, (64).
- Jorgensen, B.L. & Savla, J. (2010). Financial Literacy of Young Adults: The Importance of Parental Socialization, *Family Relations*, 59(10), 341-478.
- Klapper, L., Lusardi, A. & Panos, G.A. (2013). Financial Literacy and Its Consequences: Evidence from Russia during the Financial Crisis, *Journal of Banking & Finance*, 37, 3904-3923.
- Louw, J., Fouche, J. & Oberholzer, M. (2013). Financial Literacy Needs Of South African Third-Year University Students, *International Business & Economics Research Journal*, 12(4), 439-450.
- Lusadi, A. & Mitchell, S.O. (2009). How Ordinary Consumers Make Complex Economic Decisions: Financial Literacy and Retirement Readiness, *National Bureau of Economic Research Paper*, No: 15350.
- Mahdzan, N.S. & Tabiani, S. (2013). The Impact of Financial Literacy on Individual Saving: An Exploratory Study in the Malaysian Context, *Transformations in Business & Economics*, 12(28), 41-55.
- Mandell L. (2008). The Financial Literacy of Young American Adults: Results of the 2008 National JumpStart Coalition Survey of High School Seniors and College Students, *Jumpstart Coalition*, Washington, USA.
- Mandell, L. & Klein, L.S. (2009). The Impact of Financial Literacy Education on Subsequent Financial Behavior, *Journal of Financial Counseling and Planning*, 20(1), 15-24.
- NCEE (National Council on Economic Education). (2005). *What American Teens & Adults Know About Economics*, New York, USA.
- Nicolini, G., Cude, B.J. & Chatterjee, S. (2013). Financial Literacy: A Comparative Study Across Four Countries, *International Journal of Consumer Studies*, (37), 689-705.
- OECD (Organization for Economic Cooperation and Development). (2005). *Improving Financial Literacy: Analysis of Issues and Policies*, Paris, OECD.
- Pahnke, L. & Honekamp, I. (2010). *Different Effects of Financial Literacy and Financial Education in Germany*, University of Bamberg, Chair in Economics, Especially Empirical Microeconomics Graduate Thesis.

- Robb, C.A. & Sharpe D.L. (2009). Effect of Personal Financial Knowledge on College Students' Credit Card Behavior, *Journal of Financial Counseling and Planning*, 20(1), 25-43.
- Robb, C. & Woodyard, A.S. (2011). Financial Knowledge and Best Practice Behavior, *Journal of Counseling and Planning*, 22(1), 60-70.
- Rosacker, K.M., Ragothaman, S. & Gillispie, M. (2009). Financial Literacy of Freshmen Business School Students, *College Student Journal*, 43(2), 391-399.
- Rutledge, S. (2009). Improving Protection in Financial Services for Russian Consumers, *Europe and Central Asia Knowledge Brief*, 13, 1-5.
- Sargül, H. (2014). A Survey of Financial Literacy Among University Students, *The Journal of Accounting and Finance*, (64), 207-224.
- Shambare, R. & Rugimbana, R. (2012). Financial Literacy Among the Educated: An Exploratory Study of Selected University Students in South Africa, *Feature Article*, 54(4), 581-590.
- Stewart, F. (2006). Financial Education and Pensions, Private Pension Unit OECD, New Delhi, India, <http://www.oecd.org/dataoecd/31/3/37396764.pdf>, (20.10.2015).
- Temizel, F. (2010). *Mavi Yakalılarda Finansal Okuryazarlık*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Temizel, F. & Bayram, F. (2011). Finansal Okuryazarlık: Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi (İİBF) Öğrencilerine Yönelik Bir Araştırma, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 73-86.
- Valentine, G.P. & Khayum, M. (2005). Financial Literacy Skills of Students in Urban and Rural High Schools, *The Delta Pi Epsilon Journal*, 47(1), 1-10.
- Varcoe, K.P., Martin, A., Devitto, Z. & Go, C. (2005). Using A Financial Education Education Curriculum For Teens, *Financial Counseling and Planning*, 16(1), 63-71.
- Williams, T. (2007). Empowerment of Whom and for What? Financial Literacy Education and the New Regulation of Consumer Financial Services, *Law & Policy*, 29(2), 226-256.
- Worthington, A.C. (2006). Predicting Financial Literacy in Australia, *Financial Services Review*, 15(1), 59-79.

ALİ ŞİR NEVÂÎ VE HÜSEYİN BAYKARA'NIN MANZUM ESERLERİNE GÖRE KLASİK ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE İKİLEMELER*

HANDIADYOINS ON CLASSICAL CHAGATAI TURKISH ACCORDING TO POETICAL WORKS OF ALI ŞİR NEVÂÎ AND HÜSEYİN BAYKARA

Araştırma Makalesi
Research Paper

Serpil SOYDAN**

Öz:

Çağatay Türkçesi, 15. yüzyılın başlarından 20.yüzyılın başlarına kadar hem yazı hem de konuşma dilinde kullanılmıştır. Karadeniz, Kafkas Dağları, Hazar Denizi ile İran'ın kuzey ve doğusuna kadar uzanan geniş bir alana yayılan Çağatay Türkçesi, Türk dili çalışmalarına kaynaklık edecek zengin dil malzemelerini içerisinde barındırmaktadır. Bu zengin dil malzemesinin içerisinde yer alan ikilemelerin, dilin takip edilebilen diğer dönemlerinde olduğu gibi Çağatay Türkçesi Döneminde de anlatım gücünü artırmak amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

Çalışmanın amacı, Çağatay Türkçesi dönemi eserlerinde kullanılan ikilemelerin köken, yapı, anlam, görev ve işlev bakımından nasıl kullanıldığını tespit etmektir. Bu çalışmada Ali Şir Nevâî'nin divan ve mesnevileri ile Hüseyin Baykara'nın divanı taranarak ikilemeler incelenmeye çalışılmıştır. İkilemeler; köken, anlam, yapı, görev, işlev açısından değerlendirilmiştir. İkilemelerin anlamlarını verebilmek için beyit açıklamasına da yer verilmiştir. İkileme konusunda yapılan önceki çalışmalar, Yeni Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Türkiye Türkçesi Dönemlerine ait eserlerin incelenmesidir. Bu çalışma ile Çağatay Türkçesi Dönemi eserlerinde ikileme türündeki dil malzemesi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İkilemeler, Çağatay Türkçesi, yapı, anlam, işlev.

Abstract:

Chagatai Turkish was used in both written and oral language from 15th century to the beginning of 20th century. Chagatai Turkish which was used in many regions like the Black-Sea region, the Caucasus Mountains, Caspian Sea Region and northern and eastern part of Iran has made up of many important features that can shed a light on Turkish language. Handiadyoins are one of those important features which were used to emphasize meaning in Chagatai Turkish Period as in the other periods.

This study aims to find out the origin, structure, meaning, duty, function of handiadyoins used in Chagatai Turkish poetical works. With this aim, the masnavi and divan of Ali Şir Nevâî and the divan of Hüseyin Baykara were analysed in this study. Handiadyoins have been evaluated in terms of origin, structure, meaning, duty and function. It was also given samples from couplet to give the meaning of the handiadyoins. The previous studies on handiadyoins were selected from different Turkish languages like New Uighur Turkish Language, Karakhanid Turkic Language, Khorezmian Turkic Language and Turkish used in Turkey. With this study, handiadyoins type language material will be tried to be revealed in Çağatay Turkish period works.

Keywords: Handiadyoins, Chagatai Turkish, structure, meaning, function.

* Makale Gönderim Tarihi: 16.07.2017

Makale Kabul Tarihi: 20.11.2017

** Yrd. Doç. Dr. Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, srp_syd78@hotmail.com, orcid.org/0000-0001-7180-8769

GİRİŞ

Türk dilinin ilk gramer sözlüğü olan Divânu Lûgati't Türk'te Kaşgarlı Mahmut, Türkler arasında Oğuzların kelimeleri, ikilemeli olarak kullandığını belirterek,

“Bilinmelidir ki Oğuzların dili incedir, Türklerin birisi asıl ve kök, öbürü takıntı olmak üzere çift olarak kullandıkları her bir ismin ve fiilin Oğuzlar takıntı olanını kullanırlar. Halbûki öbür Türkler, bunu tek olarak söylemezler. Söz gelimi, Türkler bir şeyi kattıkları zaman kattı kardı, derler. Burada kök olan kattı'dır. Kardı kelimesi takıntıdır. Oğuzlar bir şeyi bir şeyle karıştırdıkları zaman kardı deyip asıl olanı bırakırlar. Yine böyle Türkler edhgü yawlak derler, iyi kötü demektir. Edhgü = iyi, yawlak = yawuz, kötü, anlamındadır. Bu ikisini birlikte kullanırlar. Tek olarak birisini kullanmazlar. Oğuzlar ise bunları tek, yalnız olarak tanırlar.” açıklama ve örneklerini vermektedir (Atalay, 1998: 432).

Hatipoğlu (1981: 9), Korkmaz (2010: 123), Muharrem Ergin (1985: 335-336), Hamza Zülfikar (1995: 161)'ın çalışmalarında ve Dilbilim Terimleri Sözlüğünde (DTS 1988: 125) ikileme¹ kavramıyla ilgili ortak tanım şöyledir: İkileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karşıt olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır.

O. F. Sertkaya, “Maitrisimit Nom Bitig” isimli tanıtma yazısında (1986: 265), Avrupa dillerinde “*hendiadyoin*” teriminin kullanımına yer vererek Türk dilindeki farkına şöyle işaret eder:

Avrupa dillerinde sadece “*antonim*” denilen, birbirini tamamlayan kelimeler “*hendiadyoin*” kabul edilmektedir. Örneğin ana baba “*ebeveyn*”. Buna karşılık “*sinonim (kompositum)*” denilen, aynı manada olan veya aynı manaya gelen iki ayrı kelime ile birbirinin karşılığı veya zıddı olan iki ayrı kelime, Avrupa dillerinde “*hendiadyoin*” olarak kabul edilmemektedir.

Sertkaya, Türk dilindeki *hendiadyoin* anlayışını şu sözlerle dile getirir (1986: 265):

Mesela Türkçede “ikileme” şeklinde isimlendirilebileceğimiz (Eski Türkçe öğ üang “ana baba”) “*ebeveyn*” antonimi ile Türkçede “ikizleme” şeklinde isimlendirilebileceğimiz öğ ana (ana ana) “ana” sinonimi (kompositum), bugüne kadar Türkçede *hendiadyoin* olarak kabul edilmiştir. Yani karı koca “evli çift”, konargöçer “göçebe” vs. gibi “antonimler” ve yorgun argın, delik deşik, bitmek tükenmek vs. gibi “sinonim”ler (kompositum) ile birbirinin karşılığı veya zıddı olan gece gündüz “daima”, var-yok -varı-yoğu- “eşyası” vs. gibi söyleyişler, Karl Foy'dan beri Türkçede *hendiadyoin* olarak tavsif edilmişlerdir.

¹ İkilemeler üzerine pek çok çalışmalar yapılmıştır. Bu konuyu ele alan hem yabancı hem Türk bazı araştırmacılarımız şunlardır: H. Eren (1949: 283-286), H. Marchand (1952: 60-69), A. Tietze (1966: 423-429), M. A. Ağakay (1953: 189-191; 1988: 97-104), S. Çağatay (1978: 29-66), Z. K. Ölmez (1997-19-40), G. Sev (2004: 497-510), F. Toprak (2005: 277-292), M. D., Erdem (2005: 189-225), İ., Ulutaş (2007: 1-15), K. Üstünova (1996: 464-470), L. Karahan (2014: 75-84), N. Akyalçın (2014: 183-194), H. Yıldız (2011: 41-46), Atmaca, E., Kral, Ö. F. (2015), Tuna, O. N. (1948). “Türkçede Tekrarlar”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, TDED, C.3, S.1-2, İstanbul, 429-447vb.

Bu terim için genellikle araştırmacılar, *ikileme* (Hatiboğlu, 1981; Tekin, 1998; Hengirmen, 1999; Abik, 1997; Vardar, 2002; Korkmaz, 1992; Tuna, 1986; Kargı Ölmez, 1997; Bayraktar, 2005; Sev, 2004; Erdem, 2005; Öztürk, 2008; Alkaya, 2008), *ikilemeli ad* (Atabay vd., 1983), *tekrar* (Tuna, 1949-1950; Ergin, 2012; Gülensoy, 2010), *ikiz kelime* (Eren, 1949), *bağlam öbeği* (Banguoğlu, 1986), *kelime koşması* (Ağakay, 1954), *yinelemeler* (Karaağaç, 2012), *tekrar grubu* (Karahan, 2012), *ikizleme* (Ağakay, 1953; Gencan, 2001) gibi kavramlar kullanılmıştır.

O. N. Tuna, “tekrarlar” (1948: 429-447), S. Çağatay, “hendiadyoin” (1978: 29-66), T. N. Gencan, ikilemeler yanında “ikizlenmeler” (1979: 193) başlığı altında da konuyu işler. Z. Korkmaz (2010: 123-124), ikilemenin yanında “tekrarlama” terimine de yer verir. H. Ediskun (1996: 154-155), bileşik sıfatlar bahsinde, konuyu “yansımaların yinelenmesi” maddesinde değerlendirir.

Bu tanımlardan yola çıkarak ikilemeler, dilin anlatım gücünü, akıcılığını, zenginliğini artırmak amacıyla farklı köklerde eş, yakın, zıt anlamlı veya ön, iç, son ses benzerliği olan kelimelerin tekrarıyla, kelimelerin aldığı benzer ya da farklı eklere göre şekillenerek meydana gelen ve zaman içinde kullanılarak kalıplaşan sözlerdir, şeklinde tanımlanabilir.

Yukarıdaki tanımlar ve adlandırmalar ışığında Çağatay Türkçesinin Klâsik Dönem Eserlerindeki ikilemeler incelenirken Saadet Çağatay, Ercan Alkaya, Vecihe Hatipoğlu, Funda Toprak, Gülsel Sev, Serkan Şen, Nimet Ceylan'ın bu konudaki çalışmalarında yer alan tasnifler esas alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmaların arasında az çok farklılıklar olsa da ortak yönü ikilemelerin ses, yapı, köken, anlam, kullanılış, işlev, görev bakımından değerlendirilmeye çalışılmasıdır. Bu çalışmada tasnif yaparken bu özellikler dikkate alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada Çağatay Türkçesinin Klâsik Döneminde eser vermiş olan Ali Şir Nevâî'nin divân ve mesnevileri ile Hüseyin Baykara'nın divânı taranarak ikilemeler; köken, yapı, anlam, görev ve işlevine göre değerlendirilmiştir: Taranan eserlerden tespit edilen ikileme örnekleri ve tasnifler şöyledir:

1. Aynen Tekrarlar

1.1. Köken: Türkçe

Yapı: Basit isim

Anlam: Gerçek (temel) anlam

Görev: Ünlem

İşlev: Pekiştirme

Şehd-i lebi tâbdın çuruştı

Yok yok birbiririge yapuştı (LM XXXV/3214)

(Dudağının balı sıcaktan tamamıyla kurudu. Yok yok! Birbirine yapuştı.)

Görev: Zarf**İşlev: Pekiştirme**

Bilingey diyilgenge **bir bir** işi

Ki halk itmedi tiñgri andak kişi (Sİ XV/999)

(İşi bir bir denildiğinde bilinecek. Tanrı onun gibi insan yaratmadı.)

Görev: Zarf**İşlev: Pekiştirme**

Sin kıyaş birle münâsib-sin oyunda hûblar

İkki ikki çünkü kirgeyler ataşıp yâr yâr (BV 158/3)

(Oyunda sen, güneş ile eşitsin[uygunsun.]. Sevgili sevgili ile atışıp iki iki girecekler.)

Görev: Zarf**İşlev: Pekiştirme**

‘Ulûm evrâkı çün bir bir yapıldı

Dil-âverlik silâhı meyli kıldı (FŞ XIII/60)

(İlimlerin yaptıkları **bir bir** kapandı. Yiğitlik silahı eğildi.)

Görev: Zarf**İşlev: Abartma**

Tapıştılar çü birbirini soruşup

Besî yağlaştılar **kîb kîb** körüşüp (FŞ LII/90)

(Birbirlerine soru sormak için buluştular. Çok çok görüşüp çok fazla ağlaştılar.)

Görev: Sıfat**İşlev: Pekiştirme**

Kara kara müje hancerlerin itirmek işiñg

Hayât naḥlini kisken kıya kıya bakışıñg (FK 353/1)

([Senin] için hayat fidanımı kesen sert, öldüresiye bakışını, kara kara kirpik hancerlerini keskinleştirip bilemek...)

Görev: Zamir**İşlev: Pekiştirme**

Mañgadur bir peri maḥlûb ü zâhid hûrğa tâlib

Kaçan şöhet çıkışkay çünkü **min-min** tilbe ol ebleh (BV 574/7)

(Her ne zaman sohbetle tutuşsak çünkü ben ben deli o ahmak, istenilen bir peri banadır ve zâhid cennet gözlüye talip.)

1.2. Köken: Türkçe

Yapı: Basit fiil

Anlam: Gerçek (temel) anlam

Görev: *Fiil*

İşlev: *Pekiştirme*

Kil kil ay kurbân köngül ol kaşı ya mihrin unut

Çün vefâdın tartılırsin hem barıp bir gûşe tut (GS 75/1)

(Ey kurban gönül, gel gel, o kaşı yay sevgilini unut. Çünkü söz vermekten çekinirsin varıp da bir köşe tut.)

1.3. Köken: Türkçe

Yapı: Basit fiil (zarf-fiil eki almış)

Anlam: Gerçek (temel) anlam

Görev: *Zarf*

İşlev: *Pekiştirme*

Ɔara Ɔara müje Ɔancerlerin ititmek işiñg

Ɔayât naħlini kiskan **kıya kıya** bakışiñg (FK 353/1)

([Senin] işin kara kara kirpik hançerlerini keskinleştirip bilemek, bakışın, hayat fidanını öldürerek [ince ince] doğrayıp kesen...)

1.4. Köken: Türkçe

Yapı: Türemiş fiil (Zarf-fiil eki almış)

Anlam: Gerçek (temel) anlam

Görev: *Zarf*

İşlev: *Abartma*

Yıgılay yığılay izin erişti

Ol yerde yetiştii kim yetiştii (LM XXIX/2629)

(Ağlaya ağlaya izine ulaştı, yetiştiiği o yere ulaştı.)

1.5. Köken: Arapça

Yapı: Basit isim

Anlam: Gerçek (temel) anlam

Görev: *Ünlem*

İşlev: *Abartma*

Yitilmiş **Allah Allah** ni kâmet ol kâmet

Ki ‘âlem ehliga saldı kıyâmet ol kâmet (NŞ 84/1)

(Allah Allah! O boy nasıl bir boy ki uzamış, dünya ehline bela salmış.)

Görev: Sıfat

İşlev: Pekiştirme

Def a def a gül saçılıydur gül-efşân bağıda

Kim miniñg gül-gûn yaşımdın **katre katre** kan irür (NŞ 179/2)

(Gül saçan bağında pek çok defalar gül saçılacaktır ki benim gül renkli gözyaşım damla damla kandır.)

Görev: Sıfat

İşlev: Pekiştirme

Ügülgen nâfedin ħar-vâr ħar-vâr

Tögülgen müşk ħöd **anbâr anbâr** (FŞ XIX/26)

(Toplanan yığın yığın kokudan anber anber dövülen misk kendisidir.)

Görev: Zarf

İşlev: Pekiştirme

Hatı ki **hat hat** asılmışdur imdi ol rûhdın

Ni rûh dimen yüzini kim boluptur ol rûh rah (NŞ 113/5)

(O yanaktan şimdi ayva tüyleri ki sıra sıra asılmıştır. Bu nasıl yanak demeyin çünkü o yanak yol olmuştur.)

Görev: Zarf

İşlev: Pekiştirme

Ķum imes Bathâ’da kim mihr cemâliñg hecridin

Zerre zerre cismi bir birdin töküldi gam ara (GS 7/7)

(Mekke’deki kum değil ki güneş yüzünün ayrılığında gam içinde cismi birbirinden zerre zerre döküldü.)

Görev: Zarf

İşlev: Abartma

Defea defea gül saçılıydur gül-efşân bâgıda

Kim miniñg gül-gûn yaşımdın katre katre kan irür (NŞ 179/2)

(Gül saçan bağında pek çok defalar gül saçılacaktır ki benim gül renkli gözyaşım damla damla kandır.)

1.6. Köken: Farsça

Yapı: Basit isim

Anlam: Gerçek (temel) anlam

Görev: *Zarf*

İşlev: *Pekiştirme*

Alıp bir bir yonulgan hâreni çüşt

Töşep ol **tahta tahta** taşnı rüş (FŞ XXXIII/26)

(Bir bir yolunan dikenini düzgün alıp o taşı, tahta tahta döşeyerek doğru yolu bulur.)

Görev: *Zarf*

İşlev: *Pekiştirme ve abartma.*

Halâve ni ta' rîf itey reng reng

Pişürmekte şeker-i zîb **teng teng** (Sİ XXXIX/3418)

(Küçük küçük süs şekerini renk renk pişirmekte, şirinliği (daha) nasıl tarif edeyim?)

Görev: *Zarf*

İşlev: *Pekiştirme*

Yana şu' lelig köngülñi gamiñ itti **pâre pâre**

Bu ki butraşur irtür pâreleri imes şerâre (BV 526/1)

(Yine ateşli gönlü, gamın parça parça etti. Bu ki parçaları perişandır, kıvılcım değil.)

Görev: *Zarf*

İşlev: *Pekiştirme*

İy Hüseyñi ger üzülse könglünğ ol meh-pâredin

Anı tîğ-ı kat' ile **pergend pergend** iylegil (HBD 96/7)

(Ey Hüseyin! Eğer gönlün o ay parçasından kırılrsa onu keskin kılıç ile parça parça eyle.)

1.7. Köken: Farsça

Yapı: Birleşik isim

Anlam: Gerçek (temel) anlam

Görev: *Sıfat*

İşlev: *Abartma*

Ügülgen nâfedin **har-vâr har-vâr**

Tögülgen müşk hõd anbâr anbâr (FŞ XIX/26)

(Toplanan yığın yığın kokudan anber anber dövülen misk kendisidir.)

2. Zıt Anlamlı Tekrarlar

Ölmez (1997: 19-20), *Kutadgu Bilig'de İkilemeler* adlı makalesinde, anlatıma güç katan ve anlatımı pekiştiren ikilemeler için yapılan tanımlarda, ikilemelerin kullanımının daha çok eş ya da zıt anlamlı sözcüklerin tekrarına dayandığını belirtir. Taranılan eserlerde zıt anlamlı ikilemeler örneğine rastlanmıştır. Tespit edilen örnekler şöyledir:

2.1. Köken: Türkçe

Yapı: Basit isim

Anlam: Zıt anlam

Görev: *Zarf*

İşlev: *Abartma*

Dûd-ı âhım **kiçe kündüz** çü felek sarı barıp

Subhğa dem tutulup şânga ‘ âriz kararıp (NŞ 57/1)

(Âhımın dumanı gece gündüz felek tarafına varıp sabah vakti akşama tutulup yanağı kararıp...)

2.2. Köken: Farsça

Yapı: Basit sıfat

Anlam: Zıt anlam

Görev: *Sıfat*

İşlev: *Pekiştirme*

Felek seyridin **âşikâr u nihân**

Ki hükmi yazılmış siniğdür cihân (Sİ XIX/1279)

(Gökyüzünün açık ve gizli hareketinden “Cihân senindir.” hükmü yazılmıştır.)

2.3. Köken: Arapça + Farsça

Yapı: Basit isim + birleşik sıfat

Anlam: Zıt anlam

Görev: *Sıfat*

İşlev: *Pekiştirme*

Hem ol ‘ adl kim tuttu sindin vücûd

Günâhın bağışlandı **bûd u ne-bûd** (Sİ XXI/1451)

(Hem o adalet ki senden var oldu. Var yok (bütün) günahın bağışlandı.)

2.4. Köken: Türkçe

Yapı: Basit fiil (Zarf-fiil eki almış)

Anlam: Zıt anlam

Görev: Zarf

İşlev: Beraberlik

Köz yumulmuş hecrdin ol yüzge açmağ isterem

Lik hicrân köz **yumup açkunça** hem birmes emân (BV 445/3)

(Ayrılıktan göz yumulmuş, o yüze gözü açmak isterim, lakin ayrılık, göz yumup açmaya fırsat vermez.)

2.5. Köken: Türkçe

Yapı: Türemiş fiil

Anlam: Zıt anlam

Görev: Yükleme

İşlev: Beraberlik

Bolsalar Ferhâd u Mecnûn bü'l- 'acab hâlimni dip

Gâh anı **küldürey** gâhi bu birni **yıglatay** (BV 633/6)

(Şaşkın hâlimi söyleyerek Ferhâd ve Mecnûn olsalar, bazen onu güldüreyim, bazen bu birini ağlatayım.)

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, Çağatay Türkçesinin Klâsik Dönem şairlerinden Ali Şir Nevâî'nin divan ve mesnevileri ile Hüseyin Baykara'nın Divân'ı taranmıştır. Taranan eserlerdeki ikilemeler; köken, anlam, yapı, görev ve işlev bakımından incelenmeye çalışılmıştır. Tespit edilen yirmi altı ikilemenin köken bakımından, - Kıpçak ve Harezmi Türkçesi Dönemindeki kadar olmasa da - Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsça kökenli olduğu ve Türkçe ikilemenin (13), Arapça (7) ve Farsçaya (7) göre daha çok kullanıldığı tespit edilmiştir. İkilemeler, aynen tekrarlar ve zıt anlamlı tekrarlar olarak kullanılmıştır.

Tablo 1: Köken Bakımından İkilemeler

İkilemeler	Türkçe	Arapça	Farsça	Arapça-Farsça
Toplam	14	6	7	1

Tablo 2: Görev Bakımından İkilemeler

Görev Bakımından İkilemeler	
Fiil	3
Sıfat	6
Zamir	1
Zarf	15
Ünlem	2
Toplam	27

Tablo 3: Anlam Bakımından İkilemeler

Anlam	
Zıt Anlamlı Sözcüklerden Oluşan İkilemeler	5
Gerçek Anlamdaki Sözcüklerden Oluşan İkilemeler	22

Tablo 4: İşlev Bakımından İkilemeler

İşlev Bakımından İkilemeler	
Pekiştirme işlevi	17
Abartma işlevi	6
Pekiştirme ve abartma işlevi	2
Berberlik işlevi	2
Toplam	27

Tablo 5: Yapı Bakımından İkilemeler

Yapı Bakımından İkilemeler	
Basit Sözcüklerden Oluşanlar İkilemeler	24
Türemiş Sözcüklerden Oluşan İkilemeler	2
Birleşik Sözcüklerden Oluşan İkilemeler	2
Toplam	28

Köken bakımından Türkçe kelimelerin yanı sıra Arapça ve Farsça kelimelerin hemen hemen eşit sayıda kullanılması, Arapça, Farsça eserler yazmanın meziyet sayıldığı ve Farsçanın etkili olduğu bir dönemde Çağatay Türkçe ile eserler veren Ali Şir Nevâyî'nin ve Hüseyin Baykara'nın Türkçeye verdiği önemi, Arapça ve Farsçaya Türkçe kadar hâkim olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Görev bakımından zarf (15) ve sıfatların (6); yapı bakımından basit sözcüklerin (24) fazlaca kullanıldığı görülmektedir.

Aşağıda ikileme konusunda yapılan tez ve makale çalışmalarının sonuçları ile çalışmamızın sonuçları karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak bu çalışma diğer çalışmalara göre dar kapsamlı olduğu için ve bir tez çalışması olmadığı için sadece taranılan eserlerden elde edilen kısmî örnekler üzerinden bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Tespit edilebilen sonuçlar şöyledir:

Bu çalışmada tespit edilen örneklerde, Nimet Ceylan'ın, Serkan Şen'in, Funda Toprak'ın çalışmalarında olduğu gibi Arapça, Farsça, Türkçe kökenli sözcüklerin ikileme türünde kullanıldığı ve yabancı kelimelerin Serkan Şen'in çalışmasında olduğu gibi dinî muhtevalı kelimeler olmadığı, çoğunun sevgilinin vasfını ifade için ve günlük hayatta kullanılan kelimeler (anber anber, zerre zerre, katre katre vb.) olduğu görülmektedir. Türkçe kökenli ikilemelerin fazla kullanıldığı görülür. Nimet Ceylan'ın çalışmasında Arapça kökenli ikilemelerin sayısal açıdan daha fazla olduğu, daha sonra Türkçe kökenli sözcüklerden oluşan ikilemelerin geldiği belirtilmiştir.

Serkan Şen'in çalışmasında zıt anlamlı sözcüklerle oluşan ikileme örneğine rastlanmamış olup Nimet Ceylan'ın çalışmasında yakın anlamlı sözcüklerle kurulan yapıların en çok, karşıt anlamlı ikilemelerin en son sırada olduğu görülür. Emine Atmaca ile Ö. Faruk Kral'ın çalışmasında da zıt anlamlı ikilemelerin anlamdaş esaslı kelimelerden oluşan ikilemelere göre daha az sayıda kullanıldığı görülür. Çalışmamızda farklı olarak zıt ve gerçek anlamda sözcüklerle oluşan ikileme örneklerine rastlanmıştır, zıt anlamda kullanılan ikileme örneği gerçek anlamda kullanılan ikilemeye göre az sayıdadır, eş anlamlı ikileme örneğine rastlanmamıştır.

Ayrıca bu çalışmada, Nimet Ceylan'ın, Emine Atmaca, Ö. Faruk Kral'ın çalışmasına benzer şekilde yapı ve sözcük türü bakımından en çok basit adlarla kurulan ikilemeler tespit edilmiştir. Ercan Alkaya'nın çalışmasında ise, sözcük türü bakımından en çok yansımalar-dan kurulan ikilemelerin olduğu görülür.

Serkan Şen'in çalışmasında ikilemeler daha çok yabancı ve Türkçe kelimedenden kurulu olarak kullanılmıştır. Bunun amacı, yabancı kelimenin Türkçe karşılığını vererek o kelimeyi açıklamaktır. Nimet Ceylan'ın çalışmasında ise, ikilemeler; Türkçe, Arapça, Farsça ve karma şekillerde kurulmuş olup pekiştirme, abartma, beraberlik işleviyle anlatımı akıcı kılmak için kullanılmıştır. Çalışmamızda ise daha çok aynı kelimenin tekrarıyla kullanılıp Funda Toprak'ın çalışmasında olduğu gibi anlatımı pekiştirme amacı taşıdığı görülmektedir. Toprak, çalışmasının sonuç bölümünde bağlaçlı izafetli bazı örneklerin yanı sıra bağlaçsız ve izafetsiz şekillerin de kullanıldığını, bu kullanımın ikilemenin oluşumuna engel olmadığını belirtir. Toprak'ın belirttiği bu tür kullanımlardan "u" ile bağlanan örnekleri Nimet Ceylan'ın çalışmasında ve bu çalışmada görmek mümkündür.

KISALTMALAR

BV	Bedâyiü'l Vasat
FK	Fevâidü'l Kiber
FŞ	Ferhâd u Şirin
GS	Garaibü's Sıgar
HBD	Hüseyin Baykara Dîvânı
LM	Leyli vü Mecnûn
NŞ	Nevâdirü'ş Şebâb
Sİ	Sedd-i İskenderî

DİĞER KISALTMALAR

DTCF	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
TDK	Türk Dil Kurumu
TDAY	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDED	Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
Yay.	Yayımları

KAYNAKÇA

- Abik, A. D. (1997). Derleme Sözlüğünde İkinci Kelimesinin Başında –s Bulunduran Tekrarlar. *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü IX. Milli Türkoloji Kongresi*, 15-19 Eylül.
- _____ (2010). (İSİM1 + II/+IU) (İSİM2 +II/+IU)” Kuruluşundaki İkilemeler, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17(2), 1-20.
- Ağakay, M. A.(1953). “İkizlemeler Üzerine”, *Türk Dili*, 2(16). Ankara, 189-191.
- _____ (1988). “Türkçede Kelime Koşmaları”, TDAY Belleten-1954, Ankara.
- Akyalçın, N.(2014). Türkçe İkilemelerin Yapı ve Anlam Özelliklerine İlişkin Değerlendirmeler, *International Journal Of Language Academy*, 2(2), 183-194.
- Alkaya, E. (2008). Orta Ve Doğu Karadeniz Ağızlarında Görülen İkilemeler Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(3), 37-76.
- Atabay, N. vd. (1983). *Sözcük Türleri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Atalay, B. (1998). *Divanü Lûgat-it- Türk Tercümesi*, Cilt I, Ankara: TDK Yayınları.
- Atmaca, E., & Kral, Ö. F. (2015). Kazak Türkçesindeki İkilemelerin Sınıflandırılması, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 194-213.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ceylan, Nimet. (2009). *Gazi Zahirüddin Muhammed Bâbur Mirza'nın Eserlerindeki İkilemeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Çukurova Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Çağatay, S. (1978). Uygurcada Hendiadyoinler, Ankara Üniversitesi, *Yıllık Çalışmalar Dergisi*, DTCF Yayınları., 29-66.
- Çelik, Ü. (1996). *Ali Şîr Nevâyî- Leylî vü Mecnûn*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kut, G.(2003). *Garâ'ibü's-Sıgar (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Eckmann, J. (2012). *Çağatayca El Kitabı (Çev. Günay Karaağaç)*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Ediskun, H. (1996). *Türk Dilbilgisi*, Ankara: Remzi Kitabevi.
- Erdem, M. D. (2005). Harezmi Türkçesinde İkilemeler ve Yinelemeler Üzerine, *Bilig*, (33), Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Ankara, 189- 225.
- Eren, H.(1949). İkiz Kelimelerin Tarihine Dair, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: VII, S:2, Ankara, 283-286.
- Ergin, M.(1993). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (2001). *Dilbilgisi*, Türk Dilleri Araştırma/01, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Hatipoğlu, V. (1981), *Türk Dilinde İkileme*, Ankara: TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kahya, H. (2015). Gedayi Divanına Göre Çağataycada İkilemeler, *Akademik Bakış Dergisi*, (52), 1-9.

- Karahan, L. (2012). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- (2014). Türkiye Türkçesi Ağzlarında {-1} Zarf-fiil Ekli İkillemeler, VIII, *Milletlerarası Türkoloji Kongresi, 30 Eylül-04 Ekim 2013, Bildiri Kitabı: Cilt-II*. İstanbul,75-84.
- Karaörs, M. (2006). Ali Şîr Nevâyî - Nevâdirü’ş-Şebâb, Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, Ö. (1996). *Ali Şîr Nevâî - Fevâidü'l-Kiber*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Marchand, H. (1952). Alliteration, Ablaut und Reim in der Türkischen Zwillingsformen, *Oriens*, 5, Leiden,60-69.
- Ölmez Kargı, Z. (1997). Kutadgu Bilig’de İkillemeler, *Türk Dilleri Araştırmaları*, (7), 19-40.
- Öztürk, S.(2008). Yeni Uygur Türkçesinde İkillemeler, *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(4), 1037-1048.
- Sertkaya, O., F.(1986). Maitrisimit Nam Bitig, *TDAY Belleten 1982-1983*, Ankara.
- Sev, G. (2004). Divânü Lûgat-it Türk’te İkillemeler, *Türk Dili Dergisi*, (634), Ankara: TDK Yayınları, 497-510.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkillemeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, A., G.(1994). *Ali Şîr Nevâyî-Ferhâd u Şîrîn (İnceleme-Metin)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tietze, A. (1966). “Reduplikasyon ve (r) ile Kurulmuş Çift Sözcükler” (Reşit Rahmeti Arat için), Ankara,423-429.
- Toprak, F. (2005). Harezmi Türkçesinde İkillemeler, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, 5(2), İzmir, 277- 292.
- Tören, H. (2001). *Ali Şîr Nevâyî-Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Tuna, O. N. (1948). Türkçede Tekrarlar, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, *TDED*, 3(1-2), İstanbul, 429-447.
- (1986). Türkçenin Sayıca Eş Heceli İkillemelerinde Sıralama Kuralları ve Tabii Bir Ünsüz Dizisi, *TDAY-Belleten 1982-1983*, 163- 228.
- Türkay, K. (2002). *Ali Şîr Nevâyî-Bedâyi’ül-Vasat*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ulutaş, İ. (2007). Kırgız Türkçesinde İkillemeler, *Akademik Bakış-Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi- Türk Dünyası Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (13), Celalabat - Kırgızistan, 1-15.
- Üstünova, K. (1996). Dede Korkut Destanlarında Aralıklı İkillemeler, *Türk Dili Dergisi*,464-470, http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDD/1998_557_26_K_USTUNOVA.pdf
- Vardar, B. (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: ABC Kitabevi.
- Yıldırım, T. (2010). *Hüseyin Baykara Divânı (İnceleme-Metin-Dizin- Tıpkıbasım)*, İstanbul: Hat Yayınevi.
- Yıldız, H. (2011). Divân-ı Hikmet’te İkillemeler Üzerine, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, 1, 41-46.
- Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: TDK Yayınları

GENEL KAMU HUKUKU BAĞLAMINDA THOMAS HOBBS'U YENİDEN DÜŞÜNMEK: BURJUVAZİ VE MONARK YANDAŞLIĞI YA DA BURJUVAZİ VE MONARK "İN" - TANRI "OUT"*

IN THE CONTEXT OF GENERAL PUBLIC LAW RE-THINKING THOMAS HOBBS: SUPPORTER OF THE BOURGEOISIE AND MONARCHY OR BOURGEOISIE AND THE MONARCH "İN" - GOD "OUT"

Araştırma Makalesi
Research Paper

Adil ŞAHİN**
Atıla DOĞAN***

Öz:

Genel kamu hukuku bir hukuk alt disiplini. Genel kamu hukukunun temel sorusu devlet nedir şeklindedir. Otorite-özgürlük çatışmasını inceleyen ve devleti özgürlükler lehine sınırlandırmayı amaçlayan genel kamu hukuku, Thomas Hobbes'un devlet eksenli yaklaşımıyla da ilgilidir. Thomas Hobbes, devlet nedir sorusunun yanıtını veren modern bir düşündürdür. Thomas Hobbes ateist değildir; monarşi ve burjuva yanlısıdır.

Anahtar Kelimeler: Genel Kamu Hukuku, Thomas Hobbes, Burjuvazi, Modern Devlet, Kutsal Kitap.

Abstract:

General public law is a legal sub-disciplines. The basic question of general public law is "what the state is". Examining the conflict of authority and freedom, aimed at restricting the state in favor of liberties, general public law, Thomas Hobbes' state-centered approach is also linked. Thomas Hobbes is a modern thinker who gives the answer to the question of what state is. Thomas Hobbes is not an atheist; he is in favor of the monarchy and bourgeois.

Keywords: General Public Law, Thomas Hobbes, Bourgeoisie, Modern State, Bible (Holy Book).

* Makale Gönderim Tarihi: 23.06.2017

Makale Kabul Tarihi: 25.09.2017

** Doç. Dr, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, adilsahin@ktu.edu.tr,
orcid.org/0000-0003-0019-2172

*** Doç. Dr, Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, atiladogan@ktu.edu.tr,
orcid.org/0000-0001-9331-5981

GİRİŞ

Bir hukuk alt disiplini olan genel kamu hukuku, aslında kısaca “devlet bilimi” olarak da adlandırılabilir. Devlet nedir sorusu yanında, otorite-özgürlük ilişkisini incelemek ve devleti haklar ve özgürlükler lehine olmak kaydıyla sınırlamak genel kamu hukukunun kapsamına dâhildir.

Genel kamu hukukunun perspektifinden bakıldığında, modern devletin doğum tarihi 16. yüzyıldır. 16. yüzyılda, bir burjuvazi düşünürü olan Jean Bodin’in 1576 tarihinde yayınlanan “Devlet Üzerine Altı Kitap” adlı eserinde egemenlik kavramını ilk kez ifade etmesi ve özelliklerini açıklamasıyla, Batıda modern dönem (veya modernite) başlar ve modern devletin tanımı da yapılmış olur. Jean Bodin’e göre egemenliğin özellikleri “mutlak”, “bölünemez”, “devredilemez” ve “sürekli” olmak üzere dört adettir. Monarşi yanlısı olan Jean Bodin, burjuvazinin taleplerine paralel biçimde toplumu kralın yönetmesi gerektiğini vurgular. Egemenlik, Jean Bodin’e göre “yasayı Tanrı yapmaz, yasayı insan yapar, bu insan da kraldır; fakat kral, Tanrı’nın emirleriyle sınırlıdır” anlamına gelir. Dünyevi yönetim modelinde Tanrı ile olan bağı tamamen kesmeyen Jean Bodin, sözü edilen bu yönüyle “yeterince modern” olamaz. Bir burjuvazi düşünürü olan Jean Bodin moderndir; fakat kelimenin tam manasıyla modern değildir. O halde soru şudur: Yeterince modern olan kimdir?

Kelimenin tam manasıyla modern olan, bir başka ifadeyle yeterince modern olan Thomas Hobbes’tur. Çünkü Hobbes, dünyevi yönetim modelinde Tanrı ile olan bağı tamamen kesen, kralın, Tanrı’nın emirleriyle bağlı olmadığını belirten ve dinin bile devlete (yani krala) bağlı ve bağımlı olduğunu vurgulayan ilk Batılı düşünür olur. Anılan özellikleriyle Hobbes, hem yeterince moderndir, hem de kelimenin tam manasıyla devleti “modern” olarak düşünen filozoftur. “Yasayı Tanrı yapmaz, yasayı insan yapar, bu insan kraldır, kral Tanrı’nın emirleriyle bile sınırlı değildir” diyen Hobbes, “modern laik devletin” resmini ilk çizen düşündürdür.

İşte tam da bu noktada üzerinde durulması gereken mesele şudur: Dünyevi yönetim modelinden Tanrı’yı (ve Kiliseyi) dışlaması ve dini bile devlete (yani krala) tabi kılmasıyla önemli olan Hobbes, ateist midir? Bir başka söyleyişle Hobbes, Tanrı düşmanı olduğu için mi Tanrı’yı dünyevi yönetim modelinden dışlamıştır? Yanıt tektir ve de nettir: Hobbes, ateist değildir, Tanrı düşmanı ise hiç değildir; Kutsal Kitabı yanından ayırmayan inançlı bir kişidir. O halde Hobbes, Tanrı’yı seküler iktidar pratiğinden neden dışlamıştır?

Hobbes, siyasal iktidarın kilisede değil de, kralda olmasını ister (yani monarşi yanlısıdır); İngiltere’deki çatışma ortamından iktidarın tek elde toplanmasıyla yani kralda toplanmasıyla çıkılabileceğini düşünür. Çünkü Hobbes da, temelinde bir burjuva düşünürüdür ve burjuvazinin kodlarıyla düşünce ve çözüm üretmiştir. Nihai tahlilde Hobbes inançsız değildir; hem inançlıdır, hem de burjuvazinin talepleri ve beklentileri (siyasal iktidarın kralda toplanması ve monarşinin desteklenmesi) doğrultusunda eser vermiş olan materyalist, pozitivist, burjuva yanlısı ve modernist bir Batılı filozoftur.

1. HOBBS DÜŞÜNCE, HOBBS'UN YAŞAMI ya da "YOKSULLUK, KİTABI MUKADDES ve ZENGİNLİK"

Oldukça zeki ve de birden fazla yabancı dile sahip olan ünlü İngiliz düşünür Thomas Hobbes'un¹ doğum tarihi 5 Nisan 1588; ölüm tarihi ise 3 Aralık 1679 olarak kayıtlara geçmiştir. Hobbes, yoksul bir ailede büyüdü; Hobbes'un babası ise ileri derecede okuma yazması olmayan, sadece Kitabı Mukaddes okuyabilen, alkolik bir Anglikan papazı idi. Babasının ailesini terk etmesi üzerine, Hobbes ile amcası ilgilenmiştir. Zeki olduğunun keşfedilmesiyle on beş yaşında Oxford'a giren Hobbes, burada beş yıl skolastik eğitim gördü. Oxford'ta aldığı eğitim sonrası soylu ailelerin yanında öğretmenlik/danışmanlık ve hatta sekreterlik yapmaya başlayan Hobbes, Avrupa'yı gezmiş ve soylu aileler ile olan bağına da ölünceye kadar sürdürmüştür.

Hiç evlenmeyen, yanında çalıştığı soyluların ilgilendikleri konulara göre araştırmalar yapıp yazılar yazan Hobbes'un, Kitabı Mukaddes'i yanından hiç ayırmadığı ve Yahudi olduğu² da iddia edilmektedir. Kendi anlattıklarına bakarsak, Hobbes, zamanının çoğunu karga yavrularını kovalamakla geçiriyormuş. Ecelinin geldiğini anlayan/düşünen Hobbes, yanına çağırdığı iki Anglikan papazının yanında da ruhunu teslim etmiştir.

Yazdıklarından hoşnut olmayan kesimlerin tepkisinden çekinen Hobbes, İngiliz İç Savaşı döneminde, 1640-1652 tarihleri arasında toplam on iki yıl boyunca Fransa'da yaşamıştır. Hobbes, Fransa'da kaldığı dönem boyunca, sonradan İngiltere kralı olacak olan II. Charles'ı akademik konularda yetiştirmiştir. Dolayısıyla, 1660 tarihinde İngiliz tahtına oturacak olan II. Charles, aslında, Hobbes'un öğrencisidir; ve Hobbes sonradan II. Charles'ın kral oluşuyla birlikte, rahat bir nefes alacaktır.

1.1. İngiliz İç Savaşı ya da "Burjuvazinin Kendi Mülkiyet Hakkını Savunması"

İngiltere'de, kral ile parlamento arasındaki egemenlik çatışması yüzünden, 1640 yılında "iç savaş" çıkmıştır. Sözü edilen bu iç savaşın ortaya çıkış nedenlerini kısaca şöyle ifade edebiliriz³: İlk sebep olarak "yazılı olmayan fakat İngiliz anayasal sisteminin özünü oluşturan "crown in parliament" uygulamasının gittikçe çözülmeye başlamış olması" dikkat çekmektedir. "crown in parliament" uygulaması bir çeşit karma yönetim örneğiydi ve bu anayasal ilkeye göre siyasal iktidar, kral ile (iki meclisten oluşan) parlamento arasında paylaşılmıştı. "Kapitalistleşen toprak sahipleri ve burjuvazinin" iradesinin hâkim olduğu parlamento yapısıyla, "soylular ve monarşi" arasında bir uzlaşma da sağlanmıştı. Fakat ilerleyen dönemlerde, özellikle 17. yüzyılın başlarında, bu uzlaşmanın yavaş yavaş ortadan kalkmaya

¹ Thomas Hoobbes'un yaşamı hakkında bkz., Tuck, s. 14-15, 16-18, 34, 43, 52 ve 74; Martinich, s. 2, 4, 13, 41, 251 ve 298; Ağaoğulları, s. 427-428 ve 430; Zarakolu, s. 51, 53; Ağaoğulları ve Köker, s. 149-153, 158-159 ve 160; Işıktaç, s. 143; Tunçay, s. 203; Hampsher-Monk, s. 15; Güriz, 1955, s. 298-301; Akın, s. 102; Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 104; Şenel, s. 318; Tannebaum ve Schultz, s. 235-236; Zabunoğlu, s. 219; Russell, s. 79-80; Arnhart, s. 232.

² Martinich, s. 298.

³ Ağaoğulları, s. 428-430 ve 454; Şenel, s. 318; Arnhart, s. 232; Ağaoğulları ve Köker, s. 154-159; Tannebaum ve Schultz, s. 236-238.

başladığını görüyoruz; çünkü zenginleşen yeni sınıflar mülkiyet haklarını korumak için, “kralın vergi koyma ve özel mülkiyete el atma” gibi yetkilerini sınırlandırmak istemişlerdir.

İngiliz İç Savaşının ikinci nedeni olarak ise “o dönemde İngiltere’deki dinsel tarikatların ve mezheplerin alabildiğine çoğalması, kendilerine özgü ibadet özgürlüğü istemeleri yüzünden Anglikan Kilisesi ve kral ile çatışma içinde olmaları” gösterilmektedir. İngiliz İç savaşının nedenlerine yönelik kayıtlara geçen üçüncü olgu ise, “Tudor hanedanından sonra tahta geçen Stuartların sert bir politika izlemiş olduklarına” dair yapılan vurgudur. Stuart hanedanına mensup olan I. James; “kralın iktidarının kaynağının Tanrısal olduğunu, kralın sınırsız bir şekilde yasa yapma yetkisinin bulunduğunu” ve dolayısıyla da mutlak monarşiyi savunuyordu.

Üç temel konuda (devlet hazinesi, dış politika ve din) parlamento ile uzlaşmazlığa düşen I. James, kralın vergi alma yetkisini sınırlandırmak isteyen parlamentoyu, 1611 yılında feshetti. Kral ile parlamento arasındaki bu sürtüşme, hem I. James döneminde, hem de ondan sonra kral olan I. Charles döneminde de devam etmiştir. Kral ile parlamento arasında, temelinde vergi alma sorunu yüzünden oluşan gerginlik 1640 yılında iç savaşa dönüşmüştür. 1648 yılında, “burjuvazi, dinsel özgürlük isteyenler, köylüler ve zanaatkârlardan” oluşan bir grup, Oliver Cromwell liderliğinde kurmuş oldukları bir ordu ile kralın (I. Charles’ın) ordusunu yenilgiye uğratmışlardır. Kral (I. Charles), parlamento tarafından yargılanmış, suçlu bulunmuş, 30 Ocak 1649 tarihinde başı kesilmek suretiyle idam edilmiştir. Commonwealth adı altında İngiltere’de bir cumhuriyet kuran Oliver Cromwell, aslında askeri bir diktatörlük inşa etmiştir. Oliver Cromwell’in 1658 yılındaki ölümünden sonra yerine oğlu geçtiyse de, başarılı bir devlet yönetimi örneği sergileyemeyince, 1660 yılında II. Charles ile İngiltere’de yeniden monarşiye dönülmüştür.

İngiliz İç Savaşı yıllarını Fransa’da geçiren Hobbes, Paris’te, “sonradan İngiliz kralı olacak olan II. Charles’ın” öğretmenliğini yapmaktaydı⁴. Hobbes’un Leviathan adlı eserinin yayınlandığı dönemde, İngiltere’de Cromwell iktidarı vardı ve hemen hatırlatalım ki, Leviathan ne kralcılar, ne parlamento yanlılarını, ne de dini çevreleri memnun etmiştir. Kralın iktidarını savunanlar Leviathan adlı yapıttan memnun kalmazlar; çünkü eserinde Hobbes, kralın Tanrısal hakları düşüncesini reddediyor, siyasal iktidarın kaynağını insanların özgür iradeleriyle yaptıkları sosyal sözleşmeye dayandırıyor. Hobbes’un, kralın mutlak iktidarını savunan görüşleri de, parlamento taraftarlarının tepkisini çekmiştir; çünkü parlamento, kralı, “yasa koyma yetkisiyle” sınırlandırmak istiyordu. Nihayet⁵, Hobbes’un benimsediği dinsel görüşleri de Katolik Kilisesinin ve Fransa’nın tepkisini çekmiştir.

Bunun üzerine, kendisini Fransa’da da güvende hissetmeyen Hobbes, 1652 yılında İngiltere’ye dönmüş ve Cromwell’e bağlı olduğunu bildirmiştir. İngiltere’nin 1660 yılında yeniden monarşiyi benimsemesi ve II. Charles’ın kraliyet koltuğuna oturmasıyla maaşa bağlanan Hobbes, eski öğrencisinin monark olmasıyla rahatlamış⁶ ve eski itibarını yeniden kazanmıştır.

⁴ Ağaoğulları, s. 428-429; Ağaoğulları ve Köker, s. 158.

⁵ Ağaoğulları, s. 430; Ağaoğulları ve Köker, s. 159.

⁶ Ağaoğulları, s. 430; Ağaoğulları ve Köker, s. 159.

Özüne indirgendiğinde gözlemlenen şudur: İngiltere İç Savaş içinde olduğu için “güçlü iktidar” tezini savunan⁷ Hobbes, iktidar bölünmez ise parlamento ile kral arasındaki çatışmaların ortadan kalkacağını, egemenliğin kralda ya da parlamentoda toplanabileceğini; fakat kralda toplanması gerektiğini düşünmekte⁸ ve önermektedir.

Yani, kral vergi almak isterken, parlamento kralın keyfi olarak vergi alamayacağını savunuyor. Parlamento üyeleri vergi ödeme gücüne sahip olan burjuvazi mensupları olduğu için, kralın vergi almasına karşı çıkmaktadır. Dolayısıyla parlamenterler, bir başka söyleyişle burjuvazi, kralın vergi almasına karşı çıkarlarken, kendilerinin mülkiyet hakkını savunmuş olmaktadır. Anılan ortamda, “kral ve soylular” birlikte hareket ederken; “burjuvazi ve zengin toprak sahipleri” de birbirlerini desteklemektedirler.

1.2. Temel Özellikleriyle Hobbes Düşüncesi ya da “Kadın Köledir ve Hizmet Eder, Erkek Egemendir Ve Sömürür”

1.2.1. Hobbes, Sömürgeciliği ve Sansürü Savunur

“Fazla nüfus, az sayıda insanı barındıran dış topraklara gönderilsin”⁹ diyen Hobbes, esasında, sömürgeciliği benimsemektedir.

Barışın sağlanabilmesi için sadece egemenin düşünmesi¹⁰ gerektiğini; bireylerin kendilerine özgü düşüncelerinin olamayacağını ve de bütün toplumun, egemenin düşüncelerini benimsemesi gerektiğini kayıt altına alan Hobbes, aslında sansürü savunmaktadır.

1.2.2. Hobbes, Köleliğe Karşı Çıkmaz; Köleliği Benimser

Efendinin, kölelerini (hizmetçilerini) yöneteceğini¹¹; hizmetçilerin, efendilerine göre aşağı konumda olduklarını; hizmetçilerin, efendilerine itaat etmelerinin zorunlu olduğunu; efendilerin, köleler üzerinde hak iddia edebilmesinin sosyal sözleşmeye dayandığını ve bu ifade edilenlerin aksi olursa doğa durumuna geri döneceğini kayıt altına alan Hobbes, köleliğe karşı çıkmadığı gibi, tam tersine köleliği benimsemekte ve hatta mecburi tutmaktadır.

1.2.3. Hobbes’a Göre Kadın-Erkek İlişkisinde Üstün Olan Taraf Erkektir

Ailenin yöneticisinin hem baba, hem de koca olan “erkek” olduğunu¹²; erkeğin, karısını yöneten bir “efendi” konumunda bulunduğunu; doğa durumundan çıkmayı kabul edenlerin ve devleti kuranların yani egemeni oluşturanların “erkekler” olduğunu; kadınların, erkeklere göre aşağı statüde olduklarını; kadınların, erkeklere itaat etmelerinin zorunlu olduğunu; aksi halde doğa durumuna geri döneceğini vurgulayan Hobbes, açıkça kadın-erkek ilişkisinde altlık ve üstlük ilişkisi (hiyerarşik bir yapılanma) olduğunu ve de erkeklerin, kadınlardan üstün olduğunu dillendirmektedir.

⁷ Güriz, 2009, s. 179; Okandan, s. 542.

⁸ Şenel, s. 318; Arnhart, s. 232.

⁹ Zarakolu, s. 325; Ağaoğulları ve Köker, s. 223.

¹⁰ Ağaoğulları ve Köker, s. 218; Şenel, s. 326-327.

¹¹ Tannenbaum ve Schultz, s. 253 ve 256; Akın, s. 109.

¹² Tannenbaum ve Schultz, s. 253 ve 256; Zarakolu, s. 285-289.

1.2.4. Hobbes Ölüm Cezasını, İşkenceyi, Bedensel Cezayı, Sürgün Yaşamını ve Cezada Kişiselliğin Geçersizliğini Benimser

Hobbes, ölüm cezasını benimser. “Kişinin yaşamına son verilmesi anlamına gelen ölüm cezası; ya basit bir şekilde ya da işkenceyle yapılır. Ölüm cezasından daha hafif olan bedensel cezalar, kendi doğaları bakımından ölümcül olmayan kırbaçlama, yaralama, zincire vurma ve diğer bedensel acılardır. Bir cezanın uygulanması sırasında, uygulayıcının iradesinin tersine ölüm vuku bulursa, bu, ölüm cezası olarak görülmemelidir. Anılan bu gibi durumlarda ölüm empoze edilmemiş sadece hızlandırılmıştır.”¹³

Hobbes, bedensel cezalandırmayı benimser. “Bedensel ceza, doğrudan bedene uygulanan ve onu uygulayanın niyetine göre gerçekleştirilen cezadır. Kırbaçlama, yaralama veya daha önce yasal bir şekilde “yararlanılan zevklerden mahrum bırakma” işte bu tür cezalardandır.”

Sürgün cezasını da açıkça benimseyen Hobbes, sözü edilen cezanın tanımını da yapmaktadır. “Bir insanın, işlemiş olduğu bir suçtan dolayı devletin topraklarını veya bu toprakların belirli bir kısmını terk etmeye ve belirli bir süreyle veya sonsuza kadar oraya geri dönememeye mahkûm edilmesi olup, diğer şartlar olmaksızın, kendi başına bir ceza olarak değil, bir kaçış olarak veya kaçarak cezadan sakınmaya yönelik bir kamu emridir”.

Bazı suçlar bakımından Hobbes, “cezada kişisellik” ilkesinin de uygulanamayacağını belirtir. “Açık bir şekilde isyan etmiş olan kişilere verilen zarar, doğa yasasına aykırı değildir” diyen Hobbes; “kurulmuş olan devletin otoritesini kasten inkar eden uyruklarda, intikam sadece babalara değil, aynı zamanda henüz dünyada olmayan ve cezasını çektikleri olayda suçları olmayan üçüncü ve dördüncü kuşağa da meşru biçimde uzanır” düşüncesini dillendirir. Çünkü Hobbes’a göre, isyan suçunun niteliği, uyrukluğun reddedilmesinde yatar ve bu genel olarak isyan diye bilinen savaş durumuna geri dönüştür. İsyân suçunu işleyenler, uyruklar olarak değil, düşmanlar olarak karşılık görürler; isyan, tekrar başlatılmış olan savaştan başka bir şey değildir.

1.2.5. Hobbes'ta Devlet Zorunludur ve BİR'dir

Barışçıl bir toplumun nasıl kurulacağını araştıran ve insan davranışlarının nedenlerini keşfetmek isteyen Hobbes, devlet varsa, iyiye ve kötüye devletin (yani egemenin) karar vereceğini; devlet yoksa iyinin ve kötünün göreceli olacağını ve savaş çıkacağını iddia etmektedir. İnsanları bir devlet kurmaya iten dürtünün ise “ölüm korkusu ve barış isteği” olduğunu ifade eden Hobbes; İngiltere'nin iç savaş ortamını düşünerek “güçlü devlet” modelinden yana tutum takınmıştır¹⁴.

Hobbes'un kurguladığı iktidar modelinde din, devlete tabi olmalıdır; o kadar ki, egemen, kilisenin de başı olacak ve Kitabı Mukaddes'i kilise değil, egemen yorumlayacaktır.

¹³ Hobbes, Leviathan, s. 172 ve 234-236

¹⁴ Ağaoğulları, s. 432-434 ve 454; Akal, s. 109; Göze, s. 137 ve 144; Güriz, 2009, s. 179; Okandan, s. 542; Şenel, s. 329; Akın, s. 103; Sarıca, s. 64; Güriz, 2009, s. 182; Okandan, s. 543; Touchard, s. 345; Zarakolu, s. 308-309; Ağaoğulları ve Köker, s. 229-230.

1.2.6. Hobbes'un Skolastik Felsefeye Tepkisi ve Geometri Hayranlığı

Hobbes, dinsel otoriteye ve dinsel otoriteyi besleyen bir odak olarak skolastik felsefeye¹⁵ aşırı oranda tepki duyar. Canlı ya da cansız dünyanın devinimlerinin önceden belirlenmiş olup, “amaçlı” olduğunu savunan ve öğreten skolastik düşünceye göre, cisimlerin kendi içinde taşıdığı ve ulaşmaya çalıştığı bir “son nokta” (teleoloji) vardır.

Hâlbuki Hobbes, devinim için bir son noktanın olmadığını, hareket halindeki bir cismin, devinimini, ancak çarptığı başka bir cisme aktardığı zaman duracağını, yani devinimin, bir amaca yönelik olmadığını, devinimin kesintisiz olduğunu düşünmektedir. Devinim içinde olan bir cismin engellenmediği sürece, sonsuza kadar böyle kalacağı felsefesine sahip olan Hobbes, dinsel ya da metafizik kavramlardan hareket etmeden, materyalist bir felsefe yaratmış olmaktadır.

Aklın, dünyayı açıklamada temel bir ilke olduğunu düşünen Hobbes'a göre, düşünmenin temel aracı olan akıl, ne varlığın kaynağıdır, ne de aşkın bir akıldır; akıl sadece zihinsel bir yetidir. Hobbes, felsefenin konusunun “madde”; felsefenin amacının ise “maddi olan ilişkileri kavramak” olduğu argümanından yanadır. Hobbes'un hayranlığı ise yeni gelişen bilimsel yönetime ilişkindir; özellikle de geometriye duyduğu hayranlık ile dikkat çekmektedir.

1.3. Hobbes'un İdeolojik Dünyası ya da “Modernite ve Kavramlar”

1.3.1. Materyalisttir, Laiktir ve Pozitivisttir

Kitabı Mukaddes'e materyalist bir yorum getiren Hobbes, aslında materyalist bir Hristiyanlık düşüncesi üretmek istemekte ve de siyasal düşünceyi materyalist bir temele dayandırmaktadır. Dolayısıyla Hobbes¹⁶, mekanik, materyalist-maddeci bir sistem önermiştir.

İman ile akıl bağdaştırılabilir diyen¹⁷ Hobbes, sosyal sözleşme teorisi ile devleti laik bir temele oturtmuş ve laik modern devletin resmini ilk çizen düşünür olmuştur.

Dini görüşlerinin fazlasıyla muhafazakâr olduğu iddia edilse de, aslında Hobbes, pozitivizmin¹⁸ müjdecilerinden birisidir.

1.3.2. Liberaldir

“Yasanın yasaklamadığı her şeyi yapabilirsin” ilkesini savunan Hobbes, bu yönüyle liberal görüşü¹⁹ benimsemiştir. Hobbes'un liberal olduğu hem C. B. Macpherson tarafından, hem de Leo Strauss, Michel Villey, François Rangeon ve R. Capitant tarafından belirtilmiştir.

¹⁵ Ağaoğulları, s. 430-431.

¹⁶ Tuck, s. 140 ve 150; Şenel, s. 317-318; Ağaoğulları, s. 427-431 ve 455; Touchard, s. 342; Ağaoğulları ve Köker, s. 161; Tannenbaum ve Schultz, s. 241.

¹⁷ Martinich, s. 123; Ağaoğulları, s. 427; Akal, s. 105.

¹⁸ Martinich, s. 157-158; Güriz, 2009, s. 179; Touchard, s. 342.

¹⁹ Akal, s. 105, 112 ve 113-114; Işıқтаç, s. 154; Zarakolu, s. 330; Akın, s. 115; Ağaoğulları ve Köker, s. 235, 248, 251; Touchard, s. 346; Göze, s. 145.

Öte yandan Hobbes'un ekonomik liberalizmden yana olduğunu vurgulayanların ve hatta ekonomik liberalizmden ekonomik totalitarizme ulaştığını iddia edenlerin olduğuna da dikkatleri çekelim.

1.3.3. Totaliterdir

Joseph Vialatoux, Carl Schmitt, Gerard Duprat ve Jacques Langlois, Hobbes'un totaliter olduğunu²⁰ savunurlarken; Georges Burdeau ise Hobbes'un bireysel özgürlüğü tümüyle yok ettiğinin altını çizmektedir. Öte yandan Hobbes'un radikal olduğu ve rasyonalist olduğu da düşünülmüştür.

2. HOBBS ve BURJUVAZİ, DOĞAL YAŞAMA DÖNEMİ ve SÖZLEŞME ya da "HER ŞEY DEVLET İLE BAŞLAR"

2.1. Doğa Durumu

İnsanı, "doğuştan toplumsal" kabul etmeyen Hobbes'a göre, aslında insan doğuştan bencildir; çünkü sadece kendi çıkarını düşünür. Doğal yaşama döneminde²¹, doğa icabı, eşit yaratılmış olan insanlar, varlıklarını korumak için, kendilerini savunmak zorunda kalmışlardır. Anılan durumun ortaya çıkardığı sonuç ise, savaştır. Herkesin, sadece canını kurtarmayı amaçladığı bu dönemde ise adaletten, yasadan ve mülkiyet hakkından söz edilemez. Hobbes, ayrıca, doğal yaşama döneminde çalışmanın, toprağın işlenmesinin, denizciliğin, deniz yoluyla ithal edilecek malların, rahat yapıların, yeryüzü hakkında bilginin, zaman hesabının, sanatın ve yazının da olmadığına dikkat çekiyor. Dolayısıyla, anılan olanaklar da, ancak devlet ile var olabileceklerdir.

2.2. Doğal Hak (Ius Naturale) ve Doğal Yasa (Lex Naturalis)

Doğal yaşama döneminde güven içinde olmayan insanın, "kendini koruyabilmek için" istediği her şeyi yapabilmesi yetkisine "doğal hak" diyor Hobbes²²; o kadar ki, insan, gücünün yettiği her şeyi yapabilecektir.

Hobbes'a göre, insanın kendisini korumasına ve savunmasına yönelik olan doğal yasa, insan aklı ile bulunabilen ve insanın yaşamını en iyi şekilde koruyabileceğini düşündüğü bir ilkedir²³. "Temel yasa" olarak da ifade edilebilecek olan doğal yasa, aslında, "barışın aranması ve izlenmesi" olmakla birlikte²⁴, doğal haklardan vaz geçmek anlamına da gelmektedir.

Yani, nihai tahlilde baktığımızda, doğal hak ile doğal yasanın birbiriyle çeliştiğini gözlemleyebiliyoruz. Çünkü doğal hak, insana her şeyi yapabilme iktidarı verirken; doğal

²⁰ Ağaoğulları ve Köker, s. 234-235 ve 248; Akal, s. 105; Göze, s. 145-147; Zarakolu, s. 330; Touchard, s. 342, 346; Akın, s. 115.

²¹ Thomas Hobbes'ta doğa durumu için bkz., Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 104-105; Ağaoğulları, s. 436.

²² Ağaoğulları, s. 438; Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 104-105; Hobbes, Leviathan, s. 103.

²³ Ağaoğulları, s. 438-440; Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 104-105; Hobbes, Leviathan, s. 103-104.

²⁴ Ağaoğulları, s. 439-440.

yasa ise barışın sağlanması için doğal haktan vazgeçmeyi içermektedir²⁵. Leviathan adlı eserinde toplam on dokuz doğal yasa dillendiren Hobbes, doğal yasanın temelini ise “barışı aramak”, “barışa kavuşmak için her şey üzerindeki mutlak haklardan vaz geçmek” ve “sözleşmeleri tanımak ve onları bozmamak” olduğuna işaret etmektedir²⁶. Hatta Hobbes²⁷, doğal yasanın temelini oluşturan bu üç ilkenin, kısaca, “kendine yapılmasını istemediğini başkasına da yapma” anlamına geldiğini de vurgulamaktadır.

2.3. Doğa Durumundan Çıkış

İnsanların, doğa durumunda, doğuştan eşit²⁸ olduğunu belirten Hobbes, bu eşitliğin güvensizliğe, bu güvensizliğin de savaşa yol açacağına inanıyor²⁹. Savaş denilince akla ölüm korkusu geldiğinden, insanlar, işbu ölüm korkusundan dolayı, yani bireysel yararları için de barışı isterler³⁰. Bir başka ifadeyle belirtirsek, insanları devlet kurmaya iten, temelinde, ölüm korkusu ve barış isteğidir³¹. Doğa durumunun bir kurgu olduğunun altını çizmekten de geri durmayan³² Hobbes, doğal yaşama döneminde geçerli olan eşitlik ilkesi ile, aslında, doğa döneminin “kötü” olduğunu anlatmak ister³³. Doğal durumdan çıkmanın anahtarı³⁴ ise, Hobbes’a göre, “bir sözleşme ile yeni bir egemenlik” kurmaktır.

2.4. Sosyal Sözleşme

Hobbes’a göre, doğal yaşama döneminden çıkmanın yolu bir sözleşme ile, bir ahit ile yeni bir egemenlik tipi kurmaktan geçmektedir³⁵. Sözleşme fikrinin dayanağı ise sadece “fief sözleşmesi” değildir; dini bir kaynağı vardır ki, o da, Kitabı Mukaddes’in Tevrat bölümüdür. Yani Hobbes, sözleşme terimini, ilkin, Tevrat’tan ödünç alarak kullanmaktadır³⁶. Sözleşme (ahit/akit) kelimesinin ise, 17. yüzyılda ciddi manada önemli olan dini yan anlamları vardır. Çünkü sözleşme ibaresi Eski Ahit’te İsraililerin, “tek tanrıları olarak Yahve’yi kabul edeceklerine ilişkin olan vaadini” içermektedir. İkinci olarak³⁷, Yeni Ahit’te ise sözleşme terimi, “İsa’nın, günahlardan arındırıcı eylemleri aracılığıyla, insanların kurtuluşa ereceğine ilişkin olan vaadini” ifade etmektedir.

²⁵ Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 105.

²⁶ Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 105.

²⁷ Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 105.

²⁸ Hobbes, Leviathan, s. 99; Ağaoğulları, s. 435; Zarakolu, s. 166; Ağaoğulları ve Köker, s. 177; Şenel, s. 323; Güriz, 2009, s. 179. Yeri gelmişken, şu noktayı da hatırlatalım: Hobbes’un, “insanların eşit olduğuna” dair düşüncesi, soyluların tepkisini çekmiştir. Bu konuda bkz., Martinich, s. 165.

²⁹ Hobbes, Leviathan, s. 100-101; Ağaoğulları, s. 435; Ağaoğulları ve Köker, s. 177.

³⁰ Hobbes, Leviathan, s. 103; Ağaoğulları, s. 438; Ağaoğulları ve Köker, s. 188 ve 198; Güriz, 2009, 180-181; Akal, s. 109; Göze, s. 137.

³¹ Akal, s. 109; Göze, s. 137.

³² Hobbes, Leviathan, s. 102; Ağaoğulları ve Köker, s. 176.

³³ Martinich, s. 166.

³⁴ Martinich, s. 172-173.

³⁵ Martinich, s. 172-173.

³⁶ Ağaoğulları, s. 442.

³⁷ Martinich, s. 173.

Hobbes'un kurguladığı modelde sözleşme insanlar arasında yapıldığından, devlet, sözleşmenin bir tarafı değildir ve verilen sözler devleti bağlamaz³⁸. Devletin kuruluşunun bir sözleşme ile olması da zorunludur; çünkü bireysel yarar peşinde koşan insanlar, sözleşme olmadan alınan kararlara kendi iradeleri ile uymazlar. Değişik bir söyleyişle belirtirsek, insanlar arasındaki uzlaşmayı sürekli kılmak için, insanları korku içinde tutacak ve ortak paydayı belirleyecek olan bir otorite gerekir³⁹. Hobbes, insanlar arasında yapılan bu sözleşmeyle hem devleti kurar, hem de aslında modern devleti⁴⁰ ifade etmiş olur; çünkü Hobbes'un devleti laikdir.

Hobbes'un sözleşmesinin özelliklerini⁴¹ kısaca şöyle sıralayabiliriz: İnsanlar, doğal olarak değil, kendi özgür iradeleriyle devleti oluştururlar, dolayısıyla devlet yapaydır. Üzerinde uzlaşılan konu, barışı sağlamak için doğal hakları devretmektir. Doğal haklar, egemene devredilir ve eşit bir biçimde hak devri yapılır. Bu yapıldığında, topluluk, tek kişi haline gelir. Egemen, sözleşmenin tarafı değildir; dolayısıyla egemen ve uyruklar arasında eşitsizlik vardır. Ortaya çıkan üstün irade, bütün insanların gücünü kullanır. Sözleşmenin sürekli olması ise egemen sayesinde. Hemen ekleyelim ki, Hobbes'un sözleşmesi tektir; tek sözleşmeyle hem toplum, hem de devlet kurulmuştur. Hobbes'un sözleşmesinde, devletin kurulmasında oybirliği; egemenin belirlenmesinde ise oyçokluğunu gözlemlemekteyiz.

Modern devletin ayırt edici unsuru, egemenlik kavramı olmuştur. Egemenlik kavramı J. Bodin'de doğal bir birlik olan "aile" esasına dayalı olarak oluşurken; Hobbes'ta egemenlik kavramı, BİREYLERE dayanan bir sözleşme ile ortaya çıkar. Yani, Hobbes, sosyal sözleşme teorisi ile ve doğa durumu kavramlarıyla⁴² yapay (insan yapısı) egemenliği ortaya koyan düşünürdür.

Hobbes'ta egemenin ve egemenliğin özelliklerini ise kısaca şöyle ifade edebiliriz⁴³: Egemen, yargıçları seçer, vergi alabilir, asker toplayabilir, savaş ve barış ilan edebilir, bedensel ceza verebilir. Egemenliğin; vazgeçilmez, mutlak ve bölünmez olmak üzere üç temel özelliği vardır. Egemen, sözleşmeye katılmadığından, egemen olmaktan vazgeçemez; sözleşmeyi bozamaz. Sözleşmeyi yapanlar da, sözleşmeyi bozamazlar ve sözleşmeden vazgeçemezler.

Egemenlik mutlaktır. Yasa yapma yetkisi egemene aittir ve egemen yaptığı yasa ile bağlı değildir; yaptığı yasalar ile insanları sınırlayabilir. Mülkiyetle ilgili olarak kural koyma yetkisi egemene aittir. İfade özgürlüğünü, kitap yayınlama özgürlüğünü egemen sınırlar. Devlet, bir yasa devletidir; fakat hukuk devleti değildir. Yasa, sözle ya da yazıyla önceden duyurulmuş olmalıdır. Egemenlik devredilmezdir. İngiltere'de iktidar, "kral" – "lordlar ka-

³⁸ Martinich, s. 179; Ağaoğulları ve Köker, s. 195-199; Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 106; Güriz, 2009, s. 180-181; Gemalmaz, s. 209.

³⁹ Hobbes, Leviathan, s. 136; Ağaoğulları, s. 140-141.

⁴⁰ Akal, s. 105; Ağaoğulları, s. 427; Ağaoğulları ve Köker, s. 60-61, 152, 251 ve 255.

⁴¹ Ağaoğulları, s. 442-443.

⁴² Ağaoğulları ve Köker, s. 60-61.

⁴³ Ağaoğulları, s. 444-450 ve 454-455; Ağaoğulları ve Köker, s. 211-214.

marası” ve “avam kamarası” arasında bölündüğü için iç savaş çıktığını düşünen Hobbes’a göre, egemenlik devredilmezdir ve de bölünemezdir. Egemenliğin temelini oluşturan haklar, devredilemezler. Fakat başka aktörler tarafından kullanılabilir bazı yetkiler vardır. Örneğin; para bastırma, reşit olmayan mirasçılara mallarını ve kendilerini yönetme, piyasalarda ilk alıcı olma vs. gibi. Fakat uyrukları koruma hakkı, ordunun yönetimi, vergi toplama yetkisi, insanların düşüncelerini yönlendirme yetkisi devredilemez. Egemenin, varisini belirlemesi gerektiğini ifade eden Hobbes; böylece egemenliğin sürekliliği ilkesine de vurgu yapmış olmaktadır.

Hobbes’un düşüncesinde devlet, insan eliyle ve sosyal sözleşmeyle yaratılmıştır; bu yüzden de devlet, mekanik olarak, kendiliğinden meşrudur⁴⁴. Modern devlet, merkezi bir şekilde örgütlenip vatandaşlarının kendisine gönüllü olarak itaat etmelerini sağlayan en üstün iktidardır. Başka bir söyleyişle⁴⁵, devletin kökenine bireyin yerleştirilmesi, yasalara mutlak itaat, temsil mekanizması, bireysel haklar, özel yaşam özgürlüğü modern devlet anlamına gelmektedir.

Yegâne amacı “bireysel güvenliği sağlamak” olan devlet⁴⁶; bu yönüyle hem zorunlu olmakta, hem de ölüm korkusunu yok edip, aynı zamanda barışı da sağlayacak olan kurum olarak açığa çıkmaktadır⁴⁷. Devlet varsa⁴⁸, iyiye ve kötüye o karar verecektir; şayet devlet yoksa iyi ve kötü göreceli olacak, sonuçta ise savaş çıkacaktır.

17. yüzyılda çoğunlukla özgürlüklerin korunması ve otoritenin sınırlandırılması amacıyla başvurulmuş olan “sosyal sözleşme teorisini” Hobbes, otoriteyi (devleti) savunmak için kullanmaktadır⁴⁹. Hatta doktrinde Hobbes’un sosyal sözleşme teorisini burjuva özgürlüklerini savunmak için kullandığını iddia edenlere de rastlayabiliyoruz⁵⁰. Dinin bile devlete tabi olmasının gerektiğinin⁵¹ altını çizen Hobbes’a göre, Kitabı Mukaddes’in yorumunu da devlet yapmalıdır⁵². Öte yandan Hobbes’un⁵³, sosyal devletin erken dönem tanımını yaptığına ve sosyal devletten yana tavır takındığına da şahit olmaktadır.

Yönetme yetkisinin, yani egemenlik yetkisinin tek kişiye ya da bir kurula bırakılabileceğini belirten⁵⁴ Hobbes, nihai tahlilde tarafını monarşiden yana yani tek kişiden yana olarak

⁴⁴ Ağaoğulları ve Köker, s. 251.

⁴⁵ Ağaoğulları ve Köker, s. 255.

⁴⁶ Hobbes, Leviathan, s. 133; Akal, s. 109; Akad-Dinçol ve Bulut, s. 106; Göze, s. 142; Güriz, 2009, s. 183; Okandan, s. 542.

⁴⁷ Ağaoğulları, s. 440-441.

⁴⁸ Ağaoğulları, s. 434.

⁴⁹ Ağaoğulları, s. 442; Güriz, 2009, s. 144.

⁵⁰ Sarıca, s. 64.

⁵¹ Ağaoğulları, s. 454; Göze, s. 144; Akın, s. 103; Sarıca, s. 64; Şenel, s. 329; Güriz, 2009, s. 182; Okandan, s. 543; Işıktaç, s. 345.

⁵² Ağaoğulları, s. 454; Akal, s. 123; Akad-Dinçol ve Bulut, s. 106; Hampsher-Monk, s. 18; Zarakolu, s. 308-309; Ağaoğulları ve Köker, s. 229-230.

⁵³ Ağaoğulları, s. 450-451; Göze, s. 142; Zarakolu, s. 123; Ağaoğulları ve Köker, s. 222 ve 224.

⁵⁴ Hobbes, Leviathan, s. 136; Ağaoğulları, s. 440-441.

belirginleştirir⁵⁵; ve en iyi yönetim şeklinin⁵⁶ monarşi olduğuna ilişkin kanıtın da Kitabı Mukaddes olduğunu vurgular.

Hobbes'un monarşiyi ön planda tutmasının sebeplerini şöyle açıklayabiliriz: Tek kişinin yararı ile kamu yararı arasında özdeşlik kolay kurulur; yönetimde gizlilik daha kolay sağlanır ve tek kişinin kararları çelişmez⁵⁷. Barış, ancak tek kişinin yönetiminde olur⁵⁸. Hobbes'un yaşadığı dönemde İngiltere iç savaş yaşamaktadır; gelişmekte olan ticaret burjuvazisi de parçalı iktidar yapısından rahatsız olmakta, pazarın bütünleştirilmesi yönünde talepler dile getirmekteydi. Unutmayalım ki, iktidarın tek elde olmasının gerekliliği de, bu dönemde dile getirilmiştir⁵⁹. Yani Hobbes'un monarşiyi tercih etmesi döneminin koşullarının, hatta "burjuvazi – kral" işbirliğinin bir sonucudur da diyebiliriz⁶⁰. Fransa'da mutlak monarşik yönetimlerin güçlendiği bir yüzyıl olan 17. yüzyılda, İngiltere'de de mutlak monarşi denemeleri yapılmakta, teorik olarak mutlakiyetçi görüşler savunulmaktadır. 17. yüzyılda teoride savunulan mutlak monarşik yönetimlerin keyfi yönetimler olarak algılanmaması gerekir; çünkü mutlakiyet, feodal yapının dağılık, parçalı siyasal iktidar anlayışına karşı birleştirici-bütünleştirici-tekelci ve güçlü bir iktidar anlayışı getirmektedir⁶¹. Ayrıca feodal yapının çözülmeye başladığı, şehirlerin güçlendiği ve güçlenen bu şehirlerde dini ve siyasal çatışmaların yaşanmasından dolayı merkezi iktidara olan ihtiyaç da artmıştı. Hobbes'a göre monark, ardılına da belirlemelidir⁶²; böylece monarşinin tek dezavantajlı özelliği de bertaraf edilmiş olacaktır.

2.5. Mülkiyet Konusu ya da "Monark Vergi Alabilir"

Doğal yaşama döneminde özel mülkiyetin⁶³ olmadığını savunan Hobbes; "mülkiyet, devlet ile, kral ile, egemen ile ortaya çıkar" düşüncesini öne sürer. Başka bir söyleyişle belirtirsek, Hobbes, "egemen yoksa, devlet yoksa, kral yoksa mülkiyetten söz edilemeyeceğini; tam tersine, mülkiyeti devletin (egemenin veya kralın) belirlediğini (yarattığını veya ortaya çıkardığını) düşünüyor.

Mülkiyet konusunu Hobbes, Leviathan⁶⁴ adlı eserinde şöyle izah etmektedir: "Devletin olmadığı yerde, herkes her şey üzerinde hak sahibi olduğu için, mülkiyet de yoktur. Değişik

⁵⁵ Tuck, s. 119; Alatlı, s. 830; Güriz, 1955, s. 300-309; Russell, s. 80; Martinich, s. 56-58, 130 ve 182-183; Şenel, s. 302, 317 ve 325; Tannenbaum ve Schultz, s. 245; Zabunoğlu, s. 223-225; Zarakolu, s. 273 ve 276-283; Sarıca, s. 62; Güriz, 2009, s. 182; Gemalmaz, s. 210; Ağaoğulları ve Köker, s. 207; Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 103; Göze, s. 144; Akın, s. 104; Işıқтаç, s. 152; Okandan, s. 543.

⁵⁶ Okandan, s. 543.

⁵⁷ Ağaoğulları, s. 449-450.

⁵⁸ Ağaoğulları ve Köker, s. 208 ve 249; Akad-Dinçkol ve Bulut, s. 106; Akın, s. 104.

⁵⁹ Zarakolu, s. 10.

⁶⁰ Zarakolu, s. 281-283.

⁶¹ Göze, s. 128-129.

⁶² Ağaoğulları ve Köker, s. 209; Ağaoğulları, s. 449-450.

⁶³ Thomas Hobbes'un mülkiyet konusundaki görüşleri için bkz., Martinich, s. 176-177; Ağaoğulları ve Köker, s. 187 ve 219-220; Akad-Dinçkol ve Bulut s. 109; Şenel, s. 324; Güriz, 2009, s. 180; Zarakolu, s. 314 ve 316-317; Hobbes, Leviathan, s. 114 ve 188-191; Ağaoğulları, s. 437; Russell, s. 86; Hobbes, Leviathan, s. 114; Işıқтаç, s. 153; Akal, s. 113-114.

⁶⁴ Hobbes, Leviathan, s. 114 ve 188-191.

bir söyleyişle ifade edersek, devletin olmadığı yerde, aslında, “adalete aykırı olan” bir şey de yoktur; çünkü adaletin doğası, geçerli sözlere (ahitlere, sözleşmelere) uyulmasını gerektirir. Sözler (ahitler, sözleşmeler) ise geçerliliklerini, onlara uyulmasını sağlayacak olan devletten alırlar. Sözü edilen durum, mülkiyetin, devlet ile birlikte var olduğunu ifade eder.”

Aslında bu görüşleriyle Hobbes'un vurgulamak istediği, “İngilizlerin, kralın koyduğu vergilere karşı çıkma haklarının olmadığı” fikriyatıdır. Ordu besleyebilmesi ve de güçlü bir devlet modeli oluşturabilmesi için, egemen, vergi koyup toplayabilecektir. Mülkiyet bahsinde, nihai tahlilde Hobbes, aslında, ekonomik liberalizmden ekonomik totalitarizme ulaşmaktadır.

Esasında Hobbes, mülkiyet hakkını savunmuyor, savunamaz; çünkü aksi halde “kral vergi alabilir” diyemez. Yani tersinden ifade edersek, kralın vergi alabileceğini savunabilmesi için, Hobbes'un, zaten mülkiyet hakkının önemli olduğuna vurgu yapmaması gerekir. Bir taraftan toplumu kralın yönetmesini isteyip; mutlak monarşiden yana olmak; öte yandan mülkiyet hakkına atıf yapıp önem vermek, çelişki anlamına gelir. Yani, şayet mülkiyet hakkı önemliyse, o zaman, kralın vergi alma yetkisini savunamaz duruma düşersiniz. Tersinden ifade edersek, kralın vergi alabileceğini ileri sürebilmek için mülkiyet hakkına taraftar olunamaz; Hobbes da, aynen anılan bu izah tarzını benimsemiştir.

2.6. Burjuva Yandaşlığı ya da “Vergi Tüketim Üzerinden Alınmalıdır”

“Hukukun Doğal ve Siyasal Unsurları”⁶⁵ adlı eserinde Hobbes (her ne kadar öteki eserlerinde değinmemiş olsa da), ticaret özgürlüğünden ve dolaşım özgürlüğünden bahsetmekte⁶⁶ dolayısıyla da⁶⁷, ekonomik ilişkilerin özgür bir şekilde yürütülmesi gerektiği fikrini savunmakta ve söylemektedir.

Öte yandan Hobbes'un, vergide eşitlikten yana olduğunu, tüketim üzerinden vergi alınması gerektiğini ileri sürdüğünü⁶⁸ ve sosyal sözleşme teorisinde burjuva özgürlüklerini savunduğunu⁶⁹ düşündüğümüzde, Hobbes'un, burjuvazinin temsilcisi ve savunucusu olduğu da, kolaylıkla iddia edilebilmektedir⁷⁰. Hatırlatalım ki, burjuva hazcılığının 17. yüzyıldaki en önemli düşünürü olduğu iddia edilen⁷¹ Hobbes'un, dönemin burjuvasına bakıp insanı tanımladığı⁷², bireyciliğini ve faydacılığını burjuvaziden aldığına ilişkin iddialar da⁷³ kayıtlara geçmiştir.

Doktrinde, Hobbes'un, “mülkiyeti savunmadığı için burjuvazi taraftarı olmadığını” düşünenlerin de olduğuna⁷⁴ dikkatleri çekelim. Fakat parçalı iktidar yapısından rahatsız olan

⁶⁵ Martinich, s. xiv, 60 ve 139; Zarakolu, s. 72; Tuck, s. 51-52.

⁶⁶ Zarakolu, s. 215.

⁶⁷ Ağaoğulları ve Köker, s. 246.

⁶⁸ Zarakolu, s. 324; Ağaoğulları ve Köker, s. 222-223.

⁶⁹ Sarıca, s. 64.

⁷⁰ Ağaoğulları, s. 650 ve 653; Şenel, s. 302, 317-318.

⁷¹ Ağaoğulları ve Köker, s. 254.

⁷² Ağaoğulları ve Köker, s. 247 (d.n. 284)

⁷³ Sarıca, s. 64.

⁷⁴ Tuck, s. 168.

burjuvazinin, İngiltere’deki iç savaş döneminde, iktidarın tek elde toplanması düşüncesinin arkasındaki önemli saiklerden birisi olduğunu düşündüğümüzde⁷⁵, C. B. Macpherson, Leo Strauss ve Tönnies’in de ileri sürdüğü gibi⁷⁶, Hobbes’un, burjuvazinin temsilcisi olduğu bir kez daha pekişmektedir.

3. HOBBS ve DEVLET, UYRUKLARIN ÖZGÜRLÜKLERİ ya da “DEVLETİN YASAKLAMADIĞI SERBESTİR”

Hobbes’a göre özgürlük⁷⁷, “herhangi bir engellemenin olmaması” anlamına gelir. Yani, hareketin önünde dışsal bir engel yoksa kişiler özgürdür. Fakat dışsal bir varlığın engellemesiyle belirli bir mekânın dışına çıkılamıyorsa, o zaman özgürlük yoktur. Duvarlar arasına hapsedilen veya zincirle bağlanan canlıların özgürlükleri yoktur. Hareketin önündeki engel, kişinin kendi yapısından kaynaklanıyorsa (kişi yatalak hasta ise), kişinin özgürlükten yoksun olduğunu da söyleyemeyiz; sadece hareket yeteneğinden yoksundur denilebilir.

Özgür olmak nedir? Gücü ve zekâsıyla, yapmaya muktedir olduğu şeylerde, istediğini yapması engellenmemiş olan birisi de özgür insan anlamına gelir. Özgürce konuşmak demek “kişi yasalar ile konuşmaya zorlanmıyor” demektir. Özgür iraden de kişinin özgürlüğü anlaşılır. Yani kişi, yapmak istediğini yaparken bir engelle karşılaşmaz. Özgürce konuştuğumuzda, sesin veya konuşmanın özgürlüğü değil, başka bir biçimde konuşmaya, hiçbir yasanın zorlamadığı kişinin özgürlüğü söz konusudur. Özgür irade sözünden de, iradenin, isteğin veya eğilimin özgürlüğü değil, kişinin özgürlüğü anlaşılır. Yani kişi, yapmak istediği bir şeyi yaparken, bir engelle karşılaşmıyor ise, özgür iradesi vardır anlamına gelir. Geminin batacağı korkusuyla bir kimse mallarını denize attığında, bunu isteyerek yapmaktadır. İsterse yapmayabilir. Dolayısıyla bu, özgür olan kişinin eylemidir. İnsan bazen borcunu hapis korkusu yüzünden öder. Hiç kimse onu borcunu ödememekten alıkoymadığı için, bu da özgür bir insanın işidir. İşte bu şekilde, insanların devlet içinde yaptıkları bütün eylemler, o kişilerin yapmama özgürlüğüne sahip oldukları, fakat yasa korkusuyla yaptıkları eylemlerdir.

Özgürlük ve zorunluluk tutarlıdır. Su, sadece kanaldan aşağıya doğru akma özgürlüğüne değil; aynı zamanda zorunluluğuna da sahiptir. İnsanların isteyerek yaptıkları eylemler de, iradelerinden kaynaklandığı için, özgürlükten kaynaklandıkları gibi, insan iradesinin her eylemi ve insanın her arzusu ve eğilimi aynı zamanda zorunluluktan kaynaklanır.

İnsanlar, toplum yasaları denilen, yapay zincirler yaratmışlardır. Yasalarca müsaade edilen bütün eylemlerde, insanlar, kendileri için en yararlı olacak şekilde, kendi akıllarının önereceği şeyleri yapmak özgürlüğüne sahiptirler. Bir uyuğun özgürlüğü, egemenin yasaklamadığı şeylerdir: Alım-satım yapmak, başka anlaşmalar yapmak, başka anlaşmalar yapmak, evini, gıdasını, mesleğini seçebilmesi, çocuklarını istediği şekilde yetiştirmesi vs.

⁷⁵ Zarakolu, s. 10.

⁷⁶ Tuck, s. 164 ve 166-167.

⁷⁷ Hobbes’ta, uyrukların özgürlükleri konusunda bkz., Hobbes, Leviathan, s. 161-169.

gibi. Eski Yunan'da ve Roma'da anlatılan özgürlük, tek tek insanların özgürlüğü değildir; devletlerin özgürlüğüdür.

Uyruklar, kendilerine yasal olarak saldıranlara karşı bile kendi varlıklarını savunma özgürlüğüne sahiptirler. Uyruklar, kendilerine zarar vermeye zorlanamazlar. Uyruklar, savaşmaya zorlanamazlar; gönüllü olmak hariç! Bir asker olarak düşmanla savaşması emredilen kişi varsa ve bu düşmanla savaşmayı reddederse, egemen, onu ölümle cezalandırabilir. Fakat bazen adalete uygun olarak emre uymayı reddedebilir: Kendisi yerine başkasını askere gönderirse. Ancak, bu durumda, devlete hizmetten kaçmıyor demektir. Korktuğu için savaştan kaçanlar da olabilir.

Kişi kendi canını koruyabilir, meşru müdafaa hakkı vardır. Egemenin kural koymadığı durumlarda uyruk, yapmak veya yapmamak özgürlüğüne sahiptir. Uyrukların devlete olan ödevi, devlet onları korudukça devam eder. Kral, yönetimi bırakırsa, uyruklar mutlak doğal özgürlüğe geri dönerler.

3.1. Direnme Hakkı ya da "Devleti 'Yaşamı Korumaya' Zorlamak"

Egemene itaat etme ödevinin sınırını "güvenlik" ile çizmiş olan Hobbes, güvenliğin sağlanamadığı yerde, devlete itaatın beklenmesinin boş olduğunu⁷⁸ vurgular. İnsanın kendi yaşamını koruma hakkının hiçbir şekilde devredilemeyecek bir hak olduğunu; aksi halde sosyal sözleşmenin bütün anlamını kaybedeceğini ifade eden Hobbes⁷⁹, herkesin, şartlar ne olursa olsun, yaşamını korumak için "direnme hakkının" ya da "itaatsizlik özgürlüğünün" olduğunu altını çizer.

"Bireyin yaşamının korunması" (yani bireyin kendi yaşamını kendisinin koruması) devredilmesi olanaksız olan bir haktır; o kadar ki, egemene bile devredilemez. Böylece, VAZGEÇİLMEZ HAK kavramını Leviathan'da ortaya atan Hobbes⁸⁰, bu yönüyle de insan hakları tarihindeki yerini almıştır.

Bütün haklar "devredilebilir" özellikte değildir. Bir insan, haklarını devrederken, buna karşılık kendisine de başka bir hakkın devredilmesini bekler ya da bu hak devrinden kendisine bir yarar sağlamayı umar. Çünkü bu bir iradi eylemdir ve herkesin iradi eylemlerinin amacı kendisine bir fayda sağlamaktır. Hobbes'a göre "devredilebilir" nitelikte olmayan haklar da vardır:

İlkin, insan, canını almak için kendisine cebren saldıranlara karşı direnme hakkını bırakamaz. Çünkü bu hakkı bırakmak, ona bir fayda sağlamaz. İkinci olarak, yaralanmak; üçüncü olarak, zincire vurulmak ve nihayet dördüncü olarak da hapis edilmek devredilemeyen haklardandır. Hakkın devrinin amacı⁸¹, insanın can güvenliğini sağlamaktan başka bir şey değildir.

⁷⁸ Akal, s. 109-110; Zarakolu, s. 327; Göze, 342-343; Güriz, 2009, s. 184-185; Gemalmaz, s. 209.

⁷⁹ Akal, s. 110; Gemalmaz, s. 209; Tuck, s. 113 ve 128; Ağaoğulları ve Köker, s. 243-244; Tannenbaum ve Schultz, s. 250 ve 255.

⁸⁰ Akal, s. 110; Gemalmaz, s. 209.

⁸¹ Hobbes, Leviathan, s. 106.

3.2. Temsil Kavramı ya da “Egemenlik Temsilciye Aittir”

Hobbes'ta, insan kalabalıklarını birleştiren ve onları temsil eden yapay insan, “egemen” adını almaktadır⁸². Bir kişi tarafından temsil edildikleri için “BİR” haline gelen bireyler, temsille birlikte, kendilerini temsilcinin içinden yeniden yaratırlar ve temsilci tarafından “doğal insandan yurttaşa” dönüştürülürler⁸³. Temsilci ise, yetkilendirilmiş olduğundan, sözlerinin ve eylemlerinin kaynağı olduğu varsayılan yurttaşlar üzerinde tam bir otoriteye sahip olur. Egemeni, temsilci olarak yetkilendirme işlemi sürekli bir eylem olduğu için, devlet de varlığını sürdürür. Temsilci tek insan olduğu zaman devlet monarşi; toplumun tümü olduğu zaman devlet demokrasi; toplumun bir bölümü olduğu zaman ise devlet aristokrasidir.

Liberalizmi anımsatan temsil düşüncesiyle Hobbes, liberalizmin bir kurucu kategorisini yaratmakta ve temsille, çağdaş demokrasi düşüncesini gündeme getiren ilk düşünür olmaktadır⁸⁴. Sistematik bir devlet teorisi içinde nihai yerini almış olan Hobbes'taki temsil düşüncesiyle, siyasal iktidarı kullananlar, Tanrının değil; toplumun temsilcisi olarak sunulmaktadır.

3.3. Tanrı ve Din ya da “Tanrı Vardır Fakat Egemen Olan Monarktır”

Hobbes'a göre, Tanrının doğasını kavramak için insanın gücü, iradesi yetersizdir; bu yüzden de felsefede Tanrının yeri olmamalıdır⁸⁵. Şayet Tanrı kendisini göstermeyi arzu ederse, insanlar O'nu ancak o zaman bilebilirler. Hemen hatırlatalım ki bu kurgu, standart Yahudi-Hıristiyan düşüncesidir⁸⁶. Tanrı, ruh ve meleklerin felsefenin dışında olması gerektiğini düşünen Hobbes, böylece felsefe ile teoloji arasına çizgi çekmektedir⁸⁷. Aslında Hobbes, “ateist” olduğu için böyle düşünmüyor. Kısaca ifade ettiğimizde, Hobbes'un, esasında, tek derdi vardır: “İktidarı krala vermek”. Hobbes, kilisenin felsefe yapmasına karşı çıkmaktadır; çünkü felsefe yapınca, kilise, “iktidar bana aittir” demektedir. Yaratana tapınmanın psikolojik bir ihtiyaç olduğunu belirten Hobbes⁸⁸, “evrenin yaratıcısının” büyük bir gücünün olduğuna da inanmaktadır.

Tanrı'nın var olduğunu; “sadece madde vardır ve sadece cisimler maddedir, o halde Tanrı da maddedir ve vardır” şeklinde bir kurgu ile izah eden Hobbes, “Tanrı cisim değildir” diyenlerin ise Tanrının yok olduğunu söylediklerini iddia etmektedir. Kitabı Mukaddes'e göre de Tanrının cisim olarak kabul edildiğini belirten Hobbes, “Yaratılış” bölümünde, Tanrının ruhunun sular üzerinde hareket ettiğinin⁸⁹ yazıldığını hatırlatmaktadır.

⁸² Zarakolu, s. 231-235.

⁸³ Bu konuda bkz., Ağaoğulları ve Köker, s. 202-206.

⁸⁴ Akal, s. 105 ve 115-116.

⁸⁵ Tuck, s. 131.

⁸⁶ Martinich, s. 158.

⁸⁷ Ağaoğulları, s. 431.

⁸⁸ Tuck, s. 132-133.

⁸⁹ Martinich, s. 162-163.

Yeri gelmişken hatırlatalım: Hobbes'un "ateist" olduğunu iddia edenlerin ve onu eleştirenlerin çoğu da, Hobbes'un, bahsi geçen "cismani Tanrı" iddiasını kanıt olarak kullanmaktadırlar. Ecelinin geldiğini düşündüğünde, yanına iki Anglikan papazı çağırılmış olan⁹⁰ Hobbes, aslında ateist değildir; bunu kendisi de zaten, "ateizm günahtır" diye dillendirmiştir⁹¹. Ateist olmadığını⁹² açıkça belirten⁹³ Hobbes, Kitabı Mukaddes'e ise "derinden" bağlıdır.

Tanrının ve tüm ruhların cisim olduğunu⁹⁴ düşünen Hobbes, anılan bu cismanilik konusu yüzünden de Anglikan İngilizler ve Katolik Fransızlar tarafından ateist olarak damgalanmıştır⁹⁵. Felsefenin konusunun "maddi varlığı olan şeyler" olduğunu düşünen Hobbes'un⁹⁶ bu özelliği, O'nu pozitivistin müjdecilerinden birisi yapmaktadır.

Dini görüşleri bakımından fazlasıyla muhafazakâr olan Hobbes, reformist Hıristiyanlığı anımsatan bir Kalvenisttir⁹⁷. Hobbes'un yaşam tarzındaki her şey, Anglikan Kilisesinin sadık bir mensubu olduğunu gösteriyor⁹⁸. Kitabı Mukaddes'in insan ürünü olduğunu düşünen⁹⁹, Kitabı Mukaddes'i yanından hiç ayırmayan¹⁰⁰ Hobbes¹⁰¹, imanını mucizeler ile değil, yine Kitabı Mukaddes ile temellendirmiş olan gerçek bir protestandır.

Kitabı Mukaddes'te yazılanların kabulü imana dayanır, bunların delilleri olmaz diyen¹⁰²; meleklerin, ruhların, peygamberlerin, vahiylerin ve mucizelerin var olduğuna inanan¹⁰³, Yeni Ahit'i, Eski Ahit'ten üstün tutan ve Ademin kralı Tanrıdır, yani Adem Tanrının yasasına tabidir şeklinde görüş beyan eden Hobbes'un "deist" olduğu rahatlıkla iddia¹⁰⁴ edilebilecektir.

Konu ile ilgisi bağlamında eklenmesi gereken bir bilgi de şudur: Hobbes, doğru dine giden yolun vahiyden geçtiğini, tek "doğru vahiy" olduğunu, tek doğru vahyin ise Musa'dan İsa'ya gelen vahiy olduğunu¹⁰⁵, Tanrının, Musa ve İsa ile doğrudan konuştuğu için, anılan bu iki ismin en imtiyazlı peygamberler olduklarını¹⁰⁶, Hıristiyanlığın esasının Kitabı Mukaddes kaynaklı olan tek Mesih yani Hz. İsa olduğunu¹⁰⁷ belirtmekten de geri durmaz. Hobbes'a

⁹⁰ Martinich, s. 151.

⁹¹ Tuck, s. 132-133.

⁹² Martinich, s. 357-358 ve 408.

⁹³ Martinich, s. 408; Ağaoğulları, s. 455; Gemalmaz, s. 210.

⁹⁴ Tuck, s. 140; Martinich, s. 162.

⁹⁵ Zarakolu, s. 63-65.

⁹⁶ Güriz, 2009, s. 179.

⁹⁷ Martinich, s. 157-158.

⁹⁸ Martinich, s. VIII.

⁹⁹ Ağaoğulları, s. 454.

¹⁰⁰ Güriz, 1955, s. 299-301.

¹⁰¹ Martinich, s. 38.

¹⁰² Tuck, s. 139.

¹⁰³ Martinich, s. 164-165 ve 280-281.

¹⁰⁴ Tuck, s. 134 ve 154.

¹⁰⁵ Martinich, s. 274.

¹⁰⁶ Martinich, s. 274-277.

¹⁰⁷ Tuck, s. 140; Martinich, s. 126; Ağaoğulları ve Köker, s. 231.

göre¹⁰⁸ İsa, krala itaat etmeyi öğretmekle ve bütün insanlara “Musa’nın tahtında oturanlara itaat edin” diye seslenmektedir.

Leviathan’ı yazmadan önce “Kitabı Mukaddes’in yorumlanması yetkisi kiliseye aittir” şeklinde düşünen Hobbes, Leviathan ile birlikte görüş değiştirir ve Kitabı Mukaddes’in yorumlanması yetkisi devlete/egemene aittir der¹⁰⁹. Kitabı Mukaddes’in yorumunu Anglikan Kilisesi değil, devlet/egemen yapar¹¹⁰ yani devlet/egemen kilisenin de başıdır diye açıklama yapan Hobbes, din de devlete/egemene tabi olmalıdır düşüncesine¹¹¹ savrulur. “Doğru tapınma biçimini devlet belirler” şeklindeki¹¹² bu bakış açısı da, Katolikliği reddeden ve Anglikanizmi savunan bir düşüncedir¹¹³. İman ile aklın bağdaştırılabilir olduğunu da belirten¹¹⁴ Hobbes, dünyayı ve insanı açıklamada aklı ilke, devinimi ise araç olarak ele almaktadır¹¹⁵. Kutsal Kitaba materyalist bir yorum getiren Hobbes, siyasal düşünceyi materyalist bir temele dayandırıyor¹¹⁶ ve materyalist bir Hıristiyanlık üretiyor¹¹⁷. Felsefeyi, metafizikten ve dinden ayırır¹¹⁸ Hobbes¹¹⁹, mekanik, materyalist-maddeci bir sistem geliştirmektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İngiltere iç savaş içinde olduğundan güçlü ve tek iktidar tezini savunmuş olan Hobbes, siyasal iktidarın, kral ile parlamento arasında bölüştürülmesine karşı çıkmaktadır. İktidarın tek elde (fakat mutlaka kralda) toplanmasını, dinin (kilisenin) bile devlete (krala) tabi olmasını, yetkilerin sadece monarkta somutlaşması gerektiğini ileri süren Hobbes, parlamento ile kral arasındaki çatışmada kralın vergi alabileceğini belirterek, açıkça monarşiden yana bir tutum takınmıştır.

Vergide eşitlik ilkesi, tüketim üzerinden vergi alınması gerektiği, ticaret özgürlüğü ve dolaşım özgürlüğünün önemini vurgulayan Hobbes, böylece, burjuvazi ile aynı tarafta olduğunu da belli eder. Hobbes’un devlet modelinde tek iktidar odağı vardır ki, orası da, dünyevi iktidar anlamına gelen kralın iktidarındır. Dini otoriteye devlet yönetiminde yer vermeyen Hobbes, bu yönüyle modern laik devletin resmini çizen ilk düşünürdür. Uyrukların özgürlükleri bağlamında “yasaklanmayan serbesttir” ilkesinin önemli olduğunun altını çir-

¹⁰⁸ Martinich, s. 282.

¹⁰⁹ Tuck, s. 142-143; Martinich, s. 246.

¹¹⁰ Ağaoğulları, s. 454; Akal, s. 123; Akad-Dinçkol ve Bulut, s.106; Hampsher-Monk, s. 18; Zarakolu, s. 308-309; Ağaoğulları ve Köker, s. 229-230; Sarıca, s. 64.

¹¹¹ Ağaoğulları, s. 454; Göze, s. 144; Şenel, s. 329; Akın, s. 103; Sarıca, s. 64; Güriz, 2009, s. 182; Okandan, s. 543; Touchard, s. 345.

¹¹² Tuck, s. 132-133.

¹¹³ Sarıca, s. 64.

¹¹⁴ Martinich, s. 123.

¹¹⁵ Ağaoğulları ve Köker, s. 161.

¹¹⁶ Tuck, s. 140; Ağaoğulları, s. 427, 431 ve 455.

¹¹⁷ Tuck, s. 150; Şenel, s. 317.

¹¹⁸ Ağaoğulları ve Köker, s. 162.

¹¹⁹ Ağaoğulları ve Köker, s. 161; Tannenbaum ve Schultz, s. 241.

zen Hobbes, bu yönüyle, liberal felsefeyi anımsatmaktadır. Hobbes'ta, erken dönem, sosyal devletin tanımını da gözlemleyebiliyoruz.

Hobbes, ateist değildir. Tanrı, melekler ve ruhlar vardır ve maddedirler (cisimdirler) diyen Hobbes, Kitabı Mukaddes'i yanından ayırmayan, Kitabı Mukaddes'e derinden bağlı olan inançlı bir filozoftur. Sadece, iktidarı krala vermek ve kiliseyi siyasal iktidar zemininden dışlamak isteyen Hobbes'a göre, Hz. İsa bile krala itaat edilmesi gerektiğini öğütleyen bir peygamberdir. Tanrının madde (cisim) olduğunu düşünmesi ve söylemesi de, Hobbes'u pozitivist-materyalist-maddecî yapmaktadır. Sömürgeciliği ve sansürü açıkça savunan Hobbes, ölüm cezasını, bir ceza tipi olarak işkenceyi, sürgün yasağını ve köleliği benimsemekte; erkeklerin, kadınların efendisi olduğunu dillendirmektedir.

Direnme hakkını benimseyen Hobbes'a göre, herkes yaşamını korumak için itaatsizlik özgürlüğüne sahiptir. Hobbes'un belirttiği anlamda direnme hakkı, devredilemeyen (vazgeçilemeyen) bir haktır. Şayet devlet, bireyin güvenliğini sağlayamıyorsa, kişilerin yaşamını koruyamıyorsa, direnme hakkı doğar. Yani bireyler, her durumda, devlete itaat etmek zorunda değildirler. İnsan hakları teorisi bağlamında baktığımızda Hobbes, "vazgeçilmez hak" kavramını dillendiren ilk düşünür olur; bu yönüyle de insan hakları teorisindeki yerini alır.

Hobbes'ta egemen, insan kalabalıklarını birleştirir ve bu insan kalabalıklarını temsil eder. Bu yönüyle Hobbes'un egemeni de, yapay bir insandır. Fakat egemenin bir başka işlevi de sosyal mühendislik olur. Çünkü Hobbes'un egemeni yani devlet, doğal insanı yurttaşla dönüştürerek, devlete bağlı ve bağımlı kılar. Devlet, "yetkili temsilci" olduğu için, yurttaşların bütün hayatına total olarak karışabilir. Hobbes'un temsilcisi, unutmayalım, Tanrının temsilcisi değildir; toplumun (insanın) temsilcisidir. Zaten toplumu BİR yapan da, siyasal iktidardan Tanrının dışlanması; tek iktidar odağının birey kaynaklı olmasıdır. Hobbes'un temsil kavramı, liberalizmi anımsatmaktadır.

İleri sürdüğü tezleriyle, burjuvazi yanlısı olarak nitelendirilebilecek bir düşünür olan Hobbes, devletin yönetiminde Tanrı ile olan bağı tamamen kesen, kelimenin tam manasıyla modern devleti ilk kez düşünebilmiş ve ifade edebilmiş bir filozoftur.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (Ed.) (2011). *Sokratesten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A. & Köker L. (2000). *Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Akad, M, Dinçkol B. V. & Bulut N. (2014). *Genel Kamu Hukuku*, İstanbul: Der Yayınları.
- Akal, C. B. (1995). *Sivil Toplumun Tanrısı*, İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Akın, İ. F. (1987). *Kamu Hukuku*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Alatlı, A. (2010). *Batı'ya Yön Veren Metinler – II*, Çeviri: Kapadokya MYO Çeviri ve Redaksiyon Heyeti, İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Kapadokya MYO Yayını.
- Arnhart, L. (2008). *Siyasi Düşünce Tarihi, Plato'dan Rawls'a*, Çeviren: Ahmet Kemal Bayram, Ankara: Adres Yayınları.
- Gemalmaz, M. S. (2015). *Devlet Birey ve Özgürlük*, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Göze, A. (2000). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Güriz, A. (1955). Hobbess, Şahsiyeti ve Siyasal Fikirleri, *AÜHFD*, 12(1-2), 298-315.
- (2009). *Hukuk Felsefesi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Hampsher-Monk, I. (2004). *Modern Siyasal Düşünce Tarihi*, yayına Hazırlayan: Necla Arat, İstanbul: Say Yayınları.
- Hobbess, T. (2016). *Leviathan Veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, Çeviren: Semih Lim, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İşıқтаç, Y. (2006). *Hukuk Felsefesi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Martınich, A. P. (2013). *Thomas Hobbess*, Çeviren: Akın Terzi, Türkiye İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Okandan, R. G. (1968). *Umumi Amme Hukuku*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Sarıca, M. (1993). *100 Soruda Siyasal Düşünce Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Şenel, A. (1996). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Russell, B. (2001). *Batı Felsefesi Tarihi*, Çeviren: Erol Esen Çay, İzmir: İlya Yayınevi.
- Tannenbaum, D. & Schultz D. (2007). *Siyasi Düşünce Tarihi, Filozoflar ve Fikirleri*, Çeviren: Fatih Demirci, Ankara: Adres Yayınları.
- Touchard, J. (2015). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Çeviren: İsmail Yerguz, İstanbul: Isık Yayınları.
- Tuck, R. (2015). *Hobbess*, Çeviren: Nursu Örges, Ankara: Dost Kitabevi.
- Tunçay, M. (2005). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zabunoğlu, Y. K. (1957). Thomas Hobbess, Hayatı, Eserleri ve Hukuki Fikirleri, *AÜHFD*, 14(1-2), 277-297.
- Zarakolu, C. D. (2013). *Thomas Hobbess'un Siyaset Felsefesi*, İstanbul: Belge Yayınları.

İNGİLTERE'DE ON YEDİNCİ YÜZYIL DEVRİMLER ÇAĞI VE PARLAMENTARİZMİN GELİŞİMİ DOĞRULTUSUNDA BÜTÇE HAKKI*

REVOLUTIONS AGENDA OF THE SEVENTH CENTURY AND BUDGET RIGHT IN THE LINE DEVELOPMENT OF PARLAMENTARISM IN UNITED KINGDOM

Araştırma Makalesi
Research Paper

Kadir Caner DOĞAN**
Suat Hayri ŞENTÜRK***

Öz:

Bütçe hakkı kavramı, tarihsel olarak parlamentarizmin ve demokrasinin gelişimi ile ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan bütçe hakkı, Batı Avrupa'da monarkların vergileri belirleme ve toplama konusunda parlamentoya ve dolayısıyla halka danışması ve daha sonrasında bu hakkın tamamen parlamentonun belirleyiciliğinde olduğu bir süreçler dizi ile gelişmiştir. İngiltere'de bütçe hakkı, özellikle 17. yüzyılda meydana gelen siyasi ve ekonomik devrimlerle yakından bağlantılıdır. İngiliz toplumsal, ekonomik ve siyasi düzeninin merkezinde gerçekleşen devrimler, zaman içerisinde parlamentarizmin ilerlemesinde ve sanayi devriminin patlak vermesinde önemli bir rol oynamıştır. İngiliz devrimlerinden başlıca ikisi ve bunlardan sonra yaşanan olaylar, monarkların vergileme başta olmak üzere birçok görev ve yetkilerinin parlamentolara geçmesi ile sonuçlanmıştır. Bundan sonra parlamento, halkın temsil edildiği siyasi kurum olarak bütçenin onaylandığı, hükümete yetki verildiği, denetlendiği demokratik bir yapı haline gelmiştir. Bu çalışmada da İngiltere'de 17. yüzyılda yaşanan devrimler çağı bağlamında, bu devrimlerin parlamentarizm ve bütçe hakkı üzerindeki etkisi belirlenmek istenmektedir. Bunun için konunun açıklanmasında, İngiliz devrimlerinin ayrıntılı bir siyasi, ekonomik ve toplumsal analizinin yapılması da amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe, Bütçe Hakkı, Devrimler, Parlamento, İngiltere.

Abstract:

The concept of the budget right has historically emerged with the development of parliamentarism and democracy. In this respect, the budget right has evolved in a series of processes in Western Europe where the monarchy is in the determination of parliament and consequently the public consultation on the collection and collection of taxes. The budget right in the UK is closely linked to the political and economic revolutions that took place in the 17th century. The revolutions that took place at the heart of British social, economic and political order played an important role in the progress of parliamentary progress over time and in the eruption of the industrial revolution. The two major events of the British revolutions and the subsequent events have resulted in the parliamentary passing of many duties and powers, especially the taxation of the monarchs. After that, the parliament

* Makale Gönderim Tarihi: 24.07.2017

Makale Kabul Tarihi: 25.08.2017

** Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kadircanerdogan@gumushane.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3476-8865

*** Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, suathayrisenturk@gmail.com, orcid.org/0000-0003-2930-8888

became a democratic structure in which the budgetary is approved, the authority is granted and supervised as the political institution in which the people are represented. In this study, it is aimed to determine the effects of these revolutions on parliamentarism and budget right in the 17th century revolution in England. For this purpose, it is also intended to make a detailed political, economic and social analysis of the British revolutions.

Keywords: Budget, Budget Rights, Revolutions, Parliament, United Kingdom.

GİRİŞ

Bütçe, kamu kurum ve kuruluşlarının yıllık gelir ve giderlerini sistematik olarak içerisinde barındıran bir belgedir. Bütçe kavramı, Batı Avrupa’da 17. ve 18 yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Bütçe hakkı kavramı ise siyasal iktidarı elinde bulunduran hükümetin bütçede yer alan gelir ve harcamaları tayin, kullanma ve denetim yetkisinin halkın egemenliğine dayalı demokratik bir rejimde parlamentonun temsili olarak yerine getirmesidir.

Batı Avrupa’da temel hak ve özgürlüklerin kazanılması ve bu yolda gösterilen çaba ile demokrasinin güçlenmesi, kapitalizmin kurumsallaşması, modern ulus-devletlerin doğuşu ve feodal toplum düzeninin dönüşümü arasında büyük bir ilişki bulunmaktadır. Genel olarak kapitalizm ile birlikte parlayan kentli orta sınıf-burjuvazi, bu mücadelenin ana öznelerinden birini oluşturmaktadır. Avrupa devletlerinin sözü edilen gelişmesinde ve dönüşümünde burjuvazinin önemli payı bulunmaktadır.

İngiltere, diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi monarşi ile idare edilen bir devlettir. Ancak bu ülkede demokrasi ve parlamentarizme giden yol diğer ülkelere nazaran daha önce gerçekleşmiştir ve bu hususta İngiltere, diğer dünya ülkelerine örnek olmuştur. İngiliz siyasi tarihi incelendiğinde bütçe hakkı kavramının da özellikle 17. yüzyılda kral ve parlamento arasında gerçekleşen otorite mücadelesinin sonucunda meydana geldiği görülmektedir. Nitekim İngiltere’de 17. yüzyılda doruk seviyesine ulaşan siyasal, ekonomik ve toplumsal nitelikli devrimler, zaman içerisinde vergilerin toplanması ve tasarrufuna ilişkin konuların parlamentonun denetimine girmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, İngiltere’de bütçe hakkının doğuşu ve parlamentarizmin gelişimi arasında da doğrusal bir bağlantı bulunmaktadır.

Bu çalışmada temel amaç, İngiltere’de 17. yüzyılda oluşmaya başlayan parlamentarizm ve bütçe hakkı arasındaki doğrusal bağlantıyı, aynı dönemde patlak veren devrimlerle ya da devrim çağı ile ilişkilendirmek ve böylece devrimler ve bütçe arasında köprü kurmaktır. Bu bağlamda çalışmanın amacı çerçevesinde öncelikli olarak bütçe ve bütçe hakkı kavramları açıklanmış, ikinci olarak ele alınan döneme kadar İngiliz siyasi tarihi ifade edilmiş ve son olarak da 17. yüzyıl devrimleri doğrultusunda parlamentarizmin gelişimi ve bütçe hakkı bütünselliği kurulmuştur.

1. BÜTÇE VE BÜTÇE HAKKI KAVRAMLARI

Bütçe kelimesi, Batı kaynaklıdır. Latince “Bulga”, Fransızca “Bouge”, İngilizce’de “Budget” şeklinde karşılık bulmaktadır ve esas olarak Fransızcadan Türkçeye geçmiştir

(Bülbül, 2014: 3). Nitelim İngiltere’de Maliye Bakanı, kamu gelir ve giderleri ile belgeleri deri bir çanta “Leather bag” ile Parlamente’ye getirmekte ve bütçe görüşmeleri bu çantanın açılması “Opening the Budget” ile başlamaktaydı. Bugün dahi İngiltere’de Maliye Bakanı’nın bütçe nedeniyle yaptığı takdim konuşmasına “Opening the Budget” denilmektedir ve kelime ilk kez 18. yüzyılda İngiltere’de kullanılmıştır. Fransızlar da 17. ve 18. yüzyıllarda “Etta, prospectus, livere, aperçu” gibi çeşitli kelimeleri kullanmışlar, daha sonrasında ise resmi yazışmalarda ve kanun metinlerinde bütçe ifadesinin “budget” şeklinde yer aldığı görülmektedir (Bağlı, 2012a: 42).

Bütçe, genel olarak gelir ve giderleri gösteren bir belge şeklinde tanımlanabilmektedir (Bülbül vd., 2005: 3). Kamu idarelerinin bütçeleri devlet bütçesi olarak adlandırılmaktadır. Bu şekilde, özel örgüt ya da kuruluşların bütçelerinden kamu bütçesi ayırt edilmek istenmektedir (Mutluer vd., 2011: 7-8). Bu çerçevede bütçe, kamu ekonomisi¹ karar birimlerinin (merkezi hükümet, yerel yönetimler vd.) maliyetlerinin hesaplanması bağlamında kendi bürokrasilerinin yaptığı bir kamu hizmeti sipariş listesi olarak görülebilmektedir (Bulutoğlu, 2004: 172). Nitekim kamu ekonomisi kolektif tercihler doğrultusunda, bu tercihlerin siyasal süreçlerle kamusal kararlara dönüştüğü bir alandır (Bağlı, 2014: 6). Kamu ekonomisi talebi olan bütçe de, piyasa talebinden farklılık göstermektedir ve belirli yıllar baz alınarak hazırlanmaktadır. Kamu hizmetlerini sunma yetkisi olan kuruluşlar, başta mali konular olmak üzere hukuki yetkilerini anayasa ve yasalardan alan siyasal organlardır (Altuğ, 2004: 3).

Kamuya ait ve siyasal bir örgüt olarak devlet, temelde kamusal mal ve hizmetleri üretmek ve sunmak amacıyla kurulmuştur. Bunun yanı sıra devlet, kendisine yüklenen diğer görevleri de karşılayabilmek için harcama yapmalı ve bu harcamaları finanse edebilmek adına da vergi aracılığı ile ekonomiden gelir sağlamalıdır. Bu çerçevede devlet, “siyasal iktidarlar (hükümet) vasıtası ile kendisine verilen izin ve yetki dâhilinde belirli bir dönemde birçok hak ve yetkilerini bütçe vasıtasıyla yerine getirmektedir” (Dileyici ve Özkıvrak, 2010: 1). Devlet, sosyal, iktisadi ve diğer amaçlarını bütçede bulunan kamu gider ve gelirleri ile sağlamak ve bu şekilde de bütçe mali bir plan niteliği kazanmaktadır. Nitekim bütçe, yürütme organı ya da hükümetin takip edeceği politikaların garantörü olarak en etkin biçimde karar verilmesi ve seçimlerin toplumsal ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak planlanmasıdır (Akdoğan, 2003: 319). Dolayısıyla devlet ve diğer kamusal organların toplumun ortak kamusal ihtiyaçlarının giderilmesi için denkleştirmeye çalıştıkları harcamalar bütçede yer almaktadır (Altuğ, 2004: 3).

Günümüzde devletlerin büyük bir bölümü demokrasi rejimi ile yönetilmektedir. Demokrasi ise tarihsel süreçte Antik Yunan’a atıfla Atina Demokrasisi ile başlatılmaktadır (Canfora, 2010: 24; Holden, 2007: 55; Tanilli, 2008: 36-37). Burada demokrasi, vatandaşların siyasal kararlara katılım ve temsil olanaklarının elverişli olması dolayısıyla doğrudan demokrasi ola-

¹ Devlet, vergi, kamu harcaması ve borçlanmadan oluşan mali araçlarını kullanarak ekonomide istikrarı, kaynak ayırımında etkinliği ve gelir dağılımında adaleti sağlamaya çalışmaktadır. Devletin mali anlamda bu üç amaca yönelik etkinlikleri kamu ekonomisi disiplininin de inceleme alanını oluşturmaktadır (Şener, 2010: 1).

rak adlandırılmıştır (Heywood, 2016: 272). Ancak ilerleyen süreçte başta sosyal, ekonomik ve siyasal gelişmelere bağlı olarak devlet yönetimi ve siyasetinde doğrudan demokrasinin uygulanmasının mümkün olmaması nedeniyle temsili-liberal (parlamerter) demokrasi yaygınlık kazanmıştır (Görmez, 1997: 61). Bu bakımdan “temsili demokrasilerde yürütme organının programını onaylayan yasama organı (parlamento), kamu politikalarını oluşturmakla yürütmeyi görevlendirmekte ve bütçe vasıtası ile bu politikalar parlamento onayından geçerek bürokrasi (kamu yönetimi) ile meydana getirilmektedir”. Nitekim böylece meydana gelen parlamento-bütçe ilişkisi, toplumsal tercihler ve kamu politikaları arasındaki bağın somut görünümüdür (Bağlı, 2014: 14-15). Bu bağlamda bütçe de, yasama organının yani parlamentonun yürütmeye verdiği bir izin olarak değerlendirilebileceği gibi, aynı zamanda da yürütmeyi ve bağlı birimlerini denetleme aracı olarak görülebilmektedir (Bağlı, 2014: 29).

Diğer yandan, “yasama organının halk adına kamu gelirlerini toplayıp, yine halk adına bu gelirleri harcamasına bütçe hakkı denilmektedir” (Bülbül, 2014: 7). Bütçe hakkı kavramı, demokratik yönetim anlayışının bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır (Selen ve Tarhan, 2014: 2). Demokrasi kültürü gelişim kazandıkça, bu kültürün geliştiği ülkelerde kamu yönetimi anlayışında ve kamu yönetiminin bir aracı olarak bütçe ve bütçeleme sistemlerinde de demokrasinin etkisini yansıtacak gelişmeler olmuştur (Kızıldaş, 2005: 374). Bütçe hakkı, dünya tarihinde yaklaşık olarak 800 yıllık demokrasi mücadelesinin aşama aşama meydana getirdiği kazanımların bir simgesidir. Özellikle İngiltere tarihinde Magna Carta (1215), Haklar Dilekçesi (1628) ve Haklar Bildirisi (1689) tarihsel sürecin önemli dönemeçlerini oluşturmaktadır (Yılmaz ve Biçer, 2010: 202). Bunlara ek olarak modern ulus-devlet, kapitalizm ve parlamenter demokrasi ile aynı dönemde ortaya çıkan bütçe hakkı, aynı zamanda parlamento-bütçe ilişkisinin de ana çerçevesini çizmektedir (Bağlı, 2014: 1; Bağlı, 2012b: 506; Bilici, 2012: 4; Aktan, 2008: 116). Nitekim tarihte Aydınlanma felsefesi ile de bağlantılı olan modern toplumların oluşumu, bir ulus-devlet sistemi çerçevesinde bütünleşmişlerdir (Giddens, 2008: 8). Aydınlanma felsefesi, laiklik, ussallık ve bireycilik ilkelerine dayanmaktaydı (Yetişgin, 2014: 221). Hatta Aydınlanma'nın tohumları, 1789 tarihli Fransız Devrimi'ni ve modern ulus-devletleri meydana getirmiştir (Hobsbawm, 2016: 30). Nitekim Fransız Devrimi'ne kadar Avrupa'da hiçbir devlet merkezi yönetim kurumlarını oluşturamamıştır (Tilly, 2001: 57). Dolayısıyla bütçe hakkı kavramını, 18. yüzyılda belirginleşen modernleşme, Aydınlanma, kapitalizm ve ulus-devlet ile ilişkilendirerek analiz etmek zorunlu görünmektedir. Bütçe hakkı, yukarıdaki faktörlere ve dönemlere de bağlı olarak İngiltere, Fransa, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Almanya'da benzer süreçlerde ortaya çıkmıştır (Bülbül vd. 2005: 4; Eisenstadt, 2014: 79). Batı Avrupa'da bütçe hakkını da kapsayacak biçimde klasik haklar, burjuvazinin² çabaları ile monarşiye karşı mücadele sonucunda kazanılmıştır (Sencer, 1990: 4).

Bütçe hakkı, devlet gelir ve giderlerinin tayin, tespit ve kullanılmasından doğan gelişmeler sonrasında vergi kavramı ile ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak bütçe hakkı üç aşamadan

² Burjuvazi, bir sosyal sınıf olarak Avrupa'da tarihte kapitalizmin ortaya çıkışında katalizör olarak ifade edilen bir kavramdır (Tanilli, 2008: 15).

oluşmaktadır: Vergi alma hakkı, harcama yapma hakkı ve yıllık bütçeyi onama hakkı. Bu üç aşama da vergi ve diğer gelirlerden elde edilen gelirlerle kamu harcamalarının çeşit ve miktarını belirleme ve tasdik etme hakkı şeklinde açıklanabilmektedir (Bağlı, 2012a: 46). Bütçe hakkının bugünkü şeklini almasında halk, önce vergi hakkını daha sonra da harcama yapılmasına ilişkin yetkiyi kazanmış ve bütçenin yıllık onanması sisteminin kabulüyle de son aşamaya erişilmiştir (Konukman, 2015: 24). Esas olarak halkın verdiği mücadelelerle kazanılan bütçe hakkı, vergi mükellefi olup olmadığı göz önünde bulundurulmadan tüm vatandaşlara ait bir yetkidir. Bu durumda da parlamento temsiline dayalı olarak ulusal egemenliğin en önemli sonucu ve gereği durumuna gelmektedir (Bağlı, 2012a: 49; Bağlı, 2014: 35).

Bütçe, “aynı zamanda kamu politikalarını karara dönüştürerek siyasal erki elinde bulduran seçilmişlerle, bunlara yönetme yetki ve gücünü veren vatandaşlar arasındaki asil-vekil olarak tanımlanan ilişkileri de somutlaştıran bir mekanizmadır”. Bu anlamda bütçe, asil olan vatandaşlar adına parlamentoya bütçe ve kesin hesap denetimi aracılığı ile yürütmeden hesap sorma imkânını vermektedir (Kızıltaş, 2005: 382). Nitekim yürütme organının hesap verme sorumluluğu çerçevesinde bütün unsurlarının hizmet ve faaliyetlerini devamlı bir gözetim ve denetim altında bulundurması gerekmektedir. Dolayısıyla yürütme organının yasama organına karşı hesap verme sorumluluğu, temsili demokrasinin esasını teşkil ettiği gibi, bütçe hakkının kullanılmasının da en doğal sonucu olmaktadır (Bağlı, 2012a: 67). Sonuç olarak bütçe hakkı, parlamenter demokratik rejimlerde toplum ya da egemenliğin kaynağı olan vatandaşlar adına parlamento tarafından kullanılmaktadır (Selen ve Tarhan, 2014: 10). Bütçe hakkı, bu siyasal niteliğinin gereği kamu gücünün ayrılmaz bir parçası olarak tarihsel süreçte modern anayasalarda yer bulmuştur (Selen ve Tarhan, 2014: 122).

2. KURULUŞUNDAN ON YEDİNCİ YÜZYILA KISA İNGİLTERE SİYASİ TARİHİ VE GÜNÜMÜZ SİYASAL SİSTEMİ

Britanya bölgesindeki ilk insan yerleşimleri yüzbinlerce yıl önceye gitmektedir, ancak son buzul çağında bölgede insan yaşamı kalmamış ve buzul çağının sona ermeye başlaması ile Kıta Avrupası’ndan yapılan yeni göçler sayesinde insan yerleşiminin tekrar başladığı savunulmaktadır (Bilgin, 2015: 193-194). İngiliz adasında ilk sistematik ve toplu yerleşim ise, 1. yüzyılda Romalılar tarafından sağlanmıştır. Nitekim ada, 5. yüzyıla kadar Roma egemenliğinde “Britanya Bölgesi” olarak adlandırılmıştır (Parlak ve Caner, 2005: 100; Sencer, 1990: 5). Roma İmparatorluğu, M.S. 410 yılında güç kaybı yaşamaya sebebiyle adayı terk etmiş ve sonrasında ortaya çıkan otorite boşluğu ile bir taraftan eski Romano-Keltik Yönetici sınıfın yerel otoriteler halinde güçlenmesine diğer taraftan da Kıta Avrupası’nda meydana gelen Kavimler Göçü’nün bir uzantısı olarak 449 yılından itibaren Germen kökenli Angıllar (Angles) ve Saksonların (Saxons) güney doğudan başlayarak adaya yerleşmesine ve adayı işgal etmesine imkân tanımıştır (Bilgin, 2015: 194). Bu bakımdan İngiltere Krallığı’nın ilk oluşumu ise, bir takım Anglo-Sakson krallıkların birleşmesiyle 9. yüzyılda meydana gelmiştir. 11. yüzyıla kadar da tekrar tekrar yinelenen Danimarka istilalarına direnç gösterilmiştir (Eroğul, 1997: 1). Ancak anakaradan gelen Normanlar, 1066 yılında İngiltere’yi

istila etmişler ve Anglo-Sakson Krallığı'na da son vermişlerdir (Gözler, 2017: 366; Roskin, 2012: 23). Normanların kendilerini Fransız olarak kabul etmeleri, bir taraftan ülkenin Kıta Avrupası ile yakınlaşmasına yol açarken, diğer taraftan da Normanların sık sık Fransa'daki topraklarını artırma çabası ile Fransa'da çok sayıda savaşa girişmesine neden olmuştur. Diğer yandan, adadaki Norman hâkimiyeti, kralın tüm ülkede geniş toprakların sahibi olmasına imkân tanımış ve merkezi otoriteyi güçlendirerek bu yönü ile İngiltere'yi çağının diğer Avrupa ülkelerinden farklı bir konuma getirmiştir (Bilgin, 2015: 195).

İngilizler, Kral I. William döneminde (1066-1087) Kıta Avrupası'nda toprak elde etmeye başlamış, özellikle I. Henry ve II. Henry dönemlerinde evlilik yoluyla Fransız topraklarının büyük bir kısmına varis olmuşlardır. Bu şekilde, İngilizlerin Fransa topraklarında hızla ilerlemesi, 1453 yılında son bulan İngiliz-Fransız Yüzyıl Savaşları'na yol açmıştır. 15. yüzyıldan sonra Fransız topraklarından çekilmeye başlayan İngilizler³, 1461-1485 yılları arasında da büyük bir iktidar kavgasına düşmüştür. Daha sonra tahta geçen ve İngiltere'nin en etkili hükümdarlarından kabul edilen VII. Henry süreci olumlu tarafa çevirse de, daha da sonrasında 1603 yılına kadar İngiltere, Avrupa'daki nüfusunu kaybetmiştir (Parlak ve Caner, 2005: 101). Bunlara karşın Krallık'ta iç nedenlerden (iç savaş ve devrimler) kaynaklanan tek kesinti, 1649-1660 yılları arasında meydana gelmiş ve 11 yıl sürmüştür. İngiltere, 1649-1653 yılları arasında, cumhuriyetle yönetilmiştir. 1653-1659 arasında ise "Lord Protector" dönemi, başka bir deyişle Oliver Cromwell'in buyurganlığı yaşanmıştır. Bunu izleyen iki yıllık bir geçiş döneminden sonra, İngiltere yeniden krallığa dönmüştür. Bu yeni yapılanma (restorasyon dönemi), tahtın II. Charles'e emanet edilmesiyle oluşmuştur (Eroğul, 1997: 1; Roskin, 2012: 29; Bilgin, 2015: 198; Roberts, 2015: 346; Tilly, 2001: 266; Heywood, 2016: 444). İngiltere'de II. Charles'ın ardından da 1689 yılında tahta geçen kardeşi III. William döneminde okyanus ötesinde (Kuzey Amerika'da) sömürgeler kurulmaya başlanmıştır (Parlak ve Caner, 2005: 101).

Günümüzde parlamenter sistemin⁴ beşiği sayılan İngiltere-resmi adıyla Birleşik Krallık- geleneksel olarak halkı temsil eden ve çok geniş (hatta hukuki açıdan sınırsız denebilecek) yetkilere sahip olan Parlâmento ile onun içindeki çoğunluğa dayanan Kabin tarafından yönetilmektedir (Kapani, 1977: 214). Diğer yandan Birleşik Krallık, İngiltere, Galler, İskoçya ve Kuzey İrlanda'dan meydana gelen üniter bir devlettir (Emre,

³ İngiltere'de 1485'ten 1603 yılına kadar Tudor Hanedanı tahtta iken, 1603'ten 1714'e kadar Stuart Hanedanı tahtı elde etmiştir. Bu dönemlerde tahta çıkan önemli krallar arasında; Tudorlardan VII. ve VIII. Henry ve I. Elizabeth ve Stuartlardan da I. James, I. Charles, III. William ve II. Mary verilebilecek bazı örneklerdendir (Hill, 2016: 387-388; Hill, 2015: 42; Kearney, 2015: 157; Özkan ve Parlak, 2014: 838; Üşür, 1990: 173).

⁴ İngiltere'de uygulanmakta olan parlamenter demokrasi rejimine "Westminster modeli" de denmektedir (Mackintosh, 1977: 16; Ankar, 2011: 48). İngiltere'nin Londra kentinde Kraliçe'nin konutu, bakanlıklar ve Parlamento, Westminster adlı bir bölgede bulunmaktadır. Bu yüzden İngiliz parlamenter demokrasi sistemine Westminster adı verilmektedir. Westminster modelinin, en önemli özelliklerinden biri, parlamento egemenliği üzerine inşa edilmiş olmasıdır (Karasu, 2004: 91). Nitekim Westminster modeli, en iyi İngiltere'de uygulanmaktadır. Diğer yandan Westminster modelinin ayırıcı özellikleri arasında; iki partili sistem, çoğunlukçu seçim sistemlerinin uygulanması, yazılı olmayan anayasa, meclis egemenliği ile tekçi ve merkezîyetçi yönetim bulunmaktadır (Soysal, 2002: 333).

1997: 31). Genel olarak İngiltere olarak anılan Krallığın tam ismi ise “Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı (The United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland)”dır (Karasu, 2009: 169; Gürbüz, 1987: 35). Nitekim İngiltere, Birleşik Krallığı meydana getiren dört ülke arasından en büyük nüfusa ve yüz ölçümüne sahiptir. Diğer yandan İngiltere siyasi ve idari sistemi, tek parlamento ve tek hükümet tarafından yönetilmektedir ve sistem merkezi bir karakter taşımaktadır (Canpolat, 2013). İngiltere’de yasama organı, Parlamento’ya aittir ve Parlamento, Taç, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası’ndan meydana gelmektedir (Günay, 1994: 199). İngiltere’de yürütme organı ise Taç (Kraliçe), başbakan, kabine, hükümet ve genel yönetimden oluşmaktadır (Eroğul, 1997: 18). İngiltere’de yargı organı, geçmiş dönemde “Common Law” hukuk geleneği çerçevesinde gelişim göstermiştir. Nitekim bu geleneğe göre hukuku, hâkimler yaratmıştır, bu hukuk mahkeme içtihatları ile meydana gelmiştir ve bu hukukun çoğu yazısızdır (Karamustafaoğlu, 1964: 45). Ancak İngiltere’de son yapılan yasal düzenlemelere de bağlı olarak “Unified Courts Administration” adlı bir kurum tüm mahkemelelerin yönetimi ile ilgilenmeye başlamıştır. Diğer yandan İngiltere’de son yapılan bir diğer düzenleme ile “Supreme Court” adı altında bir yüksek mahkeme de kurulmuştur (Parlak ve Caner, 2013: 119).

3. İNGİLTERE’DE TARİHSEL SÜREÇTE ON YEDİNCİ YÜZYIL DEVRİMLERİ, PARLAMENTERİZM VE BÜTÇE HAKKI

İngiltere’de 17. yüzyıl, büyük siyasal, toplumsal ve ekonomik devrimlerin yaşandığı bir çağa tanıklık etmiştir. Nitekim bu yüzyılda iki temel devrim yaşanan İngiltere’de parlamentonun doğuşu ve bütçenin bir hak olarak kabul edilerek meydana gelme sürecinde büyük bir ilişki bulunmaktadır. İngiltere’de parlamento, monarkın başta vergi salma ve harcama yapma yetkilerinin kısıtlanması ya da bazı şartlara bağlanması sürecinde ortaya çıkmış siyasal bir kurumdur. Bütçe hakkı da, İngiltere’de Kral ve parlamento arasındaki güç mücadelesinde demokrasinin ve özgürlüklerin filizlendiği bir devrim çağında önem kazanmıştır.

3.1. İngiltere’de On Yedinci Yüzyıl Devrimleri’nin Siyasi, Ekonomik ve Toplumsal Bir Değerlendirmesi

Tarihsel süreç içerisinde merkezîyetçi ulus-devletlerin kurulması sonrasında artan düzen, savunma, adalet giderleri Kralların malikâne gelirlerinden karşılanamaz hale gelmiş ve sonuçta halktan alınan vergilerle finanse edilmiştir. Nitekim devletin gelir ve harcamalarının millet tarafından tayini, tasdik ve kontrol edilmesi, yüzyıllarca süren fikir mücadelelerinden, kanlı savaşlardan ve büyük devrimlerden sonra sağlanabilmiştir (Bağlı, 2014: 41). Bu şekilde savaşların ve devrimlerin önemi ise, düşmanlıklar sırasında ya da hemen sonrasında büyük değişikliklere yol açması değil, dünya sisteminde hem ekonomik bakımdan ileri hem de diğer tür toplumların kurumları için kalıcı önemi olan dönüşümlere yol açmış olmalarıdır (Giddens, 2008: 319).

Batı Avrupa’da monarşiden klasik demokrasiye geçiş süreci parlamenter sistemin gelişimi ile olmuştur. Mutlak monarşiden insan hak ve özgürlüklerine dayalı demokrasiye geçiş sürecini en tipik biçimde İngiltere’de izlemek olanaklıdır. Bu süreç, feodal ilişkiler içinde başlamış olmasına rağmen, genel çizgisiyle mutlak krallıkla giderek güçlenen burjuvazi arasındaki egemenlik savaşımı olarak belirlenmiştir (Sencer, 1990: 4).

17. yüzyıl İngiliz devrimlerini açıklamak ve bunun toplumdaki dönüşümlerini analiz edebilmek için ilerleyen kısımlarda siyasi, dini, ekonomik ve birey sahalarda bir değerlendirme yapılması öngörülmektedir (Özkan ve Parlador, 2014: 875).

Siyasal dönüşümler çerçevesinde; devrim İngilteresi’nde Avrupa’nın genelinde olduğu gibi mutlak monarşi hâkimdi (Hobsbawm, 2016: 31). İngiliz devriminin merkezinde ise İngiltere bulunmaktadır. İskoçya ve İrlanda’daki olaylar da kendi başlarına önemli olmakla birlikte, asıl önemleri İngiltere’deki devrimci durum üzerindeki etkilerinden kaynaklanmıştır (Richards, 2011: 14). İngiliz devrimi, “egemen toprak sahibi hiziplerin mutlakçılığı benimseyebilecek monarklara karşı ayaklanma aracılığı ile parlamenter yönetimin kurulması” olarak tarif edilebilmektedir (Skocpol, 2004: 26). İngiltere’de birinci devrim olarak ifade edilen 1640-1660 dönemi devrimi ile büyük bir toplumsal hareket çerçevesinde feodal bir düzeni koruyan devlet iktidarı şiddet yolu ile indirilmiş, iktidar yeni bir sınıfın eline geçmiş ve kapitalizmin özgül gelişmesinin önü açılmıştır (Üşür, 1990: 158; Hughes, 2003: 73). 1649 İngiliz devrimi, “yükselen yeni bir sınıf (burjuvazi) ile düşen ve çöken eski bir sınıf (feodal aristokrasi) arasındaki ve şiddete de başvuru bir mücadele olduğu için burjuva devrimi” olarak görülebilmektedir (Üşür, 1990: 159).

İngiltere, Tudorlar zamanında, köklü ekonomik ve toplumsal gelişmelere maruz kalmış ve feodal toplumun çerçevesi de aşılmıştır. Özellikle kapitalist ilişkiler, 15. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanarak 16. yüzyılda topluma egemen olmuş, feodal düzen çözüldükçe, asıl olarak hızla gelişen kent burjuvazisine toplumda üstünlük sağlanmıştır (Sencer, 1990: 8). 1603 yılında Krallık, İskoçya kökenli Stuart hanedanına geçmiştir. Kraliçe Elizabeth’in yerine geçen I. James, henüz geleneksel kimliğini koruyan feodal soyluların desteği ile kralın Tanrı’dan aldığı otoritenin sınırsız olduğu görüşü çerçevesinde yetkilerini parlamento ile paylaşma konusunda isteksiz davranmıştır. Bu bakımdan, ekonomik ilişkilerin ve yeni sınıfların gelişmelerini önleyici politikasıyla kral, parlamentonun muhalefeti ile karşılaşmış ve bu muhalefet I. Charles döneminde doruk noktaya ilerlemiştir (Sencer, 1990: 8-9). Tudorlar döneminde I. James (1603-1625) ve daha sonra Stuartlar zamanında İngiltere’de kıtada yürütülen savaşlar için harcanan kraliyet gelirleri mücadelesi ve bunun yol açtığı sorunlar, İngiltere’de “büyük anayasa bölünmelerine, kralların parlamentosuz yönetme girişimlerine ve sonuçta I. Charles’ın idamına varan iç savaşa yol açmıştır” (Tilly, 2001: 266; Tilly, 2016: 168; Parker, 2003: 25).

Bu bakımdan İngiltere’de 17. yüzyıldaki ilk devrim süreci, Stuartlar zamanında meydana gelmiştir (Üşür, 1990: 173). Yukarıda bahsedilen iç savaşın parlamento açısından zaferle bitmesi üzerine bu kez parlamento güçleri arasında sınıfsal ayrım gündeme gelmiştir. Parla-

mento içinde üstünlüğü elinde bulunduran burjuvazi ve yeni zenginler, Cromwell ordusunu (Yeni Ordu) oluşturan küçük köylü, zanaatçı ve yoksul halk kesimlerinin köktenci istemlerine karşı orduyu dağıtmaya çalışmıştır (Sencer, 1990: 9). İngiltere’de iç savaş sonunda 1649 yılında kralın idamı ile cumhuriyet rejimine de geçilmiştir (1649–1653). Daha sonrasında da Commonwealth cumhuriyeti adında bir rejim kurularak, 1653-1659 yılları aralığında iktidar Oliver Cromwell⁵’in yönetimine geçmiştir (Cromwell Protektorası). Cromwell, aynı zamanda parlamento kanadında yer alarak krala karşı önemli zaferler kazanmıştır. Bunun neticesinde, Cromwell rejiminden sonra iç savaşın galiplerinden bir kesim restorasyon⁶ istemiştir. Bunlar, isteklerinde başarılı da olmuşlardır. Bundan sonra 1660 yılında tahta II. Charles getirilmiştir. Bu durum, krallıkta 1685 yılına kadar devam etmiştir. Kralın yerine sonrasında da II. James getirilmiştir. Ancak gerek II. Charles’ın gerekse II. James’in uyguladıkları politikalar, I. Charles ve I. James’ten özü itibarı ile farklılık göstermemiştir. Bunun üzerine parlamentonun üstünlüğünü pekiştiren 1688-1689 ikinci İngiliz Devrimi (Şanlı Devrim⁷) olmuştur (Üşür, 1990: 176-177; Wormald, 2008: 1).

⁵ İngiliz Devrimi, I. Charles’ın kıtada ve İskoçya ile İrlanda’da yürüttüğü savaş masrafları için Parlamento-yu saf dışı bırakmaya çalışmasıyla başlamıştır (Tilly, 2001: 311). Diğer yandan, 1630’larda mali ve dini konularda da krizler çıkmıştı. Sorunları karar noktasına getiren 1639’daki İskoç ayaklanması olmuştur. Bunun üzerine I. Charles, 1640’da parlamentoyu toplantıya çağırarak zorunda kalmıştır. Ancak, sadece 3 hafta toplanan “Kısa Parlamento” İskoçya ile savaş için gerekli fonları vermeyi kabul etmemiştir (Richards, 2011: 16-17). Bu durum, İngiliz yönetimine karşı patlak veren İrlanda ayaklanması ile daha da kötüleşmiştir. 1642 başarılarında I. Charles’ın Avam Kamarası’ndaki beş muhalif lideri tutuklamaya kalkışması ve bunda başarısız olması muhtemelen iç savaşı kaçınılmaz hale getirmiştir (Richards, 2011: 18; Hughes, 2003: 59; Tilly, 2016: 181; Hill, 2016: 85; Üşür, 1990: 176). Kral, artan baskılar karşısında parlamento-yu tekrar topladığında hala muhalefeti atlatacağını ve istediğini yapacağını varsaymıştır. Kralın ısrarla uzlaşmaya yanaşmaması üzerine, aynı derecede uzlaşmaz olan parlamento önderleri, dışarıdan ve ülkenin genelinden destek aramaya başlamıştır. Toplanan “Uzun Parlamento (1640-1648)”, I. Charles’ın bakanları Strafford ve Laud’u suçlamış ve idam etmiştir. Diğerleri ise yurtdışına kaçmıştır. Parlamento-nun onayı olmadan vergi salmanın kanunsuz olduğu ilan edilmiştir. Sonuçta hükümetim tüm baskı mekanizması ve sansürü yıkılmıştır (Hill, 2015: 160; Berce, 2003: 133-134). İç savaşın ilk bölümünün sonucu belirsiz olmakla beraber, Oliver Cromwell’in askeri önder olarak hızlı yükselişi burada önem taşımaktadır (Richards, 2011: 19; Tilly, 2016: 182; Hill, 2015: 96; Berce, 2003: 137; Özkan ve Parlador, 2014: 839). Savaş, bir askeri yönetim dehası olarak ortaya çıkan ve bu yüzden de her üç ulusun yöneticisi olan kırsal kökenli, yoksul centilmen Cromwell’in siyasal ve toplumsal olarak prestij kazanmasıyla sonuçlanmıştır (Hughes, 2003: 70).

⁶ Parlamento-nun II. Charles’ı davet etmesiyle başlayan restorasyon, Britanya devletinde özellikle de vergi ve harcama konularında parlamento-nun iktidarını sağlamlaştırmıştır (Tilly, 2001: 267). Bu bakımdan, İngiltere’de 1660’dan başlayarak yıkılanı onarıp düzeltme anlamına gelen bir restorasyon dönemi başlamıştır (Speck, 2003: 76; Hill, 2016: 277; Sencer, 1990: 11). Parlamento-lu ve krallık eski sisteme dönmüş, ama Avam Kamarası ağırlığını koymuştur. Çünkü burjuvazi, çağın öncülüğüne soyunmuştur. Ayrıca parlamento-da iki siyasal parti olan Whig ve Tory mücadele halindedir (Tanilli, 2008: 101).

⁷ II. Charles’ın açık biçimde Katolik halefi olan II. James’in karıştıları Kral’ın yerini alması için William Orange’ı (William van Oranje-III. William) çağırması. “I. Charles’ın torunu ve II. James’in kızı protestan Mary’nin kocası olan William, İngiltere’de krallık otoritesi üzerinde önemli haklar iddia etmiştir”. Böylece William’ın İngiltere’ye çıkması ile bir iç savaş daha başlamıştır. II. James kaçmış ve Williamla Mary, Londralı tüccarlarla yakın bir işbirliği içerisine girerek yeni rejimi kurmuşlardır (Tilly, 2016: 173; Hill, 2016: 289). Dolayısıyla II. James, 1688 yılında Şanlı Devrimle Orange’lı William tarafından bir darbe ile devrilene kadar hüküm sürmüştür (Hill, 2015: 28). Diğer yandan, 1689’dan sonra parlamento-nun yıllık oturumlarının kalıcı hale gelmeye başlamasıyla kamuoyu da önemli bir güç haline gelmiştir (Hill, 2015: 264). Monarşi, egemen kilise ve Lordlar Kamarası’nın da, alttan gelen şiddetle 1688’de gücü kırılmıştır (Speck, 2003: 92-93; Jarrells, 2005: 5). Şanlı Devrim sonrasında “Kral’ın mutlakçı eğilimlerini dizginlemek için bir dizi yasal ve kurumsal düzenleme yapılmış ve İngiliz Krallığı kesin olarak toprak sahibi oligarşinin egemenliğindeki bir parlamento-nun denetim altına girmiştir. Bu yeni devlet biçimi sanayi devriminin ortaya çıkabilmesi için

Dini dönüşümler çerçevesinde; 16. yüzyılda kral VIII. Henry, İngiltere’de Kilise’yi Papalığın egemenliğinden kurtarmış ve kendisine bağlı Anglikan Kilise’sini kurmuştur (Tannill, 2008: 100). Bu şekilde de İngiltere’de Protestanlığın⁸ yolu açılmıştır (Sencer, 1990: 8). Buna ek olarak VIII. Henry, Kilise’nin gelirlerine el koymuş, manastırları da saraya bağlamıştır. Böylece hem sarayın gelirleri artmış, hem de ruhban sınıfı devletin denetimi altına girmiştir (Tilly, 2016: 148). Bu bakımdan İngiliz reformasyonu, “16. yüzyılda İngiltere Kilisesi’nin Papa ve Katolik Kilisesi’nin otoritesinden kurtulmasıyla sonuçlanan bir olaylar dizisi” temelinde şekillenmiştir (Hill, 2015: 27). Nitekim İngiltere’de, 17. yüzyıla gelindiğinde Protestan mezhebinin kararlı ve mutlak bir biçimde uygulamaya geçirilen en önemli merkezlerden biri olduğu görülmektedir (Özkan ve Parlador, 2014: 842).

Bu bakımdan İngiliz devriminde, dinin de büyük rol oynadığı anlaşılmaktadır. Nitekim tahta olan muhalefet, “kısmen görece hoşgörüsüz ve Katolik Kilisesi’ne fazlaca benzeyen bir Anglikan Kilisesi yaratan dinsel politikaların kral (I. Charles) tarafından desteklenmesi nedeniyle oluşmaya başlamıştır” (Richards, 2011: 15). Dolayısıyla 1649 tarihi devlet için olduğu kadar din için de bir dönüm noktasını ifade etmektedir (Hill, 2015: 230). 1649 tarihli İngiliz devrimi, “başından itibaren Reformizmin⁹ getirdiği anti-otoriter kopuşun doğrudan politik düzeydeki mantıksal gelişiminin şeklini almıştır” (Canfora, 2010: 40).

Ekonomik dönüşümler çerçevesinde; İngiliz köylülüğü¹⁰, 14. ve 15. yüzyıllar boyunca serflikten kurtulmuştur. İngiliz toprak beyleri kendi nüfus bölgelerini genişletmeyi ve bir-

gerekli şartı sağlamış, devlet kapitalist üretim ilişkilerinin özgürce serpileceği bir yapıya kavuşmuş ve bu dönüşüme öncülük etmiştir” (Kaymak, 2011: 173). 1702’de Orange’lı William’ın ölümü nedeniyle taht eski veraset usullerine nazaran Prenses Anne’a geçmek durumundaydı. Fakat bunun hiç bir evladı olmadığı için kendisinden sonra tahta, uzak akrabalarından ve Hanovra hanedanından olan bir Alman prensinin çıkması gerekecekti. Gerek Anne’in yaşı itibarıyla çocuk sahibi olabilmesi çok zayıf bir ihtimal içinde olduğundan ve gerekse tahta çıkabilecek diğer erkek varislerin hep Katolik olmaları veraset kurallarının değiştirilmesi zorunluluğunu ortaya koymuştur. Böylece Parlamento, krala dayanan otoriteyi biraz daha sınırlamak isteyerek Haziran 1702’de “Act of Settlement”i kabul etmiştir (Bilik, 1951: 440).

⁸ İngiltere’de 16-17’nci yüzyıl tarihi, bir bakıma dini akımlardan Püritanizm hareketleri ile yakından bağlantılıdır. Çünkü bu hareket, sosyal alanda insanlara, Tanrı’nın insanları yaratırken bireyselliği ve özgürlüğü esas kıldığını belirtmektedir. Böylece toplumda özgürlüğün tanınmasını istemekte, insanların Tanrı buyruklarına ancak bu takdirde mümkün olan en iyi biçimde uyabileceklerini öne sürmektedir. “17. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de kendini göstermeye başlayan bu hareket, inançlı kendi kendini kötülükten alıkoymuş, sade yaşayan, özgürlükten ve eşitlikten yana, ama özgürlüğü kendi hür iradesi ile iyiliği seçebilme biçiminde anlayan bir tür insan karakteri geliştirmekte etken olmuştur” (Kızıldaş, 2005: 376; Fulbrook, 1983: 102). İngiliz sanayi toplumunun ortaya çıkmasında da Protestanlığın oynadığı rol oldukça önemlidir (Gellner, 2008: 119).

⁹ İngiltere’de kapitalizmin gelişmesindeki önemli dönüm noktalarından birisi de kaynağında püritanizm bulunan Reformasyon Hareketi’dir. Reformasyon hareketi, İngiliz Krallığı ile Roma Katolik Kilisesi arasındaki gerginliklerin iyice su yüzüne çıkması sonucu gündeme gelmiş, 1529-1540 yılları arasında, Kral VIII. Henry, burjuvazi ve parlamentonun desteğini arkasına alarak, Katolik kilisesinin İngiltere’deki topraklarına el koymuş ve bu topraklar piyasada satılmıştır (Hill, 2005: 41). Bu şekilde, “VIII. Henry’nin 1534 yılında bir yasa ile feodal Avrupa’nın merkezi durumundaki Papalık ile bağlarını koparması ve kilise topraklarına el koyması, gelişen kapitalist ilişkilerin düzeyini yansıtan bir gelişme olmasının yanı sıra, kilise topraklarının satışı, ticari tarıma yönelen ve kapitalistleşen soyluların gücünü ve nüfuzunu artırmıştır” (Kaymak, 2011: 170).

¹⁰ İngiltere’de 14. yüzyılın sonlarından başlayarak patlak veren feodal kriz, “İngiliz feodal tarımındaki mülkiyet ilişkilerini dönüştürerek, İngiliz köylülüğü içinde farklılaşmaya neden olmuş, köylülüğün bir bölümünün zenginleşerek, piyasaya yönelik ve ücretli işçi kullanımına dayanan kapitalist tarıma yönelmesini sağla-

çok köylüyü toprak sahipleri olarak tutmayı başarabilmişlerdir (Skocpol, 2004: 274-275). Ayrıca 16. yüzyılda İngiltere’de feodal ilişkiler de çökmüştür (Üşür, 1990: 164).

17. yüzyıl İngiliz siyasi devrimi, tüm toplum üzerinde yaygın etkilere yol açtığı gibi ekonomiyle de yakından ilgilidir. Bu etkiler de İngiltere’nin vardığı modern sanayi dünyasına geçişi hazırlamıştır (Hill, 2015: 38). Nitekim İngiltere’de kapitalist üretim ilişkilerinin kökeni 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Kaymak, 2011: 168). Bu nedenle İngiltere’de sanayi çağı¹¹, ekonomik büyüme üzerine kuruludur (Gellner, 2008: 164). Diğer yandan 16. yüzyıldan itibaren kentler arasındaki ticarete bir canlanma gözlenmektedir (Özkan ve Parlador, 2014: 847). Bütün bunların sonucunda İngiltere’de 18. ve 19. yüzyılda sanayi devrimi sırasında iktisadi büyüme gerçekleşmiş ve nüfus, reel gelir düzeyi artmıştır (Hartwell, 1967: 1; Tilly, 2016: 156; Tanilli, 2008: 120; Harley, 1999: 160; Wrigley, 1972: 256).

Bireylerde dönüşümler çerçevesinde; modern zamanlar, millet anlayışının ve bireyselliğin ön plana çıktığı dönemdir (Yetişgin, 2014: 13). 17. yüzyıl İngiliz devrimlerinde İngiliz filozof John Locke’un etkisi bulunmaktadır (Toku, 2003: 148). Locke, hayatı boyunca mutlakiyetçiliğe karşı olarak İngiltere’de anayasal monarşinin kurulduğu şanlı devrimin filozofu olarak anılmaktadır (Heywood, 2016: 329). Aynı zamanda Locke¹², liberal demokratik teorinin de kurucularındandır (Holden, 2007: 63; Kalabalık, 2013: 52).

miştir. Köylülük içindeki farklılaşma geleneksel köy toplumundaki dayanışmayı zayıflatarak gelişen yün ve yünlü talebinin uyardığı ticari tarımın nimetlerinin farkına varan geleneksel soyluluğun bir kesiminin ortak toprakların bir bölümünü “çitleyerek” koyun otlığı haline getirmesiyle sonuçlanmıştır” (Kaymak, 2011: 169). Çitleme hareketi olarak bilinen bu ekonomik gelişme ile İngiltere’de kapitalizme geçiş sürecinde iki önemli sonuca ulaşılmıştır (Üşür, 1990: 168): 1. Tarımda bireycilik önem kazanmış, 2. Sanayileşmeye katkılar sunmuştur. Neticede 16. yüzyıla gelindiğinde, İngiltere’de feodalizm hukuki olarak varlığını sürdürürse de iktisadi olarak neredeyse ortadan kalkmıştır (Kaymak, 2011: 170; Üşür, 1990: 168). “Çitlemeler sonucu kırdaki üretim ilişkilerinin değişmesi, özellikle 17. yüzyıldan itibaren kentlerdeki loncaların sınırlamalarından kaçan tüccar kapitalistlerin yoğun bir şekilde kıra yönelmelerine yol açmıştır. Kırdan serflikin bağlarından kurtulmuş ve ucuz işgücünün varlığı sanayinin kıra yönelmesinin koşullarını yaratmıştır” (Kaymak, 2011: 175). Bunun aksine Ortaçağlarda kentlerdeki sınıai üretim birimleri loncalarıydı ve bu loncalar tekel niteliği göstermekteydiler (Üşür, 1990: 170-171; Huberman, 2013: 44-45). Bu durum ise kapitalist gelişmenin önünü tıkamıştır. Diğer yandan Çitleme Hareketi, 18. yüzyılda da özellikle parlamenterin çıkarılmış olduğu yasalarla artarak devam etmiştir (Beaud, 2016: 100).

¹¹ İngiltere’nin özel sektör yatırımlarını ve üretimini desteklemeye istekli oluşundan dolayı sanayi kapitalizmi burada ortaya çıkmıştır. İngiltere, tek pazar oluşturarak feodal bölgeler arasındaki dengesizlikleri gidermiş, küresel ölçekte de hammaddelere ve pazarlara ulaşabilmek için askeri gücünden yararlanmıştır (Bilici, 2012: 6-7; Kaymak, 2011: 166; Hobsbawm, 2016: 38). Bu çerçevede sanayi devrimi, “teknolojinin hâkim olduğu makineleşmeye geçişin başlangıcı olan 18. yüzyılın ortalarında İngiltere’de kurumsallaşmış kısa zamanda Avrupa’ya yayılan, üretim teknolojisindeki köklü dönüşüm hareketi ve bu değişim-dönüşümün İngiltere’de özellikle dokumacılık ve demir çelik sanayi ile demiryolu sektöründe başlayıp, dünyaya yayılan iktisadi alandaki tüm gelişmeleri olarak ifade edilebilir” (Aksoy, 2016: 33; Bumin, 2016: 67).

¹² Locke, insanların doğuştan doğal haklara sahip olduklarını ve bu haklar içerisinde özgürlük, eşitlik ve mülk edinme bulunduğunu söylemiştir. Locke, halk egemenliği düşüncesinin de öncülerindendir ve gönüllü olarak bir araya gelen bireyin hakkını koruması gerektiğini belirtmiş, hükümet ile millet arasında bir çeşit toplumsal sözleşme olduğunu belirtmiştir (Yetişgin, 2014: 195). Locke’a göre “siyasi otoritenin (devletin) ne olduğunu anlamak ve kaynaklandığı kökeni tespit etmek için insanların doğal durumlarını göz önünde tutmak gerekir. Doğru durumu, insanların mülkiyet paylaşımında ve kendi eylemlerinin tazmininde yalnızca doğal hukuka bağlı oldukları ve sadece ona uygun düştikleri bir özgürlük durumudur” (Toku, 2003: 73). Locke’a göre insanların rızalarına ve sözleşmeye dayanan devlet (Ekmeççi, 2013: 211), herkesi temsil etmektedir ve meşruyetinin temeli de buradan kaynaklanmaktadır. Mutlak ya da keyfi yönetimler, meşru devlet formları değildirler. “Siyasi otorite, meşru değilse siyasi otorite olarak adlandırılmaz, bunun yerine despotik otorite tanımına girer” (Toku, 2003: 88). “Yasama, meşruyetini doğrudan halktan aldığı için politik

18. yüzyılda kapitalizmin kurumsallaşmasında klasik liberal düşüncenin büyük önemi bulunmaktadır (Bilici, 2012: 6; Holden, 2007: 190). Nitekim “burjuva devrimlerinin siyasal, toplumsal ve ekonomik ideolojisi olan liberalizm, kişi hak ve özgürlükleri temelinde köken sağlamaktadır. Tarihsel gelişim içinde sırasıyla kişi haklarını gidererek siyasal haklarla toplumsal ve ekonomik hakları gerçekleştiren İngiliz Devrimi, bu hak ve özgürlüklerin güvencesi olan kurumsal yapı ve gelenekleri oluşturarak parlamenter demokrasinin ilk ve kesintisiz örneğini vermiştir” (Sencer, 1990: 18-20).

Locke da dâhil olmak üzere Aydınlanma filozoflarının düşünceleri, sosyal, siyasal ve iktisadi yönlerle 17. ve bunu izleyen yüzyıllardaki devrimlerin temel dayanağı olmuştur. (Yetişgin, 2014: 220-221).

3.2. İngiltere’de Devrimler Bağlamında Parlamentarizmin Gelişimi ve Bütçe Hakkı İlişkisi

İngiltere’yi Normanların Kralı Fatih William (William the Conqueror), istila ettiğinde Anglo-Saksonlar’ın örf ve adetlerine saygı göstermiş ve özellikle onların, Kralın witan’lara danışması gerektiği yolundaki örf ve adet kuralına uyararak, onların Witenagemot isimli meclisini dağıtmamıştır. Dahası bu Meclise kendisini Kral olarak ilân ettirmiştir. İlave olarak Normanlar zamanında “*Witenagemot*” meclisi daha geniş temsile dayanan ve feodal beylerden, asilzadelerden ve din adamlarından oluşan bir meclis halini alarak, bu meclise “*Magnum Concilium (Büyük Şura)*” adı verilmiştir (Gözler, 2017: 366; Sencer, 1990: 5; Wiseman, 1966: 465). Bu meclis, günümüz İngiliz Parlamentosu’nun da temelini ifade etmektedir (Durgun, 2012: 19).

İngiltere Krallığı’nı 1199-1216 yıllarında Yurtsuz John (*John “Lackland”*) idare etmiştir. Baronlar, John’a karşı ayaklanmışlar ve sonuçta Yurtsuz John, baronlarla anlaşmayı kabul etmiş ve onların istedikleri “*Magna Carta Libertatum*¹³ (*Büyük Hürriyet Fermanı*)” isimli belgeyi 15 Haziran 1215 tarihinde imzalamıştır (Gözler, 2017: 367).

Tarihte bütçe hakkına dair ilk yazılı vesika olarak da Magna Carta kabul edilmektedir (Bağlı, 2014: 42; Kızıltaş, 2005: 376; Konukman, 2015: 24; Üşür, 1990: 175; Sencer, 1990: 6). 11. yüzyılda İngiltere’yi egemenliği altına alan Norman kralları, ele geçirdikleri toprakları doğrudan doğruya kendi adamları olan soylulara dağıtmışlar ve böylece merkezi idareye isyan edecek ya da direnecek bağımsız senyörlerin ortaya çıkmasını önlemek istemişlerdir.

toplumun kuruluş amacını gerçekleştirme yönünde tek üstün otoritedir” (Toku, 2003: 122). Yine Aydınlanma döneminde sözleşmecî devlet teorisyenlerinden Montesquieu’ya göre; her devletin içerisinde yasama, yürütme ve yargı olmak üzere üç erk vardır. Yasama erkiyle yürütme erkinin birleşmesi ya da tek bir kişiye verilmesi özgürlüğü ortadan kaldırmaktadır (Torun, 2011: 157).

¹³ Magna Carta’nın öne çıkan birkaç maddesi şu şekilde belirtilebilmektedir (Doğan, 2005: 92-93; Mutlu, 2012: 128): 1. Londra halkı bütün temel hürriyetlerden ve geleneklerden yararlanacaktır, 2. Hür bir insan küçük bir suç için ancak bu suça uygun bir para cezasına çarptırılacaktır, 3. Ne biz ne de memurlarımız, borçlunun taşınır malları, borcunu ödemeye yeterli olduğu sürece, topraklarına ya da rantına el koymaya çağız, 4. Yargıç, bölge amiri, şerif ve diğer memurları memleketin kanunlarını bilen ve bunları iyi koruyabilecek kimseler arasından tayin edeceğiz, 5. Baronlar, bu misak ile kendilerine başışlanan ve teyit edilen huzur ve hürriyeti korumak ve tüm güçleriyle uygulamasını sağlamak için aralarından yirmi beş kişilik bir heyet seçeceklerdir, 6. Krallığımızda halkın rızası olmaksızın hiçbir vergi konulmayacak ve para yardımı toplanmayacaktır; meğer ki bunlar fide, en büyük oğlumuzun şövalyeliği, en büyük kızımızın çeyizi için olsun. Bu hallerde de para yardımı bir defaya mahsus ve uygun miktarda yapılacaktır. Londra Şehriden istenecek para yardımlarında da aynı esas geçerlidir.

Bu toprak sahibi soylular, çok sonraları kendi durumlarını sağlamlaştırmak için kralla bir berat imzalamışlardır (Tanilli, 2008: 100). Nitekim bu şekilde, 1215 yılında Kral Yurtsuz John ile toprak soyluları arasında tarihin ilk egemenlik paylaşımı yapılarak (Magna Carta), bugünkü İngiliz demokrasisinin temelleri atılmıştır (Parlak ve Caner, 2005: 101; Pirenne, 2012: 167; Canfora, 2010: 116). Bu metinle birlikte vergileme yetkisi ilk defa sınırlandırılmış olsa da vergilendirme yetkisinin kullanımında bir takım sorunlar devam etmiştir (Selen ve Tarhan, 2014: 7).

1295 yılında Kral I. Edward tarafından işlerlik kazandırılan ve temel olarak krala vergi toplama konusunda yardımcı olma işlevine sahip olarak “*Modern Parlamento*” oluşturulmuştur. Lordlar ve Avam Kamarası’ndan meydana gelen iki meclisli yapının tarihi ise 1341 olarak belirtilmektedir (Durgun, 2012: 17; Sencer, 1990: 6). Bundan sonra parlamentoda kendilerini krala yakın bilen soylular ve din adamları Lordlar Kamarası’nda, küçük şövalyelerle kentlerin ve kasabaların esnafı, yani burjuvalar da Avam Kamarası’nda söz hakkı kazanmışlardır (Tanilli, 2008: 100). Böylece 13. yüzyılın sonlarında burjuvazi, parlamentoda temsil hakkı kazanmıştır (Sencer, 1990: 7).

İngiltere’de 1400’lü yıllara kadar parlâmentonun kanun koyma yetkisi, yani yasama yetkisi olmamıştır. Parlâmento sadece vergi toplanmasına rıza gösterme yetkisine sahip olmuştur. Bu durumda, parlâmento başlangıçta bir yasama organı değildir. Nitekim yasama yetkisi münhasıran Krala tanınmıştır. Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası üyelerinin kanun teklif etme hakları da yoktur. I. Charles döneminde (1625-1649) parlâmento, Krala ödenek vermeyi reddetmiş ve bunun üzerine Kral parlâmentoyu birkaç defa feshetmiştir. Buna rağmen, her defasında yeni seçilen parlâmento Krala karşı gelmeye devam etmiştir. Sonuçta Kral I. Charles, parlâmento ile anlaşmak ve parlâmentonun isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. En nihayetinde ise 1628 yılında “*Petition of Rights*¹⁴ (*Haklar Dilekçesi*)”¹⁴ imzalanmıştır (Gözler, 2017: 370-371).

Bu gelişmelere rağmen Kral, parlamentoyu dağıtmış donanma ihtiyaçlarını karşılamak için “Donanma Vergisi (Ship Money)” koymuştur. Bu vergi, parlamentonun kamu harcamalarını dolaylı yoldan denetim altına alması, 1649 tarihinde kralın idamına yol açan bir sona neden olmuştur (Bağlı, 2012a: 56).

1679 yılında çıkarılan “*Habeas Corpus Act*” ile parlamento insan hakları alanında kişi dokunulmazlığını yargıç güvencesine bağlamıştır (Mumcu ve Küzeci, 2011: 55). Yine bu yasa içerisinde barış zamanında askerlerin yerleştirilmesi için sivillerin evlerine el konulmayacağı ve sıkıyönetim ilan edilemeyeceği de bulunuyordu (Richards, 2011: 15-16).

İngiltere’de 13 Şubat 1688 yılında Prenses Mary ve eşi Orange Prensi William (*William of Orange*) taç giymişlerdir. Yabancı bir prensin tahta çıkmasını fırsat olarak gören

¹⁴ 1628 tarihli Haklar Dilekçesi’nde şu önemli maddeler bulunmaktadır (Hill, 2016: 75): 1. Bundan böyle hiçbir kişi hediye, borç, yardım, vergi ya da bunlara benzer bir yükümlülüğü Parlamento’nun bir yasasının genel onayı olmadan yapmaya ya da vermeye zorlanamaz, 2. Nedeni gösterilmeden hiçbir özgür kişi tutuklanamaz, 3. Askerler ve denizciler, insanların onayı olmadan konaklamaya zorlanamaz, 4. Sıkıyönetim yoluyla yargılama yöntemi geri çekilmeli ve gelecekte hiçbir zaman uygulanmamalıdır.

parlâmento, Kralın ne gibi şartlar altında saltanat süreceğinin çerçevesini belirlemek için 1689 tarihli “*Bill of Rights (Haklar Bildirisi)*”ı oluşturmuştur (Gözler, 2017: 371-372).

Tarihte bütçe hakkına dair ikinci en önemli metin, 1688 tarihli ikinci İngiliz Devrimi’nde yayımlanan Haklar Bildirisi’dir (Bağlı, 2014: 42; Selen ve Tarhan, 2014: 8; Tüğen, 2005: 6). Haklar Bildirisi ile II. James’in getirdiği önlemlerin¹⁵ yasadışı olduğu ilan edilerek, kralın hareket serbestisine parlamenter sınırlamalar getirilmiştir (Richards, 2011: 26; Hill, 2016: 315). Buna ek olarak Haklar Bildirisi ile “millet hâkimiyeti kesin bir şekilde yerleştirilmiş, devlet hazinesi ile Kral hazinesi ayrılmış, kamu masraflarıyla Saray masrafları ayrı ayrı cetvellerde gösterilmeye başlanmış ve bütçe hakkı tamamen parlamentoya, millet temsilcilerine verilmiştir” (Bağlı, 2012a: 57).

1689 tarihli Haklar Bildirisi’nde, pek çok ilke yanında kanunsuz vergi alınamayacağı ilkesinin bir kez daha altı çizilmiştir. 1689’dan itibaren parlâmento, verdiği izinleri sadece bir yıllığına vermenin yolunu açmış ve vergi toplanmasına izin vermeden önce de, yapılması düşünülen harcamaların ayrıntılı bir dökümünü istemeye başlamıştır. Bu şekilde de, “bütçe” uygulaması doğmuştur (Gözler, 2017: 372; Kızıltaş, 2005: 376).

İngiltere’de 1688 tarihi sonrası vergi hakkının parlamentoya tanınması sonrasında kamu harcamalarının miktar ve bileşimini belirleme hakkı, kral ailesinin harcamaları (Civil List) ve diğer kamu harcamalarının ayrılması ile sonuçlanarak genişletilmiş ve ilk kez yürütme organı olan kralın ulus temsilcilerine verilen ödenek sonrasında hesap vermesi ve bütçe denetiminin yolu açılmıştır (Ugoh ve Ukpere, 2009: 837; Dileyci ve Özkıvrak, 2010: 3).

Bütçe ve vergileme hakları ile ilgili olarak yaşanan gelişmelerin tüm kamu gelirlerine yaygınlaştırılması ise ancak 18. yüzyılda sağlanabilmiştir. Nitekim 1787 yılında “Konsolide Fon Yasası (Consolidated Fund Act)”nın kabul edilmesi ile devletin tüm hesapları Hazine’ye ait bir fon hesabında toplanmıştır. Bu hesap günümüzde de kullanılmaktadır ve İngiltere Merkez Bankası’nın Kraliyet Hazine Hesabı’nı meydana getirmektedir (Karaha-noğulları, 2014: 79).

Yukarıdaki ifadeler çerçevesinde; İngiltere’de öz bir biçimde, tarihsel köken olarak 1215 yılı “Magna Carta Libertatum”la başlayan, gelir ve giderlerin tür ve miktarını belirleme yetkisinin kime ait olduğu konusunda meydana gelen mücadelelerin neticesinde halkın temsilcilerinin bütçe üzerinde kazandıkları, yürütmenin vergi toplamasına izin verme ve harcama yapmasına onay verme yetkilerinin bütünü olan “bütçe hakkı”, İngiliz Parlamentosu tarafından 1688 yılı Büyük Devrimi (Şanlı Devrim) sonrasında “Bill of Rights”nin kabul edilmesi ile parlamentonun bütçe üzerindeki etkisi büyük düzeyde kurumsallaşmıştır. Bu bildiri ve sonrasında bunu izleyen önemli gelişmeler ile vergilerin konulması ve toplanması kesin bir biçimde parlamentonun iznine bağlanmıştır (Yılmaz ve Biçer, 2010: 203; Sencer, 1990: 12).

¹⁵ II. James, bu dönemde iktidarın dizginlerini yeniden ele almaya çalışmıştır (Speck, 2003: 75) ve yargıçları tamamen tahtın keyfine göre atayarak yargıyı denetim altına almak istemiştir (Richards, 2011: 23-24).

Genel olarak ve özellikle İngiltere’de bütçe hakkının gelişim sürecinde monarkın önce vergileme yetkisi sınırlandırılmış, daha sonra harcama yetkileri kısıtlanmış ve en sonunda da tüm harcama ve gelir toplama yetkilerinin nasıl kullanılacağına toplum tarafından belirlenmesi sağlanmıştır (Selen ve Tarhan, 2014: 11). Tarihsel süreçte Hanedan, vergi ve harcamalar konusunda parlamentonun iznini almak zorunda kalmıştır. Bu durum, parlamentonun etkisini giderek artırmasıyla sonuçlanmıştır (Başoğlu, 2014: 31). 17. yüzyıl İngiliz devrimleri, monarkların egemenliğinden demokratik parlamenter sisteme doğru bir evrilmeye ve bütçe ile temsil arasında bir bağ kurulmasına yol açmıştır. Nitekim bütçe hakkı da yöneticilerin zora dayalı olarak sağladıkları ağır vergilere karşı gelişen tepkiler ve bunun sonucunda ortaya çıkan isyanlar sonucunda elde edilmiştir. Bu bakımdan millet idaresinin kendisini hükümdara ve saraya kabul ettirmesi mücadelesi ile bütçenin gelişmesi birlikte gelişmiştir (Bağlı, 2014: 39). Dolayısıyla bütçe hakkının elde edilmesine yönelik mücadeleler, vatandaşlık bilincinin gelişmesine ve insanların bir birey olarak kendi önemlerinin farkına varmasına (Selen ve Tarhan, 2014: 55) ve hatta temsil ile bütçe/bütçe hakkı arasındaki ilişkinin kuvvetlenmesine yol açmıştır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Batı Avrupa siyasi tarihinde savaşlar ve devrimler, meydana geldikleri çağlarda ve sonrasında önemli toplumsal, ekonomik ve siyasal sonuçlara yol açmışlardır. Günümüzdeki modern ulus-devletlerin temelini oluşturan demokrasi rejimine dayalı anayasa hareketi, parlamenterizm, kuvvetler ayrılığı gibi gelişmeler bu büyük mücadeleler sonucunda kazanılmıştır.

İngiltere’de de özellikle 17. yüzyılda meydana gelen devrimler, feodalizmden kapitalizme geçiş ve temsili-liberal demokratik düzenin tohumlarının atılmasıyla aynı döneme denk gelmektedir. Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta olarak; İngiliz devrimi, feodalizmden kapitalizme geçişte oluşan ve temelinde ekonomik, toplumsal ve siyasal önemli ipuçları barındıran bir burjuva devrimidir. Nitekim burjuva sınıfı, devrim yüzyılında parlamentodaki gücünü artırarak, temsil düzeyini yükseltmiştir.

İngiliz 17. yüzyıl tarihindeki siyasal, ekonomik ve toplumsal yönlere dayalı devrimler ve bunların yol açtığı derin etkiler, bu ülkede sanayi devriminin, parlamenterizmin ve demokrasinin gelişme kaydetmesinde önemli bir role sahiptir. Nitekim daha öncesinde güçlü monarklar ile yönetilen İngiltere’de devrimler çağında parlamento, vergileme başta olmak üzere birçok siyasal ve toplumsal kararın kanuna bağlandığı bir siyasal kurum haline gelmiştir. Çalışmanın ana temasını oluşturan bütçe hakkı kavramı, 1215 tarihli Magna Carta fermanına dayanmakla birlikte esas olarak bu çağda, siyasal iktidarın halktan vergi toplama, bunları harcaması noktasında tüm halkı temsil eden bir parlamentodan yetki alarak işlevlerini gerçekleştirmesi mücadelesinin sonucu olarak gelişim göstermiştir. Dolayısıyla egemenlik anlayışındaki dönüşüme bağlı olarak yetki halka doğru göçermeye başlamıştır. Bu noktada kral, 17. yüzyılda bütçe hakkının kurumsallaşma aşamasına girmesi ile artık vergileme dair birçok konuda yasa yapma işini parlamentoya devretmenin yolunu açmakta-

dır. Bu bakımdan insan hak ve özgürlüklerinin temelini oluşturan yönetime katılma hakkı, temsil hakkı, bütçe hakkı gibi demokratik ifadeler gittikçe önem kazanmaktadır.

Sonuç olarak, İngiltere'nin 17. yüzyıl devrimler çağında yaşanan gelişmeler ve mücadeleler neticesinde parlamentarizm gelişirken daha önce sözü edilen faktörlere de bağlı olarak bütçe hakkı da ilerleme kaydetmiş ve bütçenin hazırlanması, uygulanması görevi yürütmeye ve onaylanması, denetimi görevinin de parlamentoya bırakılması öngörülmüştür.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2003). *Kamu Maliyesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aksoy, A. (2016). Geleneksel Devletten Modern Devlete: Sanayi Devrimi ve Kamu Yönetimi Düşüncesinde Değişim, *International Journal of Political Studies*, December, 2(3), 31-37.
- Aktan, H. B. (2008). Bütçe Reform Süreci ve Parlamentonun Bu Süreçteki Rolü: Türkiye ve Seçilmiş AB Üyesi Ülke Deneyimleri, *Uluslararası Sempozyum, Bütçe Sürecinde Parlatonun Değişen Rolü, Bildiri ve Makaleler, Afyonkarahisar 8-9 Ekim 2008*, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu, Bütçe Müdürlüğü, 107-118.
- Altuğ, F. (2004). *Kamu Bütçesi*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Anckar, D. (2011). Democracy as a Westminster Heritage, *Taiwan Journal of Democracy*, 7(1), 41-71.
- Bağlı, M. S. (2012a). Teorik ve Tarihsel Açından Bütçe Hakkı, *Yasama Dergisi*, (20), 39-77.
- (2012b). Parlamentoların Bütçe Sürecindeki Rolünü Değiştiren Dinamikler, *Maliye Dergisi*, (163), 505-538.
- (2014). *TBMM’nin Bütçe Hakkı Kullanım Durumu: 5018 Sayılı Kanun Sonrası Bütçe Hakkı Kullanımında Etkinlik Düzeyinin Ölçümü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Ekonomisi (Maliye) Anabilim Dalı.
- Baçoğlu, M. (2014). İngiltere Parlamentosu’nda Bütçe Süreci, *Yasama Dergisi*, (28), 30-65.
- Beaud, M. (2016). *Kapitalizmin Tarihi: 1500-2010*, çev. Fikret Başkaya, İstanbul: Yordam Kitap.
- Berce, Y. (2003). *Modern Avrupa’da Ayaklanmalar ve Devrimler*, çev. Muna Cedden, Ankara: İmge Kitabevi.
- Bilgin, M. (2015). *Parlamente Sistemini Doğruğu Ülke: İngiltere*, içinde Havvana Yapıcı Kaya (Ed.), Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamento Sistem (Almanya, Güney Afrika, Hindistan, İngiltere, İtalya ve Japonya Örnekleri), Ankara: TBMM Araştırma Merkezi, 189-238.
- Bilici, G. (2012). *Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı ve Bütçe Sistemi: Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı.
- Bilik, E. (1951). İngiltere’de 18 ve 19’uncu Yüzyıllarda Parlamento Hükümeti ve Anayasa İslahatı, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(1), 439-453.
- Bulutoğlu, K. (2004). *Kamu Ekonomisine Giriş: Demokraside Devletin Ekonomik Bir Kuramı*, İstanbul: Batı Türkeli Yayıncılık.
- Bumin, K. (2016). *Demokrasi Arayışında Kent*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bülbül, D. (2014). *Bütçe*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bülbül, D., Ejder, H. L. & Şahan, Ö. (2005). *Devlet Bütçesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Canfora, L. (2010). *Avrupa’da Demokrasi: Bir İdeolojinin Tarihi*, çev. Neşenur Domaniç, Nusret Avhan, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

- Canpolat, H. (2013). İngiltere’de Mahalli İdareler, http://www.ziyaguney.com/index.php?view=weblink&catid=48%3Aduenyada-yerel_yonetimler&id=36, (01.05.2013).
- Dileyici, D. & Özkıvrak, Ö. (2010). Bütçe Anlayışındaki Değişim Süreci: Denk Bütçe İlkesinin Erozyonu ve Açık Bütçe Politikası, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-23.
- Doğan, N. (2005). *İnsan Hakları Hukuku: Kurumsal Yapı-Yargısal Denetim-Türkiye Uygulaması*, İzmir: Altın Nokta Basım Yayım.
- Durgun, G. B. (2012). *Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı*, içinde Burhan Aykaç ve Şenol Durgun (Eds.), *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Ankara: Binyıl Yayınevi, 13-68.
- Eisenstadt, S. N. (2014). *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*, çev. Ufuk Coşkun, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ekmekçi, İ. S. (2013). John Locke’un Liberalizm Kuramı Üzerine, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, (106), 205-214.
- Emre, C. (1997). *Karşılaştırmalı Kamu Yönetimi: Birleşik Krallık, ABD, Fransa, Almanya ve Japonya’da Kamu Yönetiminin Yapısı ve İşlevi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Eroğul, C. (1997). *Çağdaş Devlet Düzenleri: İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya*, Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Fulbrook, M. (1983). *Piety and Politics: Religion and the Rise of Absolutism in England, Wurttemberg and Prussia*, London: Cambridge University Press.
- Gellner, E. (2008). *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı, Günay Gökso Özdoğan, İstanbul: Hil Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhur Atay, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Görmez, K. (1997). *Yerel Demokrasi ve Türkiye*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Gözler, K. (2017). İngiltere’de Parlâmento Neden ve Nasıl Ortaya Çıktı?: Malî Hukukun Anayasa Hukukundan Eskiliği Üzerine Bir Deneme, <http://www.anayasa.gen.tr/mali-hukuk.htm>, (02.03.2017).
- Günay, Ö. F. (1994). İngiltere’de Parlamento ve Hükümet, *Türk İdare Dergisi*, (402), 199-210.
- Gürbüz, Y. (1987). *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Harley, C. K. (1999). *Reassessing the Industrial Revolution: A Macro View*, in Joel Mokyr (Ed.), *The British Industrial Revolution: An Economic Perspective*, The United States of America: Westview Press, 160-205.
- Hartwell, R. M. (1967). *The Causes of the Industrial Revolution in England*, London: Routledge.
- Heywood, A. (2016). *Siyaset Teorisine Giriş*, çev. Hızır Murat Köse, İstanbul: Küre Yayınları.
- Hill, C. (2015). *İngiliz Devrimler Çağı: Demokratik Devrimden Sanayi Devrimine 1530-1780*, çev. Lale Akalın, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- (2016). *İngiltere’de Devrim Çağı: 1603-1714*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2016). *Devrim Çağı: 1789-1848*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi.

- Holden, B. (2007). *Liberal Demokrasiyi Anlamak*, çev. Hüseyin Bal, Ankara: Liberte Yayınları.
- Huberman, L. (2013). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hughes, A. (2003). *1649 İngiliz Devrimi*, çev. Kemal İnal, içinde David Parker (Der.), Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991, Ankara: Dost Kitabevi, 52-74.
- Jarrells, A. S. (2005). *Britain’s Bloodless Revolutions: 1688 and the Romantic Reform of Literature*, New York: Palgrave Macmillan.
- Kalabalık, H. (2013). *İnsan Hakları Hukuku: Kavram-Uygulama-Hak ve Ödevler*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kapani, M. (1977). *Demokratik Teori Alanında Bazı Yeni Görüş ve Tartışmalar*, içinde Ergun Özbudun vd. (Haz.), Prof. Dr. Bülent Nuri Esen’e Armağan, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 417, 205-220.
- Karahançoğulları, Y. (2014). Birleşik Krallık’ta Merkezi Yönetim Bütçe Süreci, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 69(1), 77-107.
- Karamustafaoğlu, M. T. (1964). *İngiliz İdare Hukuku ve Ultra Vites Doktrini*, içinde H. Topçuoğlu vd. (Eds.), Ord. Prof. Dr. Ernst E. Hirsch’e Armağan, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 197, Ajans-Türk Matbaası, 45-73.
- Karasu, K. (2004). *İngiltere*, içinde Nuray E. Keskin (Haz.), Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi KAYAUM Yayınları, 87-181.
- (2009). *İngiltere’de Kamu Yönetimi*, içinde Koray Karasu (Haz.), Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri, Ankara: İmge Kitabevi, 169-312.
- Kaymak, M. (2011). *Sanayi Devrimi Neden İngiltere’de Gerçekleşti? Karşılaştırmalı Bir Makro Tarih Denemesi*, içinde Hakan Mihçı (Der.), İktisada Dokunmak, Ankara: Phoenix Yayınevi, 163-185.
- Kearney, H. (2015). *Britanya Adaları Tarihi Dört Ulusun Tarihi: İngiltere, İskoçya, İrlanda ve Galler*, çev. Özgür Umut Hoşafçı, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kızıldaş, E. (2005). Bütçe Hakkının Kullanımında Geline Aşama: Doğrudan Demokrasi, *Türkiye Maliye Sempozyumu, Türkiye’de Yeniden Mali Yapılanma*, T.C. Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü Yayın No: 1, Selami Sezgin, Sevinç Yaraşır, Fatih Deyneli, Elvan Teke (Eds.), 23-27 Mayıs 2005, Pamukkale, 374-399.
- Konukman, A. (2015). Türkiye’de Bütçe Hakkının Kullanımı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yaz, 23-65.
- Mackintosh, J. P. (1977). *The Government and Politics of Britain*, London: Hutchinson&Co (Publishers) Ltd.
- Mumcu, A. & Küzeci, E. (2011). *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Mutlu, A. C. (2012). Dünü Bugünü ve Yarınıyla Vergilendirme Yetkisinin Hukuksal Perspektifi, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 98, 123-154.

- Mutluer, M. K., Öner, E. & Kesik, A. (2011). *Bütçe Hukuku*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, D. & Parladr, H. S. (2014). Modern Toplumun Oluşum Sürecinde Politika, Toplum ve İletişim: Modern İngiltere'nin İlk Dönemi, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(4), 837-880.
- Parker, D. (2003). *Giriş: Devrime İlişkin Yaklaşımlar*, çev. Kemal İnal, içinde David Parker (Der.), *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, Ankara: Dost Kitabevi, 13-29.
- Parlak, B. & Caner, C. (2005). *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetmel Yapılar*, İstanbul: Alfa Aktüel.
- (2013). *Karşılaştırmalı Siyasal ve Yönetmel Yapılar*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Pirenne, H. (2012). *Ortaçağ Kentleri*, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Richards, M. D. (2011). *Dünya Tarihinde Devrimler*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Roberts, J. M. (2015). *Avrupa Tarihi*, çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Roskin, M. G. (2012). *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*, çev. Bahattin Seçilmişoğlu, Ankara: Adres Yayınları.
- Selen, U. & Tarhan, B. (2014). *Türkiye'de Bütçe Hakkı Algısı*, Uşak: Uşak Üniversitesi Yayını.
- Sencer, M. (1990). İnsan Hakları Açısından İngiliz Devrimi, *Amme İdaresi Dergisi*, 23(2), Haziran, 3-21.
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, çev. S. Erdem Türközü, Ankara: İmge Kitabevi.
- Soysal, T. (2002). Demokrasi İdesi Üzerine Bir Retorik, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 331-341.
- Speck, W. A. (2003). 1688: Siyasal Bir Devrim, çev. Kemal İnal, içinde David Parker (Der.), *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*, Ankara: Dost Kitabevi, 75-93.
- Şener, O. (2010). *Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Tanilli, S. (2008). *Uygurluk Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Tilly, C. (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, çev. Kudret Emiroğlu, Ankara: İmge Kitabevi.
- (2016). *Avrupa'da Devrimler: 1492-1992*, çev. Özden Arıkan, İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Toku, N. (2003). *John Locke ve Siyaset Felsefesi*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Torun, Y. (2011). *Siyaset Felsefesi Tarihinde Devlet*, Ankara: Orion Kitabevi.
- Tügen, K. (2005). *Devlet Bütçesi*, İzmir: Bassaray Matbaası.
- Ugoh, S. C. & Ukpere, W. I. (2009). Problems and Prospects of Budgeting and Budget Implementation in Local Government System in Nigeria, *African Journal of Business Management*, December, 3(12), 836-846.

- Üşür, İ. (1990). Burjuva Devrimleri Bağlamında Onyedinci Yüzyıl İngiliz Devrimi, 11. Tez, 1990, https://mkaymak.files.wordpress.com/2013/10/burjuva_devrimleri_baglaiminda_17_yy_ingiliz_devrimi_iu.pdf, (01.02.2017).
- Wiseman, H. V. (1966). *Magna Carta Efsânesi*, çev. Münci Kapanı, içinde Ankara Hukuk Fakültesi 40. Yıl Armağanı, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 210, 463-471.
- Wormald, J. (2008). Introduction, in Jenny Wormald (Ed.), *The Seventeenth Century (Short Oxford History Of The British Isles): 1603-1688*, USA: Oxford University Press, 1-12.
- Wrigley, E. A. (1972). The Process of Modernization and the Industrial Revolution in England, *The Journal of Interdisciplinary History*, 3(2), Economics, Society, and History (Autumn), 225-259.
- Yetişgin, M. (2014). *Modern Avrupa Tarihi: Rönesans, Coğrafi Keşifler, Reformasyon, Bilim Devrimi, Aydınlanma, Fransız Devrimi, Endüstri Devrimi ve Emperyalizm*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yılmaz, H. H. & Biçer, M. (2010). Parlamentonun Bütçe Hakkını Etkin Kullanımının Yeni Bütçe Sistemi Çerçevesinde Değerlendirilmesi, *Maliye Dergisi*, (158), 201-225.

ORTADOĞU'DA ORYANTALİST KIŞKIRTMA VE KÜRTLER*

ORIENTALIST AGITATION IN MIDDLE EAST AND KURDS

Araştırma Makalesi
Research Paper

M. Yavuz ALPTEKİN**

Öz:

Bu çalışmada esas olarak, Batılı entelektüellerin Ortadoğu'daki halklardan Kürtlerle ilgili yazın faaliyetleri analiz edilmektedir. Ortadoğu ve Kürtlerle ilgili düşünen, yazan ve faaliyet gösteren entelektüellerin çoğunun Ortadoğu hakkındaki reel bilgisi tartışmaya açıktır. Bu çalışmada, söz konusu "entelektüeller" in bu konularda nesnel bilgi, belge ve tecrübeye sadık kalmaksızın yazın faaliyetleri yürüttükleri iddia edilmektedir. Bu genel iddia içerisinde Kürtlerle ilgili olarak gündeme getirilen "Dünyada devleti olmayan en büyük etnik grup" ifadesinin doğru olmadığı ve buna rağmen konunun sistemli bir propagandanın öznesi haline getirildiği ispatlanmaya çalışılmaktadır. Bu kapsamda konuyla ilgili yirmiden fazla önemli çalışmadan örnekler sunulmakta ve bu çalışmalardaki ilgili tutumlar yedi alt başlıkta kategorize edilmekte ve incelenmektedir. Bu yedi alt başlık şunlardır: Kürt Milliyetçiliğini Canlandırma Gayreti; Ulus-Devletlerin Topraklarını Etnik Renge Boyama Merakı; Devleti Olmayan En Büyük Etnik Grup Saplantısı; Kürt Kökenli Şiddet Hareketlerini "Demokratik Haklar" Mücadelesi Veren Sivil Toplum Kuruluşları Gibi Gösterme Gayreti; Kürtlerin Sorunlarını Filistin Araçlarıyla İlişkilendirme Gayreti; Bölücülük Yapmaktan Çekinmeme; Kürtleri Dünya Gündeminde Tutma Gayretleri. Her başlıkla ilgili farklı araştırmacıların kitaplarından örnekler sunulmakta, savunuların tutarlılığı incelenmektedir. Bütün bu faaliyetlerin bilimsellik değil ama Oryantalizm perspektifinden bir anlam ifade edebileceği yorumu yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Oryantalizm, Ortadoğu, Kürtler, Çatışma.

Abstract:

In this study, basically, writing operations of western intellectuals related Kurds, one of Middle Eastern community, which is biased, full of double standard and far from reality been explained. It is obvious reality that most of intellectuals who think and write on Middle East and Kurds and almost agitate this issue do not know Middle East in person. In this study, it is claimed that intellectuals who mentioned above, write on these issue without sticking to objective information, document and experience. In this general hypothesis, it has been trying to be proven that the expression of "Most populous ethnic group on the world without country" which is raised as related with Kurdish people is not true although it has made subject of a systemized propaganda. In this scope, there are more than twenty samples presented from important study and biased, double standards attitudes of western authors has been revealed within a randomly book selection. It is reviewed that all of these activities may make sense not with regard to scientific but with regard to Orientalism.

Keywords: Middle East, Orientalism, Kurds, Conflict.

* Makale Gönderim Tarihi: 28.12.2016

Makale Kabul Tarihi: 07.11.2017

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, m.yavuzalptekin@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-6221-7913

GİRİŞ

Dünya siyaseti, temelde biri reel diğeri psikolojik olmak üzere iki belirleyen üzerinden yürümektedir. Reel olan büyük ölçüde ekonomi, psikolojik olan ise hâkimiyet ile ilgilidir. Benzer şekilde ekonominin özünde enerji kaynakları ve hâkimiyetin özünde de tarihsel misyon ve kimliğin tatmini vardır. Hiç şüphesiz büyük dünya güçlerinin, hem reel hem de psikolojik olarak, en fazla göz önünde bulundurdıkları coğrafya Ortadoğu'dur.

Ortadoğu yerkürenin merkezidir. Ortadoğu her şeyden önce güçlü devletler için merkezi bir tampon bölgedir. Buradan eski dünya karasının hemen her yerine ulaşmak mümkündür. İkinci olarak Ortadoğu, dünyanın enerji kaynaklarının merkezidir. Üçüncü olarak Ortadoğu, ekonomik ve kültürel anlamda bir kesişme noktası, bir aktarım bölgesidir. Bunlar gibi daha birçok sebepten dolayı Ortadoğu, dünyanın “mihver” coğrafyası olup, büyük devletlerin stratejik önemini ihmal edemeyeceği ve kontrolünü başka bir süper güce bırakmayı göze alamayacağı stratejik bir bölgedir.

Gelişen bütün silah teknolojisine rağmen, stratejiler hala üzerinde yaşadığımız toprağa sıkı sıkıya bağlıdır. Toprakta bağımsız bir strateji mümkün olmadığı gibi, toprağın önemi hala diğer faktörlerden fazladır. Belki her zaman da böyle olacaktır. Bu nedenle dünyayı sevk ve idare etmek isteyen süper güçlerin, dünyanın merkezi konumundaki Ortadoğu'ya olan ilgileri her zaman yüksek olmuş, bundan sonra da böyle olacak gibi görünmektedir. Helenler, Romalılar, Bizans, Selçuklular, Moğollar ve Osmanlılar gibi daha birçok süper güç ilk başta bölge dışında veya çeperinde bulunmalarına rağmen, dünya hâkimiyeti misyonları gereği, muhakkak Ortadoğu'ya inme gereği hissetmişlerdir. Bunun tersi de doğrudur. Yani bu medeniyetleri süper güç yapan veya onların bu konumlarını pekiştiren aynı zamanda bu coğrafyaya hâkimiyetleri olmuştur denebilir. Çin gibi bazı medeniyetler, bütün kadim geçmişlerine rağmen, bu bölgeye inemedikleri için dünyaya hakim birer süper güç olamamış, tarihte lokal güçler olarak anılmışlardır. Tecrübe bu olunca, ABD'nin ve Avrupa'nın, kendileri açısından bakıldığında, bu bölgeye duyarsız kalmaları düşünülemez. Dünyanın hala en önemli enerji kaynağı olan petrol ve doğalgaz yataklarının neredeyse üçte birinin burada bulunuyor olması söz konusu gerçeğin, tabir caizse “tuzu biberi” olmuştur. Unutmamak gerekir ki, bu kaynaklar burada hiç bulunmasa dahi, süper güçlerin bu bölgeye ilgisi sona ermeyecek, hep sürecekti.

Dünya üzerinde başka bir toplum ve onun yaşadığı topraklar üzerinde nüfuz sahibi olabilmenin en temel ve en öncelikli şartı, o toplumlar hakkında kapsamlı bilgi sahibi olmaktır. Stratejinin temeli de işte bu bilgidir. Bunu da geçmişten günümüze doğru seyyahlar, din adamları, misyonerler, elçiler ve nihayet sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında faaliyet gösteren bilim adamları derlemiş, toparlamış ve doğrudan veya dolaylı olarak, çeşitli güç odaklarının kullanımına sunmuşlardır.

Bu makalede; “derlenip, toparlanan” bu bilgilerin dışarıdan bakışın eseri olacağı ve bu nedenle hiçbir zaman nesnel davranmaya kaynaklık edemeyeceği ön kabulünden hareketle, ilgili bölgelerin istikrarsızlaştırılmasına hizmet edeceği ileri sürülecektir. Daha özelde ise,

Ortadoğu ile ilgili yapılan benzer, “bilimsel” çalışmaların niyetli veya niyetsiz bir şekilde, bölge dışından önemli siyasi, askeri güçlerin bilgi kaynağı olmak suretiyle, Ortadoğu'nun istikrarsızlaştırılmasına hizmet ettiği ileri sürülecektir. Tabii olarak, böylesi bir bakış açısı ile konuya yaklaşıncı, akla Edward Said ve onun nitelediği şekliyle *Oryantalist* çalışmalar gelecektir.

1. EDWARD SAID'İN ZİHİNSEL UYUŞMAYI GİDEREN TESPİTLERİ

Batılı entelektüellerin Doğulu toplumlar hakkında yazdıkları, o kadar çok ve gerçekleri “sanatlı” bir biçimde çarpıtma anlamında o kadar keyfiyetlidir ki, bu yazını tercüme etmek suretiyle okuyan bölge insanı ama özellikle entelektüelleri derinlemesine etki altında kalmışlardır. Bu etkilenmeyi sağlayan “bilimsel faaliyet”in, kendi içinde bir bütünlük arz edecek şekilde bir bilim ve entellektüel uğraşı alanına dönüştüğünü ilk kez *Oryantalizm* isimli çığır açıcı çalışmasıyla E. Said ortaya koymuştur.

E. Said konuyla ilgili şu vurguyu yapar; “Doğu’dan söz açan bütün yazarlar (Homere bile...) önyargılarla yola çıkarlar, daima dayanacakları ve bütün referanslarına kaynak saydıkları tek ölçü hayalleridir.”¹ Doğuyu hayalindekilerle algılayanların sadece popüler aktüel yazarlar olduğu, bilim adamlarının böyle düşünemeyeceği zannedilmemelidir. Sosyal bilimlerde ve özelde Sosyoloji’de hala aşılammış bir otorite ve bir klasik sayılan Max Weber’in bile Doğu ve özellikle İslam ile ilgili kanaatleri hiçbir şekilde bilimsel ölçülere sığdırılmayacak türdendir. Bryan S. Turner, Weber’in *İktisat ve Toplum* isimli meşhur eserindeki İslam’la ilgili paragrafların, akla ‘kişisel husumet’ ve ‘tiksinti’ getirdiğini vurgulamaktadır. Peki Weber’in, bu husumeti ve tiksintisi objektif bulgulara mı dayanmaktadır? Hayır. Zira yine Turner onun bu yaklaşımıyla ilgili: “Bir İslam eleştirisi olarak, Weber’in Sosyolojisi, 19. yüzyıl ve daha öncesinin bütün ideolojik önyargılarını yansıtır” ifadesini kullanmaktadır. Peki, bu *önyargı* ve *hayaller* neye dayanmaktadır? Yine Turner’in ifadesiyle bu önyargı ve hayaller, Rabert Burton’ın 1855’te yayımlanan *Arabian Nights Entertainments* isimli eserine benzer, içerisinde haremelerin, hurilerin, Türk prenseslerin, İran bahçelerinin eksik olmadığı hayal mahsulü *Binbirgece Masalları*² türünden kitaplara dayanmaktaydı.³ Batılılar Doğuyla ilgili her zaman gizemli, esrarlı ve fantastik yargılarda bulunmayı tercih etmişlerdir. Kültür tarihçisi Helmut Uhlig bu realiteyi şöyle izah eder: “Elimizdeki kaynaklara göre, batının doğu hakkında yaptığı tasvirlerin doğunun, özellikle Çin’in batı hakkındaki düşüdüklerinden çok daha fantastik olduğu söylenebilir.”⁴ E. Said’in ifadesiyle, onun Oryantalizm adını verdiği Batı’nın Doğu hakkındaki bilgisi, gerçek delillere daima tercih

¹ Edward Said, **Oryantalizm**, Çev. Nezih Uzel, İrfan Yayınevi, İstanbul 1998, s. 37.

² Binbirgece Masalları isimli kitap, Arap hikâyelerinin bu isim altında ilk kez 1704’te toplu halde Fransızcaya tercüme edilmesiyle vücuda gelmiş ve kısa zamanda bütün Avrupa dillerine çevrilmiştir. Geniş bilgi için bak. B. Lewis, **Ortadoğu**, Çev. Mehmet Harmancı, Yeni Binyıl Kitaplığı, İstanbul ts., s. 247.

³ Bryan S. Turner, **Max Weber ve İslam Eleştirel Bir Yaklaşım**, Çev. Yasin Aktay, Vadi Yayınları, Ankara 1997, s. 243.

⁴ Helmut Uhlig, **İpek Yolu Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü**, Çev. Alev Kırım, Okyanus Yayınları, İstanbul 2000, s. 84.

edilmiş, metinlere dayalı bir kısım soyutlamalardan ibarettir.⁵ Yüksek entelektüel kimliğiyle temayüz etmiş bir bilim adamı olan Max Weber’de bile durum böyle olunca, diğer Batılı bilim adamlarının Doğu ile ilgili görüşlerine şüphe ile yaklaşmak artık sıradan bir durum olmaktadır.

Bununla beraber, tuhaf olan şudur ki, Doğu ile ilgili Batı’lı eleştirilerin eksikliği ve yanlışlığı dahi, yine Batılılardan öğrenmekteyiz. Bu son derece sağlıklı bir durum olup, Ortadoğu toplumları adına ayrı bir sorunlu konuyu teşkil etmektedir. E. Said tam da bu sorunlu konuya şöyle değiniyor: “Eğer Doğu kendi kendisini takdim edebilseydi herhalde sonuç başka türlü olurdu. Ama yapamamaktadır. Çalışma Batı’lılar tarafından yürütülür. Ve böylece “takdim” Batılıların hesabına çalışır.”⁶ Karl Marx da aynı hususa işaretlerle “Kendilerini temsil edemiyorlar, temsil edilmeleri gerekiyor” diyor ve Batı’lı entelektüellerin, Doğu’lu toplumlara “ikinci kategoriden insan” bakışını içeren yaklaşımının “mazeretini” kendince bir kez daha ifade ediyordu. E. Said: “Belki şu sırada yapılacak en önemli araştırma Oryantalizmin yerine neyin geçebileceğini düşündürmektir. Diğer kültürler ve diğer halklar baskı ve yönetme emeli taşımadan hür ve bağımsız bir görüş açısı ile nasıl incelenebilir”⁷ diye sormaktadır. Kanaatimizce, böyle bir bilim hiçbir zaman var olmayacaktır. Başka bir toplumu dışarıdan sistemli bir incelemeye tabi tutmanın doğaçlama sonucu, düşünsel planda onu kategorize etmek, kendine özgü toplumsal farklılaşmalarını *ayırışma, yarılma, bölünme* olarak dillendirmek; uygulamada bölmek, parçalamak, bir birine düşürmek, savaştırmak ve sonra da arabulucu olarak araya girip kontrol ve baskı altına almak ve nihayet sömürmektir.

Nitekim 1815 ile 1914 tarihleri arasındaki yüz yıllık sürecin ardından, Avrupa’nın direkt sömürge imparatorluğu dünya yüzeyinin % 35’inden %85’ine çıkmıştı.⁸ Bu yüzyıl ve çok daha öncesinde Batılılar sürekli Doğu’yu ve diğer toplumları incelemiş, nerede ne kadar farklı etnik grup, topluluk, kültür ve dil var ise, bütün bunların kayıtlarını tutmuşlardır. Bu faaliyet bireysel başladıysa da, erken bir tarihte sistemli bir hale gelip, kurumsal hüviyete de bürünmüştür. Batı’nın Doğu’ya merakının entelektüel olarak kurumsallaşması 1312 tarihli Viyana Konsülü ile başlamıştır. Nitekim bu konsülde Oxford, Bologna, Avignon ve Salamanca şehirlerinde Arap, Grek, İbrani ve Süryani dillerinde eğitim yapacak bir seri kürsü kurulması kararı alınmıştır.⁹ Bu kurumsallaşma ve bilgi birikimi, ilerleyen zamanda sürekli büyümüş ve devasa boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki, “1850’den itibaren bütün büyük Avrupa üniversiteleri Doğu bilimleri üzerine güçlü kürsüler kurmuşlardı.”¹⁰ Kurumsal hüviyete kavuşan Doğu merakı kısa zamanda çok sayıda detaylı eserin yazılmasıyla sonuçlanmıştır. E. Said bu gerçeğe: “1800 ile 1950 arasında yazılan ve Ortadoğu’yu ele alan kitapların 60.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir” diyerek işaret eder. Bu rakam son derece yüksektir. Zira

⁵ Edward Said, **Oryantalizm Eleştirileri**, Çevirenler: İslam Özkan, Süleyman Şahin, Şenay Özden, İıkbarhar Yayınevi, İstanbul 2000, s. 121.

⁶ Said, **Oryantalizm**, s. 38.

⁷ Said, **Oryantalizm**, s. 42.

⁸ Said, **Oryantalizm**, s. 65.

⁹ Said, **Oryantalizm**, s. 79.

¹⁰ Said, **Oryantalizm**, s. 263.

her bir yıla ortalama 400 kitap düşmektedir ki, bütün bilgi birikimine ve gelişen teknik imkânlarla rağmen, Ortadoğulu toplumların her yıl kendileri hakkında yazdıkları kitap sayısı muhtemelen bu kadar yoktur. Hatta bütün Ortadoğulu toplumların bölgeyle ilgili toplam çalışmalarının yılda 400'ü bulmayacağı iddiası bile rahatlıkla dile getirilebilir.

Her bilginin faydası evrensel değildir. Bunun diğer anlamı, bir tarafa faydalı olan bilginin diğerine zararlı ve onun aleyhine çalışabileceğidir. Dolayısıyla bilgi kitapta durduğu gibi durmaz. Bu bilginin siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve nihayet askeri bir kısım yansımaları kaçınılmazdır. Ortadoğu bu yansımaların sonuçlarını son birkaç yüzyıldır en dramatik bir şekilde yaşamaktadır. Beş asır öncesinden adeta Avrupalılara yol gösterircesine Francis Bacon “Bilgi güçtür” demiş ve kendinden sonraki Avrupalı entelektüellere ilham kaynağı olmuştur. Bilgi bir güçtür ve hangi kültür çevresi üretmişse, o kültür çevresine hizmet etmeye müsait ve meyillidir. Michael Foucault'nun işaret ettiği gibi, her iktidar kendi bilgisini üretir, bu bilgiyle güç devşirir ve o gücü kullanır. Her bilginin bir üretim maliyeti vardır ve hiçbir iktidar bu maliyeti mutlak tarafsızlıkla finanse etmez. “Araştırma araştırmadır, tercüme eder kullanırız” yaklaşımının yanlış olduğu Ortadoğu'da bizzat görülmüştür. Dolayısıyla her toplum kendi bilgisini kendisi üretmek zorundadır.¹¹ Aksi halde hariçten siyasi ve ekonomik nüfuz hareketleri kaçınılmaz olmakta, hatta bu bilgiler askeri işgallere zemin hazırlamakta, sömürgeleştirilmeyi kolaylaştırabilmektedir.

Bunun karşısında Doğu'lu bilim adamı ve gezginlerin Batı seyahatleri ve Batı'lı toplumlarla ilgili yazdıklarının sayısı nedir diye sorulacak olursa, Said'e göre, bu sayı son derece az olup, diğerinin yanına yaklaşacak türden bile değildir.¹² Meşhur ismiyle “oksidantalizm” denen olgu, gerçekte hiç de “izm” sonekini hak edecek bir olgu değildir. Bu bilgiye hiçbir Arap üniversitesinde Amerika'yı araştıran tek bir kürsünün olmadığı bilgisini de yine Said'in kendisi ilave eder.¹³ Ama Batılı bilim adamları kurumsal veya bireysel düzeyde bu çalışmalarına hiçbir zaman ara vermemişlerdir. Nihayet, önce saf bir bilimsel merak gibi görünen süreç, 20.yy'a gelindiğinde dünyanın % 85'inin sömürülmesine dönüşmüştür. Bu süreç önce Doğulu toplumların çeşitli özelliklerinin bilim adamlarınca tespit edilmesi, kayıt altına alınması, adeta fişlenmesi ve en nihayet farklı emeller için kullanılması şeklinde seyretmiştir.

Mesela onlarca belki yüzlerce örneğinden iki tanesine örnek olarak, Lamartin ve Nerval'in Lübnan merkezli Mısır ve Türkiye seyahatleri, *Voyage to Orient* isimli eserleri çok iyi bilinir. Bu kitaplarda anlatılanları hatırlatacak şekilde, “1860'ta Lübnan'da ... Maruniler ve Dürziler arasındaki sürtüşme başlayınca Fransa Hıristiyan Marunileri, İngiltere ise Şii Müslüman Dür-

¹¹ Bu prensip Amerika Birleşik Devletleri'nde farklı etnik gruplarla ilgili Üniversitelerdeki çalışma kürsülerinin kuruluşunu takip eden süreçte de gündeme gelmiştir. İlik önce mesela hem Porto Rikolu'ları hem de Afro Amerikanları beyaz Amerikalı bilim adamları incelemiş ve anlatmıştır. Daha sonra her grubun çalışmasını o gruptan insanların yapmasının gerekliliği hususunda tecrübi bir ortak görüş ortaya çıkmıştır: “Ancak bir siyah, siyahların tarihini öğretebilirdi” (Geniş bilgi için bakz. M. Doytcheva, *Çokkültürlülük, İletişim Yay.* İstanbul 2013, s. 63).

¹² Said, **Oryantalizm**, ss. 279-280.

¹³ Edward Said, **Oryantalizm Eleştirileri**, s. 163.

zileri tutmuştu” bilgisini aktaran Said, üzerinde özenle durulması ve hiç unutulmaması gereken şu çıkarıma vurgu yapar: “Zira Doğu’da hemen her zaman azınlıklar, Avrupa politikasının orta yerinde boy gösteriyorlardı. Büyük devletlerin her biri kendine göre bu azınlıklardan birini seçiyor ve onları koruduğunu iddia ederek, “çıkarlarını” temsil ettiğini ileri sürüyordu.”¹⁴

İşte bu nesneleştirilen ve araçsallaştıran “bilimsel faaliyet” dolayısıyla ki, Said şu tespiti yapar: “Doğu bir topraktı, bilim alanı oldu, şimdi de kuvvet gösterilerine yarayacak bir imparatorluk arazisi olacaktı. Renan, Silvestre de Sacy ve Lane verdikleri eserlerle bu “oyuna” “bilgi” desteği sağlayacaklardı. Kendilerinden sonra gelecek Oryantalistler de ortaya koydukları bilimsel veya hayali eserlerle bu faaliyete etkinlik kazandıracaklardı.”¹⁵ E. Said’in işaret ettiği bu takipçiler zaman içinde eksilmemiş aksine artmıştır.

2. ÇAĞDAŞ ORYANTALİZMİN GEDİKLİSİ B. LEWIS VE ORTADOĞU’NUN “PARÇALI” YAPISI

Hiç şüphe yok ki bahsi geçen Ortadoğu’nun aktüel takipçilerinin başında gelenlerden birisi Bernart Lewis’tir. Said’in de belirttiği gibi Lewis; İslam’ı *uygarlığa baş kaldıran, devlet ile dini ayırmayan bir din* olarak niteleyen; eserleri fikri olmaktan çok politik ortamın ürünü olan; eserlerindeki taktığı tarihsel deneyimlerden çoğunun gözden ırak tutulmasına dayanan bir isimdir.¹⁶ Lewis, bütün diğer eserlerinde olduğu gibi, *Ortadoğu’nun Çoklu Kimliği* isimli eserinde de bölgeye tam anlamıyla bir Oryantalist bakış açısıyla yaklaşır. Toplumsal farklılaşmalara vurgu yaparak, adeta toplumlar arası şiddete entelektüel bir davetiye çıkarır. Her şeyden önce, kitabın ismi nesnellikten uzak ve son derece önyargılıdır. Zira Lewis, bu kitabında aynı toplum içinde farklı alfabeler ve farklı toplumlar arasında aynı alfabe kullanımına örnekler vermekte, benzer kombinezonlardaki çapraz dil kullanımına işaret etmektedir. Fakat bütün gayretlerine rağmen, somut bir çoğul kimlikten bahsedememektedir. Buna rağmen, klasik bir oryantalist olarak belki biraz da hayallerine dayanarak şu ifadeyi kullanabilmiştir: “Hindistan, Çin ya da Avrupa’nın aksine Ortadoğu’da kolektif bir kimlik yoktur. En eski çağlardan günümüze kadar dinde, dilde, kültürde ve her şeyden çok da kendini idrakte bir çeşitlilik örneği devam ede gelmiştir.”¹⁷

Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan bir kenara bile bırakılsa, Çin’de Han Çinlileriyle diğerleri arasında, Kuzeyde yaşayanlarla, Güneyde yaşayanlar arasında bile kimlik farklılaşması mevcuttur¹⁸ Dolayısıyla Çin’de kolektif kimlik olgusu son derece tartışmalıdır.

Hindistan ise, üç yüzden fazla dilin konuşulduğu¹⁹ ve bundan daha fazla sayıda etnik grubun yaşamakta olduğu bir çeşitlilikler, renklilikler coğrafyası, adeta bir cümbüşdür. Hal

¹⁴ Said, *Oryantalizm*, s. 264.

¹⁵ Said, *Oryantalizm*, s. 272.

¹⁶ Edward Said, *Oryantalizm Eleştirileri*, s. 106-107.

¹⁷ Bernard Lewis, *Ortadoğu’nun Çoklu Kimliği*, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Kitapları, İstanbul 2000, s. 97.

¹⁸ Yılmaz Altuğ, *Çin Sorunu*, İ.Ü. Basımevi, İstanbul 1995, s. 105.

¹⁹ Korhan Kaya, *Hindistan’da Diller*, İmge Kitabevi, Ankara 2005, s. 18.

böyle olunca, ne Çin ve ne de Hindistan örnek gösterilerek Ortadoğu'nun kolektif kimliği değerlendirilebilir.

Diğer yandan Avrupa'ya gelince, buraya daha ayrıntılı bakmak faydalı olacaktır. Zira gerçekten de bu coğrafya dışarıdan, olduğunun tam aksine, son derece homojen bilinebilmektedir. Oysa Avrupa yaklaşık 10.5 milyon kilometre karelik bir toprak parçası üzerinde kabaca 30 ülke ve 40'tan fazla yerli etnik topluluk barındırmaktadır. Avrupa'daki etnik grupların sayısına göçmenler ve diğer yerli olmayan gruplar da eklenince, sayı 50'yi geçmektedir. Buna ilave olarak Hıristiyanlığın Katolik, Protestan ve Ortodoks karşıt mezheplerinin yanı sıra İslam da önemli bir nüfusa sahiptir. Bunlara ilave olarak, Avrupa'da bilinmeyen ve gündeme gelmeyen birçok etnik grup bulunmaktadır. Mesela Polonya'da nüfusları bir milyonu bulan Silezyenler, Türkiye'de yazılmış ve Avrupa'nın etnik yapısını inceleyen kitaplarda bile yer alamamaktadır.²⁰ Oysa Silezyenler, Polonya'daki mesela Ermeni ve Yahudiler gibi dış ülke menşeli etnik gruplardan farklı olarak yerli bir etnik gruptur.

Avrupa karşısında Ortadoğu ise, bakışa göre sınırları değişebilmekle birlikte, kabaca 8 milyon kilometre kare toprak üzerinde 15 devlet ve 8 etnik grup barındırır. Sünni ve Şii yorumlarıyla birlikte İslam, coğrafyanın hâkim dini rengidir.²¹ Bunun yanında büyük oranda İsrail'le sınırlı Yahudilik ve küçük parçalar halinde Hıristiyan cemaatler yer alır. Her iki coğrafyanın genel manzarası karşılaştırıldığında, kolektif bir kimliğe sahip olma noktasında Ortadoğu'nun değil Avrupa'nın daha dezavantajlı olduğu, Avrupa'nın Ortadoğu'ya kıyasla daha "parçalı" bir yapı sergilediği açıkça görülecektir. Ortadoğu ise, Avrupa'nın aksine her bakımdan daha bütüncül, daha bütünlüklü ve daha homojen bir yapı sergilemektedir.

Bütün bu gerçek verilere rağmen, B. Lewis gibi bir kısmı yaşayan son dönem Batılı entelektüeller Ortadoğu'nun hayallerindeki "parçalı" yapısına vurgu yapmaya devam etmekte, bu düşüncelerini en saygın üniversitelerin öğretim üyeleri sıfatıyla ve bu üniversitelerin yayınevlerinden çıkmış kitapları ve dergileriyle dünyaya ilan edebilmektedirler. Bütün bu açık gerçeklere rağmen Batı'lı bilim adamları bu saptırmaları yapmaya nasıl devam edebilmektedirler. Kanaatimizce, Batı'lı bilim adamları her şeye rağmen kendi toplumlarının bir parçası olmaktan kurtulamayıp, Ortadoğu'ya ve dünyanın diğer bölgelerine, kendi toplum çıkarları merkezli bir bakış geliştirmektedirler. Bilimsel objektiflik ile sosyal dokunun doğal üyesi olma arasındaki gerilim, bilimsel çalışmalara aksetmektedir. Bir yönüyle, bu insanların yapabileceği fazla bir şey yoktur. Bu fikirleri üretmeye bir bakıma mahkûmdurlar. Zira terbiyesini aldıkları ve tarzını hayat tarzı edindikleri kapitalist dünya görüşü bu insanların daha "insancıl" anlamında, farklı bir fikir üretmelerini engellemektedir. Niyet edilmemiş bir şekilde de olsa, sömürgeciliğe hizmet edebilecek bu fikirleri yazabilmektedirler. Kapitaliz-

²⁰ Haydar Çakmak, **Avrupa Birliği'nin Etnik Yapısı**, Kripto, Ankara 2012, ss. 102-104.

²¹ Lewis'in bizzat kendisi bile İslam'ın Sünni ve Şii yorumları arasında, Hıristiyanlık mezhepleri arasındakilerden farklı olarak önemli bir doktrin farkı bulunmadığını belirtebilmektedir. Geniş bilgi için bak. Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 53.

min hâkim üretim ve tüketim biçimi olduğu bir dünyada, başkaları hakkında araştırma yapan bilim adamlarının objektif düşünebilmesini beklemek gerçekçi değildir. Her toplumun üretebileceği en sağlıklı araştırma, kendisiyle ilgili olandır.

Mevcut bütün gerçeklere rağmen, ısrarla Ortadoğu ile ilgili hayali bir toplumsal farklılaşmadan bahsetmenin altında temel üç sebep tespit edilebilir. 1- Ortadoğu'nun iddia edilen çeşitliliği içerisinde, İsrail gibi dini, etnik ve ideolojik bakımdan çok farklı köken ve gündemlere sahip bulunan bir topluma bu coğrafyada yer bulmayı teorik anlamda kolaylaştırmak. 2- Ortadoğu'da dinin birleştirici rolünü zayıflatabilecek, bölgeye yabancı bir kimlik bilinci olan etnik kimlik bilincini bu toplumların gündemine sokmak. 3- Bu sayede artabilecek toplumsal gerilimleri azaltmak bahanesiyle Ortadoğu'nun en mahrem konularına ve mekânlarına kadar nüfuz ederek, ekonomik, siyasi, askeri ve nihayet stratejik çıkar sağlamak.

Doğu'lu bir sosyal bilimci olan ve şu an Singapur üniversitesinde görevli bulunan Kishori Mahubani, Müslüman toplumlardaki karışıklıkları şiddetlendirmekten Batı'nın sorumlu olduğunu, oysa Batı'da çok az kimsenin bu gerçeği bildiğini belirtmektedir.²² Meselenin tuhaf tarafı, bizzat sahada yaşamasına rağmen, Batı dışındaki dünya toplumlarının ve özellikle Ortadoğu toplumlarının bu gerçeği bilenleri belki Batıdakilerden çok daha azdır ve çok daha çarpıcı olan da budur. Bu bilgisizlik sayesinde Batı, Ortadoğu'da ve dünyanın diğer bölgelerinde istediği gibi hareket edebilmektedir. Aynı sosyal bilimci bu durumu ilginç bir tarzda şöyle ifade eder: “Batı 800 milyonluk nüfusa sahiptir. Diğerleri neredeyse 4.7 milyarı teşkil ediyor. Milli arenada hiçbir Batılı toplum, nüfusunun yüzde 15'inin geri kalan yüzde 85'i için kanun yapacağı bir durumu kabul edemez. Fakat Batı'nın dünya ölçeğinde yapmaya gayret ettiği şey budur”.²³ Kabul etmek gerekir ki, yapmaya gayret ettiği ve büyük oranda da başardığı şeydir.

Bugün Ortadoğu'nun içinde veya çeperinde bir ülke insanı olarak Türk halkının bile Ortadoğu ile ilgili bilgisinin kaynağı büyük oranda Batı'lı entelektüellerin yazdıklarından ibarettir. İnternette her hangi bir kitap satış sitesinde “Ortadoğu” diye yazıp tarattığımızda, ekrana 75 kadar kitap gelmektedir. Bunların bir kısmının mevcudu tükenmiştir. Bununla beraber satışta olan ve olmayan bütün kitaplar dikkate alındığında, bunların en az üçte birinin yabancı yazarların Türkçeye çevrilmiş kitapları olduğu görülecektir. Kalanların yarısı da bu yabancı yazarlı kitaplardan hemen hiçbir orijinalitesi olmayan kolaj-montaj aktarmalardan ibaret kitaplardan oluşur. Geriye yerli ve nispeten orijinal üçte birlik bir kısım kalmaktadır. Takdir edileceği üzere, bu da son derece yetersiz bir niceliktir.²⁴ Bu çalışma, Batılı yazarların dünyada ve Türkiye'de piyasaya hâkim olan Ortadoğu ve özellikle Kürtlerle ilgili çalışmalarının nesnellik boyutunu ve derecesini incelemeyi hedeflemektedir.

²² Kishori Mahubani, “İnhitatin Tehlikeleri Diğerlerinin Batıya Öğrettikleri”, **Medeniyetler Çatışması** içinde (Der.: Murat Yılmaz), Vadi Yayınları, Ankara 1997 s. 65.

²³ Mahubani, **a.g.e.**, s. 66.

²⁴ Bu basit tarama, en yaygın iki Türkçe kitap sitesi esas alınarak yapılmıştır.

3. B. LEWIS'İN TAKİPÇİLERİ VE ORTADOĞU'YU "PARÇALI" BİR COĞRAFYA OLARAK GÖSTERME GAYRETİ

İslam ve Çatışma Miti isimli kitabıyla bu konudaki düşüncelerini bir araya getiren Fred Halliday dikkate değer bir isimdir. Özel olarak B. Lewis'in takipçisi olduğunu kabul etmese de, Ortadoğu'nun "Parçalı" bir yapıya sahip olduğunu iddia etmekle tikel bir konu itibarıyla nesnel açıdan onun takipçisi konumuna düşmekten kurtulamamıştır. Batılı birçok yazar da bu çelişkili durumdadır. Halliday kitabında temel olarak sosyolojik anlamda Müslüman toplumların ve coğrafi anlamda Ortadoğu'nun tek tip olmadığını, içinde çeşitlilik barındırdığını; terör ve çatışmanın Müslüman toplumlara veya Ortadoğu'ya özgü olmadığını anlatmaya çalışmakta ve Ortadoğu'ya yönelik İslam dini ve Arap dili merkezli ve toplumsal değişimin mümkün olmadığı önyargısından hareketle çözümlenmeye çalışmanın yanlışlığını vurgulamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşım olumlu bir tutuma işaret etmekte ve kitabının ismi de zaten olumlu bir intiba uyandırmaktadır. Bununla birlikte, kitabının birçok yerinde "Ortadoğu ülkelerinin en önemli özelliklerinden biri çeşitlilikleridir" veya "Ortadoğu toplumlarının ayırt edici özelliklerinden biri de etnik ve dini gruplar arası farklılıkların şiddetiydi" türünden yargılara yer vermekten geri durmamıştır.²⁵ Bu ve benzeri yaklaşımlar Halliday'in kişisel gayretine rağmen, genel Batılı çerçeveden ve Lewis'in şahsında sembolleşen Ortadoğu'yu "parçalı" bir yapı içerisinde gösterme yaklaşımından kendini kurtaramadığının açık kanıtlarıdır.

Bu konuda, Türkçeye de çevrilmiş bulunan *Ortadoğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet* isimli derleme kitap, son derece ilginç üslup ve iddialar içermektedir. Kitabın editörlerinden Milton J. Esmen (2004), kitabın önsüzünde, Amerika'nın Irak'taki rolüne değinirken şöyle demektedir: "Orada demokratik bir anayasa taslağı hazırlayıp yeni bir hükümet kurmak, Şii çoğunluğun, en büyük azınlık olan Kürtler ve Sünnilerin, içinde Türkmenler ve Keldanilerin (Asuriler) de bulunduğu daha küçük grupların çatışan çıkarlarını karşılamayı, karşılıklı ödünler vermeyi içeriyor."²⁶ Yazar Irak'ı bir çırpıda üç ana kategoriye ve her biri içinde birden fazla alt etnik ve dini bölünmelere tabi tutmuştur. Oysa Irak'ta Şiiilerin demografik olarak baskın bir çoğunluk oluşturmaları söz konusu değildir. Sadece Arap nüfus söz konusu olduğu zaman böylesi bir vurgulu Şii çoğunluğundan bahsedilebilse bile, muhtemelen bütün Irak nüfusu göz önüne alındığında Şii-Sünni nüfus oranı sırasıyla % 52-55 ile 48-45 arasında olup, kabaca denge halinde olduğu görülecektir. Sünnilerin boykot ettiği Ocak 2005 seçimleri bir kenara konursa, sonrasında yapılan Aralık 2005 ve Mart 2010 genel seçimleri, bu gerçeği bütün açıklığıyla ortaya çıkarabilmektedir.²⁷ Oysa bölge dışındaki çalışmalar bir tarafa, konuyu iyi takip eden bir

²⁵ Fred Halliday, *İslam ve Çatışma Miti*, Çev. Umut Özkırımlı-Gülberk Koç, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1998, ss. 38, 50.

²⁶ Milton J. Esmen, "Türkçe Baskıya Önsöz", Milton J. Esmen ve Itamar Rabinovich (Derleyenler), *Ortadoğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev. Zafer Avşar, Avesta Yayınları, İstanbul 2004, s. 9.

²⁷ Geniş bilgi için bak. Mete Çubukçu, Taha Özhan, *İşgal Altında İstikrar Arayışları 2010 Irak Seçimleri*, Çevrimiçi: <http://www.setav.org/Ups/dosya/29476.pdf>, Erişim: 25 Ekim 2010.

okur, Türkiye’de bile Irak’taki Sünni nüfusun oranını % 30 gösteren ve tamamen ABD medyası kaynaklı yaklaşımları görebilecektir.²⁸

Esman aynı kitaptaki ifadelerine şöyle devam eder: “Saddam yoğun asker-polis baskısıyla Sünni egemenliğini sağlamıştı. Sünniler, Şiiler ve Kürtler arasında güvensizliğin o derece büyük olduğunu ve asla barışçıl demokratik tek bir devletle bir arada yaşayamayacaklarını iddia edenler vardır.”²⁹ Kimdir bunu iddia eden ve neye dayanarak bu iddiayı gündeme getirmektedir? Makalede hiçbir kaynak söz konusu değildir. Peki, bu yazar her iddiayı kitabına almayacağına göre, bu iddiayı neye istinaden kitabına almıştır? Bu sorunun cevabı, Doğu toplumları karşısında Batılı kibri hesaba katılmadan bulunamaz.

Son alıntıda görüldüğü gibi, yazar önce ayrıştırmakta, ardından aralarına husumet koymakta ve nihayet bir devlet içerisinde yaşamalarının imkânsızlığını gündeme getirebilmektedir. Oysa yazarın saydığı etnik, dini toplulukların hepsi de moral anlamda Irak’ın eşit paydaşlarıdır. Temel yaşama hakları anlamında birinin diğerine patronajı söz konusu değildir. Böyle bir yaklaşım, “demokrasi getirme” adına da yapılsa, Saddam’ın Baas’çı yönteminin tekrarı anlamına gelecektir. ABD’de % 16 Afro-Amerikan ve % 17 Hispanik nüfusun varlığı ve daha başkaları ayrı bir devlet olmayı gerektirmiyorsa, Irak’ta da pekâlâ gerektirmemelidir. Fakat burada bölgenin ileri gelenlerine düşen, ABD’de bütün bu farklı etnik kimlikleri bir arada tutan ve Irak’ta bulunmayan tutkal her ne ise, o değer bulunmalı ve bunun tesisi için çalışılmalıdır. Bu da muhtemelen istikrar içerisinde siyasal çeşitlilik, bireysel ve toplumsal demokratik haklar ve nihayet ekonomik sosyal refah olacaktır.

Aynı kitapta yer alan ilk makalede editörler, Ortadoğu’da devlet ve toplum ilişkilerini açıklarken şöyle derler: “...Orta Doğu toplumları tek bir devletin içinde yaşayan birden çok etnik gruba sahip çoğulcu özelliktedir.”³⁰ Adeta aynı topraklar üstünde ve bir devlet çatısı altında yaşamak durumunda olan farklı toplumlar sadece Ortadoğu’ya özgü istisnai bir durummuş imajı verilmeye çalışılmaktadır. Oysa görece olarak kenar bölgelerde konumlanan İzlanda, Norveç, Kore ve Japonya bir kenara bırakılırsa, dünya üzerindeki bütün ulus devletler birden fazla etnik grubun bileşiminden oluşmaktadır. Farklılıkların oranı artıp azalabilmekle birlikte, her devlet bu türden farklılıklara sahiptir. Öncelikle dünyada kabaca 2 bin etnik topluluk mevcut iken; sadece 200 devlet bulunmaktadır. Bunun anlamı her devletin değişen sayılarda birden fazla etnik topluluğu içerisinde barındırmak zorunda olduğudur.³¹

²⁸ SETA’nın bir raporunda “Şii nüfus % 60 civarı” gösterilmektedir. Geniş bilgi için bak. Gökhan Çetinsaya, Taha Özhan, İşgalin 6. Yılında Irak, SETA Yayınları, Ankara 2009, s. 21. BİLGESAM’ın bir raporundaya bu oran % 60-65 arası verilmektedir. Geniş bilgi için bak. Atilla Sandıklı, Emin Salihi, İran Şii Hilali ve Arap Baharı, BİLGESAM, Rapor No: 35, İstanbul 2011, s. 6. Ayrıca diğerlerine örnek olmak üzere, Em. Tug. Adnan Tanrıverdi’nin “Irak’ta Müslüman’ca Çözüm İstiyoruz” başlıklı makalede ilgili oran % 70 olarak verilmektedir. Çevrimiçi: <http://www.adnantanriverdi.com>, Erişim, 26/03/2015.

²⁹ Esman, **aynı yer**.

³⁰ Esman ve Rabinovich, “Orta Doğu’da Etno Politika Çalışmaları”, **a.g.e.**, s. 18.

³¹ Geniş bilgi için bak. Alptekin, M. Yavuz., “Toplumsal Ortak Kaderin Siyasi Tezahürü Olarak Ulus-Devlet veya Küresel Bir Siyasi Proje Olarak Etnik Devlet: Ortadoğu Kürt Siyasetinin Toplumsal Analizi”, *Stratejik*

Kuzey Amerika ve Avrupa'dan birkaç örnek vererek bu manzara pekiştirilebilir. Mesela Amerika Birleşik Devletleri'nde Nüfus Bürosu'nun 2007 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, İngiliz soyundan gelenlerin oranı sadece 9.6 ile Alman (% 17.1) ve İrlandalılar (% 12)'in ardından üçüncü sıradadır.³² İngiltere'de nüfusun ancak % 60'ını İngilizler oluşturur. Kalan kısmın kabaca % 10'unu İskoçlar, % 5'i Galli halklar, ve % 25'ini de Hindistan ve Pakistan gibi eski sömürge ülkelerinden gelen göçmenler oluşturur. Fransa ele alınacak olursa, ana unsurun oranı İngiltere'dekinden daha fazla olmakla birlikte, etnik çeşitlilik hiç de oradan aşağı değildir. En önemlileri 2 milyonluk nüfuslarıyla Brötanlar; 1 milyon 600 binlik nüfuslarıyla Almanlar; 1 milyon 200 binlik nüfuslarıyla İtalyanlar; 400 binlik nüfuslarıyla Korsikalılar; 250 bin kişilik nüfuslarıyla Basklar ve 2 milyonluk nüfuslarıyla Arap ve Berberilerden oluşan Kuzey Afrikalılardır. Benzer şekilde İspanya bir kavimler yumağı gibidir. Bunlardan en büyükleri 6 milyon 500 binlik nüfuslarıyla Katalanlar, 5 milyonluk nüfuslarıyla Galli halklar ve Brötanlarla birlikte Keltlerin bakiyelerinden olan Galisienler, 1 milyon 500 binlik nüfuslarıyla Basklardır. Avrupa'nın geri kalanı da buna benzer durumdadır. Bunlardan başka mesela Çin'de 400 ve Rusya'da 160 etnik topluluk yaşamakta; Hindistanda 850 ve Endonezya'da 250 farklı dil konuşulmaktadır.³³ Hal böyleyken etnik çeşitliliği, "etnik çoğulculuk" veya başka bir isim altında Ortadoğu ile ilgili olarak gündeme getirmenin, onunla özdeşleştirmenin ve buradan toplumların kaderini belirleyecek sonuçlara ulaşmaya çalışmanın nesnel ve bilimsel hiçbir yanı yoktur. Bu "entelektüel" çalışmalar ancak demode olmuş bir sömürgecilikle ve "modern oryantalizm"le açıklanabilir.

Aynı yazarlar Orta Doğu'yu ne tür toplum modellerinin daha iyi açıklayacağı konusunda şöyle bir genellemeye ulaşmaktadırlar: "Çıkış noktası bütünleşmeden çok çatışma özelliği gösteren toplum ve politika modelleri Orta Doğu için daha aydınlatıcı açıklamalar barındırır..."³⁴ Bu cümlenin, "Sömürgeciliğin keşif kolu" diye nitelenen Oryantalist entelektüel faaliyetin yaklaşımını yansıtacak karakteristik cümlelerden birisi olduğuna şüphe yoktur.

Bir diğer ifadelerindeyse şöyle derler: "Orta Doğu, çoğu aynı bölgesel devletin sınırları içindeki aynı politik otorite altında, diğerleriyle ortak yaşamaya yazgılı, etnik toplulukların toplanma yeridir."³⁵ Orta Doğu'daki etnik çeşitlilik bu coğrafyaya özgü bir "talihsizlik" olarak gösterilmekte ve dramatize edilmektedir. Oysa bu yaklaşımın gerçekliğinin bulunmadığı daha önce belirtilmişti.

Öngörü, Sayı 13, ss. 91-112. Dünyada yaşayan etnik grupların sayısını iki buçuk kat daha artırıp beş bin olarak veren kaynaklar da mevcuttur. Bkz. Semra Somersan, **Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 1, 7.

³² Geniş bilgi için bkz. Aguirre Jr., Adalberto ve Turner, Jonathan H., **American Ethnicity**, McGraw-Hill 2009, s. 25.

³³ Geniş bilgi için bak. Musa Yavuz Alptekin, "Toplumsal Ortak Kaderin Siyasi Tezahürü Olarak Ulus Devlet veya Küresel Bir Siyasi Proje Olarak Etnik Devlet: Ortadoğu Kürt Siyaseti'nin Toplumsal Analizi", **Stratejik Öngörü**, Sayı: 13, ss. 97-100.

³⁴ Esman ve Rabinovich, "Orta Doğu'da Etno Politika Çalışmaları", **a.g.e.**, s. 30.

³⁵ Esman ve Rabinovich, "Orta Doğu'da Etno Politika Çalışmaları", **a.g.e.**, s.45.

4. ORTADOĞU'DA KÜRTLERLE İLGİLİ ORYANTALİST YAKLAŞIMLAR

Hemen her ülkede o ülkenin kendisi ve diğerleriyle ilgili bilimsel çalışmalar yapılmaktadır. Fakat dünya üzerinde bazı ülkeler vardır ki, bu ülkelerde yapılan diğer ülkelerle ilgili çalışmalar, o ülkelerin kendileri hakkında yaptığı çalışmalardan daha fazladır. Bahsedilen birinci grup ülkelerin bu ikincilere adeta kendilerini tanıttıkları, takdim ettikleri söylenebilir. Diğerlerinin yanı sıra, bahsedilen birinci grup ülkelerin başında ABD, İngiltere ve Fransa gelir. Mesela bu üç ülkede yazılan Ortadoğu ile ilgili kitap çalışmaları, Ortadoğu ülkelerinin her birinde kendileriyle ilgili yapılan çalışmalardan daha fazladır. Bu durumun son derece sağlıklı olduğu açıktır. Zira hiçbir ülke diğerini onun kendisi kadar iyi bilemez. Dolayısıyla bu çalışmalar dış bakışın ürünü olmaktan kurtulamayacak, çok zaman mahsurlu da olacaklardır. Dünyanın birçok ülkesinde ama özellikle bu üç ülkede, Ortadoğu ile ve özellikle Kürtlerle ilgili yapılan çalışmalar da bu kapsamdadır.

Burada kısaca değinmek gerekir ki, insanlar her hangi bir etnik gruba mensup olmakla, evrensel insan haklarına sahip olma noktasında daha avantajlı veya dezavantajlı hale gelmezler. Bu etnik grup, ister ulus devletin hâkim etnik grubu, ister tarihsel milliyet, ister dini bir cemaat, ister azınlık, ister göçmen toplumu olsun, her ne tür etnik grup kategorisinden olursa olsun, bu grubun üyesi her insan bu haklardan yararlanabilmelidir. Bu noktada en öne çıkan iki konudan biri genel demokratik hakların kullanılabilmesi ve diğeri de anadilde eğitim hakkıdır. Avrupa Birliği'nin teorize ettiği ve uyguladığı Dil Şartı ve Azınlıkları Koruma Çerçeve Sözleşmesi bu konuları vuzuha kavuşturmuştur. Her ülke bu metinleri kendisine uyarlayacaktır elbette ama bahsedilen iki temel konuda tavizsiz davranmak temel insan haklarının bir gereğidir. Bu çalışmada yazılan her konu ve yapılan her eleştiri bu çerçevenin dışına çıkmadığı düşüncesiyle yapılmakta ve yazılmaktadır.

4.1. Kürt Milliyetçiliğini Canlandırma Gayreti

Kürt milliyetçiliğini canlandırmaya çalışan en önemli iki aktör Rusya ve Fransa'dır. Bununla birlikte bir İtalyan "katkı" vardır ki, anılmadan geçilemez. P. Maurizio Garzoni isimli Katolik Misyoner Papaz, Türkiye'nin Güneydoğusunda 18 yıl çalışarak 1787 yılında Roma'da İtalyanca olarak bastırıldığı ve Kurmançî diyalektini esas alan *Kürt Dili ve Grameri Sözlüğü* isimli kitabından dolayı bizzat Basile Nikitine tarafından "Kürdölolojinin Babası" olarak nitelendirilir.³⁶ Dolayısıyla Kürt milliyetçiliğinin canlandırılmasında yer alan aktörlerin geniş bağlamı Avrupa ve Rusya şeklinde olmalıdır. Daha önce Osmanlı Ermenileri ile ilgili olarak derin tecrübeleri bulunan Ruslar, sonraki dönemde de Kürtleri ilgi odağına koymuştur. Nitekim Kürtçe alfabenin hazırlanmasından, Kürtçenin üniversitelerde incelenmesi, eğitim dili olması ve enstitü olarak kurumsallaşmasına kadar bir dizi süreç ilk kez Rusya'da gerçekleşmiştir. İlk Kürdoloji Enstitüsü 1850'lerde Erivan'da, ikincisi 1860 yılında Petersburg Üniversitesi'nde kurulmuştur. Nihayet 1945 yılında Sorbon Üniversitesi'nde kurulan Kürtçe Kürsüsü, 1983'te Enstitü haline getirilmiştir.

³⁶ Bilan N. Şimşir, *Kürtçülük 1787-1923*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2010, s. 46.

Rusya'daki bu çalışmalar kapsamında iki kişinin ismi öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki daha 1915 yılında yazılan *Kürtler* isimli eserin yazarı Rus Şarkiyatçı V. Minorosky; ikincisi de, kendisinden sonra Erivan Kürdoloji Enstitüsüne atanan *Kürtler ve Ülkeleri* isimli kitabın yazarı Basil Nikitine'dir.³⁷

Rus Şarkiyatçıların ardından konuyla ilgili ilk kitaplardan birini yazan kişi Arshak Safrastian'dır. *Kurds and Kurdistan* isimli eseri ilk kez 1948 yılında Londra'da Harvill Press tarafından 106 sayfa olarak basılmıştır.³⁸ Aynı kitap 2000 yılında Türkçeye çevrilerek bu konudaki yayınlarıyla bilinen Avesta Yayınları tarafından Türkiye'de de yayımlanmıştır.

Chris Kutschera, *Kürt Ulusal Hareketi* (Le Movement National Kurde) isimli kitabını Fransızca olarak yazmış olup, bu kitap ilk defa 1979 yılında Paris'te basılmıştır. Kitap İngilizceye çevrilmemiş olsa da, bu konuda yazılmış İngilizce kitapların hemen hepsinde ona atıf vardır.³⁹

Bu çalışmalar ilgili ilk çalışmalardandır. Bunları takip eden son 40 yılda özellikle Amerika, İngiltere ve Fransa'da Kürtler ve Ortadoğu ile ilgili binlerce doktora tez çalışması yapılmış ve yüzlerce kitap kaleme alınmıştır. Coğrafya olarak Ortadoğu, etnik grup olarak Kürtler Modern Batı'nın üzerine çalışma yapacakları en gözde bölge ve etnik grubu temsil ederler. Yapılan çalışmalar zaman içerisinde, merkezden muhite doğru, dalga dalga etkisini göstermiş ve Kürt milliyetçiliği Ortadoğu'da en belirgin etno-milliyetçilik, bu bölge de dünyada en sorunlu bölgelerden biri haline gelmiştir. Etnik çatışmalar literatüründe de gösterildiği üzere, bu tür bölgesel ve etnik milliyetçiliklerin zamanla ayrılıkçılığa dönüşmesinde uluslar arası müdahil olma durumlarının önemli bir rolü vardır.⁴⁰

4.2. Ulus-Devletlerin Topraklarını Etnik Renge Boyama Merakı

İngilizce kitapların birçoğunda Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun tamamını, Irak ve Suriye'nin kuzeyi ile İran'ın kuzey-batısını Kürt Bölgesi, Kürt Nüfusunun yaşadığı coğrafya veya doğrudan "Kürdistan" olarak gösteren bir harita yayımlamak adet olmuştur.⁴¹ Oysa bu gösterilen coğrafyada yaşayan ve Kürt olmayan Türk, Arap, Zaza, Fars, Süryani, Asuri ve diğer etnik grupların toplam nüfusu Kürtlerin nüfusundan daha fazladır. Doğrudan bir harita yayımlayarak aslında bir algı yönetimi yapılmış olmaktadır.⁴²

³⁷ Hilmi Göktürk, *Kürtlerin Soy Kütüğü ve Boy Tarihi*, Türk Dünyası Yayınları, İstanbul 1979, s. 18.

³⁸ Geniş bilgi için bkz. Arshak Safrastian, *Kurds and Kurdistan*, Harvill Press, Michigan, 1948.

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Chris Kutschera, *Le Mouvement National Kurde*, Flammarion, 1979.

⁴⁰ Geniş bilgi için bak. Muzaffer Ercan Yılmaz, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar Etnik Çatışmaların Nedenleri ve Etnik Barışın Tesisi*, Nobel Yayınları, Ankara 2007, ss. 37-43.

⁴¹ Bazı örnekler için bak. Dawn Chatty, 2010. *Displacement and Dispossession in the Modern Middle East*, Cambridge University Press, s. 250; Stuart A. Notholt, 2010. *Fields of Fire-an Atlas of Ethnic Conflict*, Stuart Notholt Communications Ltd., s. 408; David McDowall, 2007. *A Modern History of the Kurds*, IB Tauris Co. Ltd., s. XIV.

⁴² Nitekim Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler* isimli meşhur kitabında toplumların kolektif hafızalarına hitap etme noktasında Nüfus Sayımları, Müze ve Harita'nın ayrıcalıklı rolüne vurgu yapar (Ayrıntılı bilgi için bakz. Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları 1995, ss.183-206).

Dünya üzerindeki belli başlı etnik çatışmaları konu edinen *Encyclopedia of Modern Ethnic Conflicts* isimli Ansiklopedi, 26 önemli etnik sorunu kendisine araştırma konusu yapmıştır. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Hindistan gibi etnik sorunları fazlaca yaşayan bazı ülkelere birden fazla makale ile yer veren ansiklopedi, etnik çatışmalara, her birini devletlerle ilişkilendirerek, birer makale ile yer vermiştir (Rudolph, 2003).⁴³ Fakat aynı ansiklopedi, Kürtlerle ilgili makaleyi “The Kurds Struggle for “Kurdistan” ismiyle *Middle East* bölümü altında vermeyi uygun bulmuştur. Bu kitap planı, Kürt etnik sorununu her hangi bir Ortadoğu ülkesinin hudutlarıyla sınırlandırmama, aksine bütün bölgeye yayma gayreti olduğu izlenimi vermektedir.

G. Chaliand *A People Without a Country: The Kurds and Kurdistan* isimli kitabının Birinci Bölümde Osmanlı idaresi altındaki Kürtleri anlattıktan sonra, ikinci bölümde “Türkiye Kürdistan’ı” (Kurdistan in Turkey) başlıklı bölümde bölgenin sınırlarını İskenderun Körfezi’nden başlatmakta ve Rusya’ya kadar uzatmakta, yazar bununla da yetinmemekte, bu sınırlarla bölgenin genişliğinin Türkiye yüzölçümünün % 30’una ulaştığını; 1970 yılı itibariyle Türkiye’de Kürtçe konuşanların oranının da % 23’e tekabül ettiğini ve bu oranın muhtemelen daha yüksek olduğunu ileri sürmektedir. Benzer bir şekilde “Kürdistan’ın Kolonyal Paylaşımı” (The Colonial Carve up of Kurdistan) başlıklı daha sonraki bir bölümde Lozan’ın Türkler için bir zafer olmasına rağmen Kürtler için “derin bir adaletsizlik” olduğunu ileri sürmekte, Lozan’ın Kürt ulusal bölgesini dört parçaya böldüğünü ve bu antlaşmanın Kürtler için bağımlılık ve kölelik (servitude) döneminin başlangıcını belirlediğini iddia etmektedir.⁴⁴ Bu iddiaların gerçek ve/veya bilimsel olmadığını göstermek için her hangi bir çalışma yapmaya gerek olmadığı açıktır.

4.3. “Devleti Olmayan En Büyük Etnik Grup” Saplantısı

Gerard Chaliand (1993), *A People Without a Country: The Kurds and Kurdistan* (Devletsiz Bir Halk: Kürtler ve Kürdistan) isimli eseriyle belki de bizzat isminde Kürtlerin devletsiz olduğuna vurgu yapan ilk kitabı yazmıştır. Kitap ilk olarak 1978 yılında “Le Kurds et le Kurdistan” ismiyle Fransızca olarak, ardından 1980 yılında İngilizce olarak basılmış, daha sonra İngilizcede çeşitli baskılar yapmıştır. Yazar kitabın tamamında Türk ulusuna karşı, güya Kürtleri savunan, düşmanca bir tavır içerisinde dir.

Charles G. Macdonald *Ortadoğu’da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet* (Ethnicity Pluralism and the State in the Middle East) isimli derleme kitaptaki “1980’lerde Kürt Sorunu” başlıklı makalesinde: “Bugün Orta Doğu’da etnik ve dini azınlıkların içinde olduğu silahlı çatışma ve şiddetin düzeyi, hali hazırdaki devlet sistemlerinin azınlıkların özerklik ve daha fazla özgürlük taleplerine yanıt vermediğinin bir göstergesidir”⁴⁵ diyebilmekte ve çok yönlü bir sorunun sebebini tek bir nedene bağlayabilmektedir. Daha da vahimi, bu satırların hemen

⁴³ Joseph R. Rudolph, Jr., (Ed.), 2003. **Encyclopedia of Modern Ethnic Conflicts**, Greenwood Press, London.

⁴⁴ Gerard Chaliand, 1993. **A People Without a Country: The Kurds and Kurdistan**, Interlink Publishing, s. 38, 49.

⁴⁵ Charles G. Macdonald, “1980’lerde Kürt Sorunu”, **Ortadoğu’da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet**, s. 315.

ardından Ortadoğu'da devleti olmayan “en büyük” etnik topluluğun Kürtler olduğu yollu yanlış bilgiyi birkaç kez yineleme ihtiyacı hissedip, kendi ifadesiyle “Büyük Kürdistan”ın beş devletin sınırlarına bölündüğünü iddia edebilmektedir.⁴⁶ Dünyanın başka bölgelerinde nüfusları Kürtlerinkinden çok daha fazla olan Hindistan Müslümanları, ABD Zenci ve Hispanikleri gibi başka topluluklar mevcuttur. Oysa bu yazarlar veya başka Batılı yazarlar buraların devletsiz etnik topluluklarını Kürtler kadar hiçbir zaman gündeme getirmezl.⁴⁷ Ortadoğu'nun diğer bölgelerle karşılaştırılmayacak kadar önemli bir siyasi konumda bulunması bu “entelektüel”lerin bakışını kolayca değiştirebilmiştir.

Ortadoğu'da Etnik ve Dini Azınlıklar ismiyle Türkçeye çevrilen ve orijinal ismi “Nationalism, Minorities and Diasporas: Identities and Rights in the Middle East” isimli kitap-taki iki makale doğrudan Kürtlerle ilgilidir. Bunlardan ilki Türkiye Kürtlerini, ikincisi Irak Kürtlerini konu edinmektedir. Özellikle ilkini yazan Bill Bowring'in “Türkiye Kürtleri: Bir Azınlığın Haklarını Savunma” isimli makalesi son derece dikkat çekicidir. Makalenin daha ilk cümlesi şudur: “Kürtler Ortadoğu'daki en büyük azınlık gruptur.” Giriş cümlesinden bile, makalenin geri kalanı hakkında görüş sahibi olmak mümkündür. Cümlenin devamında Kürtlerin Ortadoğu'da dört devletin topraklarına dağılmış halde ve 25 milyona varan nüfusları olduğundan bahsedilmektedir. Makalenin ikinci paragrafında ise, Kürtlerin Türkiye nüfusunun 15 milyonu ve genel nüfus içerisinde %20'yi bulan bir nüfuslarının olduğundan bahsetmekte ve Türkiye'nin siyasi ve ekonomik sorunlarını anlatmaktadır. Bowring ikinci paragrafı şu cümleyle bitirmektedir: “Bu koşullarda Avrupa Birliği'ne üye devletler Kürtlerin baskı altına alınması karşısında körleşme eğilimindedirler.”⁴⁸ Yazar Avrupa'nın Kürtlerin haklarını “savunma” noktasındaki performansını son derece yetersiz bulduğunu ironik hatta bilim nezaketinden uzak bir şekilde vurgulama ihtiyacı duymaktadır.

The Encyclopedia of Middle East Wars isimli bir kitapta, yazar Kürtlerle ilgili bölümün ilk paragrafında Kürdistan bölgesinin coğrafi konumundan, Kürtlerin 30-35 milyonluk nüfusundan bahsettikten sonra bu nüfusun onları dünyada “özerk bir devletin” keyfini süremeyen en büyük etnik gruplarından birisi yaptığını iddia eder.⁴⁹

Handbook of Ethnic Conflict: International Perspectives isimli kitapta “Ethnopolitical Conflict in Turkey: From the Denial of Kurds to Peaceful Co-existence?” başlıklı bölümü yazan Ayşe Betül Çelik alt bölümün adını “Kürtler: Ortadoğu'nun Devletsiz Ulusu” koymayı uygun bulmuş ve giriş cümlesinde birçok bilim adamının Kürtleri dünyanın en büyük devleti olmayan uluslarından biri olarak gördüğünü yazmıştır.⁵⁰ Uluslar arası ilişkiler yazınında böyle bir eğilim olduğu doğrudur. Bununla beraber, bu eğilimin sorgulanmadan

⁴⁶ Macdonald, **A.g.e.**, s. 316-319-324.

⁴⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Alptekin, **A.g.m.**,

⁴⁸ Bill Bowring, “Türkiye Kürtleri: Bir Azınlığın Haklarını Savunma”, Kristen E. Schulze, Martin Stokes, Clom Campbell (Ed.) **Ortadoğu'da Etnik ve Dini Azınlıklar** (içinde), Totem Yayıncılık, İstanbul 2015, s.39-40.

⁴⁹ Spencer C. Tucker (Ed.) 2010. **The Encyclopedia of Middle East Wars: The United States in Persian Gulf, Afganistan and Iraq Conflicts**, ABC-CLIO, LLC, s.

⁵⁰ Dan Landis ve Rosita D. Albert 2012. **Handbook of Ethnic Conflict: International Perspectives**, Springer, s. 243.

kabul edilmesi ve tümüyle doğru bilgi muamelesi yapılmasının yanlış olduğu daha önce gösterilmiştir.

Books about the Middle East isimli başka bir kitapta, Ortadoğu'nun etnik grupların "mozayığı"ndan oluştuğu iddia edilir. Kürtlerle ilgili bölümün ilk cümlesinde, 24-27 milyon Kürt nüfusundan bahsedip, devamında bu nüfusun onları dünya üzerinde "kendi devletine (country) sahip olmayan" en büyük etnik grup yaptığını belirtir.⁵¹ Oysa bu bilginin doğru olmadığı, Kürt nüfusun her şeyden önce dört devletin sınırlarına dağıldığı ve dünya üzerinde tek bir devletin sınırları içerisinde görece daha büyük etnik toplulukların bulunduğu daha önce belirtilmişti.

Islamist Radicalisation in Europe and Middle East isimli kitapta Kürtlerle ilgili bölümü "Etnik Radikalizm" başlığı altında yazan Ayla Göl, metin içerisinde birçok kez Kürtlerden Ortadoğu'nun en büyük devletsiz toplumu olarak bahsetmiştir.⁵² "Devletsizliğe" vurgunun bu kadar sık tekrarlanması, doğal ve akademik olmaktan çok, politik olduğu izlenimi vermektedir.

Etnik gruplar üzerine yazılmış bir Ansiklopedi, Ortadoğu'daki Kürt nüfusunu 27 ila 36 milyon vermekte ve Kürtlerin Ortadoğu'da Arap, Fars ve Türklerden sonra en büyük dördüncü etnik grup ve "muhtemelen" dünyada müstakil devleti olmayan en büyük etnik grup olduğunu iddia etmektedir.⁵³ Öncelikle Ortadoğu'da Türk nüfus Farslardan daha fazladır. Sıralamada Farsların önce zikredilmesi isabetsiz olduğu gibi, Kürtlerle ilgili iddia da isabetli değildir.

Başka bir kaynak ise, nüfusunu 28 milyon olarak verdiği Kürtleri, Ortadoğu'da Araplardan sonra en büyük ikinci etnik grup olarak tanıtmaktadır.⁵⁴ Bu kaynağın Türkleri Ortadoğu dışında varsaydığı düşünülse bile, Farsları nasıl Ortadoğu'nun dışına çıkarabildiğini izah etmek pek kolay değildir. Dolayısıyla Ortadoğu'nun en büyük ikinci etnik topluluğunun Kürtler olduğunu ileri süren görüş tümüyle gerçeklikten uzaktır.

Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East isimli ansiklopedinin Kürtlerle ilgili bölümünde yine Kürtlerin Ortadoğu'da en büyük dördüncü etnik grup olduğundan bahsetmekte ve ardından "muhtemelen dünyanın en büyük devletsiz ulusu" olduğu iddiası vurgulanmaktadır.⁵⁵

Oysa benzer ifadeler, devleti olmayan diğer etnik gruplardan ne Berberiler, ne Beluçiler ve ne de Sundanlılar için kullanılmaktadır. Sundanlılar için "kalabalık uluslardan birisi"

⁵¹ Tami Craft Al-Hazza ve Katherine Toth Bucher, 2008. **Books about the Middle East: Selecting and Using Them with Children and Adolescents**, Linworth Books, s. 12, 19.

⁵² Ayla Göl, "Ethnic Radicalisation: Kurdish Identity as Extremism in the Hegemonic Discourses of Turkey", George Joffe (Ed.) 2013. **Islamist Radicalisation in Europe and the Middle East**, I. B. Tauris & Co. Ltd.

⁵³ Jamia Stokes (Ed.), 2009. **Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East**, New York, Infobase Publishing Inc., "Kurds" maddesi, s. 379-380.

⁵⁴ Peter Hinchcliffe ve Beverley Miltondwards, 2008. **Conflicts in the Middle East Since 1945**, Routledge, s. 74.

⁵⁵ Jamie Stokes (Ed.) 2009. **Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East**, Facts On File, s. 380.

ifadesi kullanılmakta ama “devletsiz en büyük ulus/uluslardan birisi” ifadesi kullanılmamaktadır.⁵⁶

4.4. Kürt Kökenli Şiddet Hareketlerini “Demokratik Haklar” Mücadelesi Veren Sivil Toplum Kuruluşları Gibi Gösterme Gayreti

Bowring yukarıda anılan makalesinin ilerleyen sayfalarında, hemen bütün dünyada bir terör örgütü olarak tanınan PKK ile ilgili olarak şunları yazabilmektedir: “1978’de Kürdistan İşçi Partisi’nin (PKK) kurulmasının örneklerinden birini oluşturduğu Kürt dirilişinden duyulan korku, Eylül 1980 darbesini kısmen hızlandırdı. Askerler ikili bir strateji izlediler. Onlar öncelikle PKK ve benzer örgütleri ezmeye çalıştılar ama PKK Suriye’de yeniden kümelenmeyi başardı.” Hemen devam eden paragrafta ise, bu görüşlerini detaylandırmaya devam etmiştir: “PKK, 1984’te kendi gerilla mücadelesini yeniden başlattı. Bunu izleyen yıl, 1983’den 1991’e kadar iktidarda kalan Turgut Özal hükümeti, kabile ve aşiret çatışmalarının acımasızca artmasına yol açan “köy koruculuğu” sistemini yürürlüğe soktu. 1987’de, Güneydoğu’nun on ili için geçerli ve her dört ayda bir parlamento tarafından uzatılan olağanüstü hal ilan edildi. O zamandan beri çatışmalarda en az 14.000 kişi öldü. 1990 ilkbaharında 92 kişinin öldüğü ve 341 kişinin yaralandığı 21 Mart 1992 Newroz kutlamalarına kadar, Filistin intifadasından farklı olmayan bir kitle gösterileri dalgası Türkiye Kürdistanını sarstı.”⁵⁷ Bu ifadeleri, nesnel verilere dayanan bir bilim adamının değil, ancak Oryantalizmin izini süren bir zamane toplum mühendisinin söyleyebileceği çok açık. Bu ifadelere bakınca, PKK’nın dilinden farklı olmadığını, ne var ki, Batılılar PKK’lılardan öğrenmeyeceğine göre, PKK’lıların, Kandil’in ve Türkiye’deki radikal uzantılarının bizzat bu Batılılardan böylesi bir retorik edindikleri anlaşılacaktır.

Bill Bowring, bahsedilen makalesinde o kadar aşırı ifadeler kullanmıştır ki, kitabın Kürtlerle ilgili diğer makalesini yazan Halid Salih (2015)’in “Bir Azınlığı Şeytanlaştırma: Irak Kürtleri Örneği” başlıklı makalesinde Kürtlere karşı Biyolojik silah kullanabilmiş bir yönetime karşı kullandığı dil bile Bowring’in dilinden daha akademik saygı ölçülerinde kalmıştır.⁵⁸ Bu tür kıyaslamaları somut olarak görünce, Batılılarda özellikle Kürtlerle ilişkilendirilmiş boyutuyla ilgili olarak, Türkiye’ye aşırı bir kin ve nefret duyulduğu intibahına kapılmamak mümkün değildir.

4.5. Kürtlerin Sorunlarını Filistin Araçlarıyla İlişkilendirme Gayreti

The Modern Middle East: A Political History since the First World War isimli kitap Ortadoğu’nun üç demokratik ülkesinin Türkiye, İsrail ve Lübnan olduğunu ama bu de-

⁵⁶ James Minahan, 2012. **Ethnic Groups of South Asia and the Pacific: An Encyclopedia**, ABC-CLIO, LLC, s. 304-306.

⁵⁷ B. Bowring, **a.g.m.**, s. 44.

⁵⁸ Halid Salih, “Bir Azınlığı Şeytanlaştırma: Irak Kürtleri Örneği”, Kristen E. Schulze, Martin Stokes, Clom Campbell (Ed.) **Ortadoğu’da Etnik ve Dini Azınlıklar** (içinde), Totem Yayıncılık, İstanbul 2015, ss. 117-134.

mokrasilerin “sözde” veya yarı demokrasiler olduğunu belirtmekte, İsrail’deki Filistinli Arapların durumuyla Türkiye’deki Kürtlerin durumunu karşılaştırabilmektedir.⁵⁹ Öncelikle Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Güneydoğu’da bir etnik Türk yayılması olmamıştır. Oysa İsrail’de böylesi bir mukabil yayılma bütün açıklığıyla mevcuttur. İkinci olarak, Kürtler Güneydoğu’dan ülkenin diğer bölgelerine doğru göç etmekte ve yayılabilmektedirler. Oysa Filistin Arapları için İsrail’de böylesi bir göç ve yayılma imkânı asla söz konusu değildir. Üçüncüsü, İsrail açıkça ırkçı ve yarı-teokratik bir devlettir, Türkiye ise, en azından laikdir. Dördüncüsü, İsrail’deki Filistinliler ulus-devletin sahibi konumundaki etnik grupla farklı ve rakip dinlere mensupturlar. Oysa Türkiye’de her iki grup aynı dine ve üstelik aynı Sünni yoruma mensupturlar. Beşincisi, antik dönemler istisna edilirse, Filistin Araplarının Yahudilerle tarihsel birlikteliği söz konusu değildir. Oysa Kürtler ve Türkler en azından son bin yıldır birlikte yaşamış ve ortak tarihi hatıralara sahip iki halktır. Dolayısıyla İsrail’deki Filistinlilerle, Türkiye’deki Kürtlerin karşılaştırılabilmesi imkânı kesinlikle mevcut değildir. Bu iki grubun durumu tümüyle farklıdır. Bunların ikisini karşılaştırmaya çalışmak, tümüyle keyfi, zorlama ve kelimenin tam anlamıyla Oryantalist bir bakış açısıdır.

4.6. Bölücülük Yapmaktan Çekinmeme

Mordechai Nisan, *Minorities in the Middle East: A History of Struggle and Self-Expression* isimli kitabında Kürtlerle ilgili bölümde bir alt başlığı “Kürdistanda Özgürlüğe Doğru” şeklinde koyabilmiştir.⁶⁰ Yazar bu başlıkta somutlaşan kitaptaki yaklaşımında olgulardan bahsetmek yerine adeta temennilerinden bahsetmekte ve objektifliğini tümüyle yitirmektedir.

Kürtlerle ilgili Modern dönemde yazılmış en çok bilinen kitaplardan birisi David McDowall’ın *A Modern History of the Kurds* isimli eseridir. Bu eserin önsözünde yazar Kürtlerin 1918-1925 aralığındaki kısa dönemine uzun bir bölüm ayırdığını, zira bu dönemde Kürtler ilk kez bir devlet kurma fırsatıyla karşı karşıya geldiklerini ama bu şansı kaybettiklerini vurgular. Ardından “Kürt Kimliği ve Sosyal Oluşum” başlıklı birinci bölümün ilk cümlesinde yazar, niyet edilen Amerikan işgaliyle birlikte 2003 tarihinin Irak ve Türkiye Kürtleri için 1918 yılından sonra en büyük fırsatın müjdecisi olduğunu imlemektedir. McDowall bu fırsatın devlet kurma olduğunu daha önce açıkça yazdığı için burada tekrar vurgulama gereği duymamıştır. Kitapta, “Kürtlerin devlet kurma fırsatı” konusu, McDowall’ın dikkat çekmek istediği bir husus olduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁶¹ Bu “fırsat” a neden bu kadar vurgu yapmakta olduğunu ise, bilimsel bağlamıyla ilişkilendirerek veya her hangi bir şekilde açıklama ihtiyacı hissetmemiştir.

⁵⁹ Mehran Kamrava, 2011. *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*, University of California Press, s. 343.

⁶⁰ Mordechai Nisan, 2002. *Minorities in the Middle East: A History of Struggle and Self-Expression*, McFarland Co. Inc., s. 37.

⁶¹ David McDowall, 2007. *A Modern History of the Kurds*, I.B. Tauris Co. Ltd., s. XI, 1.

4.7. Kürtleri Dünya Gündeminde Tutma Gayretleri

Elbette Kürtlerle ilgili uluslar arası hesaplar ve planlar çok daha öncesinden yapılmıştır fakat entelektüel faaliyetlerde Kürtlere, Kürtlerin nüfuslarına ve bu nüfuslarıyla güya dünyada devletsiz en büyük etnik topluluk olduklarına vurgu yapan çalışmalar bu tarihlerden itibaren yoğunluk kazandığı ve kısa zamanda dalga dalga yayılma fırsatı bulduğu anlaşılmaktadır. Buraya kadar verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere, bu “fırsatın” küresel boyutta entelektüellerin oryantalist yaklaşımlarından bağımsız geliştiğini düşünmek elbette mümkün değildir.

Tablo 1: Kürtler, Berberiler ve Sundanlularla, Ortadoğu ve Endonezya ile ilgili Büyük Küresel Yayınevlerinin Yaptığı Kitap Çalışmalarını ve Google Books Arama Sonuçlarını Gösteren Karşılaştırmalı Tablo

Yayınevi/ Anahtar Kelime	“Kurds”	“Berbers”	“Sundanese”	“Balochs”	“Middle East”	“Iraq”	“Indonesia”
Routledge	8	1	0	1	202	66	99
Oxford Un. Press	19	0	0	6	1038	523	222
Cambridge Un. Press	3	1	0	0	1661	99	121
Columbia Un. Press	2	1	0	0	122	69	20
Google Books	993bin	380bin	77200	87400	20.400bin	14.400bin	19.200bin

Tablo 1’de görüleceği üzere, Uluslar arası prestijli yayınevlerinin coğrafya olarak Ortadoğu ve etnik grup olarak da Kürtlere özel bir ilgi gösterdiği çok açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Özellikle Oxford Üniversitesi Yayınları’nın 19 eserle Kürtler üzerine açık ara daha fazla çalışma yaptığı netlik kazanmaktadır. Aynı yayınevinin Berberiler ve Sundanlular üzerine hiç çalışmasının bulunmaması dikkat çekerken; Beluçiler üzerine 6 eseri yayımlamış olması, bu yayınevinin Ortadoğu üzerine odaklandığını göstermektedir. Oxford Yayınevi’nin Ortadoğu ve Irak üzerine yapılan çalışmalarıyla ilgili arama sonuçlarının Endonezya bölgesine oranla çok daha fazla çıkması da dikkate değer olup, etnik gruplarla ilgili verileri destekler niteliktedir. Diğer uluslar arası yayınevlerinin ve Google Books isimli elektronik kitap sitesinin arama sonuçları da önemsiz bazı istisnalarla birlikte büyük oranda önceki sonuçları doğrulamakta ve Kürtler ve Ortadoğu’yla ilgili arama sonuçlarının çok daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır.⁶²

Diğer yandan Tablo 2’de görüldüğü gibi, google web’de ve google kitap’taki İngilizce çalışmalarda gerek Suriye ve gerek Irak’taki çalışmalar itibarıyla Kürtlerle ilgili yapılmış çalışmaların açık ara üstünlüğü vardır. Kürtlerle ilgili kitap çalışmalarının çok daha fazla olduğu görülmektedir. Daha net bir tablo, birinci satırda görülmektedir. Bu satırda ifade grubu tırnak içinde araştırıldığı için çok daha net sonuç vermiştir. Gerek Suriye, gerek Irak’taki Kürtlerle ilgili yapılmış ve internette bulunan pdf çalışmaların

⁶² Araştırma internet üzerinden, ilgili yayınevlerinin sitelerine girilerek 2014 yılında manüel olarak yapılmıştır.

Türkmenlerle ilgili yapılmış olanlara göre kıyas kabul etmeyecek tarzda fazla olduğu görülmektedir.⁶³

Arama Kapsamı/Aranan Madde	middle east, "Turkmen minority in Iraq", pdf	middle east, "Kurdish minority in Iraq", pdf	middle east, "Turkmen minority in Syria", pdf	middle east, "Kurdish minority in Syria", pdf
google.com.tr (web)	8	4 bin 350	1	3 bin 190
google.com.tr (tırnaksız, web)	136 bin	411 bin	240 bin	350 bin
Google.com.tr (tırnaksız ve pdf olmadan, web)	460 bin	3 milyon 510 bin	1 milyon 360 bin	3 milyon 930 bin
books.google.com (pdf olmadan)	4	8	1	13

Kürtlerle ilgili bu çalışmaların kahir ekseriyetinin Batılı ülkelerde yapıldığını söylemeye bile gerek yoktur. Oysa konuya insan hakları merkezli yaklaşanlar için Türkmen nüfusun az olmasının hiçbir önemi olmamalıdır. Belli ki bu durum ve kimlik konusu önemsenmiştir. Bu yaklaşımın, çifte standartlı ve güç merkezli olduğu kadar da, adaletsiz bir yaklaşım olduğu açıktır.

Nihayet Edward Said, Dünyanın herhangi bir bölgesinden daha çok Ortadoğu'ya yatırım yapan Amerika için politikacılara danışmanlık yapan oryantalizmle “beyinleri yıkanmış” uzmanların, her şeyin mimarı olduğunu belirtmektedir.⁶⁴ Bu insanlar entelektüel faaliyet adı altında, önce bu bölgede toplumsal farklılaşmaları “tespit” etmekte, bunu kitaplarında yazmakta ve uluslar arası alanda dillendirmekte, sonra bu bilgilerin kullanım alanını gazete ve dergiler aracılığıyla genişletmekte, ardından oluşan kamuoyuyla beraber sürece bürokrat ve siyasileri ilave ederek bölgede etnik, mezhepsel ve dini çatışmaların temellerini atmaktadırlar. Ortadoğu'nun sorunlarının sadece dış kaynaklı olmadığını söylemeye gerek bile yok. İç sorunlar bilinmekte ve önemsenmektedir. Ne var ki, bu çalışmanın konusu tam da bu dış soruna odaklanmaktadır. Bu nedenle bölge ülkelerinin ve insanların bu sorunu yakından bilmeye ihtiyaçları olduğu düşünülmektedir.

5. HER ŞEYE RAĞMEN İFADE EDİLEBİLEN BAZI GERÇEKLER

Ortadoğu geneliyle ilgili olarak az da olsa bir takım gerçeklere işaret edilebilmektedir. Bunlardan birisi, terörizmle Ortadoğu'yu özdeşleştiren yaklaşımla ilgilidir. Entellektüellerin çoğu bu görüşe katılırken, sınırlı sayıda isim bu yaklaşımı eleştirmektedir. Bunlardan birisi de Halliday'dir. Onun bu konudaki görüşlerini yansıtan en bütünlüklü ifadesi şu şekildedir; “Terörizmi sivil bir siyasi grubun herhangi bir silahlı mücadeleye katılmayan sivilere yönelik eylemleri olarak ele aldığımızda, bu olgunun hiçbir şekilde Ortadoğu'ya özgü olmadığını görürüz. Bu tür terör eylemlerine kayıtlı tarihin büyük bir bölümünde rastlanır.

⁶³ Araştırma internet üzerinden ve her bir anahtar ifade grubu için ayrı ayrı manuel olarak Temmuz 2015'te yapılmıştır.

⁶⁴ Said, **Oryantalizm Eleştirileri**, s. 134.

Yirminci yüzyıl boyunca da çoğu ülke ve kültürde terör siyasi hayatın değişmez bir parçası olmuştur. Modern siyasetin ilk teröristleri Ortadoğulular değil, Rus anarşistleri, İrlanda cumhuriyetçileri, Ermeni ve (Hindu) Bengalli milliyetçilerdi. Onları 1945 sonrası dönemde Siyonist Yahudiler, Kıbrıs Rumları ve diğerleri izledi. Kısacası modern siyasi terörizm ne ilk kez Ortadoğu'da ya da Müslümanlar arasında ortaya çıktı, ne de en çok bu insanlar tarafından kullanıldı.”⁶⁵

Ortadoğu özelinde ifade edilebilen ilk gerçek, Kürtlerin toplam nüfusuyla ilgilidir. *Kurdish Politics in the Middle East* isimli kitabın yazarı Nader Entessar, Kürtlerin nüfusuyla ilgili şu ifadeyi dile getirmektedir: Ortadoğu'daki Kürt nüfus ile ilgili kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Kürt kaynakları Ortadoğu'da 35-40 milyon nüfusları olduğunu iddia etseler de, bu rakamlar Kürt liderlerin yöneticilere taleplerini kabul ettirmek için verdikleri abartılmış tahmini rakamlardan ibarettir.⁶⁶

Yukarıda adı geçen yazarlardan Mcdonald, makalesinin bir yerinde Kürt milliyetçiliğiyle Batı arasındaki ilişkiyi incelerken: “Kürtler tarihsel olarak hep yaşadıkları ev sahibi ülkeleri istikrarsızlaştırmakta dış güçler tarafından bir araç olarak kullanılmıştır”⁶⁷ gerçeğini dile getirebilmiştir. Hatta aynı edisyon kitabın başka bir yazarı şunu da ifade edebilmiştir: “Orta Doğu etnik politikalarında Üçüncü Dünya ülkelerinde olduğundan çok daha geniş ölçekli bir dıştan karışma görürüz”.⁶⁸

Ne var ki, bu yazarlar söz konusu “istikrarsızlaştırma” ve “dıştan karışma”nın malzemesini kendilerinin hazırladığını ya göremez ya da görmezden gelirler. Anlaşılabacağı üzere, öncekiler temennileri ve bu ikinci tespitler de zorunlu gerçeği ifade etmektedir. Öncekiler bilim adamı kisvesi altında Oryantalist bakışı, ikinciler de her şeye rağmen nesnel bir bakışı temsil etmektedir. Nihayet öncekiler, Batılı devletlerin Ortadoğu'daki faaliyetlerine entelektüel bir temel teşkil etme gayretini ve ikinciler de belki kazara söylenmiş doğruları ifade etmektedir.

Mecburi istikamet söylenen gerçeklerden biri de B. Lewis'e aittir. Ortadoğu'nun Filistin'den sonra belki en sorunlu bölgelerinden birisi olan Lübnan'daki çatışmaların dahi, Batılı devletlerin eliyle daha bir karmaşıklaştığı ve uzun zamanlara yayıldığı, genel olarak eserlerinde Ortadoğu'nun “çoklu kimliği”ni öne çıkarmaya çalışan Bernard Lewis tarafından ifade edilebilmiştir.⁶⁹ Ne var ki, *Ortadoğu* isimli 300 sahifelik kitabında, bu türden Batılı devletleri dolaylı yoldan olsun sorumlu tutan tespitler sadece birkaç satırla sınırlı kalmıştır.

Benzer bir zorunlu gerçeklik ifadesi olarak, Milton J. Esmen, Ortadoğu'da toplumsal dayanışmanın kendini dinle ifade ettiğini belirtmektedir.⁷⁰ Bunun diğer anlamı, Batı'da toplumsal dayanışmanın *aynı etnik grup* sınırları içerisinde gerçekleşirken; Doğu'da *aynı*

⁶⁵ Halliday, **a.g.e.**, s. 47.

⁶⁶ Nader Entessar, 2010. **Kurdish Politics in the Middle East**, Lexington Books, s. 3.

⁶⁷ Macdonald, **a.g.e.**, s. 339.

⁶⁸ Milton J. Esmen, “Etnik Politikalar: Ortadoğu Gerçekten Özgün müdür?”, **a.g.e.**, s. 382.

⁶⁹ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, s. 281.

⁷⁰ Milton J. Esmen, “Etnik Politikalar: Ortadoğu Gerçekten Özgün müdür?”, **a.g.e.**, s. 364.

din sınırları içinde gerçekleştiğidir. Benzer şekilde, Doğu’da aynı din sınırları içerisindeki etnik çeşitliliğin önemsenmediği ve toplumsal dayanışmaya engel olmadığıdır. Tersinden bakıldığında, Batı’lı toplumlarda çatışmayı besleyen toplumsal farklılaşma hem etnik hem de dini farklılaşmadır. Oysa Doğu’da çatışmanın taban bulduğu tek toplumsal farklılaşma dini farklılaşmadır. Dolayısıyla, Doğu toplumlarındaki İslam içi etnik farklılaşmaları çatışma sebebi saymak tekrar Batı toplumlarını esas alan bir yaklaşımdır ki, Batı’lı yazarlar durup durup bu hatayı tekrarlamaktadırlar. Esasen bu bir hata değil, kılıfına uydurulmaya çalışılan bir temennidir. İstenen veya niyet edilmemiş bir şekilde sebep olunan şey Ortadoğu’da etnik temelli ayrışma, parçalanma, şiddet, çatışma ve istikrarsızlıktır. Zira ancak bu sayede Batı’lı süper güçler bu coğrafyalarda “barışı” ve “demokrasiyi” tesis etmek için savaş açabilecek, ardından statükonun meşruiyetine dayanarak toplumların kaderiyle oynayabileceklerdir.

Bu kapsamda vurgulanması gereken hususlardan birisi de, etnik sorunları inceleyen kitaplarda uluslar arası ilişkiler hukukuna ve bilimsel nesnellığe uygun olarak dünya üzerindeki ulus devlet altı bölgelerin etnik isimlendirmeye tabi tutulmaması yaklaşımıdır. Böylesi bir nesnel duruşa çok fazla örnek bulmak elbette mümkün olmayacaktır. Çok az örneğinden birisi de, uluslar arası etnik çatışmalar konusunda herkesin atıf yaptığı bir uzman olan Donald L. Horowitz’dır. Alanında temel kaynak olan ve yaygın bir şekilde okunup atıf yapılan 697 sahifelik hacimli eserinde birçok kez Kürtlerden bahsetmesine rağmen, kitabının hiçbir yerinde “Kürdistan” ifadesini kullanmamıştır. Bu yaklaşımı sadece Kürtlere özgü değildir. Bütün kitaptaki diğer etnik gruplarla ilgili yaklaşımı da bu nesnelliktedir. Mesela Güney Tayland’daki Müslüman Malayların bölgesi için de “Patani” ismini özenle kullanmamıştır. Bu yaklaşım basit gibi görünebilir fakat son derece nesnel, uluslar arası hukuka uygun ve nihayet önemlidir. Demek ki, ulus devlet altı bölgeler etnik tonlara boyanmadan, etnik isimlerle anılmadan da dünyanın etnik sorunları dile getirilebilmektedir. D. L. Horowitz bunun çok itibarlı bir örneğini temsil etmektedir.⁷¹

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bir kayıt sistemi olarak yazı, Ortadoğu’da ortaya çıkmasına rağmen, daha çok yazan toplumlar hep Batılı toplumlar olmuşlardır. Roma döneminden kalma yazıtlar, aynı dönemdeki bütün Ortadoğu yazıtlarından çok daha fazladır. Bunun çeşitli özgün sebepleri vardır ve bu çalışmanın konusu dışındadır. Bununla beraber, daha da önemli olanı şudur ki, Batılı toplumlar kendileri dışındaki toplumlar hakkında da açık ara en fazla yazan toplumlar olmuşlardır.

Günümüz Batılı entelektüeller bu düşünsel faaliyetleriyle hem kapitalist sistem içerisinde ses getirecek bir fikir ortaya atmış olmakta, satılan kitaplarıyla hem kendi gündelik ve ölçüsüz giderlerine kaynak bulmakta ve hem de kapitalist devletleri savaş yapmaya telkin eden kapitalist silah şirketlerinin talepleri karşısında siyasilere uygun malzeme sunmuş

⁷¹ Donald L. Horowitz, **Ethnic Groups in Conflict**, University of California Press, London 1985.

olmaktadırlar. Bu kısır döngü, bireysel, grup ve devletlere özgü kapitalist çıkar döngüsü devam ettiği sürece, devam edecek gibi görünmektedir.

Sosyoloji'de, Sosyal Psikoloji'de ve Davranış Bilimleri'nde önemli bir yeri olan "Ayna Kimlik" diye bir kavram vardır. Bu kavrayışa göre, insan, başkalarının kendisi hakkında ne düşündüğüne bakarak tutum belirlemede, bir müddet sonra insanların kendisi hakkındaki yargılarına uygun hareket etmektedir. Kendisiyle ilgili beklentilere uygun davranmakta, bir zaman sonra kimlik de bu yönde bir istikamet kazanmaktadır. Batılı entelektüeller, sürekli Ortadoğu'da olmayan bir toplumsal çeşitlilikten ve parçalanmışlıktan bahsetmekte ve bunu ulusal ve uluslararası arenada dillendirmektedirler. Bu entelektüel dedikodu bir müddet sonra beklenen etkiyi gösterebilmekte, hedefteki toplumlar bu gündemlerden manipüle olabilmekte ve binlerce yıldır beraber yaşadıkları grup ve toplumlarla çatışma içerisine girebilmektedirler.

Burada ifade edilmesi gereken son tespit şudur: dünyanın bir çok yerinde ama özellikle Ortadoğu'daki "çoklu kimlik" ve "toplumsal parçalanmışlık" yargısı, bir tür entelektüel illüzyon, önyargı hatta arzudur. Bunun gerçekliği yoktur. Aynı şekilde, her etnik topluluğa bir devlet yaklaşımının uygulanabilir olmadığı da en iyi Batılılar tarafından bilinmesine rağmen, Ortadoğu bağlamında yine de dile getirilebilmektedir. "Devleti olmayan en büyük etnik topluluk" yaklaşımı sonu olmayan bir yoldur. Birinden sonra diğeri gelir. Nerede biteceği belli değildir. Bununla beraber, Batılı yaklaşımlar için bu fikirlerin uygulama alanı sömürgeleştirilmek istenen bölgelerle sınırlıdır. Ortadoğu bu uygulama alanının merkezindedir.

Kürtlerle ilgili gündeme getirilen "Devleti olmayan en büyük etnik topluluk" yaklaşımı da son derece bilimsel olmaktan ve dünya üzerindeki benzer toplumsal sorunları çözmekten uzak, sığ olduğu kadar çifte standartlı bir yaklaşımdır. Dünya bugün, milliyetçilik akımlarının ulus devletlerle sonuçlanması gerektiği düşünülen 200 yıl öncesine göre artık çok farklıdır. Milliyetçilikler, günümüzde ulus devletle sonuçlanmak zorunda olmadan da toplumsal tatmin yaratabilecek yerel, ulusal, uluslar arası ve küresel ekonomik, siyasi ve kültürel araçlara sahiptirler. Nitekim mevcut siyasi yapı içindeki demokratikleşme süreçleriyle birlikte, milliyetçiliğin ve milli kültürün, iki yüz yıl öncesinin ulus-devlet çatısı altında olduğundan daha zengin bir şekilde yaşanabileceği kabul edilmektedir. Üniter ulus-devlet, ulusal kültürün yaşanabildiği tek siyasi yapı olmadığı gibi, en zengin tarzda yaşandığı tek alternatif olmaktan da çıkmıştır. Günümüz dünyasının geçerli siyasi tecrübeleri, Ortadoğu'da Kürt nüfusun kimlik, kültür, dil sorunları, bireysel ve toplumsal problemlerinin ideal çözümünün mevcut siyasi yapıların demokratikleştirilmesi yoluyla mümkün olabileceğine işaret etmektedir. Yerel yönetimlerin yetkilerinin genişletilmesi de bu kapsam içinde düşünülebilir. Özyönetim veya federasyon talepleri ise, ancak demokratikleşme ile ilgili yapılabilecekler bittikten sonra gündeme gelebilmelidir. Oysa demokratikleşme noktasında Ortadoğu devlet ve toplumlarının daha almaları gereken uzun bir menzil söz konusudur.

KAYNAKÇA

- Aguirre, Jr. A. & Turner, J. H. (2009). *American Ethnicity*, McGraw-Hill.
- Al-Hazza, T. C. & Bucher, K. T. (2008). *Books about the Middle East: Selecting and Using Them with Children and Adolescents*, Linworth Books.
- Alptekin, M. Y. (2009). Toplumsal Ortak Kaderin Siyasi Tezahürü Olarak Ulus Devlet veya Küresel Bir Siyasi Proje Olarak Etnik Devlet: Ortadoğu Kürt Siyaseti'nin Toplumsal Analizi, *Stratejik Öngörü*, (13), 91-110.
- Altuğ, Y. (1995). *Çin Sorunu*, İstanbul: İ.Ü. Basımevi.
- Anderson, B. (1995). *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Metis Yayınları.
- Bowring, B. (2015). *Türkiye Kürtleri: Bir Azınlığın Haklarını Savunma*, Kristen E. Schulze, Martin Stokes, Clom Campbell (Ed.ler), *içinde Ortadoğu'da Etnik ve Dini Azınlıklar*, İstanbul: Totem Yayıncılık, 39-60.
- Chaliand, G. (1993). *A People Without a Country: The Kurds and Kurdistan*, Interlink Publishing.
- Chatty, D. (2010). *Displacement and Dispossession in the Modern Middle East*, Cambridge University Press.
- Çakmak, H. (2012). *Avrupa Birliği'nin Etnik Yapısı*, Ankara: Kripto.
- Çetinsaya, G. & Özhan, T. (2009). *İşgalin 6. Yılında Irak*, Ankara: SETA Yayınları.
- Entessar, N. (2010). *Kurdish Palitics in the Middle East*, Lexington Books.
- Esman, M. J. & Rabinovich, I. (2004). (Derleyenler), *Ortadoğu'da Etnisite, Çoğulculuk ve Devlet*, Çev. Zafer Avşar, İstanbul: Avesta Yayınları.
- Göktürk, H. (1979). *Kürtlerin Soy Kütüğü ve Boy Tarihi*, İstanbul: Türk Dünyası Yayınları.
- Göl, A. (2013). *Ethnic Radicalisation: Kurdish Identity as Extremism in the Hegemonic Discourses of Turkey*, George Joffe (Ed.), *in Islamist Radicalisation in Europe and the Middle East*, I. B. Tauris & Co. Ltd..
- Halliday, F. (1998). *İslam ve Çatışma Miti*, Çev. Umut Özkırımlı-Gülberk Koç, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Hinchcliffe, P. & Miltondwads, B. (2008). *Conflicts in the Middle East Since 1945*, Routledge.
- Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic Groups in Conflict*, London: University of California Press,
- Kamrava, M. (2011). *The Modern Middle East: A Political History since the First World War*, University of California Press,.
- Kaya, K. (2005). *Hindistan'da Diller*, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Kutschera, C. (1979). *Le Mouvement National Kurde*, Flammarion.
- Landis, D. & Albert, R. D. (2012). *Handbook of Ethnic Conflict: International Perspectives*, Springer.
- Lewis, B. (t.y.) *Ortadoğu*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı.

- _____ (2000). *Ortadoğu'nun Çoklu Kimliği*, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sabah Kitaplığı.
- Mahbubani, K. (1997). *İnhitatin Tehlikeleri Diğerlerinin Batıya Öğrettikleri, Medeniyetler Çatışması içinde* (Derleyen: Murat Yılmaz), Ankara: Vadi Yayınları.
- McDowall, D. (2007). *A Modern History of the Kurds*, I.B. Tauris Co. Ltd..
- Minahan, J. (2012). *Etnic Groups of South Asia and the Pacific: An Encyclopedia*, ABC-CLIO, LLC..
- Nisan, M. (2002). *Minorities in the Middle East: A History of Struggle and Self-Expression*, McFarland Co. Inc..
- Notholt, S. A. (2010). *Fields of Fire-an Atlas of Ethnic Conflict*, Stuart Notholt Communications Ltd..
- Rudolph, Jr. J. R., (Ed.). (2003). *Encyclopedia of Modern Ethnic Conflicts*, London: Greenwood Press.
- Safrastian, A. (1948). *Kurds and Kurdistan*, Michigan: Harvill Press.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm*, Çev. Nezih Uzel, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- _____ (2000). *Oryantalizm Eleştirileri*, Çevirenler: İslam Özkan, Süleyman Şahin, Şenay Özden, İstanbul: İlkbahar Yayınevi.
- Salih, H. (2015). *Bir Azınlığı Şeytanlaştırma: Irak Kürtleri Örneği*, Kristen E. Schulze, Martin Stokes, Clom Campbell (Ed.), *İçinde Ortadoğu'da Etnik ve Dini Azınlıklar*, İstanbul: Totem Yayıncılık, 117-134.
- Sandıklı, A. ve Salihi, E. (2011). *İran Şii Hilali ve Arap Baharı*, İstanbul: BİLGESAM, Rapor No: 35.
- Somersan, S. (2004). *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Stokes, J. (Ed.). (2009). *Encyclopedia of the Peoples of Africa and the Middle East*, Facts On File.
- Şimşir, B. N. (2010). *Kürtçülük 1787-1923*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tanrıverdi, A. (2015). *İrak'ta Müslüman'ca Çözüm İstiyoruz*, Çevrimiçi: <http://www.adnantanrıverdi.com>, Erişim, 26/03/2015.
- Tucker, S. C. (Ed.). (2010). *The Encyclopedia of Middle East Wars: The United States in Persian Gulf, Afganistan and Iraq Conflicts*, ABC-CLIO, LLC.
- Turner, B. S. (1997). *Max Weber ve İslam Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çev. Yasin Aktay, Ankara: Vadi Yayınları.
- Uhlig, H. (2000). *İpek Yolu Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü*, Çev. Alev Kırım, İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Yılmaz, M. E. (2007). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar Etnik Çatışmaların Nedenleri ve Etnik Barışın Tesisi*, Ankara: Nobel Yayınları.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ İİBF ÖĞRENCİLERİNİN EKONOMİK KALKINMA FARKINDALIKLARININ ANALİZİ^{*, **}

THE ANALYSIS OF ECONOMIC DEVELOPMENT AWARENESS OF STUDENTS IN FEAS, TRAKYA UNIVERSITY

Araştırma Makalesi
Research Paper

Meltem OKUR DİNÇSOY^{***}
Özgür TAŞDEMİR^{****}

Öz:

Ekonomik kalkınma kavramının ve politikalarının teorik alt yapısının oluşturulmasında önemli yükü üniversitelerin iktisadi ve idari bilimler fakülteleri (İİBF) üstlenmektedir. Bu çalışmada, 2015-2016 dönemi Trakya Üniversitesi (TÜ) İİBF öğrencilerinin ekonomik kalkınma farkındalıkları, eğitim ve demografik özellikleri bakımından SPSS 17.0 (Statistical Package for the Social Sciences) ile analiz edilmiştir. Bu amaç doğrultusunda iktisat, ekonometri, işletme ve çalışma ekonomisi bölümleri öğrencilerine 790 adet anket uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre öğrencilerin cinsiyetlerine, gelirlerine, bölümlerine, öğrenim programlarına ve sınıflarına göre ekonomik kalkınma farkındalıklarında önemli farklılıklar tespit edilmiştir. Özellikle iktisat bölümü öğrencilerinin ekonominin gidişatı, kalkınmanın başlangıç noktası, yabancı sermayeye bakış açısı, sanayinin desteklenmesi ve gelir dağılımı adaletinin düzeyi gibi konuları diğer bölüm öğrencilerine göre farklı değerlendirdikleri görülmüştür. Ayrıca, öğrencilerin, almış oldukları eğitim haricinde, gelir ve cinsiyet gibi demografik faktörlerinin de ekonomik kalkınma farkındalıklarının şekillenmesinde etkili olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kalkınma, Farkındalık, Trakya Üniversitesi, SPSS.

Abstract:

The faculties of economics and administrative sciences (FEAS) of the universities take an important role in the theoretical concept of economic development and policies. In this study, the students in FEAS of Trakya University were analyzed in terms of educational and demographic features by SPSS 17.0 (Statistical Package for the Social Sciences) to measure the economic development awareness of in the period of 2015-2016. For this purpose, 790 questionnaires were applied to the students in the departments of economics, econometrics, business and labor economics. According to the test results, significant differences were observed in gender, income, department and grade level. Especially, students in the department of economics differently evaluated the progress of economy, preliminary point of development, foreign capital, industry and balance of income distribution. In addition, it is observed that, except for the educational background, demographic factors of the students like income and gender have also important influences on their economic development awareness.

Keywords: Economic Development, Awareness, Trakya University, SPSS.

* Makale Gönderim Tarihi: 29.09.2017

Makale Kabul Tarihi: 11.12.2017

** Bu çalışma Trakya Üniversitesi İktisat ve Bankacılık Bölümleri öğrencileri için yapılan çalışmaların fakülte düzeyinde geliştirilebilmiş halidir.

*** Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, meltemokurdincsoy@trakya.edu.tr, orcid.org/0000-0002-8990-5409

**** Öğr. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ozgurtasdemir@trakya.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2500-8255

GİRİŞ

Kalkınma iktisadının teorik kökeninin Adam Smith ile başladığı genel kabul gören bir fikirdir ve iktisadi büyümenin temel belirleyicisi kapitalist tasarruf miktarı¹ ve sermaye birikimi olduğunu savunmuştur (Todaro ve Smith, 2012: 7-9). Ricardo sermaye birikimine ek olarak teknik yenilikler ve uluslararası ticaretin önemini; Marx sosyal sınıflar ve sosyal sınıfların hareketlerini belirleyen mevcut üretim ve mülkiyet ilişkileri; Schumpeter üretim faktörleri, girişimcilik ve teknik yenilikler gibi kavramları ön plana çıkarmıştır (Kaynak, 2007: 36-38). Ayrıca Lord Bauer, Colin Clark, Albert O. Hirschman, Arthur Lewis, Gunnar Myrdal, Raul Prebisch, Paul N. Rosenstein-Rodan, Walt W. Rostow, Hans W. Singer, Ragnar Nurkse, B.F. Hoselits, Paul Baran ve Jan Tinbergen gibi kalkınma iktisadının öncüsü olan ekonomistler de bağımsızlığını yeni kazanan fakir ülkelerin ekonomik transformasyonunu kısa sürede nasıl gerçekleştirecekleri, bu ülkelerin tarım, sanayi, eğitim, uluslararası ticaretteki yanlışların nasıl düzeltileceği ve azgelişmişliğin açıklanması üzerine politika ve teoriler üretmişlerdir (Berber, 2006: 296). Bu bakımdan, kalkınma iktisadının temel amacı gelişmekte olan ülkelerde yaşayan bireylerin hayat standartlarının düşük olmasının sebeplerini araştırmak ve bu ülkeleri refah düzeyi yüksek olan ülkelerin seviyesine ulaştırmak için gerekli olan çeşitli stratejiler geliştirmektir (Kaptan ve Taşdemir, 2008: 7).

Kalkınma kavramının sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği ve bazı ülkeler zenginken diğerlerinin neden fakir kaldığı gibi soruları içinde barındırması (Jones, 2001: 1-3); kavramı disiplinler arası çalışılan, sosyal hayatın, çevrenin ve yaşam kalitesinin bir parçası olan, ekonomik ve ölçülebilir bir reel çıktısı haricinde insanların algı ve beklentilerini de kapsayan bir araştırma alanı haline getirmiştir. Ayrıca Türk Dil Kurumu Büyük Sözlüğünde (TDK, 2017) kalkınma kelimesi “*Bir ekonomide halkın değer yargıları, dünya görüşü ile tüketim ve davranış kalıplarındaki değişimleri içerecek biçimde toplumsal ve kurumsal yapıda dönüşüme yol açan büyüme*” olarak tanımlanmaktadır. Farklı dönemlerde de modernleşme, ilerleme, sanayileşme, yapısal değişim ve büyüme gibi anlamlarda da kullanılarak anlam kaymasına uğramıştır (Akarar: Doğan, 2011: 45, 47).

Çalışmanın amacı, yukarıda bahsedilen teorik ve anlamsal altyapının TÜ İİBF’nin çeşitli bölümlerinde eğitim alan öğrencilerde nasıl algılandığının ve farkındalıklarının demografik faktörlere, bölüme, sınıf düzeyine ve öğrenim programına göre değişip değişmediğinin analiz edilmesidir. Ayrıca literatür araştırmaları sonucunda, üniversite öğrencilerinin kalkınma farkındalık ve kalkınma algısı üzerine bu tip kapsamlı ve spesifik bir çalışmanın literatüre de katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

¹ Kapitalist tasarruf, üretim süreçlerinin geliştirilmesi için tasarlanmış malların birikimidir ve bu birikim sadece tüketim için ayrılmayıp üretimde kullanılmak üzere sermaye mallarının biriktirilmesidir (Von Mises, 2011: 75).

1. LİTERATÜR TARAMASI

Sosyal bilimler alanında, farklı farklı konularda üniversite öğrencileri ve algıları üzerine yerli ve yabancı çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Ancak ekonomi, kalkınma ve finans alanlarında eğitim alan öğrencilerin aldıkları eğitim ile algılarının veya farkındalıklarının değişik bölümlerde öğrenim gören öğrenciler arasında farklılıkların analiz edildiği çalışmaların kısıtlı olduğu görülmüştür. Bu bakımdan, teorik bilgilerin öğrenciler tarafından içselleştirme düzeyinin tespitine, verilen eğitimin geri beslemesinin yapılmasına ve literatüre sağlayacağı katkılar bakımından çalışmanın sonuçlarının önemli olacağı düşünülmektedir.

Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde ekonomi alanında eğitim alan öğrenciler üzerine yapılan çalışmaların bazıları, çalışmaya katkı sağlaması bakımından, aşağıya çıkarılmıştır.

Çobanoğlu ve Türer (2015: 235, 245) yaptıkları çalışmada Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Öğretmenliği ile Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dallarında öğrenim gören öğretmen adaylarına sürdürülebilir kalkınma konusuna ilişkin farkındalıklarının belirlenmesi amacıyla sürdürülebilir kalkınma farkındalık anketi uygulamışlardır. Araştırma sonucuna göre Fen Bilgisi Öğretmenliği ve Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Anabilim Dallarında öğrenim gören öğretmen adaylarının sürdürülebilir kalkınmanın genel ve boyutlar arası farkındalıklarının yüksek olduğu görülürken, cinsiyetlerine göre yapılan analiz sonucunda anlamlı fark çıkmadığını; ayrıca katılımcıların konuya ilgisinin olumlu yönde olduğu ancak yeterli düzeyde de olmadığını tespit etmişlerdir.

TÜ İİBF İktisat öğrencilerinin kalkınma algılarında, eğitim düzeyleri kadar demografik özellikleri bakımından da anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir (Okur Dinçsoy ve Taşdemir, 2016: 329-331). Benzer şekilde TÜ Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Bankacılık öğrencilerinin sınıf düzeylerine göre vermiş oldukları cevaplardaki anlamlı farklılıklarda genel olarak aldıkları derslerin etkili olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyete göre farklılıklarda ise erkek katılımcılar ekonomiyi, kadın katılımcılar da sosyal ve çevresel gelişmelere daha pozitif baktıkları tespit edilmiştir (Okur Dinçsoy, 2017: 706).

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF öğrencileri üzerine yapılan bir çalışmada öğrencilerin kredi kartı kullanımına yönelik tutumları incelenmiş ve bireysel kredi kartı kullanımının oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu tür çalışmaların harcama ve ödeme kalışlarının tespitine, firmaların pazarlama ve reklam stratejilerini oluşturmalarına ve müşteri profillerinin belirlenmesine katkıda bulunabileceği belirtilmiştir (Girginer vd., 2008: 205).

Öğrencilerinin geleceğin işletme sahibi, ortağı, yöneticisi, pazarlamacısı, muhasebecisi veya müşterisi olacağı varsayımıyla Anadolu Üniversitesi İİBF öğrencilerinin kurumsal sosyal sorumluluk algılamaları kolayca örnekleme yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada verilen derslerle sosyal sorumluluk algısının bağlantılı olduğu ve daha çok öğrenciye bu tür derslerin verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır (Özalp vd., 2008: 69-82).

Hitit Üniversitesi İİBF iktisat ve maliye dersleri alan öğrencilere vergi bilinci ve algısı üzerine yapılan çalışmada araştırmaya katılan öğrencilerin vergi algısının pozitif yönde

olduğu ve önemli oranda vergi bilincine sahip oldukları sonucuna varılırken aldıkları eğitiminin bu sonuçta oldukça etkili olduğu belirtilmiştir (Çetinkaya ve Alparşlan, 2011: 381).

Senses (2005: 185) ODTÜ İktisat Bölümü öğrenci profilini belirlemek üzere 1995 ve 1996 yıllarında yaptığı iki çalışmanın devamı niteliğinde aynı anket çalışmasını 2004 yılında üçüncü sınıf öğrencilerine tekrar uygulanmıştır. Öğrencilerin sosyoekonomik kökenlerini ve üniversite yaşamını sosyal ve akademik açıdan değerlendirilmesi amaçlanan bu karşılaştırmalı çalışmalarda öğrencilerin üniversite eğitiminden beklentileri ve mezuniyet sonrası çalışmak istedikleri yerler gibi konular başta olmak üzere öğrenci profilinde yıllar içerisinde önemli değişiklikler olduğu tespit edilmiştir.

Selçuk Üniversitesi Bozkır Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin akademik, sosyal ve ekonomik algılarının ölçülebilmesi amacı ile yapılan bir çalışmada genel olarak öğrencilerin Bozkır ilçesinin sosyal olanaklarından memnuniyetsiz oldukları buna karşılık akademik olarak yüksekokuldan memnun oldukları sonucuna varılmıştır (Çini vd., 2016: 1077)

Muğla Üniversitesi İİBF İktisat ve İşletme bölümü üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencisi arasında 285 kişiye yapılan yüz yüze anket çalışmasında ailenin gelir durumunun başarıya etkisi ve bölümler arasında başarı açısından bir farkın olup olmadığı araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, lise başarısının üniversite eğitime etkisinin olduğu ve öğrencilerin isteyerek okuduğu bölümde daha başarılı olduğu tespit edilmiştir (Gavcar vd., 2011: 18, 27).

2008-2009 eğitim-öğretim yılında Gazi Üniversitesi, Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi, Endüstriyel Teknoloji Eğitimi Bölümünde okutulan İstatistik ve Ulaşım Teknolojisi dersleri öğrencilerine çoklu regresyon modelinden yararlanılarak yapılan analizde öğrenci başarısıyla derse devam sayısı arasında güçlü bir ilişkinin olduğu, ancak öğrenci başarısıyla lise not ortalaması arasında düşük bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (Rençber, 2012: 191).

Balıkesir Üniversitesi Gönen Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin tüketim harcamalarının analiz edildiği çalışmada, üniversitelerin yerel ve bölgesel ekonomik gelişmişliğin sağlanması sürecinde önemli işlevi olduğu, kentlerin sosyoekonomik gelişmişlik düzeylerinin artırılmasına katkılar yaptığı ve öğrencilerinin beklentilerine yönelik olarak yapılacak yatırımlara ağırlık verilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır (Kaşlı ve Serel, 2008: 99, 109).

Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi son sınıfında okuyan farklı bölümlerden toplam 217 öğrenci “Bilişim Güvenliği Anketi” üzerine yapılan çalışmada öğrencilerin çoğunun bilişim güvenliği konusunda farkındalıklarının olduğu ancak yeterli seviyede olmadığı ve bilişim güvenliği eğitimi alan adaylar ile almayan adaylar arasında ciddi bir anlamlı farklılık olmadığı gözlenmiştir (Akgün ve Topal, 2015: 98, 117).

2. ÇALIŞMANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE SINIRLARI

Öğrencilerin ekonomik kalkınma algılarının değerlendirilmesi için değişik sorulara verdikleri cevaplar ile yaş, gelir, cinsiyet, bölüm, sınıf, öğrenim programı değişkenlerine göre anlamlı farklılıkların olup olmadığının analizi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda

İktisat, ekonometri, işletme ve çalışma ekonomisi bölümleri öğrencilerine 790 adet anket uygulanmıştır. 12 tanesi Likert tipi soru olmak üzere toplam 38 soru sorulup, değişkenlere ait hipotez testleri kurularak testlere ilişkin bilgiler ve bulgular detaylı olarak verilmiştir. Likert tipi soru formunun genel güvenilirlik analizleri için Cronbach Alfa Katsayısı yöntemi kullanılmıştır.

2015-2016 eğitim-öğretim yılında T.Ü. İİBF' de araştırmaya konu olan dört bölümün toplam öğrenci sayısı; İktisat 869, ekonometri 689, işletme 900 ve çalışma ekonomisi 569' dur ve çalışmaya toplam 790 öğrencisi gönüllü olarak katılmıştır. Araştırmaya katılanların cinsiyete göre dağılımı kadın 454 (%57,5) ve erkek 336 (%42,5), sınıflarına göre dağılımı, 1. sınıflardan 127, 2. sınıflardan 264, 3. sınıflardan 210 ve 4. sınıflardan 189 öğrencidir. Bu öğrencilerin 288'i iktisat bölümünden, 157'si ekonometri bölümünden, 198'i işletme bölümünden ve 147'si çalışma ekonomisi bölümündendir. Katılımcıların yaş aralığı, 18 yaş ve altı 17, 19-22 yaş arası 610, 23 yaş ve yukarısı 163 kişidir. Katılımcıların aylık gelir değişkeni bakımından dağılımları ise 300 TL ve altı 121, 301-500 TL arası 305, 501-800 TL arası 185, 801-1100 TL arası 94 ve 1101 TL ve yukarısı 85 kişi olarak gerçekleşmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN VERİLERİ

Araştırmada birincil veri kaynaklarından yüz yüze görüşme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sadece T.Ü. İİBF lisans öğrencileriyle sınırlandırılmış olup toplam 790 kişiye anket çalışması uygulanmıştır. Araştırmanın ana kütlesi 2015-2016 eğitim yılı içinde İktisat fakültesinde (iktisat, ekonometri, işletme ve çalışma ekonomisi) bölümlerinde okuyan birinci sınıf, ikinci sınıf, üçüncü sınıf ve dördüncü sınıf öğrencileri ile sınırlandırılmıştır. Ana kütlenin tamamına ulaşamadığından rastlantısal örneklem yöntemi uygulanmıştır. Katılımcıların anket sorularına vermiş oldukları cevaplar da Tablo 1 ve 2'de sınıflandırılarak frekans ve yüzde değerleri ile birlikte verilmiştir.

Tablo 1: Anket Soruları ve Cevapların Dağılımı

Sorular	Evet		Hayır		Kararsızım	
	Frekans	%	Frekans	%	Frekans	%
Yeni fikirlere açık ve girişimci bir ruha sahip misiniz?	636	80,5	49	6,2	105	13,3
Geçim sıkıntısı çekiyor musunuz?	199	25,2	304	38,5	287	36,3
Bölümünüzden memnun musunuz?	439	55,6	106	13,4	245	31
Yabancı sermayeye karşı mısınız?	191	24,2	381	48,2	218	27,6
Ülkemizde gelir dağılımının adil olduğunu düşünüyor musunuz?	20	2,5	740	93,7	30	3,8
Ülkemizde tarıma verilen destekleri yeterli buluyor musunuz?	43	5,4	644	81,5	103	13
Ülkemizde sanayiye verilen destekleri yeterli buluyor musunuz?	91	11,5	521	65,9	178	22,5

Tablo 2: Anket Soruları ve Cevapların Dağılımı

Sizce Türkiye'de asgari ücret en az ne kadar olmalıdır?	Frekans	%	Ekonomik sistemlerden hangisi sizce daha iyi?	Frekans	%
≤500	20	2,5	Sosyalizm	200	25,3
501-800	4	0,5	Liberalizm	68	8,6
801-1100	23	2,9	Karma Ekonomi	260	32,9
1101-1400	206	26,1	Fikrim yok	157	19,9
1401-1700	329	41,6	Komünizm	39	4,9
1701-2000	132	16,7	Kapitalizm	37	4,7
2000 ≤	76	9,6	İslam Ekonomisi	29	3,7
Türk ekonomisinin gidişatını nasıl buluyorsunuz?	Frekans	%	Kalkınmada kamu/özel kuruluşları mı daha etkilidir?	Frekans	%
İyiye gidiyor	65	8,2	Kamu	192	24,3
Kötüye gidiyor	502	63,5	Özel	146	18,5
Ne iyi ne kötü	187	23,7	İkisi de	425	53,8
Fikrim yok	36	4,6	Fikrim yok	27	3,4

Tablo 2'nin Devamı: Anket Soruları ve Cevapların Dağılımı

Sizce ekonomik kalkınmaya nereden başlanmalı?	Frekans	%	Türkiye'de yatırım için hangi sektörü tercih edersiniz?	Frekans	%
Köylerden	418	52,9	Tarım	80	10,1
Kentlerden	86	10,9	Hizmet	363	45,9
Bölgelerden	170	21,5	Sanayi	85	10,8
Merkezden	89	11,3	Eğitim	125	15,8
Fikrim yok	27	3,4	Finans-Banka	83	10,5
			Diğer	54	6,8

4. BULGULAR

4.1. Ki-Kare Bağımsızlık Test Sonuçları

Değişkenler arasındaki farklılıkların belirlenmesi amacıyla Ki-Kare bağımsızlık testleri uygulanıp anlamlı farklılıklar bulunan test sonuçlarının ait hipotez testlerinin sıfır hipotezleri ve testlerin değerlendirmeleri² aşağıda verilmiştir.

H₁: Kadın ve erkek öğrenciler arasında yeni fikirlere açık ve girişimci olma konusunda anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-1).

Cinsiyet değişkeni ile yeni fikirlere açık ve girişimci olma konusunda anlamlı bir farklılık vardır. Erkek öğrencilerin %84,8'i kendisinin girişimci bir ruha sahip olduğunu söylerken kadın öğrencilerin %77,3'ü kendisinin girişimci bir ruha sahip olduğunu söylemektedir.

H₂: Cinsiyet değişkeni ile ekonomik gidişat hakkındaki görüşler arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-2).

² Testlere ait SPSS çıktı tabloları Ekler kısmında detaylı olarak verilmiştir.

Cinsiyet değişkeni ile ekonomik gidişat hakkındaki görüşler arasında anlamlı bir farklılık vardır. Erkek öğrencilerin %12,5'i iyiye gidiyor derken kadın öğrencilerin %5,1'i iyiye gittiğini düşünmektedir.

H₃: Cinsiyet değişkeni ile geçim sıkıntısı çekip çekmeme konusunda anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-3).

Cinsiyet değişkeni ile geçim sıkıntısı çekip çekmeme konusunda anlamlı bir farklılık vardır. Erkek öğrencilerin %45,2'si geçim sıkıntısı çekmediğini söylerken kadın öğrencilerin %33,5'i geçim sıkıntısı çekmediğini söylemektedir.

H₄: Cinsiyet değişkeni ile ekonomik sistem tercihi hakkındaki görüşler arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-4).

Cinsiyet değişkeni ile ekonomik sistem tercihi hakkındaki görüşler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₅: Cinsiyet değişkeni ile asgari ücretin ne kadar olması gerektiği hakkındaki görüşler arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-5).

Cinsiyet değişkeni ile asgari ücret kaç lira olmalı hakkındaki görüşler arasında anlamlı bir farklılık vardır. Erkeklerin yaklaşık %48, kadınların ise %37'si asgari ücret 1400-1700 TL arasında asgari ücret olmalıdır demektedir. Erkeklerin %22'si, kadınların ise %29'u asgari ücret 1100-1400TL arasında olmalıdır demektedir.

H₆: Cinsiyet değişkeni ile yatırım yapılacak sektör tercihleri hakkındaki görüşler arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-6).

Cinsiyet değişkeni ile sektör tercihleri hakkındaki görüşler arasında anlamlı bir farklılık vardır. Erkeklerin %14,9'u, kadınların ise %6,6'sı tarım sektörüne yatırım yapmak istiyor. En çok yatırım yapılmak istenen sektör hizmet sektörü olmakla birlikte kadın ve erkek öğrenciler birbirine çok yakın yüzdelerde bu sektörü tercih etmişlerdir. Sanayi sektörüne yatırım yapmak isteyenlerde erkeklerin oranının daha yüksek olduğu görülmektedir, erkeklerin %14,6'sı kadınların %7,9'u sanayi sektörüne yatırımı tercih etmektedir, buna karşın eğitim sektörüne yatırımı kadınların tercih etme yüzdesi (%20,3), erkeklerin yüzdesinden (%9,8) daha fazladır.

H₇: Farklı aylık gelire sahip öğrencilerin geçim sıkıntısını çekip çekmedikleri konusunda anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-7).

Farklı aylık gelire sahip öğrencilerin geçim sıkıntısını çekip çekmedikleri konusunda anlamlı bir farklılık vardır. Gelir düzeyi arttıkça anlamlı olarak geçim sıkıntısı çektiğini söyleyen öğrencilerde azalma görülmüştür.

H₈: Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin ülkenin ekonomik gidişatına bakış açıları arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-8).

Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin ülkenin ekonomik gidişatına bakış açıları arasında anlamlı bir farklılık vardır. İktisat ve çalışma ekonomisi öğrencileri diğer iki bölüme oranla daha olumsuz bakışa sahipler.

H₉: Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin ekonomik sistemlere bakış açıları arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-9).

Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin ekonomik sistemlere bakış açıları arasında anlamlı bir farklılık vardır. İktisat bölümü öğrencileri %28,1 ile sosyalist sistemin, çalışma ekonomisi öğrencileri %44,2 ile karma ekonomik sistemin daha iyi bir sistem olduğunu düşünürken işletme ve ekonometri bölümü öğrencileri %24,2 fikirlerinin olmadığını belirtmiştir.

H₁₀: Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin kalkınma nereden başlamalı sorusuna verdikleri cevaplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-10).

Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin kalkınma nereden başlamalı sorusuna verdikleri cevaplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Genel olarak köyden başlaması gerektiği fikri ağır basmış ve iktisat bölümü öğrencileri %60 ile en yüksek orana sahiptir. Bölgelerden başlaması fikri ikinci en yüksek orana sahiptir ve çalışma ekonomisi öğrencileri %27,2 ile en yüksek orana sahiptir.

H₁₁: Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin yabancı sermayeye bakışları arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-11).

Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin yabancı sermayeye bakışları anlamlı bir farklılık vardır. Yabancı sermayeye karşı olan fikir en çok çalışma ekonomisinde (%31,3), karşı olmayan fikir ise ekonometri bölümünde (%56,7) görülmüştür.

H₁₂: Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin sanayiye destek verilmesi konusunda verilen cevaplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-12).

Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin sanayiye destek verilmesi konusunda verilen cevaplar anlamlı bir farklılık vardır. İktisat bölümü öğrencileri %73,6 ile diğer bölümlere oranla yüksek oranda yeterli bulmamaktadır.

H₁₃: Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin gelir dağılımı adil mi? Sorusuna verdikleri cevaplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-13).

Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin gelir dağılımı adil mi? Sorusuna verdikleri cevaplar arasında anlamlı bir farklılık vardır. Genel olarak bütün bölümler gelir dağılımı adaletsizliğinin olduğunu yüksek oranda (93,7) belirtmiş ve en yüksek oran iktisat bölümünde (%95,8) olmuştur.

H₁₄: Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin ülkenin kalkınmasına kamu kuruluşlarının mı yoksa özel kuruluşların mı katkısı önemlidir? Sorusuna verilen cevaplar arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-14).

Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin ülkenin kalkınmasına kamu kuruluşlarının mı yoksa özel kuruluşların mı katkısı önemlidir? Sorusuna verilen cevaplar arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₅: Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin yatırım yapmak istedikleri sektör tercihleri konusunda anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-15).

Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin yatırım yapmak istedikleri sektör tercihleri konusunda anlamlı bir farklılık vardır. Hizmet sektörü tercihi sanayi ve tarımdan daha yüksek çıkmıştır. En yüksek oran %55,1 ile çalışma ekonomisinde gözlenmiştir. Bu bakımdan öğrenciler kalkınmayı destekleyici tarım ve sanayi gibi iki lokomotif sektör yerine Türkiye’de hızlı gelişmekte olan hizmet sektöründe yatırımı tercih edeceğini belirtmiştir.

H₁₆: Örgün öğretim ve ikinci öğretimde okuyan öğrenciler arasında geçim sıkıntısı çekme konusunda anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-16).

Farklı öğrenim programında okuyan öğrencilerin geçim sıkıntısını çekip çekmedikleri konusunda anlamlı bir farklılık vardır. Örgün öğretimde okuyan öğrenciler ikinci öğretimde okuyan öğrencilere göre daha fazla oranda geçim sıkıntısı çektiğini belirtmişlerdir.

H₁₇: Farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerin ekonominin gidişatı hakkındaki düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-17).

Farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerin ekonominin gidişatı hakkındaki düşünceleri arasında anlamlı bir farklılık vardır. 1.sınıf öğrencilerinin diğer sınıflarda okuyan öğrencilere ekonomik gidişatın iyiye gittiğini düşünenlerin oranı daha fazladır.

H₁₈: Farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerin ekonomik sistemlere olan bakış açıları arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-18).

Farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerin ekonomik sistemlere olan bakış açıları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Öğrencilerin sınıf düzeyi arttıkça sosyalist ve liberal ekonomiye bakış açısında da pozitif artış görülmüştür. Ayrıca, 4.sınıflarda fikrim yok seçeneği en düşük seviyede çıkmıştır.

H₁₉: Farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerin yabancı sermayeye bakış açıları arasında anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-19).

Farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerin yabancı sermayeye bakış açıları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Sınıf seviyesi arttıkça öğrencilerden yabancı sermaye olumlu bakanların oranı azalmaktadır.

H₂₀: Farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerin yatırım yapılabilecek sektör tercihlerinde anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-20).

Farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerin yatırım yapılabilecek sektör tercihlerinde anlamlı bir farklılık vardır. Her sınıf düzeyinde hizmetler sektörüne yatırım tercihi diğer sektörlerle oranla yüksek çıkmıştır ve en yüksek oran (%53,3) 3.sınıflardadır.

4.2. Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U Test Sonuçları

Varyansların homojen ve normal dağılım göstermemesi nedeniyle analizlerde ilişkisiz ikiden fazla grubun karşılaştırılmasında Kruskal-Wallis H-Testi kullanılmıştır ve sonuçların yorumlanmasında 0.05 anlamlılık düzeyi dikkate alınmıştır. İlgili hipotez testleri, testlerin

sonuçları ve gruplar ile sorulara verilen cevaplar arasındaki anlamlı farklılıkları gösteren çıktı tabloları aşağıda sırasıyla verilmiştir.

H₂₁: Farklı sınıflara göre öğrencilerin bölgesel markaların yaratılmasını önemsemeleri açısından anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-21).

Farklı sınıf seviyelerine sahip öğrencilerin bölgesel markaların yaratılmasını önemsemeleri açısından anlamlı bir farklılık vardır.

H₂₂: Farklı sınıf seviyelerine sahip öğrencilerin sektörler arası işbirliğini önemsemeleri açısından anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-21).

Farklı sınıf seviyelerine sahip öğrencilerin sektörler arası işbirliğini önemsemeleri açısından anlamlı bir farklılık vardır.

H₂₃: Farklı aylık gelire sahip öğrencilerin tarımın gelişmesini önemsemeleri açısından anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-22).

Farklı aylık gelire sahip öğrencilerin tarımın gelişmesini önemsemeleri açısından anlamlı bir farklılık vardır. 500 lira ve üstü gelire sahip öğrenciler tarımın gelişmesini anlamlı olarak daha fazla önemsediklerini vurgulamışlardır.

H₂₄: Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin kültürel ve sosyal gelişmeye önem verme açısından anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-23).

Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin Kültürel ve sosyal gelişmeye önem verme açısından anlamlı bir farklılık vardır. İşletme ve Çalışma Ekonomisi bölümlerinde okuyan öğrenciler kültürel ve sosyal gelişmeye anlamlı bir şekilde daha çok önem verdikleri görülmektedir.

H₂₅: Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin Ar-Ge yatırımlarına önem verme açısından anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-23).

Farklı bölümlerde okuyan öğrencilerin Ar-Ge yatırımlarına önem verme açısından anlamlı bir farklılık vardır. İşletme ve Çalışma Ekonomisi bölümlerinde okuyan öğrenciler Ar-Ge yatırımlarına anlamlı bir şekilde daha çok önem verdikleri görülmektedir.

Gruplar parametrik testlerin varsayımlarını karşılamadığından ve bağımsız iki grup için katılımcılardan elde edilen cevapların birbirlerinden anlamlı bir şekilde farklılık gösterip göstermediğini test etmek için ise Mann Whitney U-Testi kullanılmıştır. İlgili hipotez testleri kurularak, gruplar ile sorulara verilen cevaplar arasındaki anlamlı farklılıklar gösterilmiştir.

H₂₆: Erkek öğrenciler ile kadın öğrenciler arasında Ar-Ge yatırımlarının önemli olduğunu düşünmek konusunda anlamlı bir farklılık yoktur (Ek-24).

Cinsiyet değişkeni ile Ar-Ge yatırımlarının önemli olduğunu düşünmek konusunda anlamlı bir farklılık vardır. Erkek öğrenciler Ar-Ge yatırımlarını kadınlardan daha çok önemsemektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Çalışmada, öğrencilerin kalkınma, ekonomi ve yatırım konularına bakış açılarında anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılıkların önemli bir kısmının seçmiş oldukları bölümlerden, derslerin çeşidinden ve AKTS kredilerinden³ kaynaklandığı teorik olarak kabul edilebilir.

Bununla birlikte öğrencilerin kalkınma ve ekonomik gelişme farkındalıklarının cinsiyet değişkenine göre de anlamlı farklılıklar gösterdiği görülmüştür. Katılımcıların diğer demografik özelliklerine göre de bazı anlamlı farklılıklar tespit edilmişse de hiçbiri cinsiyet değişkeni kadar etkili değildir.

Sonuç olarak, öğrencilerin ekonomik kalkınma farkındalıklarının oluşmasında seçtikleri bölümün ve buna bağlı aldıkları iktisat eğitimin önemli bir rol oynadığı görülmekle beraber cinsiyet değişkeninin de ekonomik kalkınma farkındalıkları üzerinde oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir.

³ Derslerin iş yükünü gösteren (1 ile 60 arasında) sayısal değer olup, bir akademik yılda ders kapsamındaki uygulamaları, seminerleri, saha çalışmaları, bireysel çalışmaları ve sınavları kapsamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgün, Ö. E. & Topal, M. (2015). Eğitim Fakültesi Son Sınıf Öğrencilerinin Bilişim Güvenliği Farkındalıkları: Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği, *Sakarya University Journal Of Education*, 5(2), 98-121.
- Berber, M. (2006). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi, 3. Baskı, Trabzon.
- Çetinkaya, Ö. & Alparslan, A. M. (2011). Duygusal Zekânın İletişim Becerileri Üzerine Etkisi: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 363-377.
- Çini, H. Özel, B. & Abul, A. (2016). Bozkır Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Akademik, Sosyal ve Ekonomik Algılarının Ölçülmesi, *Measurement Of Social, Academic And Economic Perceptions Of Bozkır Vocational School*, 1063-1078.
- Çobanoğlu, O. & Türer, B. (2015). Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalıklarının Belirlenmesi, *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Ekim, s. 235-245.
- Doğan, B. B. (2011). Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22 (2), 41-83.
- Gavcar, E. Ülkü, M. & Ekmekçi, S. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Başarıları Üzerine Etki Eden Bazı Faktörlerin Araştırılması: Muğla Üniversitesi İ.İ.B.F. Örneği, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 1(5), 18-28.
- Girginer, N. Erken Çelik, A. & Uçkun, N. (2008). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Kredi Kartı Kullanımlarına Yönelik Bir Araştırma, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 193-208.
- Jones, I. C. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş*, (Çev.: Şanlı Ateş; İsmail Tuncer), Literatür Yayıncılık, İstanbul 2014.
- Kaplan, M. & Taşdemir, M. (2008). *Gelişmekte Olan Ülkelerin Özellikleri*, Kalkınma Ekonomisi, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- Kaşlı, M. & Serel, A. (2008). Üniversite Öğrenci Harcamalarının Analizi ve Bölge Ekonomilerine Katkılarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(2), 99-113.
- Kaynak, M. (2007). *Kalkınma İktisadı*, Gazi Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.
- Okur Dinçsoy, M. & Taşdemir, Ö. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Ekonomik Kalkınma Algılarının Analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 307-332.
- Okur Dinçsoy, M. (2017). Trakya Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Bankacılık Bölümü Öğrencilerinin Kalkınma Algısı Analizi, *IERFM Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi*, 12-13 Mayıs 2017, Edirne, 605-796
- Özalp, İ. Tonus, H. Z. & Sarıkaya, M. (2008). İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinin Kurumsal Sosyal Sorumluluk Algılamaları Üzerine Bir Araştırma, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 69-84.

- Rençber, B. A. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Akademik Başarılarını Etkileyen Faktörler, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 191-198.
- Şenses, F. (2005). ODTÜ İktisat Bölümü Öğrenci Profili-Yeniden. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 32 (Haziran), 185-198.
- TDK, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59879d43b0c7e3.60116225 (4.08.2017).
- Todaro, P. M. & Smith, C. S. (2012). *Economic Development*, 11th Edition, ABD.
- Von Mises, L. (2011). *Human Action: The Rate of Interest*. J.M. Herbener (ed.), The Pure Time-Preference Theory of Interest, Mises Institute, Auburn, 67-84.

EKLER**Ek-1: Yeni Fikirlere Açık ve Girişimci Bir Ruha Sahip Misiniz?**

Crosstab			Evet	Hayır	Kararsızım	Toplam
Cinsiyetiniz	Kadın	Count	351	32	71	454
		%	77,3	7	15,6	100
	Erkek	Count	285	17	34	336
		%	84,8	5,1	10,1	100
Toplam		Count	636	49	105	790
		%	80,5	6,2	13,3	100
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	
Pearson Chi-Square			7,010 ^a	2	0,030	
Likelihood Ratio			7,159	2	0,028	
Linear-by-Linear Association			6,733	1	0,009	

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 20,84.

Ek-2: Türkiye Ekonomisinin Gidişatını Nasıl Buluyorsunuz (son 5 yıl)?

Crosstab			İyiye gidiyor	Kötüye gidiyor	Ne iyi ne kötü	Fikrim yok	Toplam
Cinsiyetiniz	Kadın	Count	23	289	113	29	454
		%	5,1	63,7	24,9	6,4	100
	Erkek	Count	42	213	74	7	336
		%	12,5	63,4	22,	2,1	100
Toplam		Count	65	502	187	36	790
		%	8,2	63,5	23,7	4,6	100
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)		
Pearson Chi-Square			21,492 ^a	3	,000		
Likelihood Ratio			22,127	3	,000		
Linear-by-Linear Association			15,636	1	,000		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 15,31.

Ek-3: Geçim Sıkıntısı Çekiyor musunuz?

Crosstab			Evet	Hayır	Kısmen	Toplam
Cinsiyetiniz	Kadın	Count	117	152	185	454
		%	25,8	33,	40,7	100
	Erkek	Count	82	152	102	336
		%	24,4	45,2	30,4	100
Toplam		Count	199	304	287	790
		%	25,2	38,5	36,3	100
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	
Pearson Chi-Square			12,820 ^a	2	0,002	
Likelihood Ratio			12,846	2	0,002	
Linear-by-Linear Association			2,606	1	0,106	

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 84,64.

Ek-4: Ekonomik Sistemlerden Hangisi Sizce Daha İyi?

Crosstab			Sosyalist	Liberal	Karma	Fikrim yok	Marksist	Kapitalist	İslam	Toplam
Cinsiyetiniz	Kadın	Count	125	26	154	113	17	13	6	454
		%	27,5	5,7	33,9	24,9	3,7	2,9	1,3	100
	Erkek	Count	75	42	106	44	22	24	23	336
		%	22,3	12,5	31,5	13,1	6,5	7,1	6,8	100
Toplam	Count	200	68	260	157	39	37	29	790	
	%	25,3	8,6	32,9	19,9	4,9	4,7	3,7	100	
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)					
Pearson Chi-Square			52,882 ^a	6	,000					
Likelihood Ratio			53,637	6	,000					
Linear-by-Linear Association			8,083	1	0,004					

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 12,33.

Ek-5: Sizce Türkiye'de Asgari Ücret En Az Ne Kadar Olmalıdır?

Crosstab			- 500	501- 800	801- 1100	1101- 1400	1401- 1700	1701- 2000	2001 +	Toplam
Cinsiyetiniz	Kadın	Count	11	4	17	132	168	80	42	454
		%	2,4	0,9	3,7	29,1	37,	17,6	9,3	100
	Erkek	Count	9	0	6	74	161	52	34	336
		%	2,7	0,0	1,8	22	47,9	15,5	10,1	100
Toplam	Count	20	4	23	206	329	132	76	790	
	%	2,5	0,5	2,9	26,1	41,6	16,7	9,6	100	
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)					
Pearson Chi-Square			15,441 ^a	6	0,017					
Likelihood Ratio			17,067	6	0,009					
Linear-by-Linear Association			2,082	1	0,149					

a. 2 cells (14,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,70.

Ek-6: Türkiye'de Yatırım İçin Hangi Sektörü Tercih Edersiniz?

Crosstab			Tarım	Hizmet	Diğer	Sanayi	Eğitim	Finans-Banka	Toplam
Cinsiyetiniz	Kadın	Count	30	221	23	36	92	52	454
		%	6,6	48,7	5,1	7,9	20,3	11,5	100
	Erkek	Count	50	142	31	49	33	31	336
		%	14,9	42,3	9,2	14,6	9,8	9,2	100
Toplam	Count	80	363	54	85	125	83	790	
	%	10,1	45,9	6,8	10,8	15,8	10,5	100	
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)				
Pearson Chi-Square			41,836 ^a	5	,000				
Likelihood Ratio			42,237	5	,000				
Linear-by-Linear Association			7,304	1	0,007				

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 22,97.

Ek-7: Geçim Sıkıntısı Çekiyor musunuz?

Crosstab			Evet	Hayır	Kısmen	Toplam
Aylık Gelir	≤300	Count	46	28	47	121
		%	38	23,1	38,8	100
	301-500	Count	80	110	115	305
		%	26,2	36,1	37,7	100
	501-800	Count	40	73	72	185
		%	21,6	39,5	38,9	100
	801-1100	Count	20	49	25	94
		%	21,3	52,1	26,6	100
	1101 ≤	Count	13	44	28	85
		%	15,3	51,8	32,9	100
Toplam	Count	199	304	287	790	
	%	25,2	38,5	36,3	100	
		Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)		
Pearson Chi-Square		32,631 ^a	8	0		
Likelihood Ratio		32,834	8	0		
Linear-by-Linear Association		1,288	1	0,256		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 21,41.

Ek-8: Türkiye Ekonomisinin Gidişatını Nasıl Buluyorsunuz (son 5 Yıl)?

Crosstab			İyiye gidiyor	Kötüye gidiyor	Ne iyi ne kötü	Fikrim yok	Toplam
Bölümünüz	İktisat	Count	14	209	57	8	288
		%	4,9	72,6	19,8	2,8	100
	Ekonometri	Count	14	82	51	10	157
		%	8,9	52,2	32,5	6,4	100
	İşletme	Count	27	110	48	13	198
		%	13,6	55,6	24,2	6,6	100
	Çalışma Ekonomisi	Count	10	101	31	5	147
		%	6,8	68,7	21,1	3,4	100
Toplam	Count	65	502	187	36	790	
	%	8,2	63,5	23,7	4,6	100	
		Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)			
Pearson Chi-Square		33,661 ^a	9	0,000			
Likelihood Ratio		32,926	9	0,000			
Linear-by-Linear Association		0,133	1	0,715			

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 6,7.

Ek-9: Ekonomik Sistemlerden Hangisi Sizce Daha İyi?

Crosstab			Sosyalist	Liberal	Karma	Fikrim yok	Marksist	Kapitalist	İslam	Top.
Bölümünüz	İktisat	Count	81	38	93	46	9	14	7	288
		%	28,1	13,2	32,3	16	3,1	4,9	2,4	100
	Ekonometri	Count	40	9	44	38	10	4	12	157
		%	25,5	5,7	28	24,2	6,4	2,5	7,6	100
	İşletme	Count	42	17	58	48	11	13	9	198
		%	21,2	8,6	29,3	24,2	5,6	6,6	4,5	100
	Çalışma Ekonomisi	Count	37	4	65	25	9	6	1	147
		%	25,2	2,7	44,2	17	6,1	4,1	0,7	100
Toplam	Count	200	68	260	157	39	37	29	790	
	%	25,3	8,6	32,9	19,9	4,9	4,7	3,7	100	
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)					
Pearson Chi-Square			48,799 ^a	18	0,00					
Likelihood Ratio			50,424	18	0,00					
Linear-by-Linear Association			5,163	1	0,023					

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,40.

Ek-10: Sizce Ekonomik Kalkınmaya Nereden Başlanmalı?

Crosstab			Köy	Kent	Bölge	Merkez	Fikrim yok	Toplam
Bölümünüz	İktisat	Count	174	25	59	25	5	288
		%	60,40	8,70	20,50	8,70	1,70	100
	Ekonometri	Count	75	25	28	24	5	157
		%	47,80	15,90	17,80	15,30	3,20	100
	İşletme	Count	101	18	43	25	11	198
		%	51,00	9,10	21,70	12,60	5,60	100
	Çalışma Ekonomisi	Count	68	18	40	15	6	147
		%	46,30	12,20	27,20	10,20	4,10	100
Toplam	Count	418	86	170	89	27	790	
	%	52,90	10,90	21,50	11,30	3,40	100	
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)			
Pearson Chi-Square			24,026 ^a	12	0,02			
Likelihood Ratio			23,532	12	0,024			
Linear-by-Linear Association			9,577	1	0,002			

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,02.

Ek-11: Ülkemizde Yabancı Sermayeye Karşı mısınız?

Crosstab			Evet	Hayır	Kısmen	Toplam
Bölümünüz	İktisat	Count	64	153	71	288
		%	22,2	53,1	24,7	100
	Ekonometri	Count	25	89	43	157
		%	15,9	56,7	27,4	100
	İşletme	Count	56	91	51	198
		%	28,3	46	25,8	100
	Çalışma Ekonomisi	Count	46	48	53	147
		%	31,3	32,7	36,1	100
	Toplam	Count	191	381	218	790
		%	24,2	48,2	27,6	100
		Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)		
Pearson Chi-Square		25,665 ^a	6	0		
Likelihood Ratio		26,442	6	0		
Linear-by-Linear Association		0,034	1	0,854		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 35,54.

Ek-12: Ülkemizde Sanayiye Verilen Destekleri Yeterli Buluyor musunuz?

Crosstab			Evet	Hayır	Kısmen	Toplam
Bölümünüz	İktisat	Count	26	212	50	288
		%	9,00	73,60	17,40	100
	Ekonometri	Count	19	102	36	157
		%	12,10	65,00	22,90	100
	İşletme	Count	30	121	47	198
		%	15,20	61,10	23,70	100
	Çalışma Ekonomisi	Count	16	86	45	147
		%	10,90	58,50	30,60	100
	Toplam	Count	91	521	178	790
		%	11,50	65,90	22,50	100
		Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)		
Pearson Chi-Square		16,259 ^a	6	0,012		
Likelihood Ratio		16,011	6	0,014		
Linear-by-Linear Association		1,746	1	0,186		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 16,93.

Ek-13: Ülkemizde Gelir Dağılımı Yeterince Adil mi?

Crosstab			Evet	Hayır	Kısmen	Toplam	
Bölümünüz	İktisat	Count	8	276	4	288	
		%	2,80	95,80	1,40	100	
	Ekonometri	Count	2	142	13	157	
		%	1,30	90,40	8,30	100	
	İşletme	Count	6	184	8	198	
		%	3,00	92,90	4,00	100	
	Çalışma Ekonomisi	Count	4	138	5	147	
		%	2,70	93,90	3,40	100	
	Toplam	Count	20	740	30	790	
		%	2,50	93,70	3,80	100	
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)		
	Pearson Chi-Square		14,395 ^a	6			0,026
Likelihood Ratio		13,915	6			0,031	
Linear-by-Linear Association		1,258	1			0,262	

a. 2 cells (16,7%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,72.

Ek-14: Kalkınmada Kamu/Özel Kuruluşları mı Daha Etkilidir?

Crosstab			Kamu	Özel	İkisi de	Fikrim yok	Toplam
Bölümünüz	İktisat	Count	82	52	146	8	288
		%	28,50	18,10	50,70	2,80	100
	Ekonometri	Count	30	42	80	5	157
		%	19,10	26,80	51,00	3,20	100
	İşletme	Count	41	33	114	10	198
		%	20,70	16,70	57,60	5,10	100
	Çalışma Ekonomisi	Count	39	19	85	4	147
		%	26,50	12,90	57,80	2,70	100
	Toplam	Count	192	146	425	27	790
		%	24,30	18,50	53,80	3,40	100
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)		
	Pearson Chi-Square		17,646 ^a	9	0,04		
Likelihood Ratio		17,148	9	0,046			
Linear-by-Linear Association		3,749	1	0,053			

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,02.

Ek-15: Türkiye'de Yatırım Yapmak İsteseniz Hangi Sektörü Tercih Edersiniz?

Crosstab			Tarım	Hizmet	Diğer	Sanayi	Eğitim	Finans-Banka	Toplam
Bölümünüz	İktisat	Count	34	128	15	38	47	26	288
		%	11,80	44,40	5,20	13,20	16,30	9,00	100
	Ekonometri	Count	18	51	16	19	19	34	157
		%	11,50	32,50	10,20	12,10	12,10	21,70	100
	İşletme	Count	17	103	14	19	31	14	198
		%	8,60	52,00	7,10	9,60	15,70	7,10	100
	Çalışma Ekonomisi	Count	11	81	9	9	28	9	147
		%	7,50	55,10	6,10	6,10	19,00	6,10	100
	Toplam	Count	80	363	54	85	125	83	790
		%	10,10	45,90	6,80	10,80	15,80	10,50	100
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)				
Pearson Chi-Square			48,505 ^a	15	0				
Likelihood Ratio			45,729	15	0				
Linear-by-Linear Association			0,849	1	0,357				

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 10,05.

Ek-16: Geçim Sıkıntısı Çekiyor musunuz?

Crosstab			Evet	Hayır	Kısmen	Toplam
Öğretim Programı	1. öğretim	Count	127	152	176	455
		%	27,90	33,40	38,70	100
	2. Öğretim	Count	72	152	111	335
		%	21,50	45,40	33,10	100
Toplam	Count	199	304	287	790	
	%	25,20	38,50	36,30	100	
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)	
Pearson Chi-Square			11,971 ^a	2	0,003	
Likelihood Ratio			11,952	2	0,003	
Linear-by-Linear Association			0,024	1	0,876	

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 84,39.

Ek-17: Türkiye Ekonomisinin Gidişatını Nasıl Buluyorsunuz (Son 5 Yıl)?

Crosstab		İyiye gidiyor	Kötüye gidiyor	Ne iyi ne kötü	Fikrim yok	Toplam	
Sınıfınız	1	Count	16	63	41	7	127
		%	12,60	49,60	32,30	5,50	100
	2	Count	23	167	58	16	264
		%	8,70	63,30	22,00	6,10	100
	3	Count	10	140	50	10	210
		%	4,80	66,70	23,80	4,80	100
	4	Count	16	132	38	3	189
		%	8,50	69,80	20,10	1,60	100
Toplam	Count	65	502	187	36	790	
	%	8,20	63,50	23,70	4,60	100	
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)		
Pearson Chi-Square			22,050 ^a	9	0,009		
Likelihood Ratio			23,216	9	0,006		
Linear-by-Linear Association			3,604	1	0,058		

a. 0 cells (,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 5,79.

Ek-18: Ekonomik Sistemlerden Hangisi Sizce Daha İyi?

Crosstab		Sosyalist	Liberal	Karma	Fikrim yok	Marksist	Kapitalist	İslam	Toplam	
Sınıfınız	1	Count	23	7	43	31	10	10	3	127
		%	18,1	5,5	33,9	24,4	7,9	7,9	2,4	100
	2	Count	71	19	67	70	13	15	9	264
		%	26,9	7,2	25,4	26,5	4,9	5,7	3,4	100
	3	Count	55	15	86	31	12	5	6	210
		%	26,2	7,1	41	14,8	5,7	2,4	2,9	100
	4	Count	51	27	64	25	4	7	11	189
		%	27	14,3	33,9	13,2	2,1	3,7	5,8	100
Toplam	Count	200	68	260	157	39	37	29	790	
	%	25,3	8,6	32,9	19,9	4,9	4,7	3,7	100	
			Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)					
Pearson Chi-Square			50,670 ^a	18	0					
Likelihood Ratio			50,611	18	0					
Linear-by-Linear Association			8,118	1	0,004					

a. 1 cells (3,6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 4,66.

Ek-19: Ülkemizde Yabancı Sermayeye Karşı mısınız?

Crosstab			Evet	Hayır	Kısmen	Toplam
Sınıfınız	1	Count	48	38	41	127
		%	37,80	29,90	32,30	100
	2	Count	62	135	67	264
		%	23,50	51,10	25,40	100
	3	Count	43	108	59	210
		%	20,50	51,40	28,10	100
	4	Count	38	100	51	189
		%	20,10	52,90	27,00	100
Toplam	Count	191	381	218	790	
	%	24,20	48,20	27,60	100	
		Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)		
Pearson Chi-Square		24,399 ^a	6	0,00		
Likelihood Ratio		24,413	6	0,00		
Linear-by-Linear Association		2,593	1	0,107		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 30,71.

Ek-20: Türkiye'de Yatırım Yapmak İsteseniz Hangi Sektörü Tercih Edersiniz?

Crosstab			Tarım	Hizmet	Diğer	Sanayi	Eğitim	Finans-Banka	Toplam
Sınıfınız	1	Count	8	66	7	13	22	11	127
		%	6,30	52,00	5,50	10,20	17,30	8,70	100
	2	Count	26	104	20	25	46	43	264
		%	9,80	39,40	7,60	9,50	17,40	16,30	100
	3	Count	19	112	14	16	34	15	210
		%	9,00	53,30	6,70	7,60	16,20	7,10	100
	4	Count	27	81	13	31	23	14	189
		%	14,30	42,90	6,90	16,40	12,20	7,40	100
Toplam	Count	80	363	54	85	125	83	790	
	%	10,10	45,90	6,80	10,80	15,80	10,50	100	
		Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)					
Pearson Chi-Square		35,208 ^a	15	0,002					
Likelihood Ratio		33,997	15	0,003					
Linear-by-Linear Association		4,444	1	0,035					

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 8,68.

Ek-21: Farklı Sınıflarına Göre Kruskal-Wallis Test Sonuçları

Sınıfınız	Sektörler Arası İşbirliği		Bölgesel Markalar Yaratılması	
	N	Mean Rank	N	Mean Rank
1	125	414,22	125	421,08
2	260	374,19	260	376,38
3	209	367,77	209	369,68
4	188	426,72	188	417
Toplam	782		782	
Chi-Square	11,106		8,355	
Df	3		3	
Asymp. Sig.	0,011		0,039	

Ek-22: Aylık Gelire Göre Kruskal-Wallis Test Sonuçları

Aylık Gelir	Tarımın Gelişmesi	
	N	Mean Rank
≤300	120	359,68
301 - 500	303	374,38
501 - 800	185	412,27
801 - 1100	89	423,85
1101 ≤	84	414,04
Toplam	781	
Chi-Square	10,236	
Df	4	
Asymp. Sig.	0,037	

Ek-23: Bölüme Göre Kruskal-Wallis Test Sonuçları

Bölümünüz	Kültürel ve Sosyal Gelişme		Ar-Ge Yaratılması	
	N	Mean Rank	N	Mean Rank
İktisat	286	376,08	287	362,7
Ekonometri	157	362,35	157	386,14
İşletme	191	417,65	191	412,85
Çalışma Ekonomisi	147	416	147	425,72
Toplam	781		782	
Chi-Square	9,846		12,215	
df	3		3	
Asymp. Sig.	0,02		0,007	

Ek-24: Mann-Whitney U Test Sonuçları

Ar-Ge Yaratılması					
Cinsiyet	N	Mean Rank	Sum of Ranks	Mann-Whitney U	
Kadın	451	378,35	170636,5	Wilcoxon W	68710,5
Erkek	331	409,42	135516,5	Z	170636,5
Toplam	782			Asymp. Sig.(2-tailed)	-2,118
					0,034

GIDA ENFLASYONUNUN ENFLASYON BELİRSİZLİĞİ ÜZERİNE ETKİSİ

THE EFFECT OF FOOD INFLATION ON INFLATION UNCERTAINTY*

Araştırma Makalesi
Research Paper

Havvanur Feyza ERDEM**

Öz:

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisinde gıda enflasyonu ile enflasyon belirsizliği arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmaktır. Çalışma Türkiye ekonomisi için aylık 2005-2017 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada, enflasyon belirsizliğini elde etmek için çeşitli algoritmik yaklaşımlar arasından Kalman Filtre tekniği seçilmiştir. Bu çalışmada kullanılan ekonometrik süreç şu şekildedir: İlk olarak enflasyon oranı için istatistiksel olarak en uygun Box-Jenkins modeli tahmin edilmiştir. Sonrasında, en uygun Box-Jenkins model altında Kalman Filtre tekniği kullanılarak enflasyon belirsizliği elde edilmiştir. Son olarak, gıda enflasyonu ile enflasyon belirsizliği arasındaki muhtemel ilişkiler Granger Nedensellik analizi kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye ekonomisi için gıda enflasyonundan enflasyon belirsizliğine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Buna karşın, enflasyon belirsizliğinden gıda enflasyonuna doğru herhangi bir nedensellik yoktur.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon Belirsizliği, Gıda Enflasyonu, Kalman Filtre.

Abstract:

The aim of this study is to investigate the causal relationship between food inflation and inflation uncertainty for Turkish Economy. The data used in the study are monthly and cover the period of 2005-2017 for Turkey's economy. In this study, Kalman Filter Technique among various algorithmic approaches was used to get inflation uncertainty. The econometric process used in this study is as follows: Firstly, optimal Box-Jenkins model of inflation was statistically estimated. Then, inflation uncertainty was obtained by using Kalman Filter Technique under optimal Box-Jenkins model. Finally, the probable relationships between food inflation and inflation uncertainty were investigated by using Granger Causality Analysis. According to the results of this study, there is one-way causality from food inflation to inflation uncertainty for Turkish economy. However, there is no causality from inflation uncertainty to food inflation.

Keywords: Inflation Uncertainty, Food Inflation, Kalman Filter.

* Makale Gönderim Tarihi: 19.09.2017

Makale Kabul Tarihi: 18.12.2017

** Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, havvanurerdem@ktu.edu.tr, orcid.org/0000-0002-3730-1793

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası 2017 Haziran Bülten’inde Türkiye ekonomisinde işlenmemiş gıda fiyatlarındaki oynaklığın dünya ortalamasının çok üzerinde olduğu ve bu durumun fiyat oluşumları açısından ciddi sıkıntılar yarattığı, dahası fiyat istikrarını olumsuz yönde etkileyerek makroiktisadi dengeleri bozduğu yönünde oldukça ciddi açıklamalar yapılmıştır. Hatta gıda enflasyonundaki yüksek seviye ve oynaklığın; genel enflasyon görünümüne negatif etki ederek, sağlıklı fiyat oluşumunu güçleştirdiği, enflasyon belirsizliğini artırarak fiyatlama davranışını olumsuz etkilediği, enflasyon bekleyişlerinde ise katılığa sebep olarak para politikasının hareket alanını sınırlandırdığı ifade edilmiştir. Bu oldukça önemli bir vurgudur ve bu çalışmanın da temelini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın temelinde gıda enflasyonu ile enflasyon belirsizliği arasındaki ilişkiyi Türkiye ekonomisi örneğinde araştırmakla birlikte optimal ekonometrik yöntemler kullanarak literatüre bir katkı sağlama amacı yatmaktadır. Çünkü gerek teorik gerekse de ampirik literatürde konuya olan ilgilin biraz eksik olduğu dikkat çekmiştir. Teorik literatürde genel olarak yalnızca enflasyon ile enflasyon belirsizliği arasındaki ilişkiyi açıklamaya ve anlayama yönelik kuvvetli argümanlar ortaya konulmuş ve ampirik literatürde ise bu argümanlar çeşitli ekonometrik yöntemler ile test edilmiştir.

Enflasyon ile enflasyon belirsizliğine ait ilk görüşler Okun (1971) ile başlamış, kısa bir süre sonra Friedman (1977)’ in, enflasyonun enflasyon belirsizliğine neden olacağını savunan hipotezi ile konuya olan ilgi artmıştır. Konuyla ilgili tartışmalar, kuramsal ve ampirik çerçevede yeni kuramların gelişmesine yardımcı olmuştur. Friedman (1977)’ in enflasyonun enflasyon belirsizliğine neden olduğunu savunan hipotezine karşı tam aksi görüş, Cukierman ve Meltzer (1986)’den gelmiştir. Cukierman ve Meltzer (1986) enflasyon belirsizliğinin enflasyona neden olduğunu vurgulamıştır. Bu iki hipotez, bir değişkenin diğer bir değişken üzerinde arttırıcı rol oynadığını savunmaktadır. Holland (1995) ise bu iki hipoteze karşı alternatif olarak, enflasyon belirsizliğinin enflasyonu düşüreceğini ileri sürmüştür. Holland (1995)’ a göre, enflasyondaki bir artış, nominal belirsizliği arttıracak, artan belirsizlik durumunda ise, politika yapıcılarını gelecek dönemlerde enflasyonun maliyetli olacağını düşünerek, enflasyonu azaltacaktır. Kuramsal yönden birbirinden ayrılan bu hipotezler günümüzde de önemini korumaya devam etmektedir (Erdem ve Yamak, 2013).

Ampirik literatürde enflasyon ile enflasyon belirsizliği arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar oldukça yoğundur (Yamak (1996), Telatar (2003), Erdoğan ve Bozkurt (2004), Omay (2008), Erkam (2008), Özdemir ve Fisunoğlu (2008), Türkyılmaz ve Özer (2010), Korap ve Saatçioğlu (2009), Erdem ve Yamak (2013), Erdem ve Yamak (2014)). Fakat ampirik literatürde gıda enflasyonunun enflasyon belirsizliği üzerindeki etkisini araştıran çalışmaların kısıtlı olduğu görülür. Konuya ilişkin Erdal ve diğerlerinin (2008) çalışması dikkat çekmektedir. Çalışmada tarım ve gıda fiyatları belirsizliği ile enflasyon arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada, Türkiye’de tarım ve gıda fiyatları belirsizliği ile enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu, tarım ve gıda fiyatlarındaki belirsizliklerin enflasyon üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ancak ne var ki, bu çalışmada da görü-

leceği üzere tarım ve gıda fiyatlarındaki belirsizliğin enflasyon üzerindeki etkisi incelenmiştir. Yukarıda bahsi geçen çalışmalarda ortak bir nokta mevcuttur. Erdem ve Yamak(2013), Erdem ve Yamak(2014) dışındaki diğer çalışmaların tümünde enflasyon belirsizliğini elde etmek için çoğunlukla otoregresif şartlı değişen varyans yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu noktada; ampirik literatüre bir katkı olarak, enflasyon belirsizliğini elde etmek için uygulanabilecek alternatif bir yöntem olabilir mi sorusu gündeme gelmektedir. Yamak (1996), geleneksel tahmin yöntemlerinin olumsuz yanlarını ortaya koymuş ve katsayıların zamana bağlı olarak değişeceğini varsayan Kalman Filtre analizini önermiştir. Geleneksel tahmin yöntemlerinin hemen hemen tamamında var olan varsayımlardan bir tanesi, bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasındaki ilişkinin derecesini veren katsayıların incelenen dönem boyunca sabit olduğudur. Kalman Filtre analizi ise, regresyon katsayılarındaki sabitlik varsayımı ortadan kaldırarak, zamana bağlı olarak değişen hata terimleri varyansının elde edilmesine olanak sağlamaktadır.

Bu çerçevede bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde gıda enflasyonu ve enflasyon belirsizliği arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmektir. Çalışma 2005-2017 aylık dönemini kapsamaktadır. Çalışmada enflasyon belirsizliği Kalman Filtre analizi ile edilmiştir. Çalışmada kullanılan ekonometrik süreç şu şekilde özetlenebilir. İlk olarak, enflasyon belirsizliği elde edilmiştir. Bunun için enflasyon serisi Box-Jenkins yöntemi ile modellenmiş ve en uygun ARIMA modeli tespit edilmiştir. Belirlenen model altında belirsizlik serisini elde etmek için Kalman Filtre Analizi uygulanmıştır. Son olarak enflasyon belirsizliği ile gıda enflasyonu arasındaki ilişki Granger nedensellik analizi ile ortaya konulmuştur.

Çalışmada öncelikle ekonometrik yöntem ve veri seti tanıtılmakta ve sonrasında bulgu ve değerlendirmeler sunularak, Türkiye için gıda enflasyonu ile enflasyon belirsizliği arasındaki ilişki, 2005-2017 aylık dönemi için analiz edilmektedir.

1. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

1.1. Veri Seti

Bu çalışmada, 2005-2017 yılları arası mevsimsellikten arındırılmış¹ aylık logaritmik gıda fiyatları ve tüketici fiyat endeksi serileri kullanılmıştır. Ekonometrik analizde kullanılan endeksler, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemin'den (TCMB-EVDS) derlenmiştir. Gıda enflasyonu ve enflasyon değişkenleri serilerin logaritmik fark alınarak hesaplanmıştır.

1.2. Ekonometrik Yöntem

Çalışmada kullanılan ekonometrik süreç şu şekilde izlenmiştir. İlk olarak, enflasyon belirsizliği elde edilmiştir. Bunun için enflasyon serisi Box-Jenkins yöntemi ile modellenmiş ve en uygun ARIMA modeli tespit edilmiştir. Belirlenen model altında belirsizlik serisini

¹ Serileri mevsimsellikten arındırmak için Census X-12 yöntemi uygulanmıştır.

elde etmek için Kalman Filtre Analizi uygulanmıştır. Son olarak enflasyon belirsizliği ile gıda enflasyonu arasındaki ilişki Granger nedensellik analizi ile ortaya konulmuştur.

1.2.1. Kalman Filtre Analizi

Geleneksel tahmin yöntemlerinin varsayımlarından birisi, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin derecesini veren katsayıların ele alınan dönem içerisinde sabit olduğu yönündedir. Katsayılardaki sabitlik varsayımını ortadan kaldıran Kalman filtre analizi ile katsayıları zamana bağlı olarak değişen doğrusal regresyon denklemlerinin tahmini yapılabilir. EKK yöntemi sonucu değişkenler arasında tek bir elastikiyet değeri bulunurken, Kalman filtre analizi sonucu zamana bağlı olarak değişen elastikiyet değerleri elde edilmektedir. Yöntemin zaman serili değişkenler arasındaki ilişkinin tespitinde diğer yöntemlere karşı avantajlı olduğu kabul edilmektedir. (Yamak ve Abdioğlu, 2010).

Kalman filtre analizinin en önemli adımlarından biri ölçüm ve geçiş denklemlerinden oluşan sistemi kurmaktır (Kalman, 1960). Ölçüm denklemi katsayılarına zaman faktörü ilave edilen standart EKK regresyon denkleminde farklıdır. (1) numaralı denklem sistemin ölçüm denklemini göstermektedir.

$$Y_t = \alpha + \beta X_t + \epsilon_t \quad (1)$$

Kalman filtre analizinde ölçüm denkleminin hata terimlerinin; ardışık bağımsız, sıfır ortalamalı ($E(\epsilon_t)=0$) ve V_t gibi zamana bağlı olarak değişebilen varyansa ($V(\epsilon_t)= V_t$) sahip olduğu varsayılmaktadır.

Geçiş denklemi ise, ölçüm denklemindeki değişen parametrelerin zamana bağlı olarak nasıl değiştiğini gösteren denklem sistemidir. Burada ölçüm denklemindeki değişken parametrelerinin AR(1) yapısında oldukları varsayılmıştır. (1) numaralı ölçüm denklemine göre geçiş denklemlerinin sayısı ikidir.

$$\alpha_t = \alpha_{t-1} + \mu_1 t \quad (2)$$

$$\beta_t = \beta_{t-1} + \mu_2 t \quad (3)$$

Geçiş hata terimlerinin sıfır ortalamalı ve sabit varyanslı oldukları varsayılmaktadır. Birinci geçiş denklemindeki hata teriminin varyansı q_1 , ikinci denkleminin ise q_2 olarak tanımlanmıştır.

Kalman filtre analizi yukarıdaki denklemlerden oluşturulan sistemin, aşağıda gösterilen döngünün her bir t yılı için ayrı ayrı gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Kalman filtrenin işleyişini açıklamak için yukarıda gösterilen denklemlerin oluşturulduğu sistemi matris formunda ifade etmek gerekmektedir. Aşağıda filtrenin işleyiş şeklini göstermek için, (1), (2) ve (3) no'lu denklemlerin oluşturduğu sistemi matris notasyonunda ifade edilmiştir.

$$y_t = x_t Z_t + \epsilon_t \quad (4)$$

$$Z_t = \phi Z_{t-1} + \mu_t \quad (5)$$

(4) no'lu denklem, (1) no'lu ölçüm denkleminin matris biçimindeki ifadesidir. Bu ifadeyle, y , Y 'yi, x ise X (sabit terim dahil)'i temsil etmektedir. Geçiş denklemlerinin matris

biçimindeki yazılımı ise (5) no'lu denklemdeki gibidir. Burada da, Z, elemanları sırasıyla α ve β olan 2×1 boyutundaki vektörü, ϕ , anaköşegeni, t_1 , t_2 anaköşegen dışı sıfır olan 2×2 boyutundaki matrisi ve μ , elemanları sırasıyla μ_1 , μ_2 olan 2×1 boyutundaki vektörü tanımlanmaktadır.

Sistemin birinci adımında ölçüm denklemindeki bağımsız değişken parametrelerinin başlangıç ya da şartsız değerleri Z_{t-1} ve bunlara ait şartsız varyans-kovaryans değerleri P_{t-1} kullanılarak şartlı parametre değerleri $Z_t|t-1$ ile bu parametrelerin şartlı varyans-kovaryans değerleri $P_t|t-1$, elde edilir.

$$Z_t|t-1 = \phi Z_{t-1} \quad (6)$$

$$P_t|t-1 = \phi P_{t-1} \phi' + R \quad (7)$$

(7) no'lu ifadedeki P_t matrisi, ölçüm denklemindeki parametrelerin varyans-kovaryans matrisini temsil etmektedir. Bu matris, elemanları p_{11} , p_{12} , p_{21} ve p_{22} olan 2×2 boyutundaki simetrik matristir. R, geçiş denklemlerindeki hata terimlerinin varyans-kovaryans matrisidir. Verilen örnekte iki geçiş denklemi olduğundan bu matris, q_1 ve q_2 , q_{12} ve q_{21} olan 2×2 boyutlu simetrik matristir. İkinci adımda, birinci adımdan elde edilen şartlı parametre değerleri kullanılarak, şartlı ölçüm denklemi ($Y_t|t-1$) 'nin tahmini değeri, şartlı ölçüm tahmin hataları (H_t) ile şartlı hata terimlerinin varyansları (F_t) hesaplanır.

$$y_t|t-1 = x_t Z_t|t-1 \quad (8)$$

$$H_t = y_t - y_t|t-1 \quad (9)$$

$$F_t = x_t P_{t-1} x_t' + V \quad (10)$$

Sistemin son adımında ise, bir önceki çıktının adımları kullanılarak, şartsız parametre değerleri (Z_t) ile bunlara ilişkin şartsız varyans-kovaryans matrisi (P_t) bulunur ki, bu çıktılar bir sonraki ($t+1$) döngünün birinci adımında girdi olarak kullanılır.

$$P_t = P_t|t-1 - (P_t|t-1 x_t' F_t^{-1} x_t P_t|t-1) \quad (11)$$

$$Z_t = Z_t|t-1 + P_t|t-1 x_t' F_t^{-1} H_t \quad (12)$$

Kalman filtre analizinde başlangıç değerleri verildiğinde her bir yeni gözlem mevcut olduğunda geçiş denkleminin optimal tahmini gerçekleştirilir. Başlangıç değerleri optimizasyon tekniği ile elde edilmektedir (Yamak(1996), Yamak ve diğerleri, (2017)).

1.2.2. Granger Nedensellik Testi

Aşağıda x ve y gibi iki değişken arasında nedensellik ilişkisi olup olmadığını belirlemek amacıyla Granger nedensellik analizi² uygulanmıştır Granger nedensellik analizi için aşağıdaki modeller kullanılmıştır.

² Sistemde yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünün ve gecikme yapısının belirlendiği teste Granger nedensellik testi denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Granger, C.W.J. (1969).

Model 1:

$$\Delta y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \delta_i \Delta x_{t-i} + v_t$$

Model 2:

$$\Delta x_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^m \gamma_i \Delta x_{t-i} + \sum_{i=0}^n \eta_i \Delta y_{t-i} + u_t$$

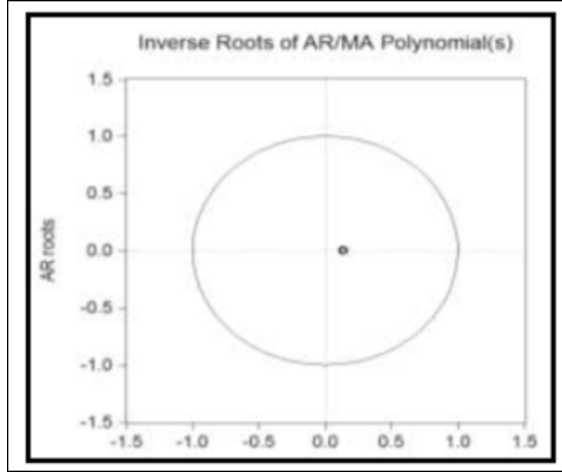
Granger nedensellik testinde, model 1'deki δ_i 'lerin ve model 2'deki η_i 'lerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadıkları test edilir. Eğer katsayılar anlamlı ise değişkenler arasında nedensellik ilişkisi olduğuna karar verilir.

2. BULGULAR

Enflasyon belirsizliğini elde etmek için Kalman filtre analizi uygulanmadan önce enflasyon serisi Box-Jenkins modelleri altında tahmin edilmiş ve en uygun Box-Jenkins modeli altında Kalman filtre analizi uygulanmıştır. Tablo 1' de enflasyon için en uygun Box-Jenkins modeli sonuçları verilmiştir. Tahmin edilen optimal Box-Jenkins modeli ARMA(1,0)'dır. AR(1) katsayısı istatistiksel olarak %10 seviyesinde anlamlıdır. Ayrıca model durağan bir modeldir. Tablodan $|AR| < 1$ olduğu açıkça görülür. Ayrıca Şekil 1' de birim çember gösterilmiştir. Birim çemberden de AR kökünün durağanlık şartını sağladığı açıkça görülür.

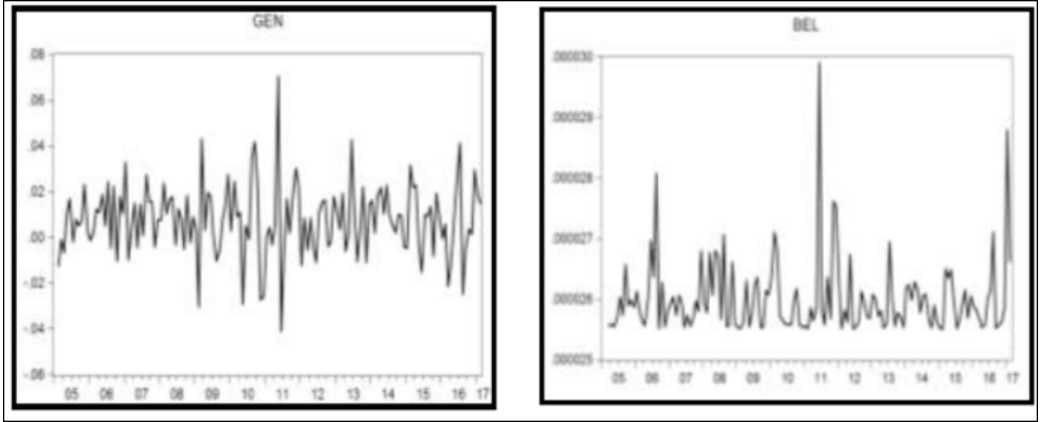
Tablo 1: ARMA(1, 0) Modeli Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Sapma	t-Ist
C	0.006707	0.000485	13.8420***
AR(1)	0.138918	0.083336	1.66697*
R ²	0.0189		
F-İst.	2.7637*		
Akaike Bilgi Kriteri	-7.733087		
Durbin-Watson İst.	1.986901		
Inverted AR Roots		.14	

Şekil 1: Birim Çember: AR Kökü

Şekil 2 ve 3' de sırasıyla gıda enflasyonu ve Kalman filtre kullanılarak elde edilen enflasyon belirsizliği gösterilmiştir. Gıda enflasyonu grafiği incelendiğinde gıda enflasyonunun 2011 yılının ikinci çeyreğinde ciddi bir artış sonrasında ise ani bir azalış gösterdiği görülür. Enflasyon belirsizliği ise 2006 yılının üçüncü çeyreğinde, 2011 yılının üçüncü çeyreğinde ve 2016 yılının son çeyreğinde ciddi bir artış sergilemiştir. Özellikle de 2011 yılının üçüncü çeyreğinde enflasyon belirsizliğinde oldukça ciddi bir sıçrayış görülmüştür.

Şekil 2: Gıda Enflasyonu **Şekil 3:** Enflasyon Belirsizliği

Tablo 2' de enflasyon belirsizliği (BEL) ve gıda enflasyonu (GEN) değişkenlerinin birim kök testleri sonuçları gösterilmiştir. Tablodan görüleceği üzere her iki değişken hem Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF)³ hem de Phillips-Perron (PP)⁴ birim kök testleri sonuçlarına göre seviyelerinde durağandır.

³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Dickey ve Fuller (1979).

⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Phillips-Perron (1988).

Tablo 2: ADF ve PP Durağanlık Analizi Sonuçları

	ADF			PP		
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitsiz-Trendsiz	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitsiz-Trendsiz
BEL	-10.56511*** (0)	-10.52822*** (0)	0.3636 (5)	-10.5066***	-10.4588***	0.4254
GEN	-8.6824*** (4)	-8.7034*** (7)	-10.2534*** (2)	-28.5788***	-29.4638**	-10.3532***

Not: ***%1 istatistiksel olarak anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. ADF testi için gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. Parantez içindeki değerler optimal gecikme uzunluklarını göstermektedir. PP testi için bant genişliği Newey-West bant genişliğine göre belirlenmiştir.

Gıda enflasyonu ve enflasyon belirsizliği arasındaki ilişkiyi analiz etmek için Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Granger nedensellik testi uygulanmadan önce Vektör Otoregresif sistem altında optimal gecikme uzunluğu belirlenmiştir. Tablo 3' de gecikme uzunlukları verilmiştir. Maksimum gecikme uzunluğu 14 olarak belirlenmiş olup, optimal gecikme uzunluğu 5 olarak seçilmiştir. Tablodan da görüleceği üzere FPE, AIC bilgi kriterleri optimal gecikme uzuluğunun 5 olduğunu göstermiştir.

Tablo 3: VAR Gecikme Uzunlukları

Gecikme	FPE	AIC	SC	HQ
0	1.09e-16	-31.07719	-31.03308	-31.05927
1	6.61e-17	-31.58036	-31.44801*	-31.52658*
2	6.86e-17	-31.54241	-31.32183	-31.45278
3	6.81e-17	-31.55068	-31.24187	-31.42520
4	6.90e-17	-31.53757	-31.14053	-31.37624
5	6.52e-17*	-31.59354*	-31.10826	-31.39635
6	6.67e-17	-31.57192	-30.99842	-31.33889
7	6.74e-17	-31.56205	-30.90031	-31.29316
8	6.97e-17	-31.52942	-30.77944	-31.22468
9	7.11e-17	-31.51088	-30.67268	-31.17029
10	7.21e-17	-31.49850	-30.57206	-31.12205
11	7.28e-17	-31.49104	-30.47637	-31.07875
12	7.50e-17	-31.46355	-30.36065	-31.01541
13	7.67e-17	-31.44330	-30.25217	-30.95931
14	7.76e-17	-31.43485	-30.15549	-30.91500

FPE: Son Tahmin Hatası

AIC: Akaike Bilgi Kriteri

SC: Schwarz Bilgi Kriteri

HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriteri

Tablo 4' de gıda enflasyonu ve enflasyon belirsizliği arasındaki nedensellik ilişkisi olup olmadığını gösteren Granger Nedensellik testi sonuçları gösterilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre gıda enflasyonu enflasyon belirsizliğine neden olduğunu ancak enflasyon belirsizliğinin gıda enflasyonuna neden olmadığını tespit edilmiştir.

Tablo 4: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

H_0 Hipotezi	Gözlem Sayısı	F-İst
GEN \rightarrow BEL	139	18.5825***
BEL \rightarrow GEN		0.37023

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Geçtiğimiz aylarda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından gıda komitesi çalışmaları hakkında oldukça önemli bir bülten yayınlanmıştır. Bültende özellikle gıda komitesi çalışmalarına neden ihtiyaç duyulduğu özetlenmiş ve geleneksel para politikası çerçevesinde, işlenmemiş gıda fiyatlarının dışsal şok olarak kabul edildiği ve dolayısıyla para politikasının müdahale alanı dışında olduğu, işlenmemiş gıda fiyatlarının; üretime ilişkin belirsizlikler, mevsimsel koşullar, dış ticaret kararları ve piyasa aksaklıkları nedeniyle tüm ülkelerde zaman zaman yüksek oynaklık gösterdiği vurgulanmıştır. Türkiye ekonomisinde bu oynaklığın oldukça yüksek olduğu, sektördeki sağlıklı fiyat oluşumunu olumsuz yönde etkilediği ve dolayısıyla makroiktisadi dengeleri bozduğu ifade edilmiştir. Dahası, gıda fiyatlarındaki oynaklık genel enflasyon görünümünü bozmakta, sağlıklı fiyat oluşumunu güçleştirmekte, enflasyon belirsizliğini artırarak fiyatlamaya davranışını olumsuz etkilemekte, enflasyon beklentilerinde katılığa sebep olmakta ve para politikasının hareket alanını sınırlandırmaktadır. Bu noktadan hareketle bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisinde enflasyon belirsizliğini elde etmek ve gıda enflasyonunun enflasyon belirsizliği üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışma aylık 2005-2017 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada belirsizlik gözlemlenebilir bir değişken olmadığı için enflasyon belirsizliği Kalman Filtre analizi ile elde edilmiştir. Enflasyon belirsizliği elde edildikten sonra ise enflasyon belirsizliği ile gıda enflasyonu arasındaki nedensel ilişkilerin varlığı Granger nedensellik analizi ile tespit edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, gıda enflasyonunun enflasyon belirsizliği üzerinde bir etkisi mevcuttur. Bu bulgu Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Haziran Bülteninde yer alan bilgileri destekler niteliktedir. Buna karşın, enflasyon belirsizliğinden gıda enflasyonuna doğru herhangi bir nedensellik ilişkisinin olma-

dığı da bir diğer bulgular arasındadır. Gıda enflasyonunun enflasyon belirsizliğine neden olması, gıda enflasyonunun düşürülmesi gerektiğini, bunun hem toplum refahı hem de makroiktisadi dengeler açısından büyük önem taşıdığını gösterir. Enflasyon belirsizliğinin enflasyon üzerindeki olumsuz etkileri de dikkate alındığında, gıda enflasyonunu düşürmek için uygulanacak ve/ya uygulanması gerekli politikaların enflasyonla mücadelede de ne denli önemli olduğunu açıkça göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Cukierman, A. & Meltzer, A. (1986). A Theory of Ambiguity, Credibility, and Inflation Under Discretion and Asymmetric Information, *Econometrica*, 54 (5), 1099-1128.
- Dickey, D.A. & Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators of Autoregressive Time Series With a Unit Root, *Journal of the American Statistical Association*, (74), 427-431.
- Erdal, G., Esengün, K. & Erdal, H. (2008). Türkiye'de Tarım ve Gıda Ürünleri Fiyatlarındaki Belirsizliğin Enflasyon Üzerindeki Etkileri, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (2), 65-79.
- Erdem, H. F. & Yamak, R. (2013). Türkiye'de Enflasyon ve Enflasyon Belirsizliği: Kalman Filtre Yaklaşımı, *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 65-80.
- (2014). The Relationship Between Inflation and Inflation Uncertainty in Turkey, *Economy of Region*, (4), 246-254.
- Erdoğan, S. & Bozkurt, H. (2004). Türkiye'de 1983-2003 Döneminde Enflasyon ile Enflasyon Belirsizliği İlişkisi, *İktisat İşletme ve Finans*, (19), 62-71.
- Erkam, S. (2008). Enflasyon ve Enflasyon Belirsizliği: Türkiye Örneği, *Sosyo-Ekonomi*, 4(7), 157-174.
- Friedman, M. (1977). Nobel Lecture: Inflation and Unemployment, *Journal of Political Economy*, 85(3), 451-472.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods, *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Holland, A. S. (1995). Inflation and Uncertainty: Tests for Temporal Ordering, *Journal of Money, Credit, and Banking*, (27), 827-837.
- Kalman, R. E. (1960). A New Approach to Linear Filtering and Prediction Problems, *Journal of Basic Engineering*, (82), 34-45.
- Korap, L. & Saatçioğlu, C. (2009). New Time Series Evidence for the Causality Relationship Between Inflation and Inflation Uncertainty in the Turkish Economy, *MPRA*, 10(2), 235-248.
- Okun, A. (1971). The Mirage of Steady State Inflation, *Brookings Papers on Economic Activity*, (2), 485-498.
- Omay, T. (2008). Enflasyon ve Büyüme Belirsizliklerinin Enflasyon ve Büyüme İle Olan İlişkileri: Türkiye Örneği, *Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (10), 81-108.
- Özdemir, Z. A. & Fisunoğlu, M. (2008). On the Inflation-Uncertainty Hypothesis in Jordan, Philippines and Turkey: A Long Memory Approach, *International Review of Economics and Finance*, (17), 1-12.
- Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988), Testing for A Unit Root in Time Series Regressions, *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Telatar, F. (2003). Türkiye'de Enflasyon, Enflasyon Belirsizliği ve Siyasi Belirsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkileri, *İktisat İşletme ve Finans*, 18(203), 42-51.

- Türkyılmaz, S. & Özer, M. (2010). MGARCH Modelling of the Relationship Among Inflation, Output, Nominal and Real Uncertainty in Turkey, *MIBES Transactions*, 4(1), 125-137.
- Yamak, R. (1996). Türkiye’de Enflasyon ve Enflasyon Belirsizliği, *İşletme ve Finans*, 11(121), 37-46.
- (1996). Türkiye’nin Laffer Eğrisi: Kalman Filtre Tahmin Tekniği, *Ekonomik Yaklaşım*, 7(21), 27-38.
- Yamak, R. & Abdioğlu, Z. (2010). Thirlwall Yasası: Türkiye Örneği, 1982-2008, *Ege Akademik Bakış* 10(2), 443-463.
- Yamak, R., Erdem, H. F. & Koçak, S. (2017). Relative Price Variability and Inflation in Turkey: Results From Kalman Filter Estimation, *Financial Studies*, 21(1), 28-40.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, *2017 Haziran Bülteni*, (46).

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMA YÖNTEMLERİ KİTAPLARININ İHMAL EDİLEN UNSURU OLARAK FELSEFE*

PHILOSOPHY: THE NEGLECTED ELEMENT OF RESEARCH METHODOLOGY BOOKS

Araştırma Makalesi
Research Paper

Uğur KESKİN**

Öz:

Araştırma yöntemlerini açıklamaya yönelik olarak çok sayıda kaynak kitap yazılmıştır. Özellikle genç araştırmacılar, araştırma yaparken başvuru kaynağı olarak öncelikle bu kitapları temel almaktadırlar. Araştırma yöntemleri kitapları, araştırma sürecinin ne şekilde yürütüleceğine ilişkin içerik ve yöntem anlamında teknik ayrıntı düzeyindeki pek çok bilgiyi içeriyor olmalarına karşın, ortak bir eksikliği bünyelerinde barındırmaktadırlar. Kapsayıcı, kuşatıcı ve içerik verici bir bakış açısı sağlayarak bütünsel bir yaklaşım sunan "felsefe" unsurunun, araştırma yöntemleri kitaplarında yer almaması, bu alanda yazılan kitapların en dikkat çekici yönü olarak ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada, araştırma yöntemlerini konu alan kitapların içerikleri incelenerek, bilimsel araştırma sürecinin başat konularından biri olan felsefe unsurunun, söz konusu kitaplarda hangi düzeyde ele alındığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu makalede veri kaynağı olarak, Türkçe yazılmış veya Türkçe'ye çevirisi yapılmış olan toplam 61 araştırma yöntemleri kitabı incelemeye konu edilmiştir. Bilimsel araştırmaların, özellikle de lisansüstü araştırma özelliği taşıyan doktora tez çalışmalarının, sahip bulunmaları gereken felsefi yeterlilik düzeyini kapsamlı olarak açıklayan herhangi bir araştırma yöntemleri kitabının olmadığı tespit edilmesi, bu çalışmanın en belirgin bulgularından biri olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu bulgulardan hareketle ve Weber'in "ideal tip" modeli doğrultusunda sonuç ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bilimsel Araştırma, Felsefe, Doktora Tez Çalışmaları.

Abstract:

A considerable number of reference books focusing on research methodology have been written so far in the field of research. Especially, young researchers benefit from such books while conducting their research. Although books on research methodology include a lot of information regarding research process and technical details, they lack something in common. Not including "philosophy" in research methodology books, which introduces a holistic approach through a comprehensive, inclusive and content providing point of view, is considered a weakness of these books. This study aims to determine to what extent "philosophy", one of the leading elements of scientific research process, is dealt with in the books available in research methodology literature. A total of 61 research methodology books written in Turkish or translated into Turkish were included in the study. One of the striking findings of this study is the lack of research methodology books that explain in detail philosophical basis that doctoral dissertations should have. The results and evaluations were made in the direction of the findings and in the direction of Weber's "ideal type" model.

Keywords: Scientific Research, Philosophy, Doctoral Dissertations.

* Makale Gönderim Tarihi: 06.05.2017

Makale Kabul Tarihi: 17.12.2017

** Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ugurkeskin@anadolu.edu.tr, orcid.org/0000-0003-2740-4120

GİRİŞ

Kuramsal çerçeve ve yöntem, bilimsel araştırmaların başlıca iki unsurunu teşkil etmektedir. Oysa bilimsel araştırmaların çoğunluğu, nitel ya da nicel verileri ön plana çıkararak, bir anlamda bilimsel araştırma sürecini, yöntem ile sınırlı bir konuma indirgemektedir. Bilimsel çalışmalardaki yöntem vurgusunun aşırı derecede abartılması şeklinde tezahür eden bu tutum, Punch (2005: 7) tarafından şu ifadelerle eleştirilmiştir: “Yöntem arabası, içerik atının önüne konulmakta, yöntem konusunda aşırı vurgu yapılarak yöntemperestlik yapılmaktadır”. “Yönteme çakılıp kalma” (stuck in the method) olarak kavramlaştırılabilecek olan bu olumsuz durum, özellikle nicel yönü ağır basan bilimsel çalışmaların genel karakteristik özelliği hâlini almış, bulunmaktadır. Hatta yöntem konusundaki hassasiyetin daha ileri boyutlara taşındığı bilimsel çalışmalarda tek bir yöntem ile yetinilmeyip, birkaç farklı yönteme başvurulmak suretiyle, edinilen veriler üçgenlemeye (triangulation) tabi tutularak daha sağlıklı sonuçlara ulaşılmaya çalışılmaktadır.

Yukarıda açıklanan genel karakteristik özelliklere sahip bulunan, bu nedenle de içerik ve kapsam bakımından gerekli yeterliliklere sahip olmayan araştırmaları öncül çalışma olarak benimseyen araştırmacılar, benzer hataları tekrarlayarak, yeterli niteliklere sahip bulunmayan yayınların sayısının giderek artmasına zemin hazırlamaktadırlar. Özellikle son yıllarda araştırma yöntemleri alanında giderek artan sayıda kitap yayınlanmaya başlamıştır. “Araştırma Yöntemleri” başlığı taşıyan kitaplar, nicelik olarak her geçen gün artış kaydediyor olmasına karşın, ortaya konulan ürün bakımından söz konusu kitaplar, yukarıda açıklanan birbirlerini tekrar eden (mükerrer) yayın olma kısır döngüsünün çok fazla dışına çıkamamaktadırlar.

Kategorik olarak kuramsal çerçeve ve yöntem, bilimsel araştırmaların başlıca iki unsurunu teşkil etmekle birlikte, kuramsal çerçevenin de yöntemin de kendine has müstesna birer değeri bulunmakta ve herhangi bir aşamada yapılan yanlış veya ihmal edilen unsur, ilgili araştırmanın niteliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. “Azıcık iktisat öğrenmiş bir filozoftan daha tehlikeli bir şey yoktur” diyen James Tobin’e, Robert Nozick şu şekilde karşılık vermiştir: “Hiç felsefe bilmeyen iktisatçıdan sonra” (Rowley, 2002: 4). Nozick, düşünce dünyasının çoraklaşmasına neden olan felsefi alandaki yetersizliği eleştirmektedir. Bu çalışmada da, araştırma yöntemleri kitaplarında ihmal edilen ya da görmezden gelinen bir husus olarak “felsefe” unsuruna dikkat çekilerek, söz konusu kitapların bu anlamdaki yeterlilik düzeyleri sorgulanmıştır. Felsefe unsurunun, bu çalışmada incelemeye konu edilmesinin temel nedeni, bilimsel araştırmaların yeterli düzeydeki bir derinliğe sahip olabilmesinin, sahip bulunduğu felsefi yeterliliğe bağlı olmasından ileri gelmektedir. Bu çalışmada; bilimsel araştırma sürecinin başlıca unsurlarından biri olan felsefenin, söz konusu sürecin dışında tutulmakta olduğu gerçeği vurgulanmış, ideal bir bilimsel araştırmanın sahip olması gereken nitelikler ortaya konulmuştur. Bilimsel çalışmaların sahip bulunmaları gereken felsefi derinlik ideali, bu makalenin yazarı tarafından belirlenmiş olan kişisel anlamdaki normatif bir nitelik olmayıp, evrensel anlamda her bir bilimsel çalışmanın (özellikle de doktora tezlerinin ve doktora sonrası çalışmalarının) dayanması gereken evrensel bir niteliği ifade etmektedir. Bu makalede, “araştırma yöntemle-

ri” başlığına ve içeriğine sahip kitaplar araştırma kapsamı olarak belirlenmiştir. Çalışmanın, söz konusu kapsamı temsil edebilmesi için araştırma olanakları dahilinde, erişilebilir durumdaki basılı kitaplar edinilerek içerik incelemesine tabi tutulmuş olup, incelenen kitaplarda, bilimsel araştırmalardaki yazma eyleminin, çalışılan bilim alanının felsefi derinliğine kadar inmesi gerekliliği hususuna yeterince değinilmediği belirlenmiştir.

Bu makale kapsamında yürütülen incelemede, araştırma yöntemleri kitaplarının daha ziyade, nitel ve nicel araştırma yaklaşımları, nitel araştırma türleri, nicel araştırma türleri, SPSS anlatımları ve uygulamaları, araştırma sürecinin aşamaları, tez yazım kuralları gibi teknik düzeydeki anlatımlar ekseninde yapılandırıldığı, buna karşın, “bir araştırmacının sahip olması gereken felsefi yeterlilikler” özelinde bir vurgu veya imaya yer verilmediği görülmüştür. Buradan hareketle, felsefi bir boyuta sahip olma zorunluluğu/yükümlülüğü altında bulunan lisansüstü tez çalışması yürüten araştırmacıların, -özellikle de doktora tez çalışması yürüten araştırmacıların- felsefi anlamda kendilerine yetkinlikle kılavuzluk edebilecek niteliklere sahip araştırma yöntemleri kitaplarına ulaşma güçlüğüyle karşı karşıya buldukları realitesi gündeme gelmektedir. Neyse ki lisansüstü çalışmaların felsefi anlamdaki yegâne yol göstericisi, araştırma yöntemleri kitaplarından ibaret değildir. Aşağıdaki başlıkta da ifade edildiği üzere, kitaplar (süresiz yayınlar) dışında araştırmacıların başvurabileceği bilgi kaynakları olarak (1) danışmanlar, (2) arkadaşlar, (3) ders hocaları, (4) danışmanlık kuruluşları ve (5) süreli yayınlar bulunmaktadır. Bu makale, sadece araştırma yöntemleri kitaplarını incelemekle sınırlı olduğu için, diğer bilgi kaynaklarına yönelik olarak yapılacak çalışmalar, başka araştırmaların konusunu teşkil etmektedir. Üzerinde araştırma yürütmenin çok zor olduğu diğer bilgi kaynaklarının (danışmanlar, arkadaşlar, ders hocaları, danışmanlık kuruluşları ve süreli yayınlar), felsefi derinliğe sahip olma gerekliliği konusunda yeterli vurguyu yapma bakımından, araştırma yöntemleri alanındaki kitapların eksikliklerini kapatacak ölçüde aydınlatıcı niteliklere sahip olduklarına dair iyimser düşünceler beslemek, bu hususta sınımlanabilecek hatırı sayılır bir teselli kaynağı olma özelliği taşımaktadır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

1.1. Bilimsel Araştırma

Bilimsel araştırma sürecinin ilk adımında, araştırma konusu belirlenmektedir. Araştırma konusunun belirlenmesinde, araştırmacının başvurabileceği başlıca bilgi kaynakları ise şunlardan oluşmaktadır:

- Danışmanlar,
- Arkadaşlar,
- Ders hocaları,
- Danışmanlık kuruluşları,
- Süreli yayınlar,
- Süresiz yayınlar.

Bu çalışma, yukarıda sıralanan ve bilimsel araştırmalarda yol gösterici özelliğe sahip bilgi kaynaklarından olan “süresiz yayınlar”a yönelik olarak yürütölmüştür. Günümüze kadar yayınlanmış bulunan binlerce kitap, süresiz yayın yelpazesini oluşturmaktadır. Bu makalede, söz konusu geniş süresiz yayın yelpazesini içinde yer alan ve “Araştırma Yöntemleri” başlığını taşıyan kitaplar, inceleme kapsamına alınan kaynaklar olarak belirlenmiştir.

Girtler’e göre, başarılı bir bilimsel çalışmanın hem bugünkü düzleme (planum) hem de tarihsel derinliğe (profil) sahip olması gerekmektedir (Girtler, 2006: 205). Bilimsel araştırmalar açasından bu nitelik, sahip olunması gereken sıradan bir özellik olmanın ötesindeki bir zorunluluğu dikte ettirmektedir. Buna karşın, Girtler’in yukarıdaki açıklaması, bilimsel çalışmaların niteliğini izah etme bakımından yetersiz kalmaktadır. Zira Girtler tarafından “düzlem” ve “derinlik” olarak ifade edilen iki ana unsura ilave unsur olarak, “felsefe” unsuruna yönelik ayrıca bir vurgu yapılması gerekmektedir. Çünkü tarihsel derinlik denildiğinde, araştırmacıların aklına çalıştıkları alandaki kuramın ortaya çıktığı dönem gelmektedir. şayet çalıştıkları alan, 1970-1980 gibi görece yakın bir dönemde kuramsallaşmış ise araştırmacılar, aksi istenmediği sürece sadece teorik zeminde konuyu ele almakta ve felsefi derinliğin uzağında kalmaktadırlar.

Bilimsel eserlerin sahip olmaları gereken özellikler, yüzlerce çalışmaya konu olmuştur. Dolayısıyla bu makaleyi, benzer niteliklere sahip olan diğer makalelerden ayıran farklı yönlerin ortaya konulması gerekmektedir. Bu makalenin amacı doğrultusunda hazırlanan ve tartışmaya aılan hususları, birbirini tamamlayacak biçimde aşağıda göröldüğü gibi ortaya koymak ve sırasıyla açıklamak mümkündür:

1. Lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) tez çalışmaları, güncel kaynakları kapsayan ve yeterli düzeydeki bilgi setine dayalı olarak yürütölmekte midir (bu soru, Girtler’in “düzlem” (planum) olarak ifade etmiş olduğu birinci boyutu sorgulamaktadır)?
2. Lisansüstü tez çalışmaları, birincil kaynak eserleri kapsayan ve yeterli düzeydeki tarihsel derinliğe dayalı olarak yürütölmekte midir (bu soru, Girtler’in “derinlik” (profil) olarak ifade etmiş olduğu ikinci boyutu sorgulamaktadır)?
3. Lisansüstü tez çalışmaları açasından yol gösterici bir niteliğe sahip olması gereken “Araştırma Yöntemleri” kitaplarında içerik olarak, söz konusu tez çalışmalarının, birincil kaynak eserleri kapsayan ve yeterli düzeydeki tarihsel derinliğe dayalı olarak yürütölmesi gerektiğine ilişkin belirleyici bir yönlendirme yapılmakta mıdır?

Yukarıda sıralanan üç husustan ilk ikisi üzerinde çalışma yapmak, kapsam bakımından hem büyük zorlukları barındırmakta hem de bu makale gibi mikroanalitik çalışmaların hacmini açmaktadır. Buna karşın, yukarıda “süresiz yayın” olarak genelleştirilen ve “Araştırma Yöntemleri” başlığı taşıyan kitaplar olarak özele indirgenen alan içinde kalmak suretiyle mikroanalitik çalışma yapmak mümkün olabilmektedir. Bu makale kapsamında yürütölen içerik incelemesi, daha çok yukarıdaki 3. tartışma konusuna cevap oluşturabilecek niteliklere sahip bulunmaktadır. Dolayısıyla, ilk iki soruya yönelik yapılacak ayrıntılı inceleme, daha hacimli başka çalışmaların konusunu teşkil etmektedir. İlk iki sorunun cevaplarını ortaya koyabil-

mek, ideal anlamda bu çalışmada arzu edilen nihai noktayı temsil etmektedir. Oysa bu ideal noktaya ulaşabilmek çok da kolay değildir çünkü binlerce lisansüstü tez çalışmasının¹ içerik incelemesini yapmak olanaksız görünmektedir. Bunun yerine, lisansüstü tez çalışmalarına yol göstermesi bakımından başlıca kaynak olma özelliğini taşımakta olan araştırma yöntemleri kitapları incelemeye konu edilmiştir. Bilimsel araştırmaların sahip bulunması gereken nitelikleri açıklamaları bakımından araştırma yöntemleri kitaplarında vurgulanan unsurların, lisansüstü tez çalışmalarına da yansımış olabileceği gibi doğrudan bir ilişkiden yola çıkıldığı için, bu makalede 1. ve 2. sorulara ilişkin olarak da ayrıntılı olmamakla birlikte, genel kapsamlı çıkar-sama ve yorumlarda bulunulmuştur.

1.2. Felsefenin Bilimsel Alanın Dışında Tutulması

Bilim ile felsefenin arasındaki bağlar özellikle son yıllarda giderek zayıflayarak kopma (birbirlerinden tecrit olma) noktasına gelmiştir. Son yüzyılda bilimin daha ön plana çıkarılmasıyla birlikte felsefe, bilimsel alanın dışında tutulmaya başlanmıştır. Söz konusu dışarıda tutma durumunun en belirgin örneklerinden biri ise doktora tez çalışmalarında kendini hissettirmektedir. Yürütülen doktora tez çalışmalarının, kendi alanlarının felsefesine (filozofisine) hâkim olması gerekliliği, çoğu bilim insanı tarafından bilinmemektedir. Bilişsel düzeydeki bu eksikliğin biraz ilerisine giden yani söz konusu gerekliliğin bilgisine ve farkındalığına sahip bilim insanlarının büyük bir çoğunluğu ise, doktora tez çalışmasının sadece teknik anlamdaki isterler olan kuramsal ve uygulamaya yönelik hususlara ilişkin asgari müşterekleri sağlayarak (çünkü danışman ve jüri üyelerinin beklentileri de bu yönde olmaktadır) en pragmatist yoldan gitmekte ve “Philosophy of Doctorate” unvanını elde etmektedirler. Oysa mesele, çalışılan alandaki kuramları teze konu etmekten ibaret olsaydı, bu unvanın “Theory of Doctorate” yani “Doktora Kuramı” gibi kısır bir anlam ifade ediyor olması gerekirdi. Durum böyle olmadığına göre; yazdığı tez çalışmasını hakkıyla yerine getirmek isteyen (hakkıyla yerine getirmek istemese bile teorik olarak bunu yapmak zorunda olan) her bir bilim uzmanının, çalışma alanıyla ilgili olarak sadece kuramsal olarak değil, felsefi olarak da derinleşmesi gerekmektedir. Bu zorunluluk, danışman ve jüri beklentilerinin de çok üzerindeki bir mecburiyeti dikte ettirmektedir. Buna karşın, danışmanlık yapan ve tez jürilerine iştirak eden bilim insanlarının kahir ekseriyeti, kendi çalışmalarını felsefi bir derinliğe sahip olan bir nitelikte yürütmedikleri için öğrencilerinden de bu yönde bir beklenti içinde bulunmamaktadırlar. Böylesi bir rahatlığa meyilli olan ve doğal bir öğrenci refleksiyle/zihniyetiyle hareket eden “Doktora Felsefesi” adayları da yazdıkları tezler açısından zahmetli bir çabayı gerektiren felsefi derinleşme külfetinden kurtulmuş olmaktadır. Oysa jüriden geçen her tez çalışması, mutlak bir kaliteyi ifade etmemektedir.

Doktora tez çalışmalarında gözlemlenen kuramsal, uygulamaya yönelik ya da teknik kusurların yanı sıra hemen hemen bütün tezlerin ortak eksikliği olan felsefe yoksunluğu, bilim insanının üzerinde Demokles’in Kılıcı gibi sürekli olarak varlığını sürdürmektedir (bi-

¹ Bu makalede doktora tez çalışmalarına öncelikli olarak değinilmiştir çünkü doktora tezlerinin felsefi bir derinliğe sahip olması hususu, zorunluluk olma bakımından çok daha ön plana çıkmaktadır.

lim insanlarının, bu kılıcın varlığına karşı ne denli kayıtsız kaldıkları, onun varlığından ne derece müteessir oldukları ya da böylesi bir farkındalık düzeyinde bulunup bulunmadıkları hususu ayrı bir tartışmanın konusudur).

Bilgi peşinde olan, bilgiye talebi olan, bilgi edinmenin kahrını, çilesini çekmeye hazır, araştırma cesareti ile yüreklerini ve beyinlerini harekete geçirmiş, özerkliği olan, bilgiye karşı sorumlu, bilgiye saygılı (İnam, aktaran Koçel, 2013: 20) olmak gibi nitelikler, bilim insanlarının sahip bulunması gereken özellikler olarak ifade edilmektedir. Oysa Sokrates'e göre, düşünsel gelişme dışındaki isteklere kendini aşırı derecede kaptıran bireylerin ruhu, felsefe gibi zahmetli uğraşılardan uzak durmayı yeğlemektedir (Sönmez, 2009: 66). Dolayısıyla, bilim insanlarının büyük bir çoğunluğu, yukarıda açıklanan zahmetli ve adanmışlık gerektiren (fakat her ne pahasına olursa olsun katlanılması gereken zorlu) süreçlerden imtina etmekte ve mümkün olduğu ölçüde bu tür zorluklardan kaçınmaktadırlar. Bilim insanlarının geliştirmiş oldukları bu tür kaçınma davranışına ilişkin aşağıdaki alıntı açıklayıcı bir nitelik taşımaktadır:

Çağdaş bilim insanları, adanmışlık düzeyindeki uzun soluklu çalışmalarının henüz başında öncelikle eşleri tarafından veto edilmekte, daha sonra ise yakın çevresi tarafından deli gömleği giydirilmekte ve yabancılaşmış insan modeli damgası yiyerek sosyojenik baskı altına girmekte, topluma uyma çabası sonucunda çok fazla yol kat edemeden başladıkları noktaya geri dönmektedirler (Keskin, 2012: 232).

Entelektüel anlamdaki bu tür çabalara girişmenin ne denli meşakkatli olduğu konusunu Hoodbhoy şu sözlerle ifade etmiştir (1993: 29-30): Bilim insanları, işçi karıncalar misali, dev bilgi hazinesinin oluşmasına yardımcı olan birer hizmetkârdırlar. Tarihin belli bir anında var olan stoktan alıp, buna kendilerinininkini katarlar. Çok kısa bir süre sonra, yaptıkları işler özümсенir, yerlerine başka bir şey konur ve kaybolur. Büyük bilim ustalarının elde ettiği sonuçlar, modern bilimin parçası hâline gelir; kimse de özgün yapıtları incelemek gereği duymaz. Oysa felsefi bir derinliğe sahip bulunması gereken bilimsel faaliyet olan doktora tez çalışmaları, Hoodbhoy'un ifade ettiği zorluklardan çok daha fazlasını gerektirmektedir. Bu gerekliliği, Osmanlı döneminin düşünürlerinden olan Baha Tevfik aşağıdaki anlatımda biraz daha ayrıntılı bir şekilde açıklamaktadır.

Entelektüel çabalar içinde özellikle felsefi açıdan ehil olma çabası Hz. Eyüp sabır ve metanetini gerektirmektedir. Felsefi zemine dayalı bir eseri ortaya çıkarabilmek için onu oluş sürecinde bekletmek -deyim yerindeyse- şarap gibi yıllandırmak gerekmektedir. Aksi takdirde, ortaya çıkan ürünün tadı tuzu olmamaktadır (Tevfik, 1997: 17).

Felsefenin, bilimsel alandan tecrit edilerek dışlanmaya çalışılması hususu, uzun yıllardır bilinen bir gerçekliktir. Karşı karşıya bulunduğu söz konusu olumsuz dışsal girdiler tarafından kuşatılmış olmasına rağmen ideal bir bilim insanının, sergilemesi gereken tutum aşağıda açıklanmıştır:

Günümüzde, süreli/süresiz yayınlar ve sanal ortamdaki ikincil kaynaklara ulaşmak bu denli kolaylaşmışken, birincil kaynaklara ulaşmak ve Michel Foucault'nun tabiriyle üzerin-

de çalışılan bilimsel konuya ilişkin “arkeolojik çözümlenme” yapmak, Victor E. Frankl’ın tabiri ile “çağdaş anlamda bir çilecilik” olarak algılanmaya başlanmıştır. Oysa söz konusu zorluklara karşı bilim insanının takınması gereken tavır, en anlamlı ifadesini, Stanislaw J. Lec’in yol gösterici nitelikteki sözünde bulmaktadır: “Kaynağa ulaşmak için akıntıya karşı yüzme gerekir” (Keskin, 2012: 21).

Günümüzde felsefe, çepeçevre sarılarak kuşatılmaya çalışılmaktadır. Özellikle her bilim alanında kendilerine ayrıcalıklı bir yer edinme şansı bulmakta olan “bilimci” kesim (kuramsal çalışmalara ön plana çıkararak araçsalçı çalışmaları çok da makbul karşılamayan ve kendilerini araçsalcılara karşı daha ayrıcalıklı bir yerde konumlandıran kesim); felsefeyi, var olması için hiçbir neden olmayan ve kurutulması gereken bir kalıntı olarak görmektedir (Goldmann, 1998: 21). Bilimci kesimin yanı sıra, araçsalçı kesime mensup bilim insanları arasında da felsefeyi gassal elindeki bir meyvit olarak görmeyi, cenazesini kaldırarak defnetmeyi can-ı gönülden arzulayan, felsefenin naçiz bedeninin toprak olduğuna, irthal-i dâr-ı bekâ ettiğine, tarihin karanlık sayfalarına gömüldüğüne şahit olmaya mütemayil birçok bilim insanının var olduğu gerçeği inkârdan gelinememektedir. Bilim insanlarının ekseriyetinde böyle bir temayülün var olmasından ve bu ekseri bilim insanlarının felsefeye müracaat etmeye tevessül göstermemelerinden bağımsız olarak felsefi eserler, zamana karşı dirençli olmaları nedeniyle yılların eskitemediği ve “klasik” olma niteliğine sahip bulunmaktadır ve varoluşsal bakımdan herhangi bir tehditle karşılaşmamaktadırlar çünkü felsefi eserlere müracaat etmeyi göze alacak “bahtı kara”ların çıkacağına dair umutlar hiçbir zaman tükenmemektedir.

Tüketim toplumuna özgü yapının, üretim ve tüketim alışkanlıklarına uyumlu niteliklere sahip olan güncel bilimsel çalışmaların, enflasyonist baskı altında sürekli olarak artmaya devam etmesi, sayısal üstünlüğün bu alana doğru sürekli bir biçimde artarak devam etmesi, felsefi eserlerin saygınlığını gölgelememektedir. Dolayısıyla, “başkasının kötülüğü, seni yüceltmez” anlayışı, bilimsel yayınlar için de geçerli olmaktadır. Bir başka deyişle, kullan-at kültürüne (pop tarzı, fast food özellikli) yaraşan bir anlayış doğrultusunda, güncel kaynaklara dayalı olan çok sayıda yayın yapıyor olması, felsefi eserlerin değerinden bir şey kaybettirmemektedir².

1.3. Sahip Olması Gereken Nitelikler Bakımından Bilimsel Çalışmalar

Bu başlık altında, genel olarak bilimsel yayınlar, özelden ise doktora tez çalışmalarının sahip olması gereken özellikler vurgulanmıştır. Yapılan vurgulamalarda teknik ayrıntılar üzerinde durulmamış; genel bir bakış açısıyla, doktora tez çalışmalarında ele alınan

² Altın çöpe düşse değerini kaybetmez, tenekeyi parlatsan çeyrek altın etmez (Atasözü): Altının çöpe düşmesi (felsefi derinliğe sahip çalışmaların az olması ve bu çalışmaların, popülist yayınlardan yana tavır sergileyenler tarafından yıkıcı eleştirilerine maruz kalması) onun değerini kaybettirmemekte (felsefi derinliğe sahip çalışmaların gerçek değerini gölgelememekte), tenekenin parlatılması (popülist yayınların; dolambaçlı anlatım, totoloji ve retorik gibi unsurlar aracılığıyla biçimsel değişikliklere uğratılarak tekrar tekrar bilimsel platformlara sürülmesi), onun çeyrek altın etmesine yetmemektedir (popülist yayınların değerini artırmaya yeterli olmamaktadır).

kuramsal çerçevenin de ötesinde felsefi derinlik ve kuşatıcılık niteliklerine sahip olunması gerekliliğine yönelik açıklamalara yer verilmiştir.

Farabi'ye göre, geçmiş bilimsel çalışmalara karşı ne çok sert eleştiriler yöneltilmeli, ne de mutlak kabullerle hareket edilmeli, dengeli bir tavır sergilenmelidir. Geçmişe karşı mutlak kabul veya reddiyeler geliştirmek yerine geçmişteki çalışmaların, yürütülmekte olan çalışmadaki fikir ve düşüncelerine uyumlu ve uyumsuz yönleriyle birlikte ele alınması daha makbul bir yaklaşım olmaktadır (Farabi, 1985: 7). Farabi'nin ifade etmiş olduğu söz konusu tarihsel bakış açısı, bilimsel çalışmaların temelini teşkil etmektedir çünkü yaşanmakta olan mevcut olgular, ancak geçmişte yaşanmış olanlar sayesinde daha etkin bir şekilde açıklanabilmektedir. Herhangi bir iş, o işin geçmişi ile ilgili daha çok bilgi toplandığı takdirde daha etkin bir şekilde yapılabilmektedir. Bilimsel çalışmaların sağlıklı bir zeminde yürütülebilmesi ve ilgili diğer bilim insanlarıyla tartışılabilmesi için, üzerinde çalışılan konunun geçmişinin bilinmesi gerekmektedir. Geçmiş yıllarda benzer çalışmaları yapmış olanların hataları ve başarıları bilimsel çalışmalara kaynaklık teşkil etmektedir (Barzun ve Graff, 2001: 5). Bilimsel alanda araştırma yapanların, bilgilerin oluşum tarihine hâkim olması gerekmektedir. Bilimsel çalışmalar, gücünün bir bölümünü, onu daha eski ve daha aşına düşüncelere bağlayan mantıksal bağda bulmaktadır (Lecourt, 2006: 39-40).

Bilimsel çalışmaların, gerçek anlamdaki bir tarihi derinliğe sahip olması isteniyorsa, ele alınan konuyu ilk ortaya koyan düşünce sistemi ya da düşünce insanına kadar ele alınması gerekmektedir. Bunun nedeni, bilimsel alandaki her bir konu için, insanoğlunun ne kadar uzun süredir düşünsel etkinlikte bulunmakta olduğu, bunun da ötesinde eserler yazmakta olduğunu ortaya koymaktır. Bu durum sadece yazılı tarih için geçerli olup, yazılı tarih öncesinde de insanların benzer düşünceleri akıllarından geçirdikleri göz önüne alındığında, bakış açısının derinleştirilmesinin gerekliliği daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır (Keskin, 2012: 232-233).

2. BİLİMSEL ÇALIŞMALARIN AYDINLIK VE KARANLIK YÜZÜ

Bu başlık altında öncelikle bilimin ilerici ve çağdaş yönü olarak nitelendirilen “aydınlık yüzü” açıklanmıştır. Bilimsel yayınların aydınlık yüzünü iyice parlatma yarışına giren çok sayıda yazar olmasına karşın, bu makalenin hacmini zorlamamak için, söz konusu yazarların belirli bir kısmının görüşlerine yer verilmiştir. Makalelerdeki yazım hacmi sınırlamasından dolayı aşağıdaki anlatımlarda, bakış açısı yönünden geneli yansıtabilecek görüşlere yer verilmiştir. İkinci olarak ise bilimin gerici ve bağnaz yönü olarak nitelendirilen “karanlık yüzü” olan felsefi yönünü açıklamak üzere, bu alandaki sınırlı kaynaklardan yapılan aktarmalara yer verilmiştir.

Bilimsel Çalışmaların Aydınlik Yüzü: Bilimsel düşünmeyi, bir yaklaşım olarak anlama çabasına ilk olarak on yedinci yüzyılda Francis Bacon girişmiştir. Bacon, genel olarak bilimsel yöntem ve bilginin insanlığı ilerletecek şekilde kullanılması gerektiğini ileri sürmüştür (Yıldırım, 2007: 83). Bacon'a göre bilim; bir ilerleme, gelişme sürecini ifade et-

mektedir. Bilimin, aydınlatma ve yönlendirme işlevini öne çıkarmak gerekmektedir. Bilim, doğanın özünü kavramaya yönelmelidir (Bacon, 2004: 8-9). Bilimsel çalışmalar, sistematik bir bilgi alanı oluşturmakta, yeni verilere ulaşmakta ve bu bilgi alanı içinde yeni veriler elde ederken bilimsel yöntemi kullanmaktadırlar (Şahin, 2006: 10; Demir, 2004: 42).

Bilim, yüksek düzeydeki elektronik iletişim kolaylıklarına ulaşmasıyla birlikte endüstriyalist uzmanlar tarafından icra edilmeye başlamıştır. Bu, bilimin çok daha sosyal hâle geldiği sonucunun çıkarılmasını körtüklemektedir (Woolgar, 1999: 24). Bunun sonucu olarak bilim alanları, dünyanın daima büyülediği bu anlayış ve yöntemlerden kendini ayıramayacak hâle gelerek bu anlayışa adeta eklemlenmiş bulunmaktadır (Wallerstein, 2005: 144).

Bilimsel araştırmanın genel ilkeleri tüm bilimler için bir çerçeve teşkil etmektedir. Genel anlamda bilimden başlayıp tekniklere kadar gelen sistemli yaklaşımda, soyuttan somuta, teorik tasarımdan uygulamalı etkinliklere inilmektedir (Şahin, 2006: 55). Söz konusu soyuttan somuta gelme sürecinde ortaya çıkan en büyük eksiklik, “soyut” unsur olarak ifade edilen unsurun sadece kuramdan ibaret olarak algılanmasından ileri gelmektedir. Bilim camiasının gözüne adeta bir ülfet perdesi gibi inmiş bulunan bu husus, felsefeyi gölgede bırakmakta ve unutulmaya yüz tutturulmaktadır. Soyuttan somuta gelinirken başlangıç noktasının “kuram” olarak benimsenmesi ve bilimsel çalışmaların bütününde bu şekilde uygulanagelmekte olması, yukarıda ifade edilen “ülfet perdesi” kavramını açıklamaktadır. Özellikle lisansüstü tez çalışmalarının bu ekseninde yürütülmekte olması, doğru olan yaklaşımın bu olduğu yönündeki genel kanının günden güne güçlenmesine kaynaklık etmektedir.

Yukarıdaki aktarmalarda da görüldüğü üzere, bilimsel araştırma sürecinin aydınlık yönüne ilişkin vurgulamalar, birçok olumlamayı beraberinde getirmektedir. Bilimin ilerici yönüne ilişkin bu ortak vurgulara rağmen, bilimsel araştırma süreci çoğunlukla felsefeden yoksun bir şekilde ele alınmakta ve yürütülmektedir. Bilimsel çalışmaların sahip bulunması gereken felsefi içerik, aşağıdaki anlatımda ele alınarak açıklanmıştır.

Bilimsel Çalışmaların Karanlık Yüzü: Nietzsche’ye göre, derinlere inme çabası olan felsefe gibi zorluklarla uğraşmak yerine, doğal bir insan refleksi olarak yüzeye doğru çıkma isteği daha ağır basmaktadır. İnsan düşüncesinin bu yöndeki yönelişine karşı mücadele etmek oldukça zorlu bir süreci ifade etmektedir (Nietzsche, 1997: 130). Derinlere dalan ve anlamaya dayanan bir bilme çabası olarak felsefe, insanın diğer insanlarla ve evrenle olan ilişkileri üzerine bazı temel doğrular ortaya koymaktadır. Bu doğruların, insan bilimlerinin temelinde ve yöntemlerinde de bulunması gerekmektedir. Felsefeyi bu alanın dışında tutmaya yönelik olarak gösterilen her çaba, insan olgularının kavranışını zorunlu olarak yanlışla düşürmektedir. Dolayısıyla insan bilimlerinin, bilimsel olmak için felsefi olması gerekmektedir (Goldmann, 1998: 41).

Bilimsel çalışmalar, ağırlıklı olarak deneysel yöntemi ve onun çeşitli biçimlerini kullandıkları hâlde felsefe, deneyin verilerine dayanmakla birlikte, deney dışındaki düşünme ve akıl yürütme yöntemlerini de kullanabilmek gibi ilave bir niteliğe sahip bulunmakta, belirlenmiş birtakım yöntemleri kabul etmek zorunluluğu altında bulunmamaktadır (Topçu,

2011: 15). Bilim ya da araştırma konularının hiç de öyle sanıldığı kadar nesnel olmadığı, tam aksine her konunun istenildiği biçimde “nesneleştirilebildiği (Parla, 2005: 10), bilimin felsefi bir gereksinim olmaktan çıkarak ve her türlü felsefi iddiadan vazgeçerek büyük bir ticarete dönüştüğü (Feyerabend, 2000: 24) olgusu göz önünde bulundurulduğunda, felsefenin, belirlenmiş birtakım yöntemleri kabul etmek zorunluluğu altında bulunmamasının, bilim karşısında aslında ne denli önemli bir üstünlüğe sahip olduğu gerçeği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Felsefe, tıpkı keşfedici, öncü bir kol gibi hareket ederek bilimin önünü açmaktadır. Dolayısıyla felsefe ve bilim karşılıklı bir bağımlılık içerisinde hareket etmekte ve birbirlerine ihtiyaç duymaktadırlar. İbni Haytam’ın eserindeki optiği ya da Newton’un eserindeki mekaniği inceleyen lisansüstü fizik öğrencisi bunu, ciddi bir risk pahasına yapmaktadır. Söz konusu öğrencinin modern bir kitabı incelemesi onun için çok daha kolay ve sonuçsallık bakımından daha etkili olmaktadır zira modern bir kitap, bu büyük bilim insanlarının ortaya koymuş olduğu konuların daha iyileştirilmiş, genelleştirilmiş ve basitleştirilmiş (Hoodbhoj, 1994: 29-30) biçimini öğrenciye hazır bir şekilde altın tepsi içinde sunmaktadır. Öğrencinin kendilerine karşı birinci dereceden sorumlu oldukları danışman ve jüri üyelerinin beklentilerinin de modern kitaplardan yana olmasından dolayı öğrenci, felsefi metinler üzerinde “arkeolojik” çalışma yapmaktan uzak durmaktadır.

2.1. Bilimsel Çalışmaların Aydınlik Yüzü ve Karanlık Yüzüne İlişkin Genel Değerlendirme

Bilimsel araştırma sürecine ilişkin olarak yukarıdaki ideal tip anlatımlarda, söz konusu sürecin sırasıyla aydınlık ve karanlık yönlerine değinilmiştir. Descartes, bu konuda dengeli bir tutum sergilenmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Descartes, 2009: 29). Descartes’a göre, şayet araştırmacının düşünce yapısı, çalışmakta olduğu konuyu (felsefi olarak) çözümleyebilme yetisinden yoksunsa, Platon ve Aristo’nun tüm düşüncelerini okumakla filozof olmayacaktır. Bununla yalnızca tarih öğrenmiş gibi olacaktır, bilim değil (Descartes, 1999: 15). Descartes’ın burada yüzlerce düşünür arasında Platon ve Aristo üzerinden bir anlatımda bulunmasının tesadüf olarak algılanmaması gerekmektedir. Zira Platon ve Aristo, yazılı eser bırakan düşünürler arasında tahlil edilebilir ve belirli bir düşünsel sistematige oturtularak düalist düşünce sistemi ekseninde temsil edilen başlıca iki düşünür olarak ortaya çıkmaktadır. Platon ve Aristo ekseninde oluşturulan düalist yaklaşım; tarih boyunca ortaya çıkan evrensel ak-kara tartışmasındaki aydınlığın ve karanlığın argümanlarının karşılıklı konumlanmasına kaynaklık etmiştir.

Düalist yaklaşım, Platon ve Aristoteles sonrasında ortaya çıkmış bir anlayış değildir. Antik Mısır ve Yunan hermetik felsefesinde de benzer bir anlayışa rastlayabilmek mümkündür. Hermesçi prensipler arasında yer alan kutupluluk prensibi; tezahür eden her şeyin, “iki yanı”, “iki veçhesi”, “iki kutbu”, “bir zıt çifti” olduğu ve uçlar arasında çeşitli derecelerin olduğu gerçeğini ifade etmektedir (Kybalion, 2009: 83). Bu makalede, felsefenin “istenmeyen adam” ilan edilmiş olması gerçeğinden yola çıkılarak, felsefi derinliğe sahip olması gereken bilimsel araştırma süreci, bilimselliğin karanlıkta kalan yüzü yönüyle tartışılmıştır.

Özellikle sosyal bilimler alanında mutlak ak ya da mutlak kararlar yerine grinin tonlarının var olduğu gerçekliğinin farkında olunmakla birlikte, bu makalenin mensup bulunduğu tarafın belirginleştirilmesi bakımından ve temsil edicilik bakımından kullanışlı bir niteliğe sahip bulunan düalist anlatım tercih edilmiştir. Zaten düalist bir anlatım ya da benzeri bir felsefi ele alış biçimi benimsenmeseydi, bilimsel araştırma sürecinin aydınlık ve karanlık yüzlerine ilişkin olarak çeşitli düşünür ve yazarların fikirlerinin yukarıdaki gibi kategorik bir şekilde ele alınabilmesi mümkün olmayacak, Descartes'ın ifade ettiği gibi; sadece düşünürlerin eserlerini okumakla, konunun felsefesinin yakalanabilmesi söz konusu olamayacaktı. Öte yandan, böylesi bir sistemli anlatım, yalnızca tarih öğrenmiş gibi olmayı değil, aynı zamanda bilimsel olabilmeyi de sağlayabilmektedir.

3. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLILIKLARI

Bu çalışma kapsamında yürütülen inceleme, sosyal bilimler alanına yönelik olarak yazılmış “Araştırma Yöntemleri” başlığına sahip olan Türkçe ya da Türkçe’ye çevirisi yapılmış olan kitaplara ilişkin bir içerik incelemesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaya benzer türden çalışmalar genellikle içeriğin incelenerek betimsel analizinin yapılması şeklinde yürütülmektedir.

Bu makalede, Max Weber tarafından başvurulmuş bir açıklama biçimi olan “ideal tip” yaklaşımı benimsenmiştir. Weber, geliştirmiş olduğu bürokrasi modeli aracılığıyla, ideal bir örgütlenmenin, sahip bulunması gereken yapılanmayı açıklamıştır. Weber’in bürokrasi modeli, “olan”ı değil, “olması gereken”i ortaya koymuştur. Weber, bürokratik modelin olumlu yönlerini ön plana çıkarmış, modelin uygulanmasından kaynaklanabilecek difonksiyonel sonuçlara değinmemiştir (Budak ve Budak, 2013: 64). İdeal bir yapılanmayı modellendirmiş olmasına karşın Weber, bu tür bir ideale ulaşmanın kolay kolay mümkün olamayacağını bilecek kadar da gerçekçi bir düşünürdür. Weber, bürokrasiyi, kusursuz bir sistem olarak çok yetkin ve kapsamlı bir şekilde izah ettiği için, bürokrasi alanında kendisinin ardılı niteliğindeki bilimsel yayınları yapan yazarlar, ağırlıklı olarak bürokrasiyi değil, onun kusurlu yönlerini ele almışlardır. Bu çalışma, ideal tip yaklaşımı doğrultusunda dizayn edilerek, bilimsel çalışmaların aydınlık ve karanlık yüzü gibi düalist bir izah ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu çalışma, incelemeye konu edilen araştırma yöntemleri kitaplarının (hedef kitle olarak lisans veya lisansüstü seviyeye hitap etmelerinden bağımsız olarak), en temel seviyeden en kapsamlı seviyeye kadar bilimsel araştırmaların sahip olmaları gereken felsefi yetkinlik düzeylerini ne ölçüde ele aldıklarını belirlemeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, araştırmacıların başvurmakta olduğu başlıca bilgi kaynaklarından olan araştırma yöntemleri kitaplarının 61 adedi incelemeye konu edilmiş ve bu kitaplarda, bilimsel araştırmaların/inceleme sahipleri bulunmaları gereken felsefi derinlik vurgusuna/temasına ne ölçüde yer verildiği belirlenmiştir. Söz konusu belirlemeler doğrultusunda çeşitli değerlendirme ve çıkarsamalarda bulunulmuştur. Yapılan çıkarsama ve genellemelerde tümevarımcı bir yaklaşım benimsenmiştir.

Tümevarım yöntemine yönelik temel eleştiri, klasikleşmiş kuğu genellemesiyle ifade edilmektedir: Gözlemlenen 61 kuğu beyazdır öyleyse bütün kuğular beyazdır (Demir, 2000: 27). Bu

çalışmada erişilebilen kaynaklar, kendi çapında bir tümevarımcı bir sonucu işaret ediyor olması-na karşın, 61. içerik incelemesinden sonra yapılacak olan incelemelerin herhangi birinde “siyah kuğu” ile karşılaşılabilme ihtimali söz konusudur. Öte yandan, böyle bir ihtimal ile karşılaşılması, istisnai bir durumu ortaya çıkaracaktır. Söz konusu istisna, araştırma yöntemleri kitaplarının sahip olması gereken ideal nitelikler bakımından arzu edilen bir durumu ifade etmektedir. Kaldı ki tümevarım, kendi doğası gereği, yapılacak olan bir sonraki gözlem, inceleme veya araştırma açısından mantıksal bir zorunluluğu dikte ettiren bir genelleme olma özelliği taşımamaktadır. İfade edilen söz konusu özellik ise, bu çalışmanın sınırlılıklarını açıklamaktadır.

4. BULGULAR ve DEĞERLENDİRME

Bu çalışma kapsamında içerik incelemesi yapılan kitaplar Tablo 1’de verilmiştir. Tabloda yer alan kitapların tamamı Türkçe ya da Türkçe’ye çeviri kitaplardan oluşmaktadır.

Tablo 1: İncelemeye Konu Edilen “Araştırma Yöntemleri” Başlığına Sahip Kitaplar

Sıra No	Yazar/Yazarlar	Eser Adı
1	Geray, H. (2006)	Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş
2	Tutengil, C. O. (1975)	Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod
3	Güven, S. (1996)	Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri
4	Kuş, E. (2007)	Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri
5	Kuş, E. (2006)	Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Veri Analizi
6	Altunışık, R. vd. (2010)	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı
7	Şimşek, A. (Ed.) (2015)	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri
8	Aziz, A. (2015)	Araştırmanın Yazılması ve Sunumu
9	Baş, T. ve Akturan U. (2013)	Nitel Araştırma Yöntemleri
10	Şencan, H. (2007)	Sosyal ve Davranışsal Bilimlerde Bilimsel Araştırma
11	Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016)	Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri
12	Büyüköztürk, Ş. (2009)	Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı
13	Saruhan, Ş. C. ve Özdemirci, A. (2005)	Bilim Felsefe ve Metodoloji Araştırmada Yöntem Problemi
14	Karasar, N. (2014)	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
15	Glesne, C. (2014)	Nitel Araştırmaya Giriş
16	Saban, A. ve Ersoy A. (2016)	Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri
17	Neuman, W. L. (2016)	Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar
18	Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan S. (2011)	SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri
19	Erdoğan, İ. (2007)	Ampirik Araştırmada Sorunlar
20	Yüksel, A., Mil B., ve Bilim Y. (Ed.) (2007)	Nitel Araştırma: Neden, Nasıl, Niçin
21	Cebeci, S. (2002)	Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri
22	Ataöv, T. (2006)	Bilimsel Araştırma El Kitabı
23	Seggie, F. N. ve Bayyurt Y. (Ed.) (2015)	Nitel Araştırma

Tablo 1'in Devamı: İncelemeye Konu Edilen "Araştırma Yöntemleri" Başlığına Sahip Kitaplar

24	Mayring, P. (2011)	Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş
25	Keleş, R. (1976)	Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem
26	Tanrıöğen, A. (Ed.) (2009)	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
27	Punch, K. F. (2005)	Sosyal Araştırmalara Giriş
28	Neel, R. G. (1981)	Sosyal Davranışta Araştırma Yöntemleri
29	Akın, G. (2009)	Bilimsel Araştırma ve Yazım Teknikleri
30	Arıkan, R. (2000)	Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma
31	Arıkan, R. (2013)	Araştırma Yöntem ve Teknikleri
32	Kıncal, R.Y. (Ed.) (2010)	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
33	Armağan, İ. (1983)	Bilimsel Yöntem
34	Merriam, S. B. (2015)	Nitel Araştırma
35	Kaptan, S. (1977)	Bilimsel Araştırma Teknikleri
36	Erkuş, A. (2005)	Bilimsel Araştırma Sarmalı
37	İslamoğlu, A. H. (2003)	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
38	İslamoğlu, A. H. ve Alnıaçık Ü. (2014)	Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri
39	Şenol, Ş. (2012)	Araştırma ve Örneklem Yöntemleri
40	Robson, C. (2015)	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
41	Seyidoğlu, H. (2003)	Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı
42	Türkbal, A. (2003)	Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yazma Teknikleri
43	Yıldız, R. ve Özen A. (2006)	50 + 50 Soruda Bilimsel Araştırma ve Yazma
44	Üstdal, M. ve Gülbahar K. (1997)	Bilimsel Araştırma Nasıl Yapılır, Nasıl Yazılır
45	Balci, A. (2011)	Sosyal Bilimlerde Araştırma
46	Kozak, M. (2014)	Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım ve Yayım Teknikleri
47	Creswell, J. W. (2014)	Araştırma Deseni
48	Büyüköztürk vd. (2014)	Bilimsel Araştırma Yöntemleri
49	Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan S. (2004)	SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri
50	Ural, A. ve Kılıç İ. (2005)	Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi
51	Dinler, Z. (2000)	Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri
52	Özdamar, K. (2003)	Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri
53	Özçelik, D. A. (ty)	Araştırma Teknikleri
54	Kabakçı Yurdakul, I. (Ed.) (2016)	Nitel Veri Analizinde Adım Adım NVivo Kullanımı
55	Ekiz, D. (2003)	Eğitimde Araştırma Yöntem Metotlarına Giriş
56	Rummel, L. F. (1968)	Eğitimde Araştırmaya Giriş
57	Çömlekçi, N. (2001)	Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları
58	Karataş, B. (1984)	Araştırma Teknikleri
59	Bal, H. (2001)	Bilimsel Araştırma Yöntem ve Teknikleri
60	Arslantürk, Z. (1997)	Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri
61	Sümer, N., Demirutku K. ve Özkan T. (2005)	Araştırma Teknikleri

Lisansüstü tezlerinin felsefi altyapıdan yoksun bir içeriğe sahip bulunduğuna yönelik bir sonuca ulaşmak üzere yapılacak bir inceleme oldukça zor görünmektedir. Çünkü bu tür bir kanaat veya teorik öngörüden yola çıkarak, lisansüstü tezlerinin en azından belirli bir kısmının, felsefi altyapıdan yoksun olduğuna yönelik bir araştırma yapmak, kapsamlı bir çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Lisansüstü tezlerin felsefeden yoksun bir içeriğe sahip olmalarının kaynağı olarak pek çok unsur sıralayabilmek mümkündür. Dolayısıyla, söz konusu felsefi yoksunluğun kaynağını belirlemeye yönelik olarak yürütülecek incelemelerin kapsamının daraltılarak, araştırılabilir biçime getirilmesi gerekmektedir. Bu makalenin inceleme konusu, araştırma yöntemleri kitapları ile sınırlandırılmıştır. İncelenen kitaplarda, özellikle doktora tez çalışmalarının; kuramsal temelin ötesinde, felsefi temele dayandırılmasına yönelik belirgin bir yönlendirme veya en azından bu yönde bir imada bulunulup bulunulmadığı hususu, incelemeye konu edilmiştir.

Tablo 1’de sıralanan kitaplara yönelik yürütülen incelemede, bu kitaplarda genel anlamda bilim, bilimsel araştırma, bilimsel araştırma süreci, bilimsel araştırma sürecinin basamakları gibi konuların ele alınmakta olduğu görülmüştür. Genelden özele doğru giden bu açıklamalara, SPSS uygulamaları gibi çok daha teknik seviyedeki bilgi aktarımlarının eşlik etmekte olduğu gözlemlenmiştir. Tümdengelim, tümevarım, pozitivizm, anti-pozitivizm, ampirizm, yapılandırmacılık, eleştirel yaklaşım, yorumcu yaklaşım gibi kavram ve kuramlara yönelik kısa tanım ve anlatımlara yer verilmekte olduğu görülmüştür. Bilim ile felsefe arasındaki ilişkinin ise çok sınırlı ve yetersiz bir bağlamda ele alındığı, bilimsel bilgi ile felsefi bilgi arasındaki farklara değinen epistemolojik denilmeye değer bulunamayacak derecede zayıf bağlar kurulmakta olduğu görülmüştür.

Bu çalışma kapsamında, ayrıntılı dökümü Tablo 1’de verilmiş olan toplam 61 kitap, içerik incelemesine tabi tutulmuştur. Yapılan incelemede, lisansüstü tez çalışmalarında bulunması gereken asgari müşterekler olan kuramsal arka plan, yöntem, yöntemin uygulanışı, sonuçların rapor edilmesi gibi standart süreçlerin anlatılmakta olduğu görülmüştür. Bir diğer deyişle, Tablo 1’deki kitapların yazarları, kitaplarının isimlerine sadık kalarak, bilimsel araştırma sürecinin “yöntem, teknik ve analiz” gibi (felsefeyle kıyasla) düşük profilli yönlerinin dışına çıkmayı tercih etmemişlerdir. Söz konusu kitaplarda, lisansüstü tez çalışmalarının, özellikle de “Philosophy of Doctorate” unvanına layık bir içeriğe sahip bulunması gereken doktora tez çalışmalarının felsefi bir içeriğe sahip bulunması gerektiği yönünde açıklayıcı, aydınlatıcı ya da en azından bunu ima eden açıklamalara yer verilmediği görülmüştür. Ulaşılan bu sonuç, yine de olumlu tarafından bakılmaya çalışılarak yorumlanmaya gayret edilmiştir. Araştırma yöntemleri kitaplarının içeriğinde karşılaşılan söz konusu eksikliğin nedenini şu şekilde açıklayabilmek mümkün gözükmektedir: Özellikle doktora tez çalışmalarının, sadece kuramsal arka planı ele almanın çok ötesinde, felsefi bir derinliğe de sahip olması gerektiği hususunun, zaten öğrenciler tarafından bilindiği farz ve kabul edilmekte ve araştırma yöntemleri kitaplarında bu hususa ilişkin herhangi bir bilgi aktarımı veya anlatıma yer verilmemektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Bu makalede, ideal tip yaklaşımı doğrultusunda, “olması gerekenler” sorgulanmıştır. Bilimin felsefi yönüne ilişkin olarak yürütülen çalışmalar, ideal standartlar ve yeterliliklere ilişkin normları açıklamak ve en azından bu normların oluşturulmasına yönelik asgari müş-terekleri ifade etmeyi amaçlamaktadırlar.

Bilimsel araştırmalar, kendi kuramsal temelleri üzerine inşa edilerek yapılandırılmaktadırlar. Lisansüstü tez çalışmaları, bilimsel araştırma ve incelemeler sonucunda ortaya çıktıkları için, doğal olarak kendi kuramsal temelleri ekseninde yapılandırılmaktadırlar. Özellikle doktora tez çalışmalarında, dayanan kuramsal temelin etraflıca ele alınması gerekmektedir. Buna karşın, kuramsal altyapıya sahip olmak, doktora tez çalışmaları için gerekli olmakla birlikte yetersizdir çünkü doktora tezinin kabul edilip yayınlanması sonucunda, çalışmayı yürüten bilim insanı “Philosophy of Doctorate (Ph.D.)” akademik unvanına sahip olmaktadır. Türkçeye çevrildiğinde “Doktora Felsefesi” anlamına gelen bu unvan, gündelik kullanımda sadece “doktora” kelimesi ile karşılanmaktadır. Bu yerleşik alışkanlık, hem toplum genelinde hem de bilim camiasının birçok kesiminde “istenmeyen adam” ilan edilmiş olan “felsefe” kavramının, unvanın içeriğinden de koparılmasına neden olmuştur. Çağdaş kullanımında sıkça telaffuz edilmekte olan şekliyle “doktora yapıyorum”, “doktoramı tamamladım” gibi kullanımlar, doğru bilinen yanlış (galat-ı meşhur) hâline gelmiştir. Bu tür eksik ve yanlış kullanımlar, bilim camiasının kendisi de dâhil olmak üzere toplum genelinde yaygınlık kazanmıştır. Doktora Felsefesi unvanının yanlış kullanımı yaygınlaştığı için, gündelik yaşamda sıkça karşılaşılan yanlışlıkları yakalamaya yönelik bir avcılık yaparak düzeltme çabası sergilemek ve toplum geneline karşı Don Kişotluk yapmaya girişmek de, çözüme katkı sağlamayan (plasebo) bir çaba hâline dönüşmüştür.

On yedinci yüzyıl düşünürü olan Kâtip Çelebi, *Mizan'ül Hakk* adlı eserinde, medresenin içine düştüğü taassubu eleştirmiştir. Müspet ilimleri ve felsefeyi savunan Kâtip Çelebi, bu konuların medrese programından çıkarılmasını eleştirmiştir (Eryılmaz, 2002: 19). Günümüzde medreselerin yerini tutan yükseköğretim kurumları, müspet ilim olan pozitif bilimleri müfredatlarından çıkarmış olmasalar da, felsefeye karşı mesafeli bir tutum takınmaktan da geri durmamaktadırlar. Dolayısıyla, meselenin sadece felsefeyi müfredattan çıkarma meselesi olarak görülmemesi gerekmektedir. Çünkü felsefeye, yükseköğretim kurumlarının müfredatlarında yer almaya devam etmektedir fakat sadece kendi alanı içinde kalması kayıt ve şartıyla! Kendi sınırlı alanı içerisine hapsedilen felsefe, “Doktora Felsefesi” gibi sorun teşkil edeceği öngörülen alanlardan tecrit edilerek karantinaya alınmaktadır.

On ikinci yüzyıl düşünürü Feridüddin Attar, *Pendname* adlı eserinde şöyle bir anlatıma yer vermiştir: Bu nefsi bir devekuşu bil, o ne yük taşır, ne de uçar, “uç” dediğin zaman, “deveyim” der, yük vurduğun zaman “kuşum” der (Attar, 2012: 33). Attar’ın bu anlatımında başvurduğu teşbih uyarlandığında, aşağıdaki gibi bir anlatım ortaya çıkmaktadır: Bilimsel çalışmalarını hakkıyla yapmak istemeyen bilim insanlarını devekuşu bil. Ne yük taşır ne de uçar, “uç” dediğin zaman, “deveyim” der, yük vurduğun zaman “kuşum” der. “Ele aldığın

konuyu derinlemesine inceleyerek felsefi yönünü de ihmal etme” dediğin zaman “ben bilim yapıyorum, felsefi temellere incek kadar zaman/kaynak/enerji sahibi değilim, zahmet çekmem, zaten danışman ve jüri üyelerinin de böyle bir beklentisi olmadığı gibi, araştırma yöntemleri kitapları da böylesi bir çalışmaya cevaz vermiyor” der. “Tezinde sadece felsefe ve kuramla yetinme, insanlara pratik fayda sağlayacak ve bilime katkı sağlayıcı yönünü de gözden kaçırma” dediğin zaman, “ben felsefi/kuramsal çalışıyorum, güncelliğin/popülerliğin/araçsallığın nesnesi konumuna dönüşmeye nefsim razı gelmez” der.

Bu araştırmanın örneklemini içinde yar alan kitaplarda, doktora felsefesi adaylarının, yapacak oldukları tez çalışmalarının sahip olması gereken felsefi niteliklerine yönelik doğrudan anlatımlar yer almamasına karşın, yapılan dolaylı anlatımlar olarak şunlar belirlenmiştir:

- Karasar (2014: 50), ilk/orta/lisans ve lisansüstü şeklinde içeriden dışarıya doğru bir sıralamayla vermiş olduğu şekilsel çizime dayalı anlatımında, ilköğretim seviyesinden, lisansüstü seviyeye ilerledikçe eğitimin içerik ve kapsamının genişlemekte olduğuna yönelik genel bir anlatıma başvurmuş ve konuyu şu cümle ile ifade etmiştir: “Eğitim düzeyi yükseldikçe öğrencilere kazandırılacak temel kavram, ilke ve teknikler, genişliğine ve derinliğine giderek artmaktadır”. Bu tür genel içerikli değinmeler gerekli olmakla birlikte, elbette ki yetersiz kalmaktadır.
- Dinler (2000: 72), “Bilimsel Çalışmalarda Birincil, İkincil ve Üçüncül Kaynaklara Başvurulma Derecesi” başlıklı anlatımında, konuya nispeten değinmiştir. Kitabının bu alt başlığında Dinler, özetle şunları ifade etmektedir: “Bitirme ödevi, mezuniyet tezi ya da dönem ödevi hazırlayan öğrencilerin birincil kaynaklara erişmesi ve değerlendirmesi oldukça zordur. Yüksek lisans tezlerinde çoğunlukla ikincil kaynaklardan yararlanılmakla birlikte, tezin en azından belirli bölümlerinde birincil kaynaklardan yararlanılmış olması, çalışmayı daha nitelikli kılmaktadır. Doktora çalışmalarına tanınan sürenin uzun olması ve unvan vermeye yönelik olması nedeniyle mümkün olduğunca birincil kaynaklardan yararlanılması gerekmektedir”.

Felsefi eserlerin yanı sıra; sanatsal yapıtlar, resmi kuruluşların yayınladığı raporlar veya istatistikler, dava tutanakları, arşiv belgeleri, gazete haberleri de “birincil kaynak” tanımına girmektedir. Dolayısıyla, bu makalenin temel vurgularından biri olan lisansüstü tez çalışmalarının felsefi derinliğe sahip bulunması gerekliliği açıklanırken, birincil kaynaklar arasındaki yer alan söz konusu ayırımın da dikkatten kaçırılmaması gerekmektedir. Sonuç olarak, yukarıda aktarılan sınırlı istisnalar da dâhil olmak üzere, “Araştırma Yöntemleri” başlıklı kitaplarda, lisansüstü çalışmaların sahip bulunmaları gereken felsefi arka plan yeteri ölçüde açıklanmamaktadır. Bu durum ise en iyimser yorumla, araştırma yöntemleri kitabı yazarlarının; okuyucuların, söz konusu yeterlilik düzeyini hâlihazırda bildiklerini veya kalem aldıkları kitap dışı diğer bilgi kaynakları yoluyla söz konusu bilgiye ulaşabileceklerini varsaydıklarını ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Akın, G. (2009). *Bilimsel Araştırma ve Yazım Teknikleri*, Ankara: Tiyyem Yayıncılık.
- Altunışık, R., Coşkun R., Bayraktaroğlu S. & Yıldırım E. (2010). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamaları*, Sakarya: Sakarya Kitabevi.
- Arıkan, R. (2000). *Araştırma Teknikleri ve Rapor Yazma*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- _____ (2013). *Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Armağan, İ. (1983). *Bilimsel Yöntem*, İzmir: Ticaret Matbaacılık.
- Arslantürk, Z. (1997). *Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları no: 103.
- Ataöv, T. (2006). *Bilimsel Araştırma El Kitabı*, İstanbul: Alkim Yayınevi.
- Attar, F. (2012). *Pendname*, İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Aziz, A. (2015). *Araştırmanın Yazılması ve Sunumu*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Bacon, F. (2004). *Yeni Atlantis*, Çev. Cenk Saraçoğlu, İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Bal, H. (2001), *Bilimsel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayın No: 20.
- Balcı, A. (2011). *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, Ankara: Pagem Yayınları.
- Barzun, J. & Henry G. (2001). *Modern Araştırmacı*, Çev. Fatoş Dilber, Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Budak, G. & Budak G. (2013). *İşletme Yönetimi*, İzmir: Barış Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak Kılıç E., Akgün Ö. E., Karadeniz Ş. & Demirel F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Pagem Yayınları.
- Cebeci, S. (2002). *Bilimsel Araştırma ve Yazma Teknikleri*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Creswell, J. W. (2014). *Araştırma Deseni*, Çev. Ed. Selçuk Beşir Demir, Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.
- Çömlekçi, N. (2001). *Bilimsel Araştırma Yöntemi ve İstatistiksel Anlamlılık Sınamaları*, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Demir, N. (2004). *Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Demir, Ö. (2000). *Bilim Felsefesi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Descartes, R. (1999). *Akılın Yönetimi İçin Kurallar*, Çeviren: Müntekim Ökmen, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- _____ (2009). *Yöntem Üzerine Konuşmalar*. Çeviren: Hasan İlhan, Ankara: Alter Yayınları.
- Dinler, Z. (2000). *Bilimsel Araştırma ve İnternete Bağlı Bilgi Merkezleri*, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Ekiz, D. (2003). *Eğitimde Araştırma Yöntem Metotlarına Giriş*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erkuş, A. (2005). *Bilimsel Araştırma Sarmalı*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Eryılmaz, B. (2002). *Kamu Yönetimi*, İstanbul: Erkam Matbaası.

- Olguner, F. (1985). *Eflatun Kanunlarının Özeti*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Feyerabend, P. (2000). *Anarşizm Üzerine Tezler*, Çeviren: Ekrem Altınsöz, Ankara: Öteki Yayınevi.
- Geray, H. (2006). *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Girtler, R. (2006). *Terbiyesizliğin Teorisi*, Çev. Medeni Beyaztaş, İstanbul: Kale Yayınları.
- Glesne, C. (2015). *Nitel Araştırmaya Giriş*, Çev. Ed. Ali Ersoy ve Pelin Yalçınoğlu, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Goldmann, L. (1998). *İnsan Bilimleri ve Felsefe*, Çeviren: Afşar Timuçin ve Füsun Aynuksa, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Güven, S. (1996). *Toplumbiliminde Araştırma Yöntemleri*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Hoodbhoy, P. (1994). *İslam ve Bilim*, Çeviren: Eser Birey, (2. Baskı), İstanbul: Cep Yayınları.
- İnam, A. Epistemiyatri Kapısını Açarken, <http://www.metu.edu.tr/www41/ahmet-inam/epistemiyatri.htm>.
- İslamoğlu, A. H. (2003). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Beta Yayınları.
- İslamoğlu, A. H. & Alıncaçık Ü. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kabakçı Yurdakul, I. (Ed.) (2016). *Nitel Veri Analizinde Adım Adım NVivo Kullanımı*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kaptan, S. (1977). *Bilimsel Araştırma Teknikleri*, Ankara: Rehber Yayınevi.
- Karasar, N. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Karataş, B. (1984). *Araştırma Teknikleri*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Kıncal, R. Y. (Ed.) (2010). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Keleş, R. (1976). *Toplum Bilimlerinde Araştırma ve Yöntem*, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Keskin, U. (2012). *Yönetim Felsefesi*, İstanbul: Değişim Yayınları.
- Koçel, T. (2013). *İşletme Yöneticiliği*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Kozak, M. (2014). *Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım ve Yayım Teknikleri*, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Kuş, E. (2006). *Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Veri Analizi*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- (2007). *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Kybalion, (2015). *Antik Mısır ve Yunan Hermetik Felsefesi*, İstanbul: Hermes Yayınları,
- Lecourt, D. (2006). *Bilim Felsefesi*, Çeviren: Işık Ergüden, (1. Baskı), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Mayring, P. (2011). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*, Çev: Adnan Gümüş ve M. Sezai Durgun, Ankara: Bilge Su Yayınları.
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel Araştırma*, Çev. Ed. Selahattin Turan, Ankara: Nobel Yayınları.

- Neel, R. G. (1981). *Sosyal Davranışta Araştırma Yöntemleri*, Çev: Ayşe Can Baysal, İstanbul: Fatih Yayınevi.
- Neuman, W. L. (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar Cilt 1 ve Cilt 2*, Çev. Sedef Özge, İstanbul: Yayınoadsı Kitapçılık.
- Nietzsche, W. F. (1997). *Seçilmiş Düşünceler (Denemeler)*, İstanbul: Assos Yayınları.
- Özdamar, K. (2003). *Modern Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özçelik, D. A. (ty). *Araştırma Teknikleri*, ÜSYM Eğitim Yayınları: 4.
- Parla, J. (2011). *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş*, Çev: Dursun Bayrak, H. Bedir Arslan ve Zeynep Akyüz, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Robson, C. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Çev. Ed. Şakir Çinkır ve Nihan Demirkasımoğlu, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Rowley, C. (2002). *Özgürlük ve Devlet*, Çev. İbrahim Dalmış, Ankara: Liberte Yayınları.
- Rummel, L. F. (1968). *Eğitimde Araştırmaya Giriş*, Çev. Rezan Taşçıoğlu, Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık.
- Saruhan, Ş. C. & Özdemirci A. (2005). *Bilim Felsefe ve Metodoloji Araştırmada Yöntem Problemi (SPSS Uygulamalı)*, (1. Baskı), İstanbul: Alkım Yayınevi.
- Seggie, F. N. & Bayyurt Y. (Ed.) (2015). *Nitel Araştırma*, Ankara: Anı Yayıncılık.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Sönmez, B. (2009). *Kilise Teolojisi Dolayımında Hegel Felsefesi*, İstanbul: Kent Işıkları Yayınları.
- Sümer, N., Demirutku K. & Özkan T. (2005). *Araştırma Teknikleri*, İstanbul: Morpa Yayınları.
- Şahin, T. E. (2006). *Sosyal Bilimlere Giriş*, Ankara: Dikey Yayıncılık.
- Şenol, Ş. (2012). *Araştırma ve Örneklem Yöntemleri*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Şimşek A. (Ed.) (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tevfik, B. (1997). *Felsefe-i Ferd*, İstanbul: Yumuşak G Yayınları.
- Topçu, N. (2011). *Felsefe*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Türkbal, A. (2003). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yazma Teknikleri*, İstanbul: Aktif Yayınevi.
- Tütengil, C. O. (1975). *Sosyal Bilimlerde Araştırma ve Metod*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No: 2101.
- Ural, A. & Kılıç İ. (2005). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Üstdal, M. & Gülbahar K. (1997), *Bilimsel Araştırma Nasıl Yapılır, Nasıl Yazılır*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Yazıcıoğlu, Y. & Erdoğan S. (2014). *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Detay Yayıncılık.

- Yıldırım, C. (2007). *Bilimin Öncüleri*, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı Yayınları.
- Yıldırım, A. & Şimşek H. (Ed.) (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, R. & Özen A. (2006). *50 + 50 Soruda Bilimsel Araştırma ve Yazma*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yüksel, A., Mil, B. & Bilim Y. (Ed.), (2007), *Nitel Araştırma: Neden, Nasıl, Niçin*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Wallerstein, I. (2005). *Yeni Bir Sosyal Bilim İçin*, Çev. Ender Abadoğlu, İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Woolgar, S. (1999). *Bilim: Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, Çev. Hüsamettin Arslan, İstanbul: Paradigma Yayınları.

BIST'DE HAFTANIN GÜNÜ VE TATİL ETKİSİ ANOMALİLERİNİN GETİRİ VE OYNAKLIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ^{*, **}

INVESTIGATION OF DAY OF THE WEEK AND HOLIDAY EFFECT ANOMALIES ON RETURN AND VOLATILITY IN THE BIST

Araştırma Makalesi
Research Paper

Reşat KARCIOĞLU^{***}
Nevin ÖZER^{****}

Öz:

Bu çalışmanın amacı, haftanın günleri ve tatil anomalilerinin BIST'de meydana gelen oynaklık ve getiri üzerindeki etkilerini analiz etmektir. Çalışma kapsamında, anomalileri ve oynaklığı incelemek için 2002-2016 tarihleri arasında, BIST 100, BIST Mali, BIST Hizmet, BIST Sınai ve BIST Teknoloji endekslerine ait günlük kapanış verileri kullanılmış ve bu veriler ARCH-GARCH yöntemleri ile analiz edilmiştir. Ayrıca, bu çalışma 2008 Küresel Kriz etkisini gösterebilmek amacıyla kriz ve kriz harici olmak üzere iki döneme ayrılmıştır. Bu kapsamda, 02.01.2008-30.08.2009 tarihleri arası kriz dönemi olarak belirlenmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda kriz ve kriz haric döneminde BIST'de getiri ve oynaklık üzerinde haftanın günleri ve tatil etkisi anomalileri saptanmıştır. Aynı zamanda BIST'te işlem gören 5 endeks üzerinde Pazartesi günü negatif getiri, BIST Sınai endeksi harici diğer endekslerde Çarşamba günü pozitif getiri elde edildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: BIST, Anomali, Oynaklık, ARCH-GARCH

Abstract:

The purpose of this study is to determine the effects of day of the week and holiday anomalies on the volatility and return in the BIST. Within the scope of this research, daily closing data of BIST 100, BIST Financial, BIST Service, BIST Industrial and BIST Technology indices which were generated between 2002 and 2016 were used in order to investigate the anomalies and volatility and these data were analyzed by ARCH-GARCH methods. In addition, the study was investigated into two periods named as crisis and non-crisis periods in order to demonstrate the impact of the 2008 Global Crisis. Within this framework, the crisis period was determined between 02.01.2008 and 30.08.2009. As a result of this study, the impact of day of the week and holiday anomalies on volatility and return in the BIST were determined during crisis and non-crisis periods. At the same time, the findings show that the all 5 BIST indices had negative return on Mondays and positive returns on Wednesday, except for the BIST Sınai index.

Keywords: BIST, Anomaly, Volatility, ARCH-GARCH

* Makale Gönderim Tarihi: 03.10.2017

Makale Kabul Tarihi: 30.10.2017

** Bu çalışma, Prof. Dr. Reşat KARCIOĞLU danışmanlığında yürütülen Nevin ÖZER tarafından hazırlanan Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilen "Hisse Senedi Piyasalarında Görülen Anomaliler ve Volatilité Üzerinde Etkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

*** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, rkarci@atauni.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0903-3816

**** Öğr. Gör. Dr., Erzincan Üniversitesi, Ali Cavit Çelebioğlu Sivil Havacılık Y.O., nozer@erzincan.edu.tr, orcid.org/0000-0002-1736-4199

GİRİŞ

Fama (1970)'nin Etkin Piyasalar Hipotezi ile rasyonel kabul edilen yatırımcı ve ulaşılan bilginin etkin kullanımıyla normalüstü kazanç elde etmenin mümkün olmayacağı tezleri, geleneksel finans teorilerinin temelini oluşturmaktadır. Modern finans teorileri, geleneksel finans teorilerinin açıklamada zorlandığı fiyat ve getiri hareketlerini insan davranışlarıyla açıklamaya çalışmıştır. İnsan kararlarında psikolojinin etkisi çok eskilere dayanmasına rağmen, finans piyasalarında yatırımcı kararlarında psikolojik etmenler ilk defa Kahneman ve Tversky (1979) çalışmasıyla literatüre girmiştir. Yatırımcıların karar vermede hangi psikolojik faktörlerden etkilendiği ve bu etkilerin yarattığı farklı fiyat oluşumları davranışsal finans ile açıklanmaya çalışılmaktadır.

Hisse senedi piyasaları, ekonomik değişimlerden, ulusal ve uluslar arası politik ve siyasi faktörlerden, firmalarla ilgili bilgilerden etkilenen oldukça hassas piyasalardır. Bu piyasalardaki bireysel ve kurumsal yatırımcıların rasyonel ve rasyonel olmayan davranışları da eklenince belirsizlik ve risk düzeyi artmaktadır. Literatürde yapılan çalışmalar da, hisse senedi fiyat, getiri ve oynaklığının nelerden etkilendiği ve etkileyen faktörlerin nispi ağırlıkları hakkında çeşitli sonuçlar ve yorumlar ortaya konmuştur. Ancak gerek firma içi faktörler gerekse de firma dışı ulusal ve uluslar arası faktörlerle yapılan çalışmalar sonucunda açıklanamayan kısımların bulunması, yatırımcı davranışlarının ve psikolojisinin piyasayı etkileyip etkilemediği merak konusu olmaya başlamıştır. Finansal piyasalarda, geleneksel finans teorileriyle açıklanamayan durumlar “Anomali” adını almış ve davranışsal teorilerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Akılcı bir finansal karar alıcı için, getiriler karar verme sürecinin yalnızca bir bölümünü oluşturur. Yatırım kararları alırken göz önüne alınması gereken bir diğer husus, getirilerin riski veya oynaklığıdır. Haftanın gününe ve tatil etkisine göre hisse senedi getirilerinin oynaklığındaki değişimlerin olup olmadığı ve belirli bir gün için yüksek bir getirinin ilgili olarak yüksek oynaklık ile ilişkili olup olmadığı bilinmesi önemlidir. Yatırımcılar, oynaklığın belirli bir modelini belirleyebiliyorlarsa, hem getiri hem de risk temelinde yatırım kararları almak daha kolay olacaktır.

Bir finansal varlığın fiyatında ve getirisinde meydana gelen dalgalanmaların değişkenliğini ölçmek ve açıklamak için kullanılan oynaklığın nelerden etkilendiği finans literatürünün ilgi odaklarından biri olmuştur. Literatürde oynaklık ile anomali ilişkisini inceleyen sadece birkaç çalışma ile sınırlı kalmıştır. Bu çalışmada ele alınan 5 endeks fiyat verileri üzerinde getiri ve oynaklık ölçülmüş, oynaklıkta yaşanan şokların anomali ile ilgisi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada ilk olarak haftanın günü ve tatil etkileri anomalileri ile ilgili çalışmalar incelenmiştir. Daha sonra çalışmada kullanılan veri seti ve uygulanacak yöntemler hakkında açıklamalara değinilmiş, BIST’ de haftanın günü ve tatil anomalisinin, getiri ve oynaklık üzerindeki etkisi ARCH-GARCH modelleriyle araştırılmıştır.

1. LİTERATÜR

Literatürde haftanın günü ve tatil etkisini inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Anomalileri araştıran ilk çalışma olarak gösterilen Cross (1973) Amerika’da Cuma günleri performan-

sının, Pazartesi günlerinden daha iyi olduğunu göstermiştir. French (1980), S&P endeksinden hareketle Pazartesi günü getirileri anlamlı ve negatif olmasına karşın diğer dört günde pozitif olduğu tespit edilmiştir. Gibbons ve Hess (1981), negatif pazartesi günü etkisine vurgu yapmışlardır. Lakonishok ve Levi (1982), pozitif Cuma ve negatif Pazartesi anomalisini ortaya koymuşlardır. Rogalski (1984), çalışmasında ilk defa tatil anomalisini saptamış ve literatüre girmesini sağlamıştır. Amerika’da haftanın günü anomalileri ve tatil anomalisi tespit edilince başta gelişmiş ülkeler olmak üzere diğer ülkelerde de araştırılmaya başlanmıştır.

Jaffe ve Westerfield (1985), Japonya, Kanada, Avustralya, İngiltere ve ABD için hafta sonu anomalisi olduğunu, Japonya ve Avustralya için ortalama düşük getirinin Salı gününde görüldüğünü bulmuşlardır. Aggarwal ve Rivolli (1989), Hong Kong, Malezya, Filipinler ve Singapur piyasalarında haftanın günü anomalisinin olduğuna dair kanıtlar sunmuşlardır. Brooks ve Persaud (2001), çalışmalarında Asya ülke borsalarında, Güney Kore ve Filipinler dışında diğer ülkelerde haftanın günleri etkileri tespit edilmiştir. Tayland ve Malezya için pozitif pazartesi etkisi ve negatif Salı etkisi, Tayvan için ise Çarşamba etkisi tespit edilmiştir. Basher ve Sadorsky (2006), Polonya, Şili, Türkiye, Endonezya, İsrail, Malezya, Meksika, Kore, Pakistan, Peru, Filipinler, Sri Lanka, Kolombiya, Tayvan, Tayland, Hindistan, Ürdün, Venezüella, Brezilya, Güney Afrika, Arjantin için haftanın günü anomalisi saptanmıştır. Ariss vd. (2011) çalışmalarında, Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi üyesi ülkelerin piyasalarında son işlem gününde batılı ülkelerdeki çalışmalarla benzer şekilde pozitif ve anlamlı sonuçlar elde edilmiş, ancak batılı ülkelerdeki gibi Cuma günü yerine Çarşamba günü olduğunu ve bu etkinin Ramazan ayı dışında daha belirgin olduğunu bulmuşlardır.

Türkiye’de yapılan çalışmalara bakıldığında: Özmen (1997), günlere ilişkin anomalilerde, en yüksek getiriyi takas süresinin 1 gün olduğu dönemde Cuma günü, 2 gün uygulandığı dönemde ise Perşembe günü, en düşük getirinin ise Pazartesi günleri gerçekleştiği ve tatillere ilişkin anomalilerde ise, tatil öncesi iki günün, diğer günlerin getirisinden yaklaşık 5,5 kat daha fazla getiri sağladığını ve BIST’de de tatil etkisinin var olduğunu tespit etmiştir. Eken ve Üner (1997) ve Kıvılcım ve Muradoğlu (1997) aynı yıl yaptıkları çalışmalarda haftanın günü anomalisinin varlığını destekleyen sonuçlar elde etmişlerdir. Karan ve Uygur (2001) çalışmalarında, BIST’de oluşturulan portföyler için Cuma günleri anlamlı ilişki ve pozitif getiri sağladığı sonucuna varılmıştır.

Kıyılar ve Karakaş (2005) çalışmalarında, haftanın günleri anomalisi, varlığı gözlemlenirken, tatil anomalisine rastlamamışlardır. Ayrıca oynaklıkta da en yüksek pazartesi günü rastlamışlardır. Ergül vd. (2008) çalışmasında krize denk gelmeyen yıllarda herhangi bir anomalie rastlamamış, krize denk gelen yıllarda anomaliler ortaya çıkmakta ve bu sebeple piyasanın riskli bir hale gelerek BIST’te günlük anormal kazançların elde edilebileceği, pazartesi en düşük getiriyi verirken, en yüksek getiriyi Cuma günü sağlamıştır. Büyüksalvarcı (2010), BIST-100, hizmet, mali, sınai ve teknoloji endeksleri üzerinde uyguladığı çalışmasında, 2008 küresel kriz öncesi dönemde tüm endekslerin pazartesi gününde (hizmet endeksi dışında) pozitif getiri sağladığını, 2008 küresel kriz döneminde ise tüm endekslerde pazartesi, çarşamba ve perşembe günlerinde günlük ortalama getirinin negatif olduğunu ortaya koymuştur.

Konak ve Kendirli (2014), 03.01.2005–31.12.2012 dönemi içerisinde BİST-100 endeksinde kriz ve kriz sonrası dönemler olmak üzere 4 dönemde incelemeye aldıkları çalışmalarında, getiriler incelendiğinde tüm dönemde hafta günlerinde farklılık olmaksızın pozitif getiri sağlanmış, en yüksek getiri Çarşamba günü elde edilmiştir. Kriz öncesi dönemde haftanın günleri arasından sadece negatif getiri Cuma günü vermiştir. 2008 krizi döneminde diğer günlere göre negatif getiri Pazartesi günü yaşanmıştır. Çalışmada haftanın günü anomalisi ise yapılan analizde kanıtlanmış yalnız kriz döneminde etkisini azalttığı görülmüştür. Özer ve Ece (2016) 2005-2013 tarihleri arası çalışmalarında, haftanın günü anomalisinin varlığı tespit edilmiş, iyi haberlerin hafta içi duyurulması sebebiyle hafta içi Salı gününden sonra pozitif esen havanın etkisiyle Çarşamba ve Cuma günleri pozitif getiri sağlanırken: kötü haberlerin ise cuma kapanış seansından ya da hafta sonu duyurulması sebebiyle, hafta sonu peşine ilk işlem günü olan pazartesi günü negatif getiri vermiş bu etki Salı günü de devam etmiştir.

Abdioğlu ve Değirmenci (2013), tatil anomalisinin olmadığına dair kanıtlar sunmuşlardır. Demirkol ve Özarı (2016) çalışmalarında, 18.11.2002 ile 15.07.2015 dönemi içerisinde BIST30, BIST100 endeksleri, dolar kuru, dolar vadeli işlem sözleşmeleri ile birlikte BIST30 vadeli işlem sözleşmesi için bir tatil anomalisi olan bayram etkisini araştırmaya çalışmışlardır. BIST30 endeksinde Bayram etkisinin varlığı görülürken, 2005-2015 yılları için BIST30 vadeli işlem sözleşmelerinde Bayram etkisinin var olmadığı ve bayram öncesi en yüksek getiri sağlanırken, bayram sonrası en düşük getiri yaşanmaktadır. BIST 100 endeksi, dolar vadeli işlem sözleşmesi ve BIST30 vadeli işlem sözleşmesi için en fazla getirinin bayram öncesi, en az getirinin ise bayram sonrası olduğu görülmüştür. Dolar kuru ile dolar vadeli işlem sözleşmelerinde Bayram etkisinden kaynaklı tatil anomalisi görülmemiştir.

Kıymaz ve Berument (2001) çalışmalarında 1973-1997 tarihleri arasında S&P500 endeksi kullanarak GARCH modelleri ile haftanın günü etkisinin oynaklık üzerinde etkisini araştırmış, hem oynaklık üzerinde hem de getiri üzerinde haftanın günü anomalisinin varlığı tespit edilmiştir. En yüksek getiri Çarşamba günü, en düşük getiri Pazartesi ve en yüksek oynaklık Cuma günü; en düşük oynaklık ise Çarşamba günü gözlemlenmiştir. Kıymaz ve Berument (2003) çalışmalarında ise 1988-2002 yıllarında ABD, Kanada, Almanya, Japonya ve İngiltere borsa endekslerinde ARCH-GARCH modelleri ile hem getiri hem oynaklık üzerinde haftanın günü anomalisinin etkilerini araştırmış ve haftanın günü anomalisinin varlığı tespit edilmiştir. Chin vd. (2008), çalışmasında, 1994-2003 tarihleri arasında Tokyo, Londra ve New York borsalarına getiri ve oynaklık üzerinde panel veri analizi ile yapmış oldukları çalışmalarında hafta sonu anomalisine ulaşamamışlardır. Högholm vd. (2011) çalışmalarında 2000-2006 yılları arasında 18 Avrupa ülkesi ve Avrupa Pazar endeksini kullanarak Anova ve Kruskal Wallis testleri ile yapmış olduğu çalışmasında haftanın günleri etkisinin piyasanın durumuna göre değişiklik gösterebildiğini ve çok az durumda istatistiksel anlamlı haftanın günü etkilerinin oynaklık da yaşanan şokların etkisinde olduğunu da ifade etmişlerdir.

Literatür incelemesi sonucunda, oynaklık ile anomali ilişkisini inceleyen Högholm vd., (2011), Chin vd. (2011) ve Kıymaz ve Berument (2001,2003) çalışmalarında olduğu yal-

nız Türkiye üzerinde bu konu ile ilgili bir çalışma olmadığı görülmüştür. BIST endeksleri üzerinde yapılan bu çalışma ile oynaklık ve anomali arasındaki ilişki, Türkiye hisse senedi piyasalarında araştırılmış olmasıyla literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

2. VERİ SETİ ve METODOLOJİ

Çalışma, 02.01.2002-30.12.2016 tarihleri arasında toplamda 15 yılı kapsayan dönem için BIST-100, BIST-Hizmet, BIST-Mali, BIST-Sınai, BIST-Teknoloji endekslerine ait günlük kapanış fiyatları temel alınmıştır. Çalışmada ayrıca 2008 Küresel Kriz etkisini görebilmek amacıyla 02.01.2008-30.08.2009 tarihleri arası için kriz dönemi olarak seçilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına ulaşmak için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) web sitesinden elde edilen verilerle EViews 8 ve Stata 12 ekonometri paket programından yararlanılarak analizler yapılmıştır.

Çalışmada getiri serileri (1) numaralı eşitlikteki dönüşüm ile elde edilmiştir.

$$E_t = \ln \left(\frac{p_t}{p_{t-1}} \right) \quad (1)$$

E_t , endeksin t günü getiri değeri, p_t t günü endeks kapanış fiyatı, p_{t-1} ise t – 1 inci gündeki endeks kapanış fiyatını simgelemektedir.

Veri seti bir zaman serisi olduğundan dolayı, zaman serilerinin durağanlığı kontrol edilmiştir. Mackinnon (1991) e göre zaman serilerinde sahte regresyon anlamına gelen sahte ilişkilerin meydana gelmemesi ve doğru modellemeyi yapabilmek için durağanlığın kontrolü önemlidir. Bu aşamada durağanlığı kontrol etmek amacıyla literatürde yaygın olarak kullanılan Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey-Fuller-ADF), Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen Phillips-Perron (PP) birim kök testleri ve Zivot Andrews (1992) birim kök testleri kullanılmıştır. Veri seti için alınan dönemde 2008 Küresel Krizin gerçekleşmesi gibi önemli bir olayın yaşanması endekslere ait fiyat verileri üzerinde bir kırılmaya sebep olmuştur. Bu kırılmanın dikkate alınması dışsal olarak nitelendiren Perron (1990) un eleştirilmesi ile geliştirilen ve bunun gibi önemli olayları içsel kırılma olarak nitelendiren Zivot Andrews (1992) birim kök testi uygulanarak serinin birim kök içerip içermediği araştırılmıştır.

ARMA modelinin uygulanmasında kullanılan en uygun ARMA model seçiminde tutarlı seçim kriterlerinden biri olan Schwarz Bayesian Kriteri (SC) değeri literatürde de en çok tercih edilen seçim kriteri olduğundan değerlendirme kapsamında yapılan analizlerde SC kriteri kullanılmıştır. Bu kriter için yapılan analiz sonucunda elde edilen değerlerden en küçük olanı en uygun modelin belirlenmesini sağlar. SC bilgi kriterleri değerlerinin en küçük değerleri ile anlamlı bulunan ARMA yapısı ile model seçimi yapılmıştır. En uygun ARMA yapısı belirlenen serilerin hata terimlerinde ARCH etkisi taşıyıp taşımadığını test etmek amacıyla ARCH-LM testi gerçekleştirilmiştir. ARCH-LM testi aşamasından sonra ARCH ve GARCH modellemeleri yapılmıştır. ARCH- GARCH model seçiminde literatürdeki aşağıdaki kurallar dikkate alınmıştır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2006:258):

- α parametresi ARCH etkisini, β parametresi GARCH etkisini simgelemekte ve $\alpha > 0$, $\beta > 0$ parametrelerin pozitif olması,
- $\alpha + \beta < 1$
- parametrelerin anlamlı olması
- Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerinin düşük olması
- Log-olabilirlik oranının yüksek olması
- Öngörü performans ölçme kriterlerinin düşük olması (MAPE, Theil)

Engle (1982) yaptığı çalışmasında varyansın sabit olmadığı ve zaman serilerinde karşılaştığı otokorelasyon sorunu sebebiyle, eşzamanlı olarak koşullu ortalama ve varyansı ayrı ayrı modelleyebildiği bu modeli geliştirmiştir. Çalışmasında risk ile getiri arasındaki pozitif ilişkiyi hesaba katarak geliştirmiştir. ARCH modeli risk ve oynaklık arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek adına geliştirilen çok önemli bir modeldir. Modelde koşullu varyans değeri koşullu ortalama denkleminin açıklayıcı değişkenlerinden biridir. Risk artışının göstergesi olarak koşullu varyans değerindeki artış kabul edilmekte ve risk primi arttıkça ortalama getiri de artış göstermektedir (Kutlar ve Torun,2013:3). Bu model ile Engle (1982) bir serinin koşullu ortalama ve varyansının eşzamanlı olarak ayrı ayrı modellenmesinin mümkün olduğunu göstermiştir. Hata terimini (ε_t) ortalaması (0) olan bir değişken süreç:

$$\varepsilon_t = Z_t \sqrt{h_t} \quad (2)$$

olarak ifade etmiştir. Bu süreçte, bu sürecin elemanları arasında korelasyonun bulunmadığını varsaymaktadır. Engle (1982) bu modelinde $Z_t \approx N(0,1)$ beyaz gürültüyü (Bir olasılıklı süreçte, ortalaması sıfır, varyansı sabit ve ardışık olarak ilişkisiz olması), h_t de (ε_t)'nin koşullu varyansını göstermektedir. (t) periyodundaki koşullu varyans, h_t önceki periyotlardan gelen gecikmeli hata terimlerinin karesi olarak kabul edilmektedir (Atakan 2009:53). Modelin genel gösterimi ise aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Engle, 1982);

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 \quad (3)$$

ARCH modelinde ortalamayı, (α_0) değişen varyansı ve (ε_t) beyaz gürültü sürecini göstermektedir. Bu modelde volatilité geçmiş hata terimlerinin doğrusal bir fonksiyonudur (Yöntem,2014:7). ε_t için tüm değerler pozitif olmalı ve $\alpha_0 > 0$, ($i=1,2,\dots,p$) ile $\alpha_i > 0$, $\sum_{i=1}^p \alpha_i < 1$ kısıtları ile belirlenen şartlar sağlanmalıdır (Engel,1982:987-993). Bununla birlikte, ARCH modelinde negatif ve pozitif ani hareketler, önceki dönem meydana gelen koşullu varyansların karelerine bağlandığından oynaklık da aynı şekilde etkilenmektedir (Yıldız,2016:90).

Bollerslev (1986) tarafından geliştirilen GARCH modeli ARCH modelinin devamı niteliğinde olup, ARCH modelinde yaşanan, uzun dönemde gecikmeler modele dahil edildiğinde katsayıların pozitiflik kısıtını ihlal edildiğinden Bollerslev tarafından hata teriminin

geçmiş değerlerine ilave olarak, koşullu varyansın kendi geçmiş değerlerinin modele eklenmesi ile sorunu ortadan kaldırmıştır (Yöntem, 2014:8). Bu modelde, koşullu varyansa sahip hata teriminin gecikmeli değerlerine ilave olarak, kendi gecikmeli değerlerine de bağlı olduğu oynaklık modelidir (Mazıbaş, 2005:8). Bu modelde (p) ARCH teriminin ve (q) GARCH teriminin gecikme uzunluklarını göstermektedir. Ortalamanın (α_0), ARCH teriminin (ε_{t-i}^2) ve GARCH teriminin (σ_{t-j}^2) bir fonksiyonudur (Atakan, 2009: 53). GARCH modelinin genel formülü aşağıdaki gibidir (Bollerslev, 1986);

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^q \beta_j \sigma_{t-j}^2 \quad (4)$$

$p > 0, q > 0$ ile $\alpha_0 > 0, \alpha_i \geq 0$ ($i = 1, 2, \dots, p$) ve $\beta_j \geq 0$, ($j=1, 2, \dots, q$) olmalı ve $\sum_{i=1}^p \alpha_i \varepsilon_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^q \beta_j \sigma_{t-j}^2 < 1$ koşulu sağlanmalıdır. Bu şartlar yerine geldiğinde seri duğan hale gelecektir (Bollerslev, 1986:317).

Çalışmanın bu kısmında getiri ve oynaklık üzerinde haftanın günleri etkisi, tatil etkisi araştırılmıştır. Anomaliler araştırılırken aşağıda görüldüğü gibi kukla değişkenler kullanılmıştır. Öncelikle kukla değişkenler ARCH-GARCH modellerine uygun hale getirilerek getiri üzerinde etkili anomaliler belirlenmiş ve daha sonra da oynaklık denklemi oluşturularak anomalilerin oynaklık üzerindeki etkisi araştırılmıştır

-Haftanın Günleri Etkisi:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 D_1 + \dots + \beta_5 D_5 + u_t \quad (5)$$

Denklemden D_1 : eğer Pazartesi ise 1, değilse 0, D_2 : eğer Salı ise 1, değilse 0, D_3 : eğer Çarşamba ise 1, değilse 0, D_4 : eğer Perşembe ise 1, değilse 0, D_5 : eğer Cuma ise 1, değilse 0 kukla değişkenleri yardımıyla haftanın günleri etkisi araştırılacaktır. Buna göre, kullanılan denklemler aşağıdaki şekli almıştır:

$$\text{Pazartesi için; } Y_t = \beta_0 + \beta_1 D_1 + u_t \quad (6)$$

$$\text{Salı için; } Y_t = \beta_0 + \beta_2 D_2 + u_t \quad (7)$$

$$\text{Çarşamba için; } Y_t = \beta_0 + \beta_3 D_3 + u_t \quad (8)$$

$$\text{Perşembe için; } Y_t = \beta_0 + \beta_4 D_4 + u_t \quad (9)$$

$$\text{Cuma için ; } Y_t = \beta_0 + \beta_5 D_5 + u_t \quad (10)$$

Haftanın günlerinin getiri üzerindeki etkisi araştırılırken aşağıdaki denklem tahmin edilmiştir:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + m_i D_{i,t} + V_c \quad (\text{Getiri}) \quad (11)$$

Haftanın günlerinin oynaklık üzerindeki etkisi araştırılırken aşağıdaki denklem tahmin edilmiştir:

$$H_t = \sum_{i=1}^p \alpha_i u_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^q \beta_j h_{t-j} + V_i D_{i,t} + V_c \quad (\text{Volatilite}) \quad (12)$$

-Tatil Etkisi

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 D_1 + \beta_2 D_2 + \beta_3 D_3 + u_t \quad (13)$$

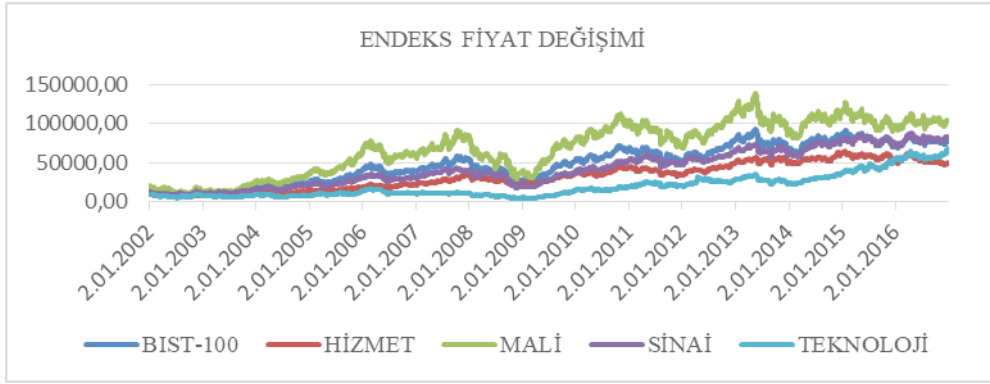
Denklemden D_1 : eğer tatil 1-2 gün ise sonraki 2 gün 1, değilse 0, D_2 : eğer tatil 3-5 gün ise sonraki 2 gün 1, değilse 0, D_3 : eğer tatil 5 gün ve daha fazla ise sonraki 2 gün 1, değilse 0 kukla kukla değişkenleri ile tatil etkisi olup olmadığı araştırılacaktır. Tatil etkisi araştırılırken resmi ve dini bayramlar ele alınmıştır. Buna göre, kullanılan denklemler aşağıdaki şekli almıştır:

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^3 m_i D_{i,t} + V_c \quad (\text{Getiri}) \quad (14)$$

$$H_t = \sum_{i=1}^q \alpha_i u_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^p \beta_j h_{t-j} + \sum_{i=1}^3 V_i D_{i,t} + V_c \quad (\text{Volatilite}) \quad (15)$$

3. ANALİZ VE BULGULAR

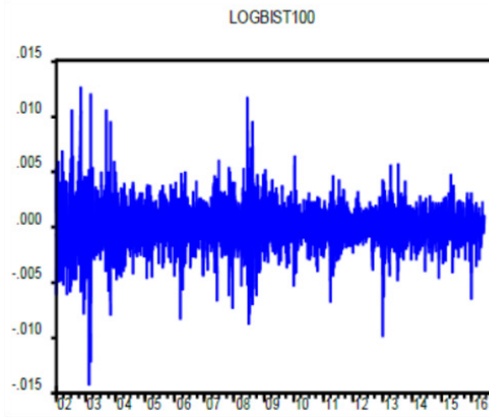
Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak 5 endekse ait günlük fiyat verileri oluşan fiyat değişim grafiği verilmiştir.

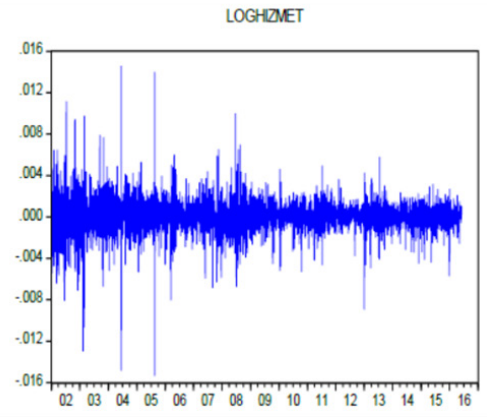
Grafik 1: 2002-2016 Ham Fiyat Verilerine Dayalı Endeks Değişimi

Grafik 1’de 2002-2016 tarihleri arasında BİST100, BİST Hizmet, BİST Mali, BİST Sınai ve BİST Teknoloji endekslerinin günlük kapanış değerlerinin çizdiği trend görülmektedir. Grafikten de görüldüğü üzere 2002-2004 dönemi kapanış değerleri gayet durağan bir seyir izlerken 2004-2008 tarihleri arası yükselen bir seyir halindedir. Küresel ekonomik krizin Türkiye’yi de olumsuz etkilemesi sonucu tüm endekslerde 2008-2009 tarihleri arası hızla azalan bir seyre geçtiği yalnız 2009 yılından itibaren ise yine tüm endekslerde hızla artan bir seyir izlemektedir. Özellikle BİST Mali endeksinin diğer endekslere göre daha fazla hareketli ve daha yüksek bir seyir izlediği ve düşüş eğilimi de diğer endekslere göre daha belirgin olduğu görülürken BİST Teknoloji endeksi oldukça durağan ve dış etkilere çok etkilenmeden yavaş bir seyrinde bir artış gösterdiği görülmektedir.

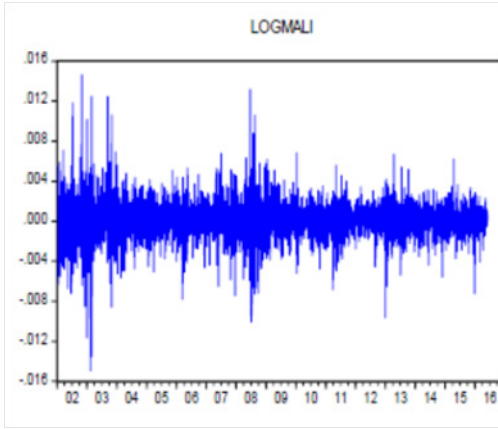
Çalışmada dönüşümü sağlanan 5 endekse ait veri setinin getiri grafikleri verilmiştir.

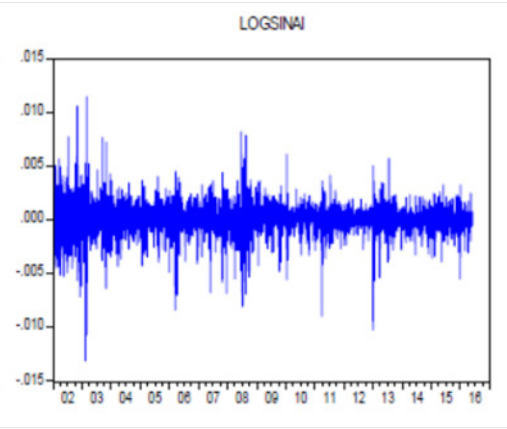
Grafik 2: BIST100 Logaritmik Getiri

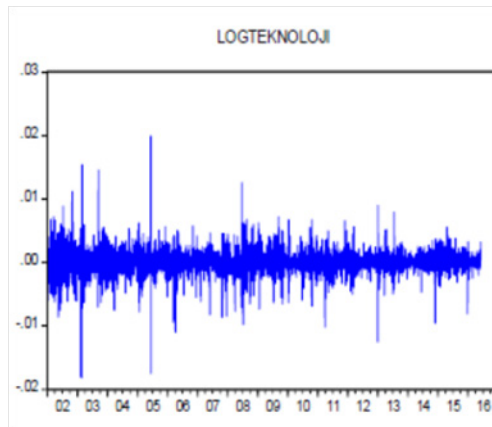
Grafik 3: BIST Hizmet Logaritmik Getiri

Grafik 4: BIST Mali Logaritmik Getiri

Grafik 5: BIST Sinaî Logaritmik Getiri

Grafik 6: BIST Teknoloji Logaritmik Getiri

Her endekse ait grafikler incelendiğinde getiri serilerinde oynaklık dalgalanmaları görülmektedir. Bu durum ele alınan tarihte oynaklık kümelenmelerin yaşandığını göstermekte ve fiyatların birbirlerinden bağımsız gerçekleşmediği, bir etkileşimlerinin olduğu görülmektedir.

Fiyat verilerinin dönüşümü incelendikten sonra BIST'e ait 5 endeks üzerinde belirlenen uygun GARCH modellerine ait yapılan getirilere ait istatistiksel analizler bulunmaktadır.

Tablo 1: Getirilere Ait Dağılım İstatistikleri

	BIST 100	BIST Hizmet	BIST Mali	BIST Sınai	BIST Teknoloji
Ortalama	4,56E-05	4,62E-05	4,46E-05	5,22E-05	5,48E-05
Medyan	9,18E-05	7,68E-05	7,28E-05	0,000126	0,000115
Maksimum	0,012560	0,014541	0,014613	0,011485	0,019909
Minimum	-0,014260	-0,015280	-0,014920	-0,013090	-0,018165
Standrt Sapma	0,001822	0,001740	0,002055	0,001553	0,002133
Çarpıklık	-0,077338	-0,140472	-0,005275	-0,463856	-0,365272
Basıklık	8,470730	12,36401	8,331774	9,861217	12,49191
Jarque-Bera	4.695,103	13.756,95	4.456,078	7.514,117	14.209,27
Probability	0,000000	0,000000	0,000000	0,000000	0,000000

5 endekste de çarpıklık değerleri sıfırdan farklı olduğu için asimetrik ve negatif değerler taşıdıkları için serilere ait dağılımın kuyruklarının sola çarpık olduğu görülmüştür. Basıklık durumunun ise her endekste 3'ten oldukça büyük değer almaları sivri dağılımda olduklarını, serilerin kalın kuyruk özelliği gösterdiği anlamına gelmektedir. J-B test istatistiğine bakıldığında 5,99 değerinden oldukça büyük değerler taşıması ve olasılık değerinin 0,05 önem seviyesinden düşük olması nedeniyle serilerin normal dağılım göstermediği sonucuna varılmıştır. Endekslere ait logaritmik getiri ve dağılım istatistikleri ile ilgili incelemeleri sonucunda serinin ortalama, standart sapma, çarpıklık ve basıklık gibi ölçülerde durağan görüldüğü yalnız J-B İstatistiği değeriyle normal dağılmadığı yönünde bulgular oluşmuştur. Bu yüzden serilerin durağanlığının kesin olarak belirlenebilmesi için ADF birim kök testi, PP birim kök testi ve Zivot Andrews birim kök testi yapılmıştır.

Tablo 2: Getirilere Ait Birim Kök Test Sınamaları

	ADF Birim Kök Testi			PP Birim Kök Testi		
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitsiz-Trendsiz	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitsiz-Trendsiz
BIST-100	-60,8270 (0)*	-60,8265 (0)*	-60,7979 (0)*	-60,8424 (0)*	-60,8399 (0)*	-60,8187 (0)*
BIST Hizmet	-64,6965 (1)*	-64,6962 (0)*	-64,6577 (0)*	-64,9075 (1)*	-64,9403 (1)*	-64,7914 (0)*
BIST Mali	-60,8725 (0)*	-60,8733 (0)*	-60,8525 (0)*	-60,8844 (0)*	-60,8836 (0)*	-60,8652 (0)*
BIST Sınai	-59,5952 (0)*	-59,5913 (1)*	-59,5398 (0)*	-59,6129 (1)*	-59,6080 (1)*	-59,5414 (0)*
BIST Teknoloji	-60,6130 (0)*	-60,6334 (0)*	-60,5819 (0)*	-60,6441 (0)*	-60,6767 (0)*	-60,5983 (0)*

Not: *işareti %1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Parantez içindeki değerler Schwarz bilgi kriterine göre uygun gecikme uzunluklarını temsil etmektedir.

Tablo 2’de yer alan endekslere ait serilerin birim kök testi sonuçlarında görüldüğü gibi ADF Test istatistiği ve PP test istatistiği sonuçlarına göre %1 anlamlılık düzeylerinde 5 endekse ait seriler seviye değerinde durağan olarak kabul edilmektedir.

ADF ve PP birim kök testlerine göre seviye değerinde durağan çıkan değişkenlerin, yapısal kırılmalar dikkate alındığında birim kök sürecinde bir değişim olup olmadığını görmek için Zivot Andrews (1992) birim kök testi kullanılmış ve Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: Zivot - Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Model	Kırılma	T İstatistikleri
BIST-100	Sabit	2008	-3,493414 (0)*
	Trend	2005	-5,067755 (0)*
	Sabit-Trend	2007	-5,11077(0)*
BIST Hizmet	Sabit	2008	-6,28651 (1)*
	Trend	2006	-3,934127(1)***
	Sabit-Trend	2007	-4,162407(1)**
BIST Mali	Sabit	2009	-3,503966 (4)*
	Trend	2008	-4,825623(4)*
	Sabit-Trend	2007	-4,016557(4)**
BIST Sinai	Sabit	2004	-3,181349 (1)**
	Trend	2008	-3,607646(1)**
	Sabit-Trend	2007	-4,056234(1)**
BIST Teknoloji	Sabit	2007	-3,641754 (0)*
	Trend	2008	-2,685984(0)***
	Sabit-Trend	2008	-3,520395(0)***

Not: *, **, *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Parantez içindeki değerler uygun gecikme uzunluklarını temsil etmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde bütün değişkenlerin yapısal kırılmalara maruz bulunmalarına rağmen birim kök süreçlerinde bir değişiklik olmadığı ve seviye değerlerinde durağan oldukları görülmektedir. Çalışma döneminde kırılmalar olsa da kalıcı etkisi olmadığı söylenebilir. Ayrıca kırılmaların daha çok 2008 ve 2009 yıllarında olduğu görülmektedir. Bu yıllar kriz dönemi olarak bu çalışmada ayrı bir dönem olarak incelenmiştir.

BIST 100, BIST Hizmet, BIST Mali, BIST Sinai ve BIST Teknoloji getirilerine ait serilerin temel özellikleri belirlendikten sonra ARCH etkisinin mevcudiyetinin belirlenmesi için ARCH-LM Testi uygulanmıştır. Test yapılmadan önce Schwarz Bilgi Kriteri (SC)’e göre belirlenecek olan ARMA modelinin seçimi yapılmıştır. Bu seçimde SC bilgi kriter değerlerinin en küçük olan değeri ile uygun model belirlenmiştir. Uygun olduğuna karar verilen ARMA(p,q) modelleri Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4: Getiriler için Belirlenen ARMA(p,q) Modelleri

Uygun ARMA(p,q) Modelleri	BIST 100	BIST Hizmet	BIST Mali	BIST Sınai	BIST Teknoloji
		ARMA(1,0)	ARMA(2,2)	ARMA(1,0)	ARMA(5,2)

Serilerde değişen varyansın mevcudiyeti ARCH etkisinin olabileceğini göstermektedir. Bu yüzden uygun ARMA(p,q) modellere karar verildikten sonra değişen varyansın belirlenmesi için seçilen modellere ARCH-LM testi uygulanmıştır.

Tablo 5: Getiriler için ARCH-LM İstatistiği Test Sonuçları

BIST 100				
	F İstatistiği	Olasılık	Gözlem*R ²	Olasılık
LM (k=1)	102,898	0,0000	100,2102	0,0000
LM (k=5)	48,0799	0,0000	226,2819	0,0000
LM (k=10)	32,7677	0,0000	302,1737	0,0000
LM (k=20)	19,2167	0,0000	350,3194	0,0000
LM (k=30)	13,4846	0,0002	367,7338	0,0002
BIST HİZMET				
	F İstatistiği	Olasılık	Gözlem*R ²	Olasılık
LM (k=1)	145,75830	0,0000	140,3880	0,0000
LM (k=5)	57,30474	0,0000	266,6015	0,0000
LM (k=10)	3,39442	0,0002	33,7472	0,0002
LM (k=20)	23,63260	0,0003	421,7115	0,0004
LM (k=30)	16,49780	0,0009	440,1734	0,0010
BIST MALİ				
	F İstatistiği	Olasılık	Gözlem*R ²	Olasılık
LM (k=1)	461,8364	0,0000	411,5100	0,0000
LM (k=5)	103,8175	0,0000	456,7001	0,0000
LM (k=10)	55,6636	0,0000	485,9480	0,0000
LM (k=20)	29,8249	0,0000	516,9711	0,0000
LM (k=30)	19,7268	0,0000	514,4743	0,0000
BIST SİNİAİ				
	F İstatistiği	Olasılık	Gözlem*R ²	Olasılık
LM (k=1)	1281,952	0,0000	956,1923	0,0000
LM (k=5)	281,6606	0,0000	1025,228	0,0000
LM (k=10)	143,7208	0,0000	1041,059	0,0000
LM (k=20)	75,4786	0,0000	1079,634	0,0000
LM (k=30)	51,7147	0,0000	1101,999	0,0000
BIST TEKNOLOJİ				
	F İstatistiği	Olasılık	Gözlem*R ²	Olasılık
LM (k=1)	271,4222	0,0000	253,2739	0,0000
LM (k=5)	75,8376	0,0000	344,9180	0,0000
LM (k=10)	50,4620	0,0000	445,9366	0,0000
LM (k=20)	27,7132	0,0000	485,1135	0,0000
LM (k=30)	19,2746	0,0000	504,2764	0,0000

Tablo 5 incelendiğinde, eşit varyanslılığı ifade eden sıfır hipotezinin reddedilmesi ile ARCH etkisinin varlığına karar verilmiştir.

ARCH etkisinin varlığı kabul edildikten sonra uygun ARCH tipi model seçimine geçilmiştir. Uygulamada oynaklığın tahmini için en çok kullanılan $p=0,1$ ve $q=0,1$ ’e kadar modeller uygulanmakta yalnız bu çalışmada $p,q=1,2,3,\dots,10$ ’a kadar modeller uygulanmıştır. Yapılan analiz kapsamında model için belirlenen Bollerslev vd. (1992) çalışmasında belirttiği $\alpha>0, i=1,2,\dots,p$ ve $\beta>0, i=1,2,\dots,q$ parametrelerin negatif olmama koşulunu sağlamayan modeller analiz dışı bırakılmasına karar verilmiştir. Bu iki parametreye göre model elemesi yapıldıktan sonra diğer bir koşul olan Bollerslev (1986) tarafından belirlenen $\alpha+\beta<1$ koşulunu sağlamayan modeller de analiz dışı bırakılmıştır. Ayrıca uygun olacak model de α ve β katsayıları anlamlı olmalıdır. Model kriterlerini sağlayan modeller arasında seçim yapılırken en çok kullanılan yöntem Theil katsayısıdır ve katsayının düşük olduğu model en uygun olarak seçilir. Bunun yanında Akaike, Schwarz ve MAPE Kriterlerinin düşük olması: Log-olabilirlik değerinin de yüksek olması beklenir. Yukarıda belirtilen kriterlere göre seçim yapılmış ve uygun bulunan modeller Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Getiriler için Seçilen Uygun GARCH (p,q) Modelleri Tahmin Sonuçları

	BIST-100	BIST-Hizmet	BIST-Mali	BIST-Sinai	BIST-Teknoloji
	GARCH (4,3)	GARCH (1,1)	GARCH (2,1)	GARCH (1,1)	GARCH (1,2)
c	0,0000275*	0,0000123*	0,000097*	0,0000563*	0,000035*
α_1	0,067473*	0,561465*	0,173969*	0,359841*	0,225504*
α_2	0,051145*		0,016600*		
α_3	0,080937*				
α_4	0,022158*				
β_1	0,0157789*	0,315724*	0,773974*	0,602759*	0,434528*
β_2	0,031368*				0,300604*
β_3	0,695874*				
R²	0,003220	0,001570	0,000471	0,000154	0,000798
Akaike	-5,302911	-4,953333	-4,983271	-4,591653	-5,169472
Schwarz	-5,286344	-4,943289	-4,973331	-4,581704	-5,159531
Log likelihood	9984,776	9209,292	9379,534	8633,716	9729,776
Theil Katsayısı	0,948555	0,9407010	0,948551	0,962029	0,931306
MAPE	381,1802	359,3097	142,5303	144,9546	166,3837
ARCH-LM	Gözlem*R² (x²Olasılık)	Gözlem*R² (x²Olasılık)	Gözlem*R² (x²Olasılık)	Gözlem*R² (x²Olasılık)	Gözlem*R² (x²Olasılık)
LM (k=1)	1,248663 (0,2638)	0,443931 (0,5052)	0,665478 (0,4158)	0,539375 (0,4626)	0,016697 (0,8972)

Tablo 6'nın Devamı: Getiriler için Seçilen Uygun GARCH (p,q) Modelleri Tahmin Sonuçları

LM (k=5)	2,728753 (0,7402)	2,895890 (0,7477)	2,624578 (0,7223)	2,805490 (0,7299)	2,327276 (0,8023)
LM (k=10)	13,477290 (0,1982)	9,297500 (0,5123)	9,587921 (0,4658)	9,124573 (0,4612)	6,919273 (0,7330)
LM (k=20)	24,699100 (0,2132)	15,919550 (0,7216)	14,587410 (0,7212)	15,250690 (0,7619)	11,522130 (0,9315)
LM (k=30)	31,719160 (0,3807)	21,858110 (0,8591)	16,208510 (0,9809)	23,602910 (0,7897)	16,565200 (0,9774)

Not: * işareti %1 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir. Ayrıca ARCH-LM hesaplamalarında ilk değer katsayı değerlerini, parantez içi değerler ise olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 6'da yapılan analizler sonucunda BIST-100 için AR(1) süreci ile GARCH(4,3) modeli, BIST-HİZMET için AR(2) MA(2) süreci ile GARCH(1,1) modeli, BIST-MALİ için AR(1) süreci ile GARCH(2,1) modeli, BIST-SİNAİ için AR(5) MA(2) süreci ile GARCH(1,1) modeli ve BIST-TEKNOLOJİ için AR(1) süreci ile GARCH(1,2) modeli uygun modeller olarak seçilmiştir.

Belirlenen modellere tekrar uygulanan ARH-LM testi ile değişen varyans kontrol edilmiş ve ARCH etkisinin ortadan kalktığı görülmüştür. Uygun modellerin seçiminden sonra seçilen modellerde otokorelasyon olup olmadığı Ljung-Box testi ile analiz edilmiştir. Modellerde artıklar arasında otokorelasyon olup olmadığı Ljung-Box-Q (LB-Q) testi ile artıkların kareleri arasındaki korelasyon ise Ljung-Box-Q² (LB-Q²) ile incelenmiştir.

Tablo 7: Ljung-Box Otokorelasyon Test Sonuçları

Ljung-Box Q Testi	BIST-100	BIST-HİZMET	BIST-MALİ	BIST-SİNAİ	BIST-TEKNOLOJİ
	Olasılık	Olasılık	Olasılık	Olasılık	Olasılık
Gecikme=1	0,015	0,092	0,023	0,038	0,042
Gecikme=5	0,128	0,332	0,214	0,216	0,143
Gecikme=10	0,225	0,326	0,365	0,254	0,268
Gecikme=20	0,368	0,654	0,692	0,325	0,572
Gecikme=30	0,301	0,417	0,542	0,412	0,349
Ljung-Box Q ² Testi	BIST-100	BIST-HİZMET	BIST-MALİ	BIST-SİNAİ	BIST-TEKNOLOJİ
	Olasılık	Olasılık	Olasılık	Olasılık	Olasılık
Gecikme=1	0,920	0,558	0,258	0,917	0,514
Gecikme=5	0,769	0,417	0,735	0,752	0,602
Gecikme=10	0,346	0,446	0,199	0,533	0,278
Gecikme=20	0,439	0,671	0,219	0,711	0,212
Gecikme=30	0,671	0,594	0,413	0,693	0,115

5 endekse ait modeller LB-Q testinde artıklar 1 derecede otokorelasyonlu iken diğer gecikmelerde bu sorun ortadan kalkmaktadır. Artıkların kareleri için yapılan LB-

Q^2 test istatistiği ise bütün olasılık değerlerinin 0,10'dan büyük olmasından dolayı H_0 reddedilmiş, yani otokorelasyon yoktur. Otokorelasyon sorunun olmaması endeks serilerinde ARCH-GARCH modelleri ile analiz edilmesinin uygun olduğunu göstermektedir.

Çalışmanın bu kısmında getiri ve oynaklık değerleri üzerinde haftanın günleri etkisi ve tatil etkisi araştırılmıştır. Anomaliler araştırılırken kukla değişkenler kullanılmıştır. Öncelikle kukla değişkenler ARCH-GARCH modelleri ile getiri denklemi oluşturularak getiri üzerinde etkili anomaliler belirlenmiş ve daha sonra da oynaklık denklemi oluşturularak anomalilerin oynaklık üzerindeki etkisi araştırılmıştır.

Tablo 8: BIST-100 Endeksi için Anomali ve Getiri ilişkisi

BIST-100 AR(1) GARCH(4,3)				
	Kriz Hariç Dönem		Kriz Dönemi	
Haftanın Günleri				
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
Pazartesi	-0,0000468	0,0005610	-0,0019650	0,0024030
Salı	-0,0003160	0,0006230	-0,0023050	0,0028790
Çarşamba	0,0001340	0,0006220**	0,0039500	0,0027350
Perşembe	0,0007090	0,0005830	-0,0016920	0,0026440
Cuma	-0,0002290	0,0006340	0,0021230	0,0030790
Tatil Etkisi				
1-2 Gün	0,0023940	0,0001273	0,0088700	0,0055620
3-5 Gün	0,0013950	0,0012680	-0,0072270	0,0087870
5gün+	0,0047400	0,0015260***	0,0077367	0,0098200
Tüm Tatil	0,0019990	0,0009820**	0,0042440	0,0037980

Not: **, *** işaretleri sırasıyla %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 8'de BIST-100 için getiri denklemi sonucunda, ele alınan dönem içerisinde kriz hariç dönemde katsayılara dayalı haftanın günleri etkisine bakıldığında, Pazartesi, Salı ve Cuma günlerinin getiriler üzerinde negatif, Çarşamba ve Perşembe günlerinin ise pozitif etkisi olduğu görülmektedir. Ancak sadece Çarşamba gününün %5'te anlamlı olduğu belirlenmiştir. BIST-100 için pozitif Çarşamba günü anomalisinin varlığı mevcuttur. Kriz döneminde ise haftanın günlerinin hiç birinin anlamlı olmadığı görülmekte, kriz hariç döneme göre sadece Perşembe ve Cuma günlerinin getiri etkileri değişmektedir. Tatil etkisine bakıldığında, bütün tatil sonrası getirilerin pozitif olduğu görülmekte, 1-2 gün ve 3-5 günlük tatil sonrası getiriler anlamlı değilken %10 önem seviyesinde 5 gün ve %5 önem seviyesinde daha fazla tatil sonrası getiriler anlamlı görünmektedir.

Tablo 9: BIST-Hizmet Endeksi için Anomali ve Getiri İlişkisi

BİST-HİZMET ARMA(2,2) GARCH(1,1)				
	Kriz Hariç Dönem		Kriz Dönemi	
Haftanın Günleri				
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
Pazartesi	-0,00005180	0,00005410	0,00005620	0,00023900
Salı	-0,00003170	0,00005610	-0,00000469	0,00021300
Çarşamba	0,00009030	0,00005470***	0,00000107	0,00025900
Perşembe	-0,00000828	0,00005850	0,00022500	0,00024700
Cuma	0,00000258	0,00005580	-0,00027700	0,00025200
Tatil Etkisi				
1-2 Gün	-0,00014600	0,00014400	-0,00041500	0,00052400
3-5 Gün	-0,00007930	0,00016300	0,00019800	0,00054600
5gün+	0,00003550	0,00036200	-0,00051300	0,00107800
Tüm Tatil	-0,00007210	0,00010400	-0,0002860	0,00034900

Not: *** işaretleri %10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 9’da BIST-Hizmet endeksi için getiri denklemi sonucunda, ele alınan tarihler içerisinde kriz dönemi hariç tarihlerde haftanın günleri etkisine bakıldığında Pazartesi, Salı ve Perşembe günlerinin getiriler üzerinde negatif, Çarşamba ve Cuma günlerinin ise pozitif etkisi olduğu görülmektedir. BIST-Hizmet endeksinde %10 anlamlılık seviyesinde pozitif Çarşamba günü anomalisinin etkisinin olduğu görülmektedir. Kriz döneminde ise Salı ve Cuma günleri negatif getiriye neden olurken hiçbir hafta günün anlamlı bir sonucuna ulaşamamıştır. Tatil etkisi incelendiğinde iki dönem içinde de negatif ve pozitif getiri etkileri görülürken hiçbir anlamlılık düzeyinde BIST Hizmet endeksi serisi için pozitif veya negatif bir anomali etkisi görülmemektedir.

Tablo 10: BIST-Mali Endeksi için Anomali ve Getiri İlişkisi

BİST-MALİ AR(1) GARCH(2,1)				
	Kriz Hariç Dönem		Kriz Dönemi	
Haftanın Günleri				
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
Pazartesi	-0,00004550	0,00004930	-0,00008390	0,00019700
Salı	-0,00009770	0,00004870***	-0,00052500	0,00019200*
Çarşamba	0,00014600	0,00004650*	0,00015300	0,00020100
Perşembe	0,00004500	0,00005080	0,00050400	0,00019600**
Cuma	-0,00004920	0,00004430	-0,00011200	0,00022000
Tatil Etkisi				
1-2 Gün	-0,00018000	0,00012900	0,00052300	0,00050300
3-5 Gün	0,00001480	0,00015200	0,00009720	0,00044900
5gün+	0,00045700	0,00029100	0,00077800	0,00066600
Tüm Tatil	-0,00003050	0,00009320	0,00050900	0,00031600

Not: *, **, *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 10’da BIST-Mali endeksi için getiri denklemi sonucunda elde edilen verilerle anomali ile arasındaki ilişkiler incelendiğinde, haftanın günleri etkisinde kriz hariç dönemde Pazartesi, Salı ve Cuma günlerinin getiriler üzerinde negatif, Çarşamba ve Perşembe günlerinin ise pozitif etkisi olduğu görülmektedir. %1 anlamlılık seviyesinde pozitif Çarşamba günü ve %10 anlamlılık seviyesinde ise negatif Salı günü anomalisi ile getiri arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Kriz döneminde de günlerin etkileri aynı yönde olmakta yalnız %1 anlamlılık seviyesinde negatif Salı günü anomalisi ile %5 anlamlılık seviyesinde pozitif Perşembe günü anomalisi ile getiri arasında anlamlı bir ilişki görülmektedir. Tatil etkileri incelendiğinde iki dönemde de getiriler üzerinde pozitif ve negatif yönde etkiler görülmekte iken hiçbir anlamlılık düzeyinde anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

Tablo 11: BIST-Sınai Endeksi için Anomali ve Getiri İlişkisi

BIST-SİNAİ ARMA(5,2) GARCH(1,1)				
	Kriz Hariç Dönem		Kriz Dönemi	
Haftanın Günleri				
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
Pazartesi	-0,00002880	0,00006210	0,00008720	0,00028800
Salı	-0,00001950	0,00006510	0,00015700	0,00025000
Çarşamba	0,00007310	0,00006320	-0,00003800	0,00031200
Perşembe	-0,00004990	0,00006700	0,00009470	0,00029700
Cuma	0,00002590	0,00006480	-0,00029800	0,00028400
Tatil Etkisi				
1-2 Gün	-0,00017300	0,00016400	-0,00086600	0,00063100
3-5 Gün	-0,00012400	0,00017600	0,00039400	0,00067000
5gün+	0,00003590	0,00041700	-0,00086500	0,00141400
Tüm Tatil	-0,00010100	0,00011600	-0,00056200	0,00042600

Tablo 11’de BIST-Sınai endeksi için getiri denklemi sonucunda, haftanın günleri etkisine bakıldığında iki dönemde de negatif ve pozitif getiri etkileri görülürken hiçbir anlamlılık seviyesinde getiri ve anomali arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Tatil etkisi incelendiğinde negatif ve pozitif getiri etkileri görülürken her iki dönemde de mevcut anomaliler ile getiri arasında hiçbir anlamlılık seviyesinde anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

Tablo 12: BIST-Teknoloji Endeksi için Anomali ile Getiri İlişkisi

BIST-TEKNOLOJİ AR(1) GARCH(1,2)				
	Kriz Hariç Dönem		Kriz Dönemi	
Haftanın Günleri				
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
Pazartesi	-0,00008140	0,00004180***	-0,00001140	0,00019000
Salı	-0,00003640	0,00004540	-0,00011800	0,00017200
Çarşamba	0,00010300	0,00004350**	-0,00000444	0,00020000
Perşembe	0,00004110	0,00004520	0,00033300	0,00017800***
Cuma	-0,00002520	0,00004420	-0,00021500	0,00019700
Tatil Etkisi				
1-2 Gün	-0,00006360	0,00011100	-0,00009840	0,00037600
3-5 Gün	-0,00001420	0,00015900	-0,00017200	0,00053300
5gün+	0,00025200	0,00032100	-0,00043700	0,00129700
Tüm Tatil	-0,00001010	0,00008870	-0,00016800	0,00030400

Not: **,*** işaretleri sırasıyla %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 12’de BIST-Teknoloji için getiri denklemi sonucunda, haftanın günleri etkisine bakıldığında kriz hariç dönemde Pazartesi, Salı ve Cuma günlerinin getiriler üzerinde negatif, Çarşamba ve Perşembe günlerinin ise pozitif etkisi olduğu görülmektedir. %5 anlamlılık seviyesinde pozitif yönde Çarşamba günü anomalisi ile %10 seviyesinde negatif yönde pazartesi günü anomalisi ile getiri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kriz döneminde ise sadece Perşembe günü pozitif getiri sağlamak ve %10 anlamlılık seviyesinde pozitif yönde Perşembe günü anomalisi ile getiri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Tatil etkisi incelendiğinde ise getiri üzerinde negatif ve pozitif etkileri görülürken hiçbir anlamlılık seviyesinde getiri ile anomaliler arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

Tablo 13: BIST-100 Endeksi için Anomali ve Oynaklık İlişkisi

BIST-100 AR(1) GARCH(4,3)				
	Kriz Hariç Dönem		Kriz Dönemi	
Haftanın Günleri				
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
Pazartesi	0,00007360	0,00001100*	0,00014100	0,00009020
Salı	-0,00004630	0,00001090*	-0,00056200	0,00008570*
Çarşamba	-0,00003090	0,00001350**	-0,00002060	0,00008560
Perşembe	0,00001260	0,00001550	0,00000244	0,00010700
Cuma	-0,00000920	0,00001430	-0,00005280	0,00010900
Tatil Etkisi				
1-2 Gün	0,00003400	0,00001000*	0,00010400	0,00010700
3-5 Gün	0,00002810	0,00001160**	-0,00005410	0,00006590
5gün+	0,00024500	0,00003800*	-0,00022000	0,00018800
Tüm Tatil	0,00004450	0,00000755*	0,00003530	0,00008200

Not: * ve ** işaretleri sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 13'te BIST-100 endeksi için oynaklık denklemi sonucunda, ele alınan dönem içerisinde kriz hariç dönem ele alındığında, haftanın günleri etkisinde Salı, Çarşamba ve Cuma günlerinin oynaklık üzerinde negatif, Pazartesi ve Perşembe günlerinin ise pozitif etkisi olduğu görülmektedir. Pazartesi, Salı günleri %1 seviyesinde, Çarşamba günü ise %5 seviyesinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. BIST-100 için hesaplanan oynaklık üzerinde pozitif Pazartesi, negatif Salı ve Çarşamba günü anomalisinin varlığı mevcuttur. Kriz döneminde ise Pazartesi ve Perşembe günleri pozitif etki yaparken: Salı, Çarşamba ve Cuma günleri negatif etki saptanmış, sadece Salı günü %1 seviyesinde anlamlı çıkmıştır. Kriz dönemi için ise oynaklık üzerinde negatif Salı günü etkisi görülmektedir. Tatil etkisine bakıldığında, BIST Hizmet için oynaklık üzerinde bütün tatil sonrası etkilerin pozitif olduğu görülmekte, anlamlılık seviyesinde tüm tatil dönemlerinin pozitif etkiyle anomali yaşattığı sonucu görülmektedir. Yalnız kriz döneminde 3-5 günlük ve 5 gün + dönemlerin tatil sonrası etkileri negatif yönde çıkmış fakat hiçbir anlamlılık seviyesinde bir anomali etkisi görülmemektedir.

Tablo 14: BIST-Hizmet Endeksi için Anomali ve Oynaklık İlişkisi

BIST-HİZMET ARMA(2,2) GARCH(1,1)				
	Kriz Hariç Dönem		Kriz Dönemi	
	Haftanın Günleri			
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
Pazartesi	-0,000046800	0,000058100	0,000000718	0,000000802
Salı	-0,000031600	0,000055700	0,000000877	0,000000643
Çarşamba	0,000086100	0,000055400	-0,000001240	0,000000690***
Perşembe	-0,000010100	0,000056400	-0,000000675	0,000000689
Cuma	0,000002550	0,000057000	0,000000179	0,000000816
	Tatil Etkisi			
1-2 Gün	-0,000000199	6,09E-08*	-0,000000592	0,000000457
3-5 Gün	-0,000003420	0,00000128*	0,000000559	0,000001210
5gün+	-7,54E-08	0,00000185	0,000000903	0,000001470
Tüm Tatil	-0,000000113	4,76E-08**	5,06E-08	0,000000549

Not: *, **, *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo14'te BIST- Hizmet endeksi serisi için yapılan anomali ve oynaklık ilişkisi analizinde haftanın günleri incelendiğinde, kriz hariç dönemde negatif ve pozitif etkiler görülürken hiçbir anlamlılık düzeyinde anomali ile ilişkisi görülmemektedir. Kriz döneminde ise Pazartesi, Salı ve Cuma günleri oynaklık üzerinde pozitif etki yaratırken Çarşamba ve Perşembe günleri negatif etkiye neden olmuş yalnız %10 anlamlılık düzeyinde sadece negatif yönde Çarşamba günü anomalisi ile oynaklık arasında anlamlı bir ilişki gözlemlenmiştir. Tatil etkisi incelendiğinde ise kriz hariç dönemde tüm tatil dönemlerinin oynaklığı negatif etkilediği, %1 anlamlılık seviyesinde negatif 1-2 gün ve 3-5 gün tatil dönemi etkisi ve %5 anlamlılık seviyesinde negatif tüm tatil anomalisi ile oynaklık arasın-

da anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Kriz döneminde ise sadece 1-2 gün döneminin negatif etkilediği yalnız hiçbir dönemle oynaklık arasında herhangi bir anlamlılık seviyesinde ilişki bulunamamıştır.

Tablo15: BIST-Mali Endeksi için Anomali ve Oynaklık İlişkisi

BIST-MALİ AR(1) GARCH(2,1)				
	Kriz Hariç Dönem		Kriz Dönemi	
	Haftanın Günleri			
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
Pazartesi	2,15E-07	6,69E-08*	3,77E-07	8,13E-07
Salı	-1,58E-08	8,06E-08	-2,68E-07	7,18E-07
Çarşamba	1,05E-08	7,56E-08	2,20E-07	6,93E-07
Perşembe	-7,71E-08	8,43E-08	-1,09E-07	8,56E-07
Cuma	2,50E-07	6,86E-08*	1,99E-07	5,65E-07
	Tatil Etkisi			
1-2 Gün	-2,58E-06	3,40E-09*	-6,62E-08	2,31E-07
3-5 Gün	-9,18E-09	5,21E-08	1,15E-06	6,89E-07***
5gün+	5,31E-09	1,81E-07	2,63E-07	6,01E-07
Tüm Tatil	-7,43E-08	3,72E-08**	3,48E-07	2,50E-07

Not: *, **, *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 15'te BIST- Mali endeksi için oynaklık ve anomaliler arasındaki ilişkiler incelendiğinde, haftanın günleri anomalileri için, kriz hariç dönemde Pazartesi, Çarşamba ve Cuma günleri pozitif etki, Salı ve Perşembe günleri için negatif etkiler görülmekte: %1 anlamlılık seviyesinde pozitif yönde Pazartesi ve Cuma anomalileri ile oynaklık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kriz döneminde ise pozitif ve negatif etkiler görülürken hiçbir anlamlılık seviyesinde haftanın günleri anomalileri ile anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Tatil etkisi incelendiğinde ise kriz hariç dönemde sadece 5 gün + dönemde pozitif etki görülmüş, %1 anlamlılık seviyesinde negatif yönde 1-2 gün dönemi anomalisi ve %5 anlamlılık seviyesinde negatif yönde Tüm tatil anomalisi ile oynaklık arasında anlamlı bir ilişki görülmektedir. Kriz döneminde ise sadece 1-2 gün dönemi negatif yönde etkilerken, %10 anlamlılık seviyesinde pozitif yönde 3-5 gün dönemi ile oynaklık arasında anlamlı bir ilişki saptanmaktadır.

Tablo 16: BIST-Sınai Endeksi için Anomali ve Oynaklık İlişkisi

BIST-SİNAİ ARMA(5,2) GARCH(1,1)				
	Kriz Hariç Dönem		Kriz Dönemi	
Haftanın Günleri				
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
Pazartesi	3,84E-07	1,37E-07*	9,85E-07	1,70E-06
Salı	-9,41E-08	1,40E-07	1,12E-06	1,46E-06
Çarşamba	-1,12E-07	-1,46E-07	-2,79E-06	1,39E-06***
Perşembe	-2,19E-07	1,51E-07	-8,27E-07	1,36E-06
Cuma	3,98E-08	1,52E-07	1,01E-06	1,13E-06
Tatil Etkisi				
1-2 Gün	-2,54E-07	8,07E-08*	-9,85E-07	5,72E-07***
3-5 Gün	1,36E-08	8,84E-08	-6,79E-08	1,53E-06
5gün+	-5,62E-08	2,09E-07	1,20E-06	2,14E-06
Tüm Tatil	-1,43E-07	5,89E-08**	-2,18E-07	6,75E-07

Not: *, **, *** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 16’da BIST Sınai endeksi için oynaklık ve anomaliler ilişkisi incelendiğinde, haftanın günü etkileri kriz hariç dönemde Pazartesi ve Cuma günü pozitif yönde, Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri negatif yönde etkilediği görülmektedir. Yalnız sadece %1 anlamlılık seviyesinde pozitif yönde Pazartesi anomalisi ile oynaklık arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Kriz döneminde ise Pazartesi, Salı ve Cuma günleri pozitif yönde, Çarşamba ve Perşembe günleri ise negatif etkiler görülürken sadece %10 anlamlılık seviyesinde negatif yönde Çarşamba günü anomalisi ile oynaklık arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Tatil etkisi incelendiğinde kriz hariç dönemde sadece 3-5 gün anomalisi pozitif etki sağlamakta diğer anomaliler negatif etkiye sebep olurken negatif yönde %1 anlamlılık seviyesinde 1-2 gün anomalisi ve %5 seviyesinde tüm tatil anomalisinin oynaklık ile arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kriz döneminde ise sadece 5 gün + döneminde pozitif etki sağlanmış yalnız %10 anlamlılık seviyesinde negatif yönde 1-2 gün anomalisi ile oynaklık arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo17: BIST-Teknoloji Endeksi için Anomali ile Oynaklık İlişkisi

BIST-TEKNOLOJİ AR(1) GARCH(1,2)				
	Kriz Hariç Dönem		Kriz Dönemi	
Haftanın Günleri				
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	S Standart Hata
Pazartesi	1,73E-07	5,12E-08*	4,65E-07	9,10E-07
Salı	-1,49E-07	5,38E-08*	9,47E-07	6,85E-07
Çarşamba	-1,68E-07	6,32E-08*	-3,79E-07	6,61E-07
Perşembe	-4,89E-08	7,30E-08	8,43E-07	9,93E-07
Cuma	1,89E-07	6,61E-08*	-3,47E-07	5,02E-07
Tatil Etkisi				
1-2 Gün	-4,16E-08	5,50E-08	1,98E-08	3,69E-07
3-5 Gün	-8,05E-09	5,26E-08	2,12E-07	9,11E-07
5gün+	-1,88E-07	1,11E-07***	3,56E-07	5,96E-07
Tüm Tatil	-1,99E-06	1,51E-07*	1,62E-07	2,92E-07

Not: * ve *** işaretleri sırasıyla %1 ve %10 önem düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo17’de BIST Teknoloji endeksi için oynaklık ve anomali ilişkisi incelendiğinde haftanın günleri anomalileri için kriz hariç dönemde Pazartesi ve Cuma günleri pozitif yönde Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri ise negatif yönde etkilemektedir. %1 anlamlılık seviyesinde Pazartesi ve Cuma günleri pozitif yönde, Salı ve Çarşamba günleri negatif yönde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Kriz döneminde ise pazartesi, Salı ve Perşembe günleri pozitif, Çarşamba ve Cuma günleri negatif seyirde etkilemekte yalnız hiçbir anlamlılık seviyesinde oynaklık ile arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Tatil etkisi incelendiğinde kriz hariç dönemde tüm dönemler negatif seyirde etkide bulunurken, %1 anlamlılık seviyesinde tüm tatil etkisi, %10 anlamlılık seviyesinde ise 5 gün + dönemi ile oynaklık arasında anlamlı fakat negatif yönde bir ilişki bulunmaktadır. Kriz döneminde ise tüm dönemlerin etkileri pozitif seyirde değişmekte yalnız oynaklık ile aralarında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Takas süresinin Borsa İstanbul’da (t+2) gün olması özellikle yatırımcıların Perşembe ve Cuma gününde alım yapmasına neden olabilmektedir. Bu günlerde aldığı hisse senetlerinin ödemelerini izleyen haftada yapacaklarından ve paralarını hafta sonu faiz ve diğer enstrümanlarla kısa süreli değerlendirme imkanı olacağından takas süresinin Perşembe ve Cuma günlerine pozitif etki yapması beklenebilir. Şirketlerin kamuya açıklayacağı bilgileri genelde son işlem gününün son saatlerine bırakması ya da kapanıştan sonra açıklayarak oluşacak olumsuz etkilerin şiddetini azaltmak istemeleri, bunun yanında şirket haberlerinin yanında makro ekonomik değişkenlerle ilgili haberlerin de bu duruma uyduğunda veya ilk işlem gününün ilk saatinde makro ekonomik değişkenlerle ilgili beklentiler Pazartesi gününü riskli hale getirmektedir. Ayrıca kurumsal yatırımcıların hafta sonu piyasaları de-

ğerlendirme imkanının olması ve bireysel yatırımcıların hem hafta sonunda yoğun şekilde danışmanlık alması, hem de aracı kurumları aldığı satım emirlerini yoğunlukla haftanın ilk iş günlerinde yerine getirmesi Pazartesi ve Salı gününü riskli kılmaktadır. Ayrıca bireysel yatırımcılar hafta içi elde edilen bilgileri hafta sonu değerlendirerek veya uzman yardımı olarak hafta başında işlem yapmaktadırlar.

Yapılan analiz sonucunda, getiri denkleminde elde edilen sonuçlara göre bütün endekslerde Pazartesi ve Salı günü getirilerinin negatif olduğu görülmekte, ancak sadece Pazartesi günü BIST-Teknoloji endeksinde, Salı günü ise BIST-Mali endeksinde anlamlı olduğu görülmektedir. Literatürde Pazartesi etkisinin bazı ülkelerde sistemik bir şekilde Salı gününde görüldüğü ifade edilmektedir. Aggarwal ve Rivolli (1989), Barone (1990), Alexakis ve Xanthakis (1995) gibi çalışmalardan hareketle ABD’de görünen Pazartesi etkisinin, Avrupa Borsalarında Salı günü olduğuna atıfta bulunarak, Pazartesi etkisinin bazı ülkelerde her iki gruptaki borsalardan da etkilenerek Pazartesi-Salı şeklinde olduğu ifade edilmiştir. Muradoğlu ve Oktay (1993) çalışmasıyla paralel şekilde negatif Salı getirisi bulunurken, bu çalışmalarda ifade edilen pozitif Cuma Getirisi bulunamamıştır. Türkiye için 4 endekste birden anlamlı olarak kuvvetli pozitif Çarşamba etkisi bulunmuştur. Oynaklık denkleminde anlamlı olan ilişkilere bakıldığında ise Pazartesi ve Cuma günleri oynaklık artmakta, diğer taraftan Salı ve Çarşamba günleri ise oynaklık düşmektedir. Son işlem gününün son saatlerinde veya işlem bitişinden sonra elde edilen bilgiler ve açıklanan takas süresi etkisi Pazartesi ve Cuma günleri oynaklığı artırmakta, elde edilen bilgilerin hafta sonu işlenmesi neticesinde ise pazartesi ve Salı günleri satım emirleri gelmekte, kötü performanslı olarak değerlendirilen hisse senetlerinin portföylerden çıkarılmasıyla birlikte Çarşamba günleri iyi performanslı hisseler belirlenerek alım emirleri ile birlikte güçlü ve pozitif Çarşamba etkisi görülmektedir. Özetle Cuma günü açıklanan ve açıklanacak bilgilerle oynaklık artmakta, açıklanan bilgilerin işlenmesiyle satış yönlü emirler gelmekte ve negatif getiriler oluşmakta, ayrıca pazartesi günü yeni açıklanan bilgiler ve psikolojik etkilerle oynaklık devam etmekte, Salı günleri oynaklık düşmesine rağmen Salı günleri de negatif etki devam etmekte ve nihayet Çarşamba gününde hem oynaklık düşmekte hem de iyi performanslı olarak nitelendirilen hisselerin alınmasıyla getiriler artmaktadır. Kriz döneminde ise Salı BIST-100 için ve Çarşamba ise BIST-Hizmet ve BIST-Sinai için düşük oynaklık günleri olarak normal dönemle paralel, fakat daha zayıf sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca sadece BIST-Mali’de anlamlı çıkmakla beraber negatif Salı günü etkisi devam etmiştir. Tatil etkisine bakıldığında getiri denkleminde sadece BIST-100 için tüm tatillerin ve özellikle 5 gün ve daha uzun süreli tatillerin pozitif etkisi olduğu bulunmuştur. Kriz döneminde ise tatil etkisi tamamen ortadan kalkmıştır. Oynaklık denkleminde bakılarak anlamlı çıkan ilişkiler açısından değerlendirildiğinde ise, tatillerin BIST-100’de oynaklığı arttırdığı, diğer endekslerde ise düşürdüğü bulunmuştur. Kriz döneminde aynı getiri denkleminde olduğu gibi etki ortadan kalkmış ve BIST-Mali’de 3-5 günlük tatillerin oynaklığı arttırdığı, BIST-Sinai’de ise 1-2 günlük tatillerin volatilitiyi azalttığı bulunmuştur. BIST-100 deki farklı ilişkiler bulunmasının nedeni olarak, bu endeksteki firmaların en büyük 100 firma olmasından dolayı daha şeffaf olmaları

ve bilgi akışının tatiller de dahil devam etmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca kurumsal yatırımcılar, yabancı yatırımcılar ve büyük çaplı bireysel yatırımcılar tarafından hem endeks olarak hem de endeksteeki firmalar olarak yoğun şekilde takip edilmeleri ve incelenmeleri, tatil sonralarında ilginin artmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye’de incelenen dönem içerisinde ve kullanılan endeksleri baz alarak, haftanın günleri ve tatil etkisi anomalilerin var olduğu tespit edilmiştir. Geleneksel finans teorilerinin ve EPH’nın temel varsayımlarından biri olan rasyonel yatırımcılar varsayımı reddedilmiştir. Ortaya çıkan anomaliler yatırımcıların her zaman rasyonel olmadığını ve kararlarını alırken çeşitli psikolojik faktörlerden etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca ortaya çıkan bu anomaliler, EPH’da iddia edildiği gibi geçmiş fiyat hareketleriyle normalüstü kazanç elde etmenin mümkün olmadığını ve bilginin eşit dağılıp fiyatlara yansıdığı savlarını da çürütmektedir. Bulunan anomalilerin hepsinin finansal açıdan rasyonel açıklamaları olamamakla birlikte olabilecek çeşitli nedenler de bulunmaktadır. Haftanın günlerinde, takas süresi, şirketlerin iyi ve kötü haberlerin duyurması ilgili bir takvimin oluşması, yatırımcıların risk algısı ve hafta sonu bilgi değerlendirmesi gibi nedenler sebep olmaktadır. Bazı nedenler ortaya konsa da yatırımcıların belirtilen durumlara tepkisi ve davranışları net değildir. Bu nedenle açıklanamayan nedenlerle de anomaliler oluşmaktadır. Anomalilerin ortaya çıkışı beklenenin üstünde bir kazanç ya da kayba neden olabilmektedir. Ortaya çıkan anomalilerin varlığı sebebiyle BIST’in etkin olmayan bir piyasa olduğu görülmektedir. Bireysel ve kurumsal yatırımcıların BIST’te hisse senedi piyasası üzerinde meydana gelen oynaklık dalgalanmalarının ve bu dalgalanmalarda meydana gelen anomalilerin iyi analiz edilerek yatırım stratejilerini belirlemeleri ile normalüstü kazanç elde edebilmeleri mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdioğlu, Z. & Değirmenci, N. (2013). İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Mevsimsel Anomaliler, *Business and Economics Research Journal*,4(3), 55-73.
- Aggarwal, R. & Pietra, R. (1989). Seasonal and Day-of-the Week Effects in Four Emerging Stock Markets, *Financial Review*, (24), 541-550.
- Alexakis, P. & Xanthakis M. (1995). Day-of-the-Week Effect on the Greek Stock Market, *Alied Financial Economics*, (5), 43-50.
- Ariss, R. T. & Rezvanian, R. & Mehdian, S. (2011). Calender Anomalies in the Gulf Cooperation Council Stock Markets, *Emerging Markets Review*, 12(3), 293-307.
- Atakan, T. (2009). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda Değişkenliğin (Volatilitenin) ARCH-GARCH Yöntemleri İle Modellenmesi, *Yönetim Dergisi*, (62), 48-61.
- Barone, E. (1990). The Italian Stock Market: Efficiency and Calendar Anomalies, *SSRN Electronic Library ID-512503*, 483-510.
- Basher, S. A. & Sadorsky P. (2006). Day-of-the-Week Effects in Emerging Stock Markets, *Alied Economics Letters*, (13), 621-628
- Berument, H., & Kıymaz, H. (2001). The day of the week effect on stock market volatility, *Journal of Economics and Finance*, (25), 181 – 193.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity, *Journal of Econometrics*, (37), 307-327.
- Bollerslev, T. & Chou, R. Y. & Kroner K. F. (1992). ARCH Modeling in Finance, *Journal of Econometrics*, (52), 5-59.
- Brooks, C. & Persand, G. (2001). Seasonality in Southeast Asian Stock Markets: Some New Evidence on Day-of-the-Week Effects, *Alied Economics Letters*, (8), 155–158.
- Büyükşalvarcı, A. (2010). Ekonomik Krizler ve İMKB’nda Haftanın Günü Etkisi, *Muhasebe ve Finansman Dergisi (MUFAD)*, (45), 108–126.
- Chin Y. & Hai, C. I. & Wagner, J. J. (2011). Does the Weekday Effect of The Yen/Dollar Spot Rates Exist in Tokyo, London, and New York? An Analysis of Panel Probability Distribution, *Alied Economics*, (40), 2631–2643.
- Cross, F. (1973). The Behavior of Stock Prices on Fridays and Mondays, *Financial Analysts Journal*, 29(6), 67-69.
- Demirkol, M. & Özarı, Ç. (2016). Etkin Piyasalar Hipotezinin Test Edilmesi: Bayram Etkisi (BIST ve VİOB), *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(30),721-737.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Eken, M. H. & Üner, T. Ö. (1997). Hisse Senedi Piyasalarında Takvim Etkileri ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsasına İlişkin Bir Uygulama, *İMKB Dergisi*, 12(45), 61-119.
- Engle, R. F. (1982). Autoregressive Conditional Heteroskedasticity with Estimates of the Variance of the United Kingdom Inflation, *Econometrica*, 50(4), 987-1007.

- Ergül, N. & Dumanoglu S. & Akel, V. (2008). İMKB'de Günlük Anomaliler, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25(2), 601-629.
- Fama, E.F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work, *Journal of Finance*, (25), 338-417.
- French, K. R. (1980). Stock Returns and The Weekend Effect, *Journal of Financial Economics*, 8, 55-69.
- Högholm, K. & Knif, J. & Pynnönen, S. (2011). Cross-Distributional Robustness of Conditional Weekday Effects: Evidence From European Equity-Index Returns, *The European Journal of Finance*, 17(5-6), 377-390.
- Gibbons, M. R. & Hess, P. (1981). Day of the Week Effects and Asset Returns, *The Journal of Business*, 54(4), 579-596.
- Jaffe, J. & Westerfield, R. (1985). The Week-End Effect in Common Stock Returns: The International Evidence, *The Journal of Finance*, 40(2), 433-454.
- Kahneman, D. & Tversky, A. (1979), Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk, *Econometrica*, 47(2), 263-291.
- Karan, M. B. & Uygur, A. (2001). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Haftanın Günleri ve Ocak Ayı Etkilerinin Firma Büyüklüğü Açısından Değerlendirilmesi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (56), 103-115.
- Kıvılcım, M. & Muradoğlu, G. & Yazıcı, B. (1997). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Haftanın Günleri Etkisi, *İMKB Dergisi*, 1-4, 15-25.
- Kıyılar, M. & Karakaş, C. (2005). İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Zamana Dayalı Anomalilere Yönelik Bir İnceleme, *İ.Ü. İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 16- 52.
- Kıymaz, H. & Berument, H. (2003). The Day of The Week Effect on Stock Market Volatility and Volume: International Evidence, *Review of Financial Economics*, 12(4),363-380
- Konak, F. & Kendirli, S. (2014). Küresel Finansal Kriz Sürecinde Bist 100 Endeksi'nde Haftanın Günleri Etkisinin Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2), 275-286.
- Kutlar, A. & Torun, P. (2013). İMKB 100 Endeksi Günlük Getirileri İçin Uygun Genelleştirilmiş Farklı Varyans Modelinin Seçimi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (42), 1-24
- Lakonishok, J. & Levi, M. (1982). Weekend Effect on Stock Returns: A Note, *The Journal of Finance*, 37(3), 883-889.
- Mackinnon, J. G. (1991). Critical Values For Cointegration Tests in Long-Run Economic Relationships. *New York Oxford University Pre*, 266-276.
- Mazıbaş, M. (2005). İMKB Piyasalarındaki Volatilitenin Modellenmesi ve Öngörülmesi: Asimetrik GARCH Modelleri İle Bir Uygulama. *VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu*, 1-29

- Muradoğlu, G. & Oktay T. (1993). Hie Senedi Piyasasında Zayıf Etkinlik: Takvim Anomalileri, *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, (11), 51-62.
- Özer, A. & Ece, O. (2016). Vadeli İşlem Piyasalarında Anomalilerin ARCH GARCH Modelleri İle Test Edilmesi: Türkiye Vadeli İşlemler Piyasası Üzerine Bir Uygulama, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 1-14.
- Özmen, T. (1997). *Dünya Borsalarında Gözlemlenen Anomaliler ve İMKB Üzerine Bir Deneme*, Basılmış Doktora Tezi, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Yayın No :1.
- Perron, P. (1988). Trends and Random Walks in Macroeconomic Time Series: Further Evidence from A New Aroach, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2), 297-332.
- Perron, P. (1990), Testing for a Unit Root in a Time Series with a Changing Mean, *Journal of Business and Economic Statistics*, (8), 153-162.
- Rogalski, R. J. (1984). New Findings Regarding Day-of-the-Week Returns over Trading and Non-Trading Periods: A Note, *The Journal of Finance*, 39(5), 1603-1614.
- Sevüktekin, M. & Nargeleçekenler, M. (2006). İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Getiri Volatilitesinin Modellenmesi ve Önraporlanması, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(4), 243-265.
- Yıldız, B. (2016). Oynaklık Tahmininde Simetrik ve Asimetrik GARCH Modellerinin Kullanılması: Seçilmiş BİST Alt Sektör Endeksleri Üzerine Bir Uygulama, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 83-106
- Yöntem, G. (2014). Finansal Piyasalarda Stilize Gerçekler: BİST 30 Örneği, <http://www.academia.edu/7212950>, (25.01.2017).
- Zivot, E. & Andrews, D. W.K. (1992). Further Evidence on The Geat Crash, The Oil Price Shock, and The Unit Root Hypothesis, *Journal of Business and Economic Statistics*, (10), 251-270.

TEKNOLOJİ GELİŞTİRME BÖLGELERİ ÖZELİNDE AKADEMİK FİLİZ İŞLETMELERİN KURULUŞUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ^{*, **, ***}

IDENTIFICATION OF FACTORS AFFECTING THE ESTABLISHMENT OF UNIVERSITY SPIN-OFF
COMPANIES IN TECHNOLOGY DEVELOPMENT ZONES: THE CASE OF TURKEY

Araştırma Makalesi
Research Paper

Adem KALÇA****
Yeşim DİNDAROĞLU****
Belkis BAL*****

Öz:

Küresel rekabetin arttığı günümüz dünyasında istikrarlı bir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için teknoloji ve inovasyon olmaz olmaz koşullardan birisi haline gelmiştir. Bu bağlamda teknoloji ve inovasyonun ortaya çıkması için, bilginin araştırma geliştirme faaliyetleri ile birlikte ticarileştirilmesi gerekmektedir. Teknoloji Geliştirme Bölgeleri (TGB) ve akademik filiz işletmeler (AFİ) teknolojik inovasyon üretmek ve/veya teknoloji transferi sağlayarak bilginin ticarileştirilmesi yolunda önemli rol oynamaktadırlar. Bu çalışmanın temel amacı Türkiye’de TGB’de yerleşik akademik filiz işletmelerin kuruluşunu etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda ilgili literatür göz önünde bulundurularak oluşturulan araştırma modeli, Türkiye’de 32 TGB’de faaliyet gösteren AFİ’ler için Logit Regresyon Analizi kullanılarak test edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre TGB’nin faaliyet süresinin, TGB’de çalışan personel sayısının ve kısa dönemde Ar&Ge harcamalarındaki artışın akademik filiz işletme kuruluş olasılığını pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teknoloji Geliştirme Bölgeleri, Akademik Filiz İşletmeler, Lojistik Regresyon Analizi

Abstract:

In today's world where the global competition is increasing, technology and innovation have become an indispensable condition for achieving a stable economic growth. In this context, knowledge needs to be commercialized with research and development activities in order to generate of innovation and technology. Technology Development Zones (TDZs) and University Spin-off Companies (USOs) play an important role in generating innovation and/or transferring technology on the way to commerciali-

* Makale Gönderim Tarihi: 01.10.2017

Makale Kabul Tarihi: 21.12.2017

** Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından TÜBİTAK 1001 (SOBAG-113K372) Programı çerçevesinde desteklenmiştir.

*** Bu çalışma Belkis BAL tarafından, KTÜ SBE İktisat Yüksek Lisans Programı kapsamında Prof. Dr. Adem KALÇA danışmanlığında yürütülen “Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Özelinde Üniversite Spin-Off Şirketlerinin Kuruluşunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

**** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, akalca@ktu.edu.tr. orcid.org/0000-0002-9385-9062

***** Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, yatasoy@ktu.edu.tr. orcid.org/0000-0001-8315-7908

***** Doktora Öğrencisi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, belkis_bal@windowslive.com. orcid.org/0000-0002-8635-4920

zation of knowledge. The main aim of this study is to determine the factors affecting establishment of USOs located in Turkish TDZs. For this purpose, the research model based on the related literature has been tested using Logit Regression Analysis for USOs operated in 32 Turkish TDZs. According to the obtained results; operating period of TDZs, the number of personnel working in in the TDZs and the increase in R&D expenditures in the short term have positive effect on the possibility of the establishment of USOs companies.

Keywords: Technology Development Zones, University Spin-Off Companies, Logit Regression Analysis

GİRİŞ

Bilginin ekonomik bir değere dönüşmesi sonucunda sağlanabilen teknolojik gelişme, toplumların hem sosyal, hem de ekonomik yaşamlarını doğrudan etkilemektedir. Teknolojik gelişme gerek mikro iktisadi boyutta gerekse makro iktisadi boyutta geçmişten günümüze iktisatçılar tarafından ele alınmıştır. Mikro boyutta genellikle şirketlerin bünyelerindeki ekonomik değişimler incelerken, makro boyutta ise inceleme ülke bazında yapılmakta, özellikle de ekonomik büyüme modelleri üzerinde durulmaktadır. Makro iktisadi boyutta teknoloji ve büyüme ilişkisi öncelikli olarak Solow (1956) tarafından ele alınmıştır. Fakat Solow büyüme modeli, teknolojinin dışsal bir değişken varsayılması nedeni ile eleştirilmiştir. Eleştirilerin temel sebebi, teknolojinin birdenbire oluşamayacağı olgusudur. Çünkü, gerekli araştırma ve geliştirme (Ar&Ge) çalışmaları yapılmaksızın ve bu Ar&Ge çalışmaları için gerekli maliyetlere katlanılmaksızın teknolojinin gelişmesi pek de mümkün değildir. Solow'dan sonra teknolojiyi içselleştiren büyüme modelleri oluşturulmuştur. Teknolojiyi Ar&Ge faaliyetlerine dayandıran bu modeller Romer (1990), Grossman ve Helpman (1991) ve Aghion ve Howitt (1992) modelleridir.

Ar&Ge faaliyetlerinin teknoloji üzerinde bu denli önemli olması, bağlantılı olarak Teknoloji Geliştirme Bölgeleri'nin (TGB) ve akademik filiz işletmelerin (AFİ) önemini de arttırmaktadır. Nitekim Ar&Ge faaliyetlerinin yoğun şekilde gerçekleştirildiği TGB'ler özelinde kurulabilen AFİ'ler; bilgi ve teknoloji üretebilen ve üretilen bilgi ve geliştirilen teknolojileri ülke ve insanlığın yararına inovatif ürün, süreç ve hizmetlere dönüştürme potansiyeli bulunan şirketlerdir.

Teknoloji Geliştirme Bölgeleri teknolojik üretimin gerçekleştirilebilmesi, teknoloji transferinin sağlanabilmesi, var olan teknolojinin geliştirilmesi, gelişim için gerekli olan Ar&Ge çalışmalarının yapılabilmesi, akademik dünya ile sanayinin buluşması ve bu yolla bilginin ekonomik bir değere dönüşmesi yolunda arayüz konumunda kurulan bölgelerdir.

Üniversite-sanayi iş birliği çerçevesinde akademisyenlerin sahip oldukları bilgilerin sanayiye aktarımının gerçekleşmesi, bilginin soyut bir kavram olmaktan çıkıp somut yeni ürün veya hizmete dönüşebilmesi için akademisyenlere TGB'ler içinde şirket kurabilme ve şirketlere ortak olabilme hakları sağlanmıştır. Burada amaç bilginin teoriden çıkıp pratik uygulamalarının da yapılabilmesini ve somut ürünler üretiminin gerçekleşmesini sağlamaktır. Ayrıca sahip olunan bilgi birikiminin uygulamaya aktarılarak, çalışmaların akademik disiplin çerçevesinde yürütülmesidir. Sayfalarca yazılan makalelerin, tezlerin veya projelerin raf-

larda tozlanması yerine uygulamaya geçişinin sağlanmasıyla pozitif değerler ve dışsallıklar elde edilmesi amaçlanmaktadır. Kısacası TGB özelinde teknoloji tabanlı şirketler olarak kurulan AFİ'ler, teknolojik gelişme için önemli basamaklar haline gelmişlerdir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye TGB'lerinde yerleşik AFİ'lerin kuruluşunu etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Hedeflenen amaç doğrultusunda dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde konuya ilişkin kavramsal çerçeveye, ikinci bölümde ise araştırma modeline yer verilmektedir. Üçüncü bölümde araştırmanın metodolojisi, dördüncü bölümde ise verilerin analizi ve bulgular sunulmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Akademik Filiz İşletmeler

Literatürde AFİ'lere yönelik farklı tanımlamalar söz konusudur. Bu bağlamda AFİ tanımı yapılırken, genellikle AFİ'ler kurucu özellikleri bakımından üç temel faktöre dayandırılmaktadır. Bu faktörler (McQueen ve Wallmark, 1982: 307):

- Kurucusunun veya kurucularının üniversiteden olması (akademisyenler, üniversite kadrosundakiler veya öğrenciler).
- Teknik fikirlere dayalı şirket faaliyetlerinin üniversite çevresi ile birlikte üretilmesi (akademisyen ortaklı şirketler gibi).
- Bilgi transferinin üniversiteden şirketlere direk gerçekleşmesi yolu ile herhangi bir yerde yüksek eğitim görmüş kişilerce kurulmasıdır.

İlgili faktörlerden her biri, AFİ'lerin tanımı olarak ilgili literatürde yer bulabilmektedir. Rappert ve diğerleri (1999: 874)'ne göre AFİ'ler; üniversite öğretim üyelerinin, çalışanlarının veya öğrencilerinin kurduğu veya bu kişilerin ortak oldukları, teknoloji tabanlı fikirler veya bilimsel/teknik bilgi çerçevesinde kurulan girişimlerdir. Rappert ve diğerleri (1999) tarafından yapılan bu tanımlama, literatürde en yaygın olarak kullanılan tanımlamadır. Nitekim O'Shea ve diğerleri (2007: 657)'ne göre AFİ kavramına yönelik genel kabul görmüş bir tanımın olmadığını söylemek mümkündür. Literatürde sadece akademisyenlerin kurduğu girişimleri AFİ olarak kabul edenler bulunduğu gibi, öğrencilerin kurdukları girişimleri, mezun öğrencilerin kurdukları ve akademisyenlerin ortak olduğu girişimleri de AFİ olarak tanımlayanlar bulunmaktadır.

Lockett ve Wright (2005: 1044-1045) ise AFİ'leri; bağlı buldukları üniversitenin fikri mülkiyet politikasına bağımlı olarak kurulan yeni girişimler olarak tanımlamaktadırlar. Çünkü patentleme ve lisanslama hakları gibi fikri mülkiyet hakları vasıtasıyla ortaya çıkan ürünü ya da hizmeti güvence almak suretiyle bilgi ve inovasyon üretiminin sağlıklı bir şekilde ilerleyebilmesi mümkündür.

Klofsten ve Evans (2000: 300)'e göre, sağlıklı bilginin üretildiği en önemli kurumlardan birisi olan üniversitelerde yapılan araştırmalar sonucunda üretilen yeni akademik bilgi-

ler, yeni fikirlerin ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Bu yeni fikirler arasında ürüne ya da hizmete dönüşebilecek olan fikirler AFİ'lerin temelini oluşturmaktadır. Sternberg (2013: 137)'e göre potansiyel olarak sanayileşmiş bir ülkede AFİ'ler, yeni ürün ve hizmet üretimi yolunda, üniversite tabanlı araştırmalarla yeni teknolojik bilginin şirketlere transferi için kurulan girişimlerdir.

Bu çalışma kapsamında AFİ kavramına, literatürde en yaygın kullanılan tanımlamaya uyumlu olarak, Türkiye Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde akademisyenler tarafından kurulan ya da akademisyen ortaklı kurulan girişimleri temsil edecek şekilde yer verilmiştir.

Bourellos ve diğerleri (2012: 752)'ne göre akademik bilginin ekonomik büyümeye dönüşümünde AFİ'lerin önemi göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Çünkü akademisyenlerin bilgileri girişimcilik ruhu ile birleştiğinde, inovasyon üretim sürecinde farklı bir boyut oluşmaktadır. Bu bağlamda AFİ'ler ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olmaktadır.

Shane (2004)'e göre AFİ'lerin önemini şu başlıklar altında özetlemek mümkündür;

- Ekonomik büyümeyi teşvik etmektedirler.
- Önemli ekonomik değerler meydana getirmektedirler.
- İş olanakları yaratmaktadırlar.
- Üniversite teknolojilerini teşvik etmektedirler.
- Yerel ekonomik kalkınmayı desteklemektedirler.
- Üniversitelerdeki mevcut teknolojilerin ticarileşme olanağını arttırmaktadır.
- Kesinleşmemiş inovasyonlar için ticarileşme aracı olarak etkilidirler.
- Mucitlerin teşvik edilmesi için etkili bir araçtır.
- Misyonlarıyla üniversiteye katkıda bulunmaktadırlar.
- Daha fazla araştırma yapılmasını desteklenmektedirler.
- Yeni fakültelerin oluşumunu cezbetmektedirler.
- Öğrencilerin eğitime katkı sağlamaktadır.
- Yüksek performanslı şirketlerdir.
- Kurulan diğer şirketlere göre lisanslama yapmada daha karlıdır.

AFİ'ler ile birlikte bilginin ticarileşmesi yolunda üretilen projeler, üniversite çatısı altında ve sadece birer deney olarak kalmaktan kurtulmuştur. Bu şirketler vasıtasıyla makalelerle ifade edilen bilgileri, uygulamaya geçirilebilme olanağı tanınmıştır. Bu sayede akademisyenlerce yürütülen projeler takip edilebilir konuma gelmiştir. Üniversiteler ve akademisyenler bu sistem ile ticari hususlar için çok fazla zaman harcamaksızın akademik araştırmaları takip edebilirler ve teknolojik fayda ortaya koyabilirler (Lockett ve Wright, 2005: 1043).

Akademisyenlerin yaptıkları çalışmaların, ticari bir değere dönüşebilmesi için TGB'lerde şirket kurmaya karar verebilmeleri önemlidir. Çünkü akademisyenler yeni bir girişimde bulunup çalışma yükünü arttırmak istemeyebilirler. Bu şartlar altında Teknoloji Geliştirme Bölgeleri akademisyenleri teşvik etmeli ve desteklemedir (Tartari ve Breschi, 2012: 1136).

1.2. Teknoloji Geliştirme Bölgeleri

Teknoloji Geliştirme Bölgeleri; teknopark, teknokent, yenilik merkezi ve bilim parkı gibi kavramların hepsini kapsayan, Ar-&Ge çalışmaları temelli olarak teknolojinin gelişmesi için faaliyet gösteren alanlardır. Türkiye'de faaliyet gösteren bu alanlar TGB kanunu kapsamında kurulmaktadır ve faaliyetleri kapsamında TGB kanunu çerçevesinde hareket etmektedirler. Türkiye'de yaygın olarak kullanılan kavramlar Teknoloji Geliştirme Bölgesi, teknopark ya da teknokenttir. Fakat teknopark ve teknokent kavramları farklı kaynaklarda kullanımda çeşitlilik göstermektedirler (Radosevic ve Myrezakhmet, 2009: 646).

Temel amacı inovasyon ve teknolojik gelişim odaklı olan ve benzer amaca hizmet eden TGB'ler ülkeden ülkeye kavramsal farklılıklar göstermektedir. İngiltere'de Science Park (Bilim Parkı), ABD'de Research Park (Araştırma Parkı), Fransa'da Technopole (Teknoloji Kenti), Japonya'da Technopolis (Teknoloji Kenti), Almanya'da Grunderzentrum (Kurucu Merkez) terimleri kullanılmaktadır (Babacan, 1995: 3). Asya'da yaygın kullanımı ise Teknoloji Parkı/ Teknopark şeklindedir (Link ve Scott, 2007: 661).

Dar bir tanım olarak TGB'ler, araştırma geliştirme tabanlı ticari aktiviteyi desteklemek amacı ile kurulan gelişmiş bölgelerdir. Akademik araştırmacıların araştırma çıktılarının ticarileşebileceği, sanayi şirketlerinin akademik deneyimlere ve araştırmalara lokasyon olarak yakın olabileceği yerler olarak düşünölmektedir (Quintas ve diğerleri, 2012: 161).

Geniş kapsamlı bir tanım olarak TGB kavramını;

“Üniversite sanayi işbirliğinin somutlaştığı, büyük ve güçlü bir üniversite yanında kurulan, üniversitelerin araştırma, birikmiş bilgi ve eğitim gücünü, endüstrinin mevcut kaynakları ve buna karşın ihtiyaçları ve sorunları ile planlı bir şekilde, ortak noktada buluştu-ran ve sonuçta ortaya çıkan teknolojik ve sinerjik bir buluşu ticarileştiren, bu yolla bölgesel kalkınmaya hizmet eden, devletin var oluş gereği doğal olarak katıldığı diğer kişi, kurum ve kuruluşların da ekonomik ve sosyal amaçları doğrultusunda içine girdikleri ve katkı sağla-dıkları bir yapı olarak tanımlamak gerekmektedir” (Alkibay ve diğerleri, 2012: 67).

Uluslararası İnovasyon Bölgeleri ve Bilim Parkları Birliği (IASP), bilim ve teknoloji parklarının ekonomik gelişme için anahtar bir rol oynadığını ifade etmiş ve bunlara ek olarak bilim ve teknoloji parklarının amaçlarını belirlemiştir. Bu amaçlar (IASP, 2015).;

- Şirketler ve üniversiteler arası bilgi ve teknoloji akımı gerçekleştirilmeli ve yönetilmelidir.
- Şirketler, girişimciler ve teknikerler arasında iletişim sağlanabilmelidir.

- İnovasyon kültürü, yaratıcılık ve kalite arttırılmalıdır.
- Şirketlere ve enstitülere odaklanıldığı gibi insana odaklanılmalıdır ki bunlar girişimciler ve bilgi işçileridir.
- Yeni şirketlerin, spin-off mekanizmasının ve kuluçkaların oluşumunun sağlanması gerekmektedir.
- Küçük ve orta büyüklükteki şirketlerin büyümesinin hızlandırılması, küresel bir ağda çalışarak dünyadaki birçok inovasyon yapan şirket ve araştırmacı enstitülerle toplanarak yerli şirketlerin ulusallaştırılması sağlanmalıdır.

Dünya’da TGB veya benzer oluşumların varlığı 1950’li yıllarda başlamasına karşın, Türkiye’de TGB’lerin oluşumu 1980’li yıllarda ODTÜ’nün girişimleri ile başlamıştır (Çilingir, 2011: 207). Türkiye’de TÜBİTAK-MAM ilk TGB olarak 1998’de kurulmasına rağmen TGB’ler hakkındaki yasal düzenleme ancak 2001 yılında T.B.M.M.’den geçmiştir (Kıncal, 2014: 12). 2001 yılında yürürlüğe giren Teknoloji Geliştirme Bölgeleri yasası ile TGB’ler kurulmaya başlanmıştır.

Türkiye’de Teknoloji Geliştirme Bölgelerinin faaliyetleri, TGB Kanunu ve Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Uygulama Yönetmeliği kapsamında hedeflenen amaçlar doğrultusunda gerçekleşmektedir. Gerekli faaliyetler yönetici şirketler tarafından TGB bünyelerinde yürütülmektedir.

Türkiye’deki TGB’ler üniversite bünyelerinde ve genellikle üniversite adı ile faaliyet göstermektedirler. Üniversiteye yakınlık, bilgiye yakınlık anlamı taşıdığı için önemli bir faktördür. Bilginin ürüne dönüşümü sürecinde rol oynayan TGB’ler bu kapsamda bünyelerinde akademisyenlerin kurduğu şirketleri barındırarak ve bu şirketlerin kuruluşlarını destekleyerek teknolojik gelişmenin itici güçlerinden birisi haline gelmiştir.

2015 yılında yayınlanan ve 2015 Ocak ayı itibari ile Türkiye’deki TGB’ler üzerine Sanayi Bakanlığınca yapılan çalışmaya göre; ilan edilen toplam TGB sayısı 59, faaliyette olan TGB sayısı 44’dür. Toplam şirket sayısı 3.025, bu şirketlerin 133 tanesi yabancı veya yabancı ortaklı şirket, 681 tanesi akademisyen kuruculu veya akademisyen ortaklı şirkettir. Şirketlerde istihdam edilen toplam personel sayısı 30.937, ilgili personelin 19.795’i Ar&Ge personeli, 6.428’i yazılım personeli, 1.263 tanesi destek personeli olup kapsam dışı personel sayısı 3.451’dir. TGB’lerde biten toplam proje sayısı 15.166, üzerinde çalışılan proje sayısı 7.127’dir. TGB’lerde yerleşik şirketlerce yapılan toplam satış miktarı 23.480.504.705 TL’dir. Toplam ihracat değeri 1,7 milyar dolardır. Toplam yabancı sermaye yatırımı ise 2,5 milyar TL’dir.

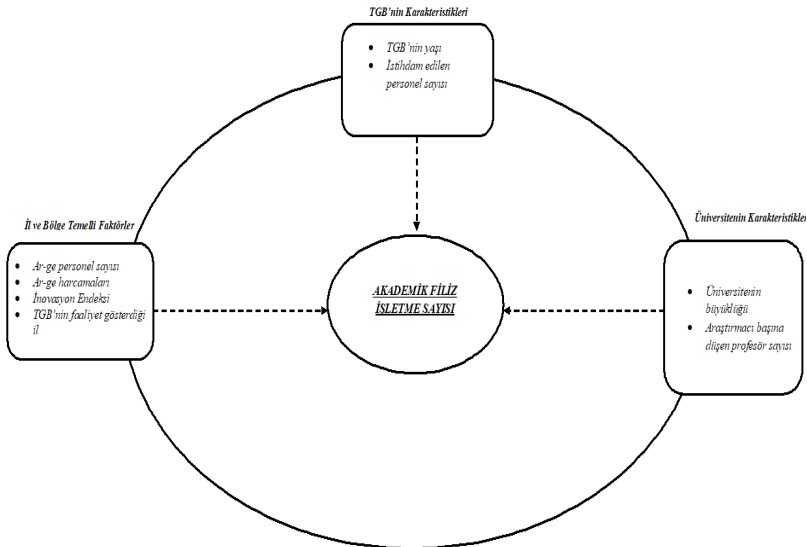
2. ARAŞTIRMA MODELİ

Şekil 1, TGB’ler kapsamında AFİ’lerin kuruluşunu etkileyen faktörlerin belirlenmesi için kullanılan araştırma modelini göstermektedir. Araştırma modeli Algieri ve diğerlerinin (2013) Teknoloji Transfer Ofisleri (TTO) ve AFİ’lerin oluşumunu İtalya örneği üzerinden

inceledikleri çalışmada kullandıkları model temel alınarak oluşturulmuştur. Söz konusu çalışmada TTO'ların AFİ'lerin kuruluşu üzerindeki etkisi filiz işletme sayısında meydana gelen değişikliklerle ölçülmüştür. Bu çalışmada ise TTO yerine TGB'ler analize dâhil edilmiştir. TTO'ların yerine TGB'lerin analize dâhil edilmesinin bir nedeni, Türkiye'de ki mevcut TTO'ların kuruluş yılları itibari ile çok genç olmalarıdır. Bir diğer nedeni ise, TGB'nin TTO'lar ile benzer bir yapıya sahip olmasıdır. Nitekim TGB'lerin kuruluş amaçları arasında TTO hizmetleri verme ve bilginin uygulamaya aktarılmasını sağlama amaçları da yer almaktadır. Özellikle Türkiye'de TTO'lar ile TGB'lerin verdiği hizmetler paralellik göstermektedir. Temel (2012) "Türkiye'de Teknoloji Transfer Yapıları" adlı çalışmasında TGB'lerin bir TTO yapısı olduğunu vurgulamaktadır.

Algieri ve diğerleri (2013) tarafından oluşturulan model TTO'nun karakteristikleri, üniversitenin karakteristikleri, bölgesel değişkenler, ekonomik ve sosyal çevre olmak üzere 4 temel kategori çerçevesinde belirlenmiştir. Şekil 1'de görülebileceği gibi, bu çalışmada ise araştırma modeli Algieri ve diğerlerinin (2013) kullandığı modelden farklı olarak üç kategoride oluşturulmuştur. Bu kategoriler; TGB'nin karakteristiği, üniversitenin karakteristiği, il ve bölge temelli faktörlerdir. Bağımlı değişken ise AFİ sayısında meydana gelen değişimdir.

Araştırma modeli oluşturulurken, ilgili çalışmadan farklı olarak TGB yönetici şirketlerinin bütçe verilerini paylaşmamalarından dolayı, TGB'lerin karakteristikleri kategorisinde bütçe değişkenine yer verilmemiştir. İlave olarak ise il ve bölge temelli faktörler kapsamında illerin inovasyon endeksi değişkenine yer verilmiştir. Nitekim AFİ'lerin kurulmasındaki temel etken araştırma sonuçlarının ticarileştirilmesi ve bu bağlamda bir inovasyon yaratılması sürecidir. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, bağımsız değişkenler arasında bu etkeni yansıtacak inovasyon endeksi değişkenine yer verilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu kısımda öncelikle araştırmanın evren ve örnekleme ile ilgili bilgilere yer verilmiş; ardından veri toplama aracı ve yöntemine değinilmiş; daha sonra istatistiksel yöntem ve veri seti tanıtılmıştır.

3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, Türkiye’de faaliyette olan Teknoloji Geliştirme Bölgeleridir. T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerine göre Ocak 2015 tarihi itibarıyla Türkiye’de 44 tanesi faaliyette, 15 tanesi ise henüz alt yapı çalışmaları devam eden toplam 59 adet TGB bulunmaktadır. Faaliyette bulunan TGB’lerin 2 tanesi 2014 yılında kurulduğu için evrene dâhil edilememiştir. Bu nedenle araştırmanın evrenini, 42 adet TGB temsil etmektedir.

Çalışmada 10 Adet TGB’nin 2 tanesi yeni kurulmuş olmaları sebebi ile, 8 tanesi ise yönetici şirketlerinin kararları doğrultusunda, analize dâhil edilmesi gereken bilgilerin paylaşılabilmesi sebebi ile örnekleme dâhil edilememiştir. Bu noktada 42 TGB’den 32 tanesi örneklem çerçevesi olarak belirlenmiştir. Örneklem çerçevesini oluşturan TGB’ler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1: Örneklem Çerçevesindeki TGB'lere İlişkin Özet Bilgiler

TGB Adı	Bulunduğu İl	Faaliyet Süresi	AFİ Sayısı (2013)	AFİ Sayısı (2014)
İzmir TGB	İZMİR	13	32	34
GOSB Teknopark TGB	KOCAELİ	13	15	22
Hacettepe Üniversitesi TGB	ANKARA	12	24	26
İTÜ Arı Teknokent TGB	İSTANBUL	12	34	64
Eskişehir TGB	ESKİŞEHİR	12	21	25
Selçuk Üniversitesi TGB	KONYA	12	35	50
Kocaeli Üniversitesi TGB	KOCAELİ	12	16	25
İstanbul Üniversitesi TGB	İSTANBUL	12	14	24
Batı Akdeniz Teknokenti TGB	ANTALYA	11	23	30
Erciyes Üniversitesi TGB	KAYSERİ	11	35	61
Trabzon TGB	TRABZON	11	25	17
Çukurova TGB	ADANA	11	10	14
Mersin TGB	MERSİN	10	18	18
Göller Bölgesi TGB	ISPARTA	10	35	37
Ulutek TGB	BURSA	10	12	12
Erzurum Ata Teknokent TGB	ERZURUM	10	7	6
Gaziantep Üniversitesi TGB	GAZİANTEP	9	15	22
Ankara Üniversitesi TGB	ANKARA	9	18	28
Gazi Teknopark TGB	ANKARA	8	37	34
Fırat TGB	ELAZIĞ	8	19	17

Pamukkale Üniversitesi TGB	DENİZLİ	8	8	5
Cumhuriyet TGB	SİVAS	8	4	4
Dicle Üniversitesi TGB	DİYARBAKIR	8	8	8
Trakya Üniversitesi TGB	EDİRNE	7	10	10
Sakarya Üniversitesi TGB	SAKARYA	7	10	15
Boğaziçi Üniversitesi TGB	İSTANBUL	6	10	15
Bolu TGB	BOLU	6	1	1
Malatya TGB	MALATYA	6	3	1
İstanbul TGB	İSTANBUL	6	4	11
Düzce Teknopark TGB	DÜZCE	5	6	9
Namık Kemal Üniversitesi TGB	TEKİRDAĞ	4	1	1
Dokuz Eylül TGB	İZMİR	2	4	12
TOPLAM			514	658

Tablo 1’de görülebileceği üzere örneklem çerçevesindeki TGB’lerin faaliyet süreleri 2 ile 13 yıl arasındadır. 2013 Yılı itibari ile en fazla AFİ barındıran TGB Gazi Teknopark, en az AFİ barındıran TGB’ler ise Namık Kemal Üniversitesi TGB ve Bolu TGB’dir. 2014 yılı itibari ile en fazla AFİ İTÜ Arı Teknokent’de, en az AFİ ise Bolu, Namık Kemal ve Malatya TGB’lerinde bulunmaktadır. 2013-2014 yıllarındaki AFİ sayıları karşılaştırıldığında, bazı TGB’lerde artış yaşanırken, bazı TGB’lerde ise sabitlik veya azalma söz konusudur. Mevcut yılların toplam AFİ sayısı dikkate alındığında ise, AFİ sayısında bir artış olduğu gözlenmektedir.

3.2. Veri Toplama Aracı ve Değişkenler

Araştırmada birden çok veri toplama yöntemi kullanılmıştır. TGB’lerde yerleşik AFİ sayıları ile TGB’de istihdam edilen personel sayısı TGB yöneticileri ile yüz yüze, telefon ve e-mail ile sağlanan görüşmelerden elde edilmiştir. TGB’lerin faaliyet süresi T.C. Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Bilim ve Teknoloji Genel Müdürlüğü’nden temin edilmiştir. Üniversite karakteristiklerinde değerlendirilen değişkenlere ilişkin veriler ise YÖK veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur. İl ve bölge temelli faktörler kapsamında değerlendirilen Ar&Ge personel sayısı ve Ar&Ge harcamaları Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK), inovasyon endeksi verileri ise “Mevlana Kalkınma Ajansı 2014-2023 Konya- Karaman Ar&Ge ve İnovasyon Strateji Belgesi” çalışmasından temin edilmiştir.

Araştırmada kullanılan ve üç kategoride değerlendirilen değişkenlerin sembolleri ve kullanım biçimlerine ilişkin özet bilgiler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Araştırmada Kullanılan Değişkenlere İlişkin Özet Bilgiler

Bağımlı Değişkenler	Açıklama
AFİ (SSAY)	2014 yılında TGB'de faaliyet gösteren AFİ sayısının 2013 yılına göre artması durumunda 1, sabit kalması ya da azalması durumunda 0
Bağımsız Değişkenler	Açıklama
TGB Karakteristikleri	
TGB'nin faaliyet süresi (YAS)	TGB'nin kuruluş yılı ile 2015 yılı arasındaki fark
TGB'de istihdam edilen personel (ISTH)	TGB yönetici şirkette istihdam edilen personel sayısı
Üniversite Karakteristikleri	
Üniversitenin büyüklüğü (SZ)	TGB'nin bağlı olduğu üniversiteye kayıtlı olan öğrenci sayısı
Araştırmacı başına düşen profesör sayısı (RP)	TGB'nin bağlı bulunduğu üniversitede araştırmacı başına düşen profesör sayısı
İl ve Bölge Temelli Faktörler	
Ar&Ge personel sayısı (RDHBTAP)	TGB'nin Ar&Ge personel sayısı (2013) / Türkiye'nin Ar&Ge personel sayısı (2013)
Ar&Ge harcamaları (RDWTAP)	TGB'nin faaliyet gösterdiği bölgenin Ar&Ge harcaması (2013) / Türkiye'nin Ar&Ge harcaması (2013)
İnovasyon endeksi (IE)	TGB'nin faaliyet gösterdiği ilin inovasyon endeksi
TGB'nin faaliyet gösterdiği il (LOCAL)	İstanbul, Ankara ve İzmir illerinde faaliyet gösteren TGB için 1, ilgili illerde faaliyet göstermeyen TGB için 0

4. VERİLERİN ANALİZİ VE BULGULAR

4.1. İstatistiksel Yöntem

Araştırma modelinde AFİ sayısındaki değişikliği temsil eden bağımlı değişken kesikli bir özelliğe sahip olduğundan, yani yalnızca 1 ve 0 değerleri alabildiğinden, çalışmada söz konusu modelin test edilmesi için Logit Regresyon Analizi (LRA) yöntemi kullanılmıştır.

Literatüre dayalı olarak oluşturulan araştırma modeli, sekiz bağımsız değişken eşliğinde şu şekilde gösterilmektedir:

$$SSAY = \beta_0 + \beta_1 SYAS_i + \beta_2 LOCAL_i + \beta_3 IE_i + \beta_4 LOGISTH_i + \beta_5 LOGSZ_i + \beta_6 RP_i + \beta_7 RDHBTAP_i + \beta_8 RDHBTAPS_i + \beta_9 RDWTAP_i + \beta_{10} RDWTAPS_i \quad (1)$$

Eşitlik 1'de görüleceği üzere, Ar&Ge personel sayısı ve Ar&Ge harcamalarının sonraki dönemlerdeki etkisini incelemek amacıyla her iki değişken (RDHBTAP ve RDWTAP) kareleri ile birlikte (RDHBTAPS ve RDWTAPS) modele dâhil edilmiştir.

4.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırmada kullanılan değişkenlere yönelik tanımlayıcı istatistikler özet halinde Tablo 3'te sunulmuştur. Tablo 3'te görülebileceği gibi tanımlayıcı istatistik olarak her bir değişkene ilişkin ortalama, minimum ve maksimum değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 3: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	n	Ortalama	Min	Max
SSAY	32	0.593	0	1
YAS	32	9.031	2	13
ISTH	32	17.631	2	78
SZ	32	10.367	3.448	107.104
RP	32	0.788	0.219	1.541
RDHBTAP	32	12.956	1.406	27.495
RDWTAP	32	0.216	0.004	1.295

Örnekleme yer alan TGB'lerin yaklaşık olarak %59,3'ünde (32 TGB'den 19'unda) yerleşik AFİ sayısında artış yaşanırken, yaklaşık olarak %40,7'sinde (32 TGB'den 13'ünde) AFİ sayısında sabitlik ya da azalma söz konusudur. Örnekleme yer alan TGB'lerin yaşı 2 ile 13 arasında değişmekle birlikte, ortalama olarak 9'dur. Bunun yanı sıra TGB yönetici şirketlerinde istihdam edilen personel sayısı 2 ile 78 arasında değişmekle birlikte, ortalama olarak 17,6'dır.

TGB'nin bağlı bulunduğu üniversitenin büyüklüğüne göre bir sınıflandırma yapıldığında ise en fazla öğrenciyeye sahip olan üniversite İstanbul Üniversitesi, en az öğrenciyeye sahip olan üniversite ise İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü'dür. Bununla birlikte örneklem dâhilindeki TGB'lerin bağlı bulunduğu üniversitelerdeki araştırmacı başına düşen profesör sayısı 0,2 ile 1,5 arasında değişmekle birlikte, ortalama 0,8'dir.

2013 yılında Türkiye'de istihdam edilen Ar&Ge personelinin yaklaşık olarak %8,96'sı 2013 yılında faaliyette bulunan 39 TGB'de istihdam edilmiştir. İstihdam edilen Ar&Ge personeli açısından bir sıralama yapıldığında 2013 yılında örnekleme yer alan TGB'lerden Malatya TGB en az payı olarak Türkiye Ar&Ge personel istihdamının yalnızca %0,004'ünü, İTÜ Arı Teknokent ise en fazla payı olarak %1,4'ünü karşılamıştır.

2013 yılında Ar&Ge harcamalarından en fazla pay alan bölge %27,5'lik oranla Ankara Üniversitesi TGB, Gazi TGB, Hacettepe TGB ve Selçuk Üniversitesi TGB'nin bulunduğu Batı Anadolu Bölgesi'dir. En az pay alan bölge ise Trabzon TGB'nin bulunduğu Doğu Karadeniz Bölgesi'dir.

4.3. Korelasyon Analizi, VIF ve Tolerans Değerleri

Korelasyon analizi iki ya da daha çok değişken arasındaki ilişkinin yönünü ve derecesini belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. Korelasyon analizinin sonuçları, değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve boyutu hakkında öncü bilgiler vermektedir. Bununla birlikte tahmin değerlerinin standart hatalarının artmasına neden olan, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu olup olmadığını da göstermektedir. Bu bağlamda araştırmada oluşturulan modele ilişkin korelasyon matrisi Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Araştırmada Kullanılan Modele ilişkin Korelasyon Matrisi

	SSAY	YAS	LOCAL	İE	LOG_İSTH	LOG_SZ	RP	RDHTAP	RDWTAP
SSAY	1.000								
YAS	0.308	1.000							
LOCAL	0.404	0.032	1.000						
İE	0.463	0.125	0.435	1.000					
LOG_İSTH	0.265	0.243	0.183	0.477	1.000				
LOG_SZ	-0.169	0.038	-0.123	-0.151	-0.256	1.000			
RP	0.155	0.394	-0.092	-0.057	-0.212	0.127	1.000		
RDHTAP	0.430	0.161	0.641	0.595	0.246	-0.038	0.085	1.000	
RDWTAP	0.233	0.385	0.214	0.484	0.312	-0.142	0.026	0.299	1.000

Varyans artırıcı faktör (variance inflation factor-VIF) ve tolerans değerleri vasıtasıyla da çoklu doğrusal bağlantı sorununun kontrol edilmesi mümkündür. Bu nedenle çoklu doğrusal bağlantı sorununu incelemek amacıyla, bağımsız değişkenlere ilişkin VIF ve tolerans değerleri de hesaplanmış ve Tablo 5'te sunulmuştur.

VIF değerinin 10'a eşit ya da 10'dan büyük olması ($VIF \geq 10$) bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorunu olduğunu göstermektedir. Tolerans değerinin ise 0.10'a eşit ya da 0.10'dan büyük olması, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununu işaret etmektedir (Cohen, 2003:423-424). Bu çerçevede modele ilişkin VIF ve tolerans değerleri incelendiğinde, bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununa neden olacak düzeyde bir ilişki bulunmadığı görülmektedir.

Tablo 5: Araştırmada Kullanılan Modele ilişkin VIF ve Tolerans Değerleri

Değişken	VIF	Tolerans Değeri
YAS	2.242655	0.4459
LOCAL	2.535497	0.3944
IE	2.724053	0.3671
LOG_İSTH	2.879355	0.3473
LOG_SZ	1.529754	0.6537
RP	1.421868	0.7033
RDHTAP	1.319609	0.7578
RDWTAP	1.530222	0.6535

4.4. Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Araştırmada geliştirilen modele ilişkin bulgular, STATA SE 12 paket programı kullanılarak elde edilmiştir. Model kapsamında AFİ'nin kuruluşunda belirleyici rol alan değişkenler TGB'nin faaliyet süresi, TGB'nin faaliyet gösterdiği il, inovasyon endeksi, TGB yönetici şirketinde istihdam edilen personel sayısı, TGB'nin bağlı bulunduğu üniversitenin büyüklüğü, TGB'nin bağlı bulunduğu üniversitede araştırmacı başına düşen profesör sayısı, Ar&Ge harcamaları ve Ar&Ge personeldir.

Modele TGB yönetici şirketinde istihdam edilen personel sayısı ve TGB'nin bağlı bulunduğu üniversitenin büyüklüğu logaritmik formda dâhil edilmiştir. Bununla birlikte TGB'nin faaliyet gösterdiği il için kukla değişken oluşturulmuş; diğer değişkenler ise oransal formda değerlendirilmiştir. Ayrıca daha önce ifade edildiği gibi, Ar&Ge harcamaları ve Ar&Ge personelinin uzun dönemdeki etkisini incelemek amacıyla, söz konusu değişkenler (RDHBTAP VE RDWTAP) kareleri ile birlikte (RDHBTAPS VE RDWTAPS) modele dâhil edilmiştir. Değişkenlere ilişkin tahmin sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6'da görülebileceği gibi modelin açıklayıcılığını gösteren Pseudo R² değerı %55,18'dir. Model kapsamında elde edilen bulgulara göre, AFİ'lerin kuruluşunu etkileyen değişkenler %5 anlamlılık düzeyinde TGB'nin faaliyet süresi, TGB Ar&Ge personel sayısının Türkiye'den aldığı pay iken; %10 anlamlılık düzeyinde TGB yönetici şirketinde çalışan personel sayısı, TGB'nin bulunduğu bölgenin Ar&Ge harcamalarının Türkiye'den aldığı pay ve TGB'nin bulunduğu bölgenin Ar&Ge harcamalarının Türkiye'den aldığı payın karesidir.

Tablo 6: AFİ'lerin Kuruluşunu Etkileyen Faktörler

DEĞİŞKEN	KATSAYI	S.HATA	P > z	MARJİNAL ETKİ
YAS	1.057	0.491	0.032**	0.101
LOCAL	0.079	2.410	0.974	0.007
İE	0.592	0.373	0.113	0.056
LOG_İSTH	2.151	1.306	0.097*	0.206
LOG_SZ	-1.484	1.274	0.244	-0.124
RP	3.475	4.362	0.426	0.333
RDHTAP	1.086	0.578	0.060*	0.104
RDHTAPS	-0.034	0.019	0.071*	-0.003
RDWTAP	-55.783	26.663	0.036**	-5.350
RDWTAPS	30.607	21.133	0.148	2.935
Gözlem Sayısı = 32		Prob > chi ² = 0.0080		
LR chi ² (10) = 23,85		Pseudo R ² = 0.5518		

TGB'nin faaliyet süresi ile AFİ'lerin kuruluşu arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. TGB'nin faaliyet süresi arttıkça AFİ'lerin kuruluş olasılığı yaklaşık %10,1 oranında artmaktadır. TGB'nin faaliyet süresi gibi TGB'de çalışan personel sayısı da AFİ'lerin kuruluşunu pozitif yönde etkilemektedir. Yönetici şirket personel sayısının artması AFİ'lerin kuruluş olasılığını yaklaşık %20,6 oranında artırmaktadır.

TGB'nin bulunduğu bölgenin Ar&Ge harcamalarının Türkiye'den aldığı pay AFİ'lerin kuruluşunu pozitif yönde etkilerken, TGB'nin bulunduğu bölgenin Ar&Ge harcamalarının Türkiye'den aldığı payın karesi ise negatif yönde etkilemektedir. Daha açık bir ifade ile TGB'nin bulunduğu bölgenin Ar&Ge harcamalarının Türkiye'den aldığı pay kısa dönemde AFİ'lerin kuruluş olasılığını arttırsa da, uzun zaman diliminde bu olasılığı çok düşük bir oranda da olsa düşürmektedir. Uzun dönemde negatif etkiye sahip olan Ar&Ge harcamala-

rının etkisi %0,03 oranında iken, kısa dönemde yaptığı pozitif etki % 10,4 oranındadır. Bir diğer ifadeyle TGB'nin bulunduğu bölgenin Ar&Ge harcamalarının Türkiye'den aldığı paydaki artış kısa dönemde AFİ'lerin kuruluş olasılığını %10,4 artırırken, uzun dönemde %0,03 azaltmaktadır. Bu durum TGB'nin bulunduğu bölgenin Ar&Ge harcamalarının Türkiye'den aldığı pay ile AFİ'lerin kuruluş olasılığı arasında ters U şeklinde, parabolik bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bunun nedeni Ar&Ge harcamalarının belli bir düzeyinden sonra kaynak israfına sebep olması ya da ile açıklanabilir.

TGB Ar&Ge personel sayısının Türkiye'den aldığı pay ile AFİ'lerin kuruluş olasılığı arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. TGB Ar&Ge personel sayısının Türkiye'den aldığı payın artması AFİ'lerin kuruluş olasılığı %53,5 oranında azalmaktadır. Bir diğer ifadeyle bölgedeki Ar&Ge personel sayısı arttıkça, AFİ kuruluş olasılığı azalmaktadır. Bu sonuç, ilgili bölgede ki AFİ'lerin vereceği hizmetlerin veya üreteceği ürünlerin, bölgede hâlihazırda mevcut Ar&Ge personelleri veya onları istihdam eden diğer şirketler tarafından verilmiş ya da üretilmiş olabileceği, dolayısı ile de o bölgedeki piyasalarda akademisyenlerin kuracakları şirketlerin proje sonuçlarına veya hizmetlerine ihtiyaç kalmaması ile açıklanabilir. Bir diğer ifadeyle şirketlerin kendi mühendisleri/Ar&Ge personelleri ile ihtiyaçlarını karşılaması durumunda bölgede AFİ'lere yönelik ihtiyacın oluşmaması AFİ'lerin kuruluş olasılığını negatif yönde etkilemektedir. Aslında bu sonuç, Türkiye'de ki AFİ'lerin daha çok "danışmanlık hizmeti" vermek için kuruluyor olması gibi bir durumu ortaya koymaktadır.

AFİ'lerin kuruluşu üzerinde etkisi olmayan bağımsız değişkenleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

- TGB'nin İstanbul'da, Ankara'da veya İzmir'de bulunuyor olması (lokasyonu),
- İl bazında inovasyon endeksi,
- Öğrenci sayıları ile belirlenen üniversitenin büyüklüğü,
- Profesör başına düşen araştırmacı sayısıdır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

AFİ'ler, teknolojik gelişme dinamizmine sahip önemli yapıtaşlarıdır. Bünyesinde barındırdığı bilim insanları ile bilginin ekonomik bir değere dönüşmesinde büyük rol oynamaktadırlar. AFİ'lerin bağlı oldukları Teknoloji Geliştirme Bölgeleri ise üniversite-sanayi arasında bir arayüz konumundadır. Türkiye'de TGB'lerde yerleşik AFİ'lerin kuruluşunu etkileyen faktörlerin incelenmesi amacı ile yapılan bu çalışmada, AFİ'lerin kuruluşunu etkileyen faktörler TGB'nin karakteristiği, üniversitenin karakteristiği, il ve bölge temelli faktörler olmak üzere üç temel faktöre dayandırılmıştır. Bu çerçevede oluşturulan araştırma modeli, Türkiye'de 32 adet TGB için Logit Regresyon Analizi kullanılarak test edilmiştir. Analiz sonuçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

- TGB'nin faaliyet süresi arttıkça AFİ'lerin kuruluş olasılığı artmaktadır.

- TGB’de istihdam edilen personel sayısı (yönetici şirkette istihdam edilen personel sayısı) arttıkça AFİ’lerin kuruluş olasılığı, pozitif dışsallık vasıtasıyla artmaktadır.
- TGB’nin bulunduğu bölgenin Ar&Ge harcamalarının Türkiye’den aldığı payda gerçekleşen artış, AFİ’lerin kuruluşu üzerinde kısa dönemde pozitif, uzun dönemde ise düşük olmakla birlikte negatif yönlü bir etkiye sahiptir.
- TGB Ar&Ge personel sayısının Türkiye’den aldığı payda gerçekleşen artış ise AFİ’lerin kuruluşu üzerinde negatif yönlü bir etkiye sahiptir.
- Üniversitenin büyüklüğü, profesör başına düşen araştırmacı sayısı, illerin inovasyon kapasitesi ve TGB’nin faaliyet gösterdiği il ise AFİ’lerin kuruluş olasılığı üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir.

Çalışmanın sonuçları bir bütün olarak ele alındığında TGB’de istihdam edilen personel sayısı ve Ar&Ge harcamalarına ilişkin sonuçlar, Algieri ve diğerleri (2013) tarafından elde edilen sonuçlarla paraleldir. Buna karşılık diğer değişkenler için elde edilen sonuçlar farklılık göstermektedir.

Araştırma modelinin temelini oluşturan çalışmada AFİ’ler ve TTO’lar arasındaki bağlantılar ortaya konulmuştur. Türkiye inovasyon sisteminde yer alan TTO’ların yeni yapılanmalar olması ve AFİ’lerin genellikle TGB bünyesinde kurulmuş olmaları sebebiyle, araştırma modelinde TTO’lar yerine TGB’lere yer verilmesi, çalışmanın temel kısıtı olarak ifade edilebilir. Çalışmanın bir diğer kısıtı ise, TGB yönetici şirketlerinin gizlilik politikaları gereği veri paylaşımını uygun görmemeleri nedeniyle tüm TGB’lerin örnekleme dâhil edilememesidir.

KAYNAKÇA

- Algieri, B., Aquino, A. & Succurro, M. (2013). Technology Transfer Offices and Academic Spin-off Creation: The Case of Italy, *Journal of Technology Transfer*, (38), 382-400.
- Alkibay, S. & Orhaner, E. & Korkmaz, S. & Ermeç Seroğlu, A. (2012). Üniversite Sanayi İşbirliği Çerçevesinde Teknoparklar, Yönetimsel Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 65-90.
- Babacan, M. (1995). *Dünyada ve Türkiye’de Teknoparklar*, İzmir: Asil Ofset Matbaası.
- Bourellos, E. & Magnusson, M. & McKelvey, M. (2012). Investigating the Complexity Facing Academic Entrepreneurs in Science and Engineering: The Complementarities of Research Performance, Networks and Support Structures in Commercialisation, *Cambridge Journal of Economics*, (36), 751-780.
- Cohen, J. & Cohen, P., West, S. G., Aiken, L. S. (2003). *Applied Multiple Regression Correlation Analysis for the Behavioral Sciences*, Third edition, Hillsdale, NJ: Lawrence
- International Association of Science Parks [IASP], (2015). www.iasp.ws (12.02.2015).
- Kıncal, A. (2014). Bütüncül Bir Yaklaşımla Teknoparkların Ülke Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, https://www.academia.edu/2063768/Teknoparkların_Ekonomik_Etkileri (03.02.2015).
- Klofsten, M. & Dylan E. J. (2000). Comparing Academic Entrepreneurship in Europe – The Case of Sweden and Ireland, *Small Business Economics*, 14(4), 299-309.
- Lockett, A. & Wright, M. (2005), Resources, Capabilities, Risk Capital and The Creation of University Spin-out Companies, *Research Policy*, 34, 1043-1057.
- McQueen, D.H. & Wallmark, J.T. (1982). Spin-off Companies from Chalmers University of Technology, *Technovation*, 1, 305-315.
- O’Shea, R. P. & Chugh, H. & Allen, T. J. (2007). Determinants and Consequences of University Spinoff Activity: A Conceptual Framework, *Journal of Technology Transfer*, 33 (2008), 653-666.
- Quintas, P. & Wield, D. Massey, D. (1992). Academic-Industry Links and Innovation: Questioning The Science Park Model, *Technovation*, 12(3), 161-175.
- Radosevic, Slavo & Myrzakhmet, Marat (2009). Between Vision and Reality: Promoting Innovation Through Technoparks in an Emerging Economy, *Technovation*, 29, 645-656.
- Rappert, B. & Webstera, A. & Charlesb, D. (1999), Making Sense of Diversity and Reluctance: Academic-Industrial Relations and Intellectual Property, *Research Policy*, 28(9), 873-890.
- Shane, S. (2004). *Academic Entrepreneurship: University Spinoffs and Wealth Creation*, United State of America: Edward Elgar Publishing Limited.
- Sternberg, R. (2013). Success Factors of University-Spin-Offs: Regional Government Support Programs Versus Regional Environment, *Technovation*, 3(2014), 137-148.
- Tartari, V. & Stefano, B. (2012). Set Them Free: Scientists’ Evaluations of The Benefits And Costs Of University-Industry Research Collaboration, *Industrial and Corporate Change*, 21(5), 1117-1147.
- Temel, S. (2012), Türkiye Teknoloji Transfer Yapıları, Üniversite-Sanayi İşbirliği Merkezleri Platformu (ÜSİMP), http://www.usimp.org.tr/Files/Documents/serdal-temel_usimp-ca-list-23102012104240.pdf (05.01.2015).

YAZARLARA BİLGİ VE YAZIM KURALLARI

Yazarlara Bilgi;

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi'nin amacı, bilimsel normlara ve bilim etiğine uygun, nitelikli ve özgün çalışmaları titizlikle değerlendirerek, düzenli aralıklarla yayımlanan ve sosyal bilimler alanında tercih edilen öncelikli dergiler arasında yer almaktır.

Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan Dergi; İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi, Maliye, Ekonometri, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Siyaset Bilimi, Tarih, Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyoloji, Batı Dilleri ve Edebiyatı, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Felsefe ve Din Bilimleri, Temel İslam Bilimleri, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları vb. sosyal bilimler alanında yapılan çalışmaları kapsamaktadır.

Yayınlanmak üzere yazarlarca gönderilen çalışmalar, yazarların ORCID numaraları ile birlikte DergiPark sistemi üzerinden dergiye iletilir ve tüm yazışmalar yine bu sistem üzerinden yürütülür. Editörler, dergiye gönderilen çalışmaları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Ayrıca yayınlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların intihal programları yardımıyla benzerlik oranları tespit edilir ve Dergi Yayın Kurulu'nun belirlemiş olduğu oranın üzerinde benzerlik taşıyan çalışmalar değerlendirmeye alınmaz. Bir çalışmanın dergide yayımlanabilmesi için iki hakem tarafından olumlu görüş bildirilmiş olması gerekir. Hakemlerden birinin olumlu diğerinin olumsuz görüş bildirmesi durumunda editör tarafından üçüncü bir hakemin değerlendirmesine başvurulur.

Bu derginin hiçbir bölümü yazılı ön izin olmaksızın hiçbir biçimde ve hiçbir yolla yeniden üretilmez ve dağıtılamaz. Derginin her hakkı saklıdır.

Dergide yayınlanan çalışmalardaki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Karadeniz Teknik Üniversitesi veya Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün görüşlerini yansıtmaz.

Dergimiz; EBSCO, ASOS, TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı (TR Dizin) ve Türk Eğitim İndeksi tarafından taranmaktadır.

Yazım Kuralları;

1. Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen yazılar bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlanmış olmalı ve daha önce yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır.
2. Yazılarda metnin başında Türkçe özet ve altında İngilizce başlık ve özet verilmelidir. Özler **9 punto** ile yazılmış ve **200 kelimeyi** aşmayacak şekilde olmalıdır. "ÖZ" başlığı ortalanarak bold yazılmalıdır. Metin dili yabancı dilde olan çalışmalarda yabancı dildeki özetin altında Türkçe özet yer almalıdır. Özün altında, çalışmanın alanını tanımlayabilecek en az üç en fazla beş adet "anahtar kelime" (**Keywords**) bulunmalıdır. Özde denklem, atf, standart dışı kısaltmalar, vb. yer almamalıdır.

3. Yazılar, MS Word 97 veya üzeri sürümlerde **A4 kâğıdı** boyutunda, “**Times New Roman**” yazı stili, **tek satır** aralığı ve **(11) punto** ile; dipnotlar, tablo ve şekiller ise başlıkları da dâhil olmak üzere **(9) punto** yazılmalıdır. Paragraflarda ilk satır girintisi **0,7 cm** olmalıdır. Paragraflarda sağ ve sol girintiler **0 cm**, önce ve sonraki aralık ise **6 nk** olmalıdır.
4. Yazıların ana başlığı ortada olacak şekilde, büyük harflerle bold ve (11) punto ile yazılmalıdır. Yazarın adı başlığın sağ alt kenarına konulmalı; yazar birden fazla ise, adları alt alta yazılmalıdır. Yazar(lar)ın akademik ünvanı, bağlı olduğu kurumu ve e-posta adresi dipnot şeklinde ilk sayfada yer almalıdır. İlk sayfada ayrıca, dipnot olarak çalışmayı destekleyen kuruluşlar vb. de belirtilebilir.
5. Yazı, çizim veya grafiklerin yazım alanı içinde olmalarına dikkat edilmelidir. Yazılarda sayfa kenar boşlukları şu şekilde olmalıdır:
Üst: 6 cm
Alt: 5 cm
Sağ ve Sol: 3,5 cm
6. Yazılar, şekil ve tablolar dâhil **25 sayfayı geçmemelidir**.
7. Yazılardaki resim, şekil ve grafikler “Şekil” adı altında gösterilmeli; şekil ve grafikler bilgisayar ortamında çizilmelidir. Tablo, şekil ve denklemlere sıra numarası verilmeli, başlıklar tabloların üzerinde, şekillerin ise altında her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde yer almalıdır. Ayrıca tablo ve şekillere ait kaynaklar, alt tarafta 9 punto ile verilmelidir.
8. Yazılarda sayfa numarası eklenmemelidir.
9. Yazılar, Giriş bölümü ile ikinci sayfadan başlamalı ve uygun bölümlere ayrılmalıdır. “**GİRİŞ**”, “**SONUÇ ve DEĞERLENDİRME**” ve “**KAYNAKÇA**” başlıklarına **numara verilmemeli** ve paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle **bold** yazılmalıdır. Başlıklardan önce bir satır boşluk bırakılmalıdır. Yazıda yer alan birinci derece alt başlıklar **1,2, 3, ...** gibi Romen rakamlarıyla sınıflandırılmalı, tamamen büyük koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. İkinci derece alt başlıklar **1.1, 1.2, 1.3 ...** gibi sınıflandırılmalıdır. Bu başlıklar her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde koyu harflerle ve paragraf ile hizalı bir şekilde yazılmalıdır. Üçüncü derece alt başlıklar **1.1.1., 1.1.2. , 1.1.3, ...** gibi rakamlarla sınıflandırılmalıdır. Bu tür başlıklar da her sözcüğün ilk harfi büyük olacak şekilde, koyu ve paragraf ile hizalı yazılmalıdır. Madde ve işaretlemeler de yine 1,2,3,4.... Şeklinde numerik ve paragraf ile aynı hizada yazılmalıdır.
10. Kaynaklara yapılan atıflar, metnin içinde parantez arasında veya dipnotlarla yapılmalıdır. Parantez içinde sırasıyla yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı: sayfa numarası yer almaktadır. (Şahin, 2010: 200). Birden çok kaynak noktalı virgül ile ayrılmalı, 3 veya daha çok yazar isimli bildirimlerde “vd” kısaltması kullanılmalıdır. Eğer, yazarın aynı yıl içinde yayınlanmış birden fazla eserine atıf yapılıyorsa, yıllar harfler ile farklılaştırılmalıdır.

Yapılacak atıf bir internet sitesinden alınmışsa ve atfın yazarı belli değil ise, parantez içerisindeki ifadeler şu şekilde sıralanmalıdır; internet sitesinin kurumu, erişim yılı. Yabancı dilde yazılan makalelerdeki atıflarda kullanılan bağlaçlar, metin dili ile uyumlu olmalıdır.

11. Metin içerisinde atıfta bulunulan kaynaklar, eğer varsa notlardan sonra ayrı bir sayfada “**KAYNAKÇA**” başlığı altında alfabetik sıraya göre verilmelidir. Kaynakça başlığı paragraf ile hizalı bir şekilde tamamen büyük harflerle bold yazılmalıdır.

“Kaynakça” bölümü, APA (American Psychological Association) kurallarına uygun olacak şekilde aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi ve alfabetik sırayla yazılır:

Kitaplar:

Altuğ, O. (1999). *Banka İşlemleri ve Muhasebesi*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Dergiler:

Epstein, M. & Freedman, M. (1994). Social Disclosure and the Individual Investor, *Accounting, Auditing, and Accountability Journal*, 7(4), 52-63.

12. Yukarıdaki formatta olmayan çalışmalar içerik açısından değerlendirilmeye alınmayacak ve editör tarafından yazarına iade edilecektir.

